

ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒

ทุกะ หมวด ๒

อริยบุคคล ๒

อริยบุคคล ๒

พระเสาะ   พระผู้ยังต้องศึกษา

พระอเสาะ   พระผู้ไม่ต้องศึกษา

อง. ทุก. ๒๐/๘๐.

อธิบาย : พระอริยบุคคล ๘ เบื้องต้น ชื่อว่าพระเสาะ เพราะเป็นผู้ยังต้องปฏิบัติเพื่อมรรคผลเบื้องสูงขึ้นไป. พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในพระอรหัตตผล ชื่อว่าพระอเสาะ เพราะเสร็จกิจอันจะต้องทำแล้ว [จงดูอริยบุคคล ๘].

กัมมัญฐาน ๒

สมถกัมมัญฐาน   กัมมัญฐานเป็นอุบายสงบใจ

วิปัสสนากัมมัญฐาน   กัมมัญฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา.

อง. ทุก. ๒๐/๗๗.

อธิบาย : กัมมัญฐานเนื่องด้วยบริกรรม ไม่เกี่ยวกับปัญญา จัดเป็นสมถกัมมัญฐาน. กัมมัญฐานเนื่องด้วยทสสนะทางใจ ในคติ

ของธรรมดา บรรเทาอาการธรรมและสามัญญลักษณะ จัดเป็นวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน. ภาวนา ๒ ก็เรียก.

กาม ๒

กิเลสกาม	กิเลสเป็นเหตุใคร่
วัตถุกาม	ผัสสู่อันน่าใคร่.

บุ. มหา. ๒๕/๑.

อธิบาย: กิเลสกาม ได้แก่กิเลสให้ใคร่ คือ ราคะ โภคะ
อิจฉา คือความอยากได้ อิศสา คือความริษยาหรือความหึง อรติ
ความไม่ยินดีด้วย อสังตฤทธิ ความไม่สันโดษ เป็นอาทิ. วัตถุกาม
ได้แก่กามคุณ ๕ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่น่า
ปรารถนารักใคร่ชอบใจ.

ทิวฐิ ๒

สัสสตทิวฐิ	ความเห็นว่ายั่งยืน
อุจเจททิวฐิ	ความเห็นว่ายขาดสูญ.

ส. ขนธ. ๑๗/๑๒๐.

อธิบาย: ทิวฐิ แปลว่า ความเห็น ใช้เป็นคำกลางก็มี จะให้
รู้ว่าดีหรือชั่ว เติมคำหมายต่างเข้า เช่น "สมุมมาทิวฐิ" ความเห็น
ชอบ "มิจจาทิวฐิ" ความเห็นผิด "ทิวฐิสมฺปนฺโน" ถึงพร้อม
ด้วยทิวฐิ "ทิวฐิวินฺโน" วิบัติด้วยทิวฐิ. แต่โดยมากใช้หมายความ
ข้างเห็นผิด เช่นทิวฐิ ๒ นี้. ความเห็นว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรสูญ แม้

คนและสัตว์ตายแล้ว ร่างกายเท่านั้นทรุดโทรมไป ส่วนมนัสที่เรียก
ในภาษาสันสกฤตว่า "อาตฺมณู" เรียกในภาษามคธว่า "อัตตา" ก็มี
"จีโว" ก็มี เรียกในภาษาไทยว่า "เจตภูต" เป็นธรรมชาติไม่ศูนย์
ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นสืบไป จัดเป็นสัตสสตทิฎฐิ. ความเห็น
ปฏิเสธภาวะอย่างนั้น ถือว่าคนและสัตว์จุติจากอัฐภavnันแล้วเป็น
ขาดศูนย์ จัดเป็นอุจเฉททิฎฐิ.

เทศนา ๒

ปุคคลาธิฏฐานา   มีบุคคลเป็นที่ตั้ง
ธัมมาธิฏฐานา   มีธรรมเป็นที่ตั้ง.

สตฺ. ปฎิ. ๗๗.

อธิบาย: เทศนาแสดงโดยสมมติ กล่าวถึงบุคคลเป็นตัวอย่าง
เรียกปุคคลาธิฏฐานา. เทศนาแสดงโดยสภาวะ ยกธรรมเป็นที่ตั้ง
เรียกธัมมาธิฏฐานา. อุทาหรณ์ แสดงว่า บุคคลมีศรัทธา มีเพียร
มีสติ ได้สมาธิ มีปัญญา เป็นเช่นนั้น ๆ นี้ปุคคลาธิฏฐานา.
แสดงว่า ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นเช่นนั้น ๆ นี้
ธัมมาธิฏฐานา.

ธรรม ๒

รูปธรรม   สภาวะเป็นรูป
อรูปธรรม   สภาวะมิใช่รูป.

อภิ. สงฺ. ๒.

ธรรม ๒

โลกียธรรม   ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก

โลกุตตรธรรม   ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก.

อภิ. สง. ๒.

อธิบาย: มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ รวมเป็น ๙ จัดเป็น
โลกุตตรธรรม เหลือจากนั้นเป็นโลกียธรรม.

ธรรม ๒

สังขตธรรม   ธรรมอันปัจจัยปรุง

อสังขตธรรม   ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุง.

อง. จตุกก. ๒๐ ๔๔.

อธิบาย: สิ่งหรือสภาพมีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง
มีดับในที่สุด เป็นสังขตธรรม. อีกอย่างหนึ่ง สภาพเกิดแต่เหตุตั้งปรุง
จัดเป็นสังขตธรรม. พระนิพพานจัดเป็นอสังขตธรรม.

นิพพาน ๒ โดยบรรยาย

สตูปาติเสสนิพพาน   คับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ

อนุปาติเสสนิพพาน   คับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ.

บุ. อิติ. ๒๕/๒๕๘.

อง. นวก. ๒๓/๓๕๔.

อธิบาย: โดยบุคคลลาภีฐาน พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิง
ด้วยพระอรหัตตมรรคแล้ว ได้บรรลุพระอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์

ยังทรงชีพอยู่ จัดว่าได้บรรลุสุปาภิเสสนิพพาน ครั้นสิ้นชีพแล้ว
จัดว่าได้บรรลุอนุปาภิเสสนิพพาน.

บุชา ๒

อามิสบุชา   บุชาด้วยอามิส (คือสิ่งของ)

ปฏิบัติบุชา   บุชาด้วยปฏิบัติตาม.

อง. ทก. ๒๐/๑๑๗.

ปฏิสันถาร ๒

อามิสปฏิสันถาร   ปฏิสันถารด้วยอามิส (คือสิ่งของ)

ธัมมปฏิสันถาร   ปฏิสันถารโดยธรรม.

อง. ทก. ๒๐/๑๑๖.

อธิบาย: ปฏิสันถาร ได้แก่ การต้อนรับแขกผู้มาถึงถิ่น.
อามิสปฏิสันถาร ได้แก่ ต้อนรับด้วยให้สิ่งของ เช่น ให้น้ำร้อนหมากพลู
อาหารเป็นต้น. ธัมมปฏิสันถาร แก่กันมาว่า กล่าวธรรมให้ฟัง
หรือแนะนำกันในทางธรรม. ข้าพเจ้าเห็นไม่ใช่อาการรับแขก มติของ

* อธิบายตามสูตรที่ ๗ แห่งทศยวรรค ทุกนิบาต อิติวุตตก. ๒๕/๒๕๘.

แต่ในพระบาลีแห่งสูตรนั้น หน้า ๒๕๘-๕ แสดงว่า นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังรู้สึก
อารมณ์น่าชอบใจ และรู้สึกสุขทุกข์ เรียกสุปาภิเสสนิพพาน นิพพานของพระอรหันต์ผู้ไม่ยินดี
เวทนาทั้งปวง (เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธ) เรียกอนุปาภิเสสนิพพาน.

ในนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๓/๓๕๔. แสดงว่า สุปาภิเสสนิพพาน ได้แก่ นิพพาน
ของพระเสขะ คือดับสังโยชน์ได้ตามขั้น อนุปาภิเสสนิพพาน ได้แก่ นิพพานของพระอเสขะ
คือดับสังโยชน์ได้สิ้นเชิง.

ข้าพเจ้า ได้แก้ต้อนรับโดยควรแก่ฐานะของแขกผู้มา ควรลุกรับ กราบไหว้ก็ทำ ไม่ควรทำอย่างนั้น ก็ทำความเอื้อเฟื้อด้วยประการอื่น. แม้เจ้าถิ่นมีปรารถนาดี แต่ทำไมควรแก่ฐานะของแขก การปฏิสันถาร นั้นอาจเสีย เช่นแขกเป็นคนชั้นสูง เจ้าถิ่นทำการต้อนรับอย่างคนสามัญ ดูเป็นไม่สำคัญในแขกผู้นั้นเลย. อีกฝ่ายหนึ่ง แขกเป็นคนสามัญ เจ้าถิ่นต้อนรับแข็งแรง อย่างทำแก่แขกชั้นสูง ดูเป็นต้นหรือเซอะไป. ชัมมปฏิสันถาร หมายถึงการต้อนรับที่ทำพอดีสมแก่ฐานะของแขก.

ปริเยสนา ๒

อริยปริเยสนา   แสงหาอย่างประเสริฐ
อนริยปริเยสนา   แสงหาอย่างไม่ประเสริฐ.

ม. มุ. ๑๒/๓๑๔.

อธิบาย : สัมมาอาชีวะ เป็นอริยปริเยสนา. มิจลาอาชีวะ เป็นอนริยปริเยสนา. ในพระสูตรแสดงว่า แสงหาสภาพอันมิใช่ของ มีชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรม คือคุณธรรมมีพระนิพพานเป็น อย่างสูง เป็นอริยปริเยสนา แสงหาของมีชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรม เช่นหาของเล่น เป็นอนริยปริเยสนา.

ปาพจน์ ๒

ธรรม และ วินัย.

ที. มหา. ๑๐/๑๓๘.

อธิบาย: ความปฏิบัติไม่ได้เนื่องด้วยระเบียบอันทรงตั้งไว้ด้วย พุทธอาณา เป็นสิกขาบทหรืออภิสมาจาร เป็นทางนำความประพฤติ และอภัยสัทธิให้ประณีตขึ้น จัดเป็นธรรม. ความปฏิบัติเนื่องด้วย ระเบียบอย่างนั้น เป็นทางนำความประพฤติให้สม่ำเสมอ หรือเป็น เครื่องบริหารคณะ จัดเป็นวินัย.

รูป ๒

มหาภูตรูป	รูปใหญ่
อุปาทายรูป	รูปอาศัย.

ขุ. ปฏิ. ๓๑/๒๗๕. ม. อุป. ๑๔/๗๕.

อธิบาย: สิ่งอันเป็นวิสัยแห่งอายตนะภายใน ๕ ข้างตั้ง จัด เป็นรูปในเบญจขันธ์. สิ่งอันเป็นวิสัยของจักขุเท่านั้น จัดเป็นรูปใน อายตนะภายนอก. ธาตุ ๔ คือ ปรฐวี อาโป เตโช วาโย จัดเป็น มหาภูตรูป. อากาโรของมหาภูตรูป จัดเป็นอุปาทายรูป. ประเภท แห่งอุปาทายรูป แสดงไว้ในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ คือประสาท ๕ สิ่งที่ทำให้สำเร็จการเห็น เรียกจักขุประสาท ๑, สิ่งที่ทำให้สำเร็จการฟัง เรียกโสตประสาท ๑, สิ่งที่ทำให้สำเร็จการดม เรียกฆานประสาท ๑, สิ่งที่ทำให้ สำเร็จการลิ้ม เรียกชีวาประสาท ๑, สิ่งที่ทำให้สำเร็จการรู้สีกผัสสะ เรียกกายประสาท ๑, หรือเรียกสั้นเพียง จักขุ โสต ฆาน ชีวา กาย โคจร (คืออารมณ์) ๕ รูปอันเป็นวิสัยแห่งจักขุ ๑, เสียง ๑, กลิ่น ๑, รส ๑, โผฏฐัพพะ (ยกอาโปนับแต่ ๓) ๑. ภาวะ ๒ อิตถิภาวะ

ความเป็นหญิง ๑, ปุริสภาวะ ความเป็นชาย ๑. หทัย หมายถึง
ที่ทำให้สำเร็จความคิด ๑. ชีวิตินทรีย์ หมายถึงความเป็นอยู่แห่งรูป
หรือสิ่งที่รักษารูปให้เป็นอยู่ ๑. อาหารหมายถึงเอาโอชา ๑. อากาศธาตุ
หมายถึงสิ่งที่ขังอยู่ในช่องว่าง เรียกปริจเฉทรูป ๑. วิญญัตติ ๒ คือ
กายวิญญัตติ กิริยาที่ไหวกายได้ ๑, วจวิญญัตติ กิริยาที่ไหววาจา
คือพูดได้ ๑. วิการ คืออาการต่าง ๑. ลหุตา ความเบา อธิบายว่า
รูปของคนยังเป็น ไม่หนักจตุรรูปของคนตายแล้ว ๑, มุทุตา ความ
อ่อนสลวย อธิบายว่า รูปยังปกติมีข้อมลอาจคูหรือเหยียดคดองแล้ว
ไม่แข็งกระด้างจตุรรูปของคนเจ็บคนตายแล้ว ๑, กัมมัชญุตตา ความ
ควรแก่การงาน คือความคดองแล้ว ๑. ลักษณะ ๔ คือ อัจฉริยะ
ความรู้จักเติบโตขึ้น ๑, สันคติ ความสืบเนื่องกัน เช่นขนเก่าหลุดร่วงไป
ใหม่เกิดแทนกัน ๑, ชรตา ความรู้จักรุดโรทรอม ๑, อนิจจตา
ความไม่ยั่งยืน ๑. สิริเป็น ๒๕ รวมทั้ง ๒ ประเภทเป็น ๒๕ แต่ใน
ปกรณ์นับเป็น ๒๘. ในที่บางแห่งนับโคจรเพียง ๔ ยกโศกฐิฬพะที่เป็น
ประเภทเดียวกับรูป จึงลง ๒๘ พอดี.

วิมุตติ ๒

เจโตวิมุตติ	ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจ
ปัญญาวิมุตติ	ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา.

อง. ทุก. ๒๐/๓๘., ๑๐๔. อง. นวก. ๒๓/๔๓๓.

อธิบาย : ความทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะถึงความบริสุทธิ์

โดยนิปปริยาย เรียกวิมุตติ. วิมุตติมีสมาธิเป็นปทัฏฐาน คือ ท่านผู้บรรลุได้มานานมาก่อนแล้ว จึงบำเพ็ญวิปัสสนาต่อ จัดเป็นเจโตวิมุตติ. วิมุตติที่ได้บรรลุด้วยลำพังบำเพ็ญวิปัสสนาล้วน จัดเป็นปัญญาวิมุตติ. อย่างต้น ได้แก่วิมุตติของพระอรหันต์ผู้ได้บรรลุวิชชา ๓ และผู้ได้อภิญญา ๖. อย่างหลัง ได้แก่วิมุตติของพระอรหันต์สุขวิปัสสก.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงไว้โดยไม่ต่าง ทั้ง ๒ ชื่อหมายเอาพระอรหันต์ เรียกเจโตวิมุตติ เพราะพ้นจากราคะ เรียกปัญญาวิมุตติ เพราะพ้นจากอวิชชา.

สังขาร ๒

อุปาทินนกกสังขาร   สังขารมีใจครอง
อนุปาตินนกกสังขาร   สังขารไม่มีใจครอง.

วิ. ขนธ. ตติย. ๒๐.

อธิบาย: สิ่งที่ธรรมค้ำเข้ามาจากธาตุ เช่นร่างกายและต้นไม้ก็ดี สิ่งที่คุณเข้ามาจากสัมผัส ธรรมะ เช่นรถและเรือก็ดี ชื่อว่าสังขาร. เทวคัมมนุษย์อมมนุษย์และดิรัจฉานต่างประเภท เป็นอุปาทินนกกสังขาร.

๑. โดยโลกุตตรนัย. ๒. ทรงไว้ในธรรมวิจารณ์ว่า "ข้าพเจ้าเข้าใจไม่พอจะอนุโมทนาหรือคำน แต่เทียบกันเข้าไม่สมกับวิสุทธิ อันจะกล่าวในลำดับ" ๓. พระบาลีสถิตตันตปิฎกทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๗๘. ๔. ในพระบาลีนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๓/๔๗๓. แสดงปัญญาวิมุตติโดยบุคคลลาภฐาน มีใจความว่า ผู้เข้ารูปฌานอรุฌานและรู้ด้วยปัญญา จัดเป็นปัญญาวิมุตติโดยปริยาย ผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธและสิ้นอาสวะด้วยปัญญา จัดเป็นปัญญาวิมุตติโดยปริยาย. ในเมตตานิสังสสูตร พระสูตรตันตปิฎก เอกาทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๓๗๐. แสดงการทำจิตให้หลุดพ้นด้วยเมตตาว่า เมตตาเจโตวิมุตติ.

ภูเขาคันไม้ รถ เรือน เป็นต้น เป็นอนุปาทินนกกสังขาร.

สมาธิ ๒

อุปจารสมาธิ   สมาธิเป็นแต่เฉียด ๆ

อัปปนาสมาธิ   สมาธิอันแน่นแน่ว.

วิ. สมาธิ. ทุติย. ๑๕๔. ม. มุ. ๑๒/๓๘๑. (โดยความ)

อธิบาย: การทำใจให้นิ่ง คือมีอารมณ์เดียว จัดเป็นสมาธิ
สมาธิอันยังไม่ตั้งลงไปแท้ เป็นแต่จวน ๆ จัดเป็นอุปจารสมาธิ. สมาธิ
อันตั้งลงไป สุขุมกว่าอุปจารสมาธิ จัดเป็นอัปปนาสมาธิ.

สุข ๒

กายิกสุข   สุขทางกาย

เจตสิกสุข   สุขทางใจ.

สุข ๒

สามิสสุข   สุขอิงอามิส (คือกามคุณ)

นिरามิสสุข   สุขไม่อิงอามิส (คืออิงเนกขัมมะ).

อง. ทุก. ๒๐/๑๐๑.

ทุกข์อย่างละ ๒ พึงรู้โดยปฏิบัติกนัยต่อสุข.

สุทธิ ๒

ปริยายสุทธิ   หมคจตโดยเอกเทศ

นิปปริยายสุทธิ   หมคจตโดยสิ้นเชิง.

มโน. ปุ. ทุติย. ๔.

อธิบาย: ปฏิบัติกาย วาจา ใจ บริสุทธิ์เป็นอย่างไร ยังมี
การละและการบำเพ็ญเป็นกิจอยู่อีก จัดเป็นปริยายสุทธิ. ความ
บริสุทธิ์ของพระอรหันต์ผู้เสร็จกิจในการละและการบำเพ็ญแล้ว จัดเป็น
นิปปริยายสุทธิ.

ติกะ หมวด ๓

อกุศลวิตก ๓

กามวิตก	ความตริในทางกาม
พยาบาทวิตก	ความตริในทางพยาบาท
วิหิงสาวิตก	ความตริในทางเบียดเบียน.

อง. ญก. ๒๒/๔๕๖.

อธิบาย: ความตริประกอบด้วยอธรรมราคะ เช่นคิดแส้ไปในการทำกามเมสุมิจนจาร และทำทุราจารผิดประเพณี และปรกอบด้วยอกิขณา เช่นคิดแส้ไปในทางหาลากอันไม่ชอบธรรม จัดเป็นกามวิตก. ความตริประกอบด้วยพยาบาท มีโทษะเป็นมูล คือคิดทำลายหรือตัดรอนผู้อื่น จัดเป็นพยาบาทวิตก. ความตริประกอบด้วยเจตนาเป็นเหตุทำความลำบากให้แก่ผู้อื่น มีโมหะเป็นมูล เช่นให้คนหรือสัตว์พาหนะเกินพอดี ไม่ปรานีไม่คิดถึงความลำบากของเขาของมัน หรือแสวงหาความสุขเพื่อตนเองในทางลำบากของผู้อื่น จัดเป็นวิหิงสาวิตก.

กุศลวิตก ๓

เนกขัมมวิตก	ความตริในทางพรากจากกาม
อพยาบาทวิตก	ความตริในทางไม่พยาบาท
อวิหิงสาวิตก	ความตริในทางไม่เบียดเบียน.

อธิบาย: ความตรีเป็นไปเพื่อทำใจไม่ให้ลู่อานาจแกกัเลสตาม และไม่ติดอยู่ในวัตถุตาม จัดเป็นเนกขัมมวิตก แต่เนกขัมมศัพท์นี้ ท่านหมายเอาออกบวช เพราะความมุ่งหมายของผู้บวช ย่อมเป็นไปในทางนั้น. ความตรีเป็นด้วยอำนาจเมตตาในผู้อื่น ประรณาความคิดความงามเพื่อเขา จัดเป็นอพยาบาทวิตก. ความตรีเป็นไป ด้วยอำนาจกรุณาในผู้อื่น จะทำอะไร ๆ เนื่องด้วยผู้อื่น เป็นต้นว่า จะใช้คนหรือสัตว์ มีปรานีคิดถึงความลำบากของเขาของมัน ไม่ใช่ ทรากตรา ไม่ทำความลำบากให้แก่เขาแก่มันโดยไม่จำเป็น จัดเป็น อวิหิงสาวิตก.

อัคคิ [ไฟ ๓]

รากัคคิ	ไฟคือรากะ
โทสัคคิ	ไฟคือโทสะ
โมหัคคิ	ไฟคือโมหะ.

ขุ. อุ. ๒๕/๓๐๑.

อธิบาย: กิเลส ๓ ประเภทนี้ จัดเป็นอัคคิ เพราะเป็นสภาพเผาผลาญสันดานให้ร้อน.

อัตถะ หรือ ประโยชน์ ๓

ทิฏฐุชัมมิกัตถะ	ประโยชน์ในภพนี้
สัมปรายิกัตถะ	ประโยชน์ในภพเจ้า
ปรมัตถะ	ประโยชน์อย่างยอด (คือพระนิพพาน).

อธิปไตยยะ ๓

อิตตธัทธิปไตยยะ	ความมีตนเป็นใหญ่
โลกธัทธิปไตยยะ	ความมีโลกเป็นใหญ่
ธัมมธัทธิปไตยยะ	ความมีธรรมเป็นใหญ่.

อง. ติก. ๒๐/๑๘๖.

อธิบาย: อิตตธัทธิปไตยยะนั้น ฟังเห็นเช่นคนจะทำบุญ ปรารถนา
ภาวะของตนผู้เป็นอิสระ ทำด้วยมุ่งให้สมภาวะของตน ผู้ทำมุ่งผล
อันจะได้แก่ตน หรือมุ่งความสะดวกแห่งตนก็เช่นนั้น. โลกธัทธิปไตยยะ
นั้น ฟังเห็นเช่นผู้นั้นทำบุญ ด้วยมุ่งจะให้ผู้อื่นสรรเสริญ หรือไม่ทำ
เกรงเขาจะนิินทา หรือทำตามความนิยมของเขาทั้งหลาย. ธัมมธัทธิ-
ปไตยยะนั้น ฟังเห็นเช่นผู้ทำไม่มุ่งอย่างอื่น เป็นแต่เห็นสมควรเห็น
ว่าถูกต้องทำ หรือทำด้วยอำนาจเมตตากรุณาเป็นอาทิ.

อนุตตรียะ ๓

ทสสนาอนุตตรียะ	ความเห็นอันเยี่ยม
ปฏิบัติอนุตตรียะ	ความปฏิบัติอันเยี่ยม
วิมุตตนาอนุตตรียะ	ความพ้นอันเยี่ยม.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๓๑.

อธิบาย: ความเห็นธรรมด้วยญาณ ได้ในพุทธภาษิตว่า "ผู้ใด
เห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา" ดังนี้ จัดเป็นทสสนาอนุตตรียะ. ความ
ปฏิบัติธรรมที่ได้เห็นแล้วนั้น ทั้งในส่วนปหานะ ทั้งในส่วนภาวนา

จัดเป็นปฏิปทานุตตรियะ. ความพ้นจากกิเลสอาสวะเป็นอกุปปธรรม เพราะปฏิปทานั้น จัดเป็นวิมุตตานุตตรियะ.

อภิสังขาร ๓

ปุญญาภิสังขาร	อภิสังขารคือบุญ
อปุญญาภิสังขาร	อภิสังขารคือบาป
อนนุชาภิสังขาร	อภิสังขารคืออนนุชา.

ขุ. ปฎ. ๓๑/๑๘๑.

อธิบาย: สภาพผู้ตกแต่ง ได้ชื่อว่าอภิสังขาร. บุญก็ดี บาปก็ดี เป็นผู้แต่งสัตว์ให้ดีบ้างเลวบ้างต่าง ๆ กัน จึงได้ชื่อว่าอภิสังขาร ละเอียดอย่าง ๆ. อนนุชา แปลว่าความไม่ห้วนไหว ได้แก่ความมัน หรือธรรมชาติหาความห้วนไหวมิได้ ได้แก่มัน แสดงภูมิธรรมเพียง ชั้นสมมาบัติก็มี ถึงโลกุตรก็ดี ในที่นี้ท่านแก้ว่าได้แก่รูปสมมาบัติ ๔ และสงเคราะห์รูปสมมาบัติเข้าในปุญญาภิสังขาร เหมือนบุญอันเป็น กามาพจร. อนนุชาภิสังขาร ความยังไม่ซัด ซ้ำพเจ้าขอฝากนักธรรม ไว้พิจารณาด้วย. อภิสังขารนี้ มาในนิทเทศแห่งสังขารศัพท์ใน อุกเทศแห่งปัจจุสมุปบาท โดยนัยนี้ เป็นอันว่า ท่านหมายความว่า เป็นอันเดียวกัน.

* ในกัณฑ์ตรกสูตร ม. ม. ๑๓/๑๕. และในเทวธาวิตักกสูตร ม. ม. ๑๒/๒๓๖-๗. คำว่า "อนนุชา" หมายเอาจุดตกตาม โดยนัยนี้ น่าจะหมายความว่า ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ กุศลวิตก อปุญญาภิสังขาร ได้แก่อกุศลวิตก.

อาสวะ ๓

กามาสวะ   อาสวะเป็นเหตุอยากได้

ภวาสวะ   อาสวะเป็นเหตุอยากเป็น

อวิชชาสวะ   อาสวะคืออวิชชาความเขลา.

ที่. มหา. ๑๐/๕๖.

อธิบาย: ศัพท์ว่า อาสวะนั้น อย่างหนึ่งใช้เรียกเมรัย เช่น "ปุปฺปฺผาสโว" น้ำดองดอกไม้ "ผลาสโว" น้ำดองผลไม้. อีกอย่างหนึ่ง ใช้เรียกเจตสิกอันเศร้าหมอง เช่นอาสวะ ๓ นี้. อาสวะกับกิเลสต่างกันหรือเป็นแฉกของกันและกัน ควรได้รับความพิจารณา. เฟงพยัญชนะแห่งศัพท์ น่าจะเห็นว่า กิเลสที่แปลว่าสภาพที่เศร้าหมองหรือเครื่องเศร้าหมอง ใช้เรียกเจตสิกประเภทนั้นทั่วไป อาสวะที่แปลว่า สภาพดองหรือหมักหมม ใช้เรียกเจตสิกประเภทนั้น เฉพาะที่แก่กล้านับว่าเป็นเจ้าเรือน อุทาหรณ์คนสามัญยังมีอยากได้ ยังมีโกรธ แต่เขาไม่เรียกว่าเป็นคนมักได้ เป็นคนมักโกรธ ทุกคนไปเขาเรียกเฉพาะบางคน เช่นนี้ เขาหมายเอาความอยากได้บ้าง ความโกรธบ้าง อันเป็นไปกล้า หรืออันเป็นอาจิมในสันดานของบุคคลนั้น. แต่อันที่แท้ดูเหมือนเป็นแฉกของกันและกันเรียกในต่างคราว. ในบางคราวแบ่งเรียกบางอย่างว่าอาสวะ บางอย่างว่าอนุสัย บางอย่างว่าสังโยชน์ บางอย่างว่าคันถะ บางอย่างว่าอกุศลจิตตูปบาท และอื่น ๆ อีก ในบางคราวรวมเรียกว่ากิเลส. คนอยากได้เพราะอาสวะประเภทใดเป็นเหตุ อาสวะนั้น จัดเป็นกามาสวะ. คนอย่างเป็นอยู่ อยากเกิด

เพราะอัสวะประเภทใดเป็นเหตุ อัสวะนั้น จัดเป็นภวาสวะ. คนเขลา
ไม่แจ้งการณอันควรจะรู้ได้ อย่างเรียกว่า เส้นผมบังภูเขา เพราะ
อัสวะใดเป็นเหตุ อัสวะนั้นจัดเป็นอวิชชาสวะ.

กรรม ๓

กายกรรม	กรรมทำด้วยกาย
วจีกรรม	กรรมทำด้วยวาจา
มโนกรรม	กรรมทำด้วยใจ.

ม. ม. ๑๓/๕๖.

ทวาร ๓

กายทวาร	ทวารคือกาย
วจีทวาร	ทวารคือวาจา
มโนทวาร	ทวารคือใจ.

มจ. ที. วินัย. ๑/๒๓๓.

อธิบาย: ปาณาติบาตก็ดี อทินนาทานก็ดี จัดเป็นกายกรรม
ทำเอง จัดเป็นทางกายทวาร ใช้ให้เขาทำ จัดเป็นทางวจีทวาร.
มุสาวาท จัดเป็นวจีกรรม พุคทางปาก จัดเป็นทางวจีทวาร. ทำ
กายวิการ เช่นจะรับ พักหน้า จะปฏิเสธ ลั่นศีรษะ จัดเป็นทาง
กายทวาร. อภิขณา เป็นมโนกรรม จับลูกคำพิสดุที่อยากได้ แต่
ไม่ได้มีโดยจิต จัดเป็นทางกายทวาร บ่นว่า ทำอย่างไรดีหนอ จักได้
พิสดุ นั้น จัดเป็นทางวจีทวาร เป็นแต่รำพึงในใจ จัดเป็นทางมโนทวาร
ในฝ่ายกุศลพึงรู้โดยนัยนี้.

ญาณ ๓

อดีตังสญาณ	ญาณในส่วนอดีต
อนาคตังสญาณ	ญาณในส่วนอนาคต
ปัจจุปปันนังสญาณ	ญาณในปัจจุบัน.

ที่. ปาฐ. ๑๑/๒๕๒.

อธิบาย: ปัญญาอันรู้จักสวหาเหตุการณ์ในหนหลังอันบันดาล ให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน จัดเป็นอดีตังสญาณ. ปัญญาอันรู้จักคาดเห็นผล ในอนาคตอันจักบังนดาลเกิด เพราะเหตุการณ์ในปัจจุบันหรือในอนาคต ด้วยกัน จัดเป็นอนาคตังสญาณ. ปัญญาอันรู้จักว่าควรทำอะไร ในเมื่อเหตุหรือผลเกิดในทันใด จัดเป็นปัจจุปปันนังสญาณ.

ญาณ ๓

สังจญาณ	ปรีชาหยั่งรู้ร้อยสัจ
กิจจญาณ	ปรีชาหยั่งรู้กิจอันควรทำ
กตญาณ	ปรีชาหยั่งรู้กิจอันทำแล้ว.

ส. มหา. ๑๕/๕๓๐.

อธิบาย: ปรีชาหยั่งรู้ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา จัดเป็นสังจญาณ. ปรีชาหยั่งรู้ว่า ทุกข์ เป็นธรรมชาติที่ควรกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัย เป็นสภาพที่ควรละเสีย ทุกขนิโรธ เป็นสภาพที่ควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็น ธรรมชาติที่ควรทำให้เกิด จัดเป็นกิจจญาณ. ปรีชาหยั่งรู้กิจ ๔ อย่าง

นั้นว่าทำสำเร็จแล้ว จัดเป็นกตญาณ. ญาณ ๓ นี้ เป็นไปในสัจจะ
ละ ๓ ๆ ๔ สัจจะ จึงเป็น ๑๒ เรียกว่ามีวนรอบ ๓ ใน ๔ อริยสัจ
มีอาการ ๑๒.

ตัณหา ๓

กามตัณหา	ตัณหาในกาม
ภวตัณหา	ตัณหาในภพ
วิภวตัณหา	ตัณหาในปราศจากภพ.

อง. ฉก. ๒๒/๔๕๔.

อธิบาย: ความอยากได้อะไรอย่างแรง ที่เรียกว่าทะยาน
ว่าดิ้นรน จัดว่าเป็นตัณหา. ความอยากได้วัตถุภายนอกยังไม่ได้ และ
ความหมกมุ่นอยู่ในวัตถุภายนอกได้แล้ว จัดเป็นกามตัณหา. ความ
อยากเป็นอยู่ในภพที่เกิดด้วยอำนาจความอาลัย และความอยากเกิด
ในภพที่ปรารถนาต่อไป จัดเป็นภวตัณหา. ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่
สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย. ความอยากไม่เป็นอยู่ในภพที่เกิด คือ
ความอยากตามเสียด ด้วยอำนาจความเบื่อหน่ายและความอยากดับสูญ
ไม่เกิดในภพนั้น ๆ อีก จัดเป็นวิภวตัณหา. ความไม่อยากเป็นนั่น
เป็นนี่ สงเคราะห์เข้าในประเภทนี้ด้วย.

ทิฏฐิ ๓

อภริยทิฏฐิ	ความเห็นว่าเป็นอันทำ
อเหตุกทิฏฐิ	ความเห็นว่ามีเหตุมิได้

นัตถิกทฤษฎี

ความเห็นว่ามี.

ม. ม. ๑๓/๑๑๑.

อธิบาย: ความเห็นของบางคนว่า ทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจัดว่าเป็นชั่ว ไม่มีคนรู้ ไม่มีคนจับได้ ไม่มีคนลงโทษ ก็เปล่า ทั้งนี้ ต่อมีคนที่จับได้และลงโทษต่างหาก จึงให้โทษ ส่วนซึ่งจัดว่าเป็นดี ไม่มีคนรู้ ไม่มีคนชม ไม่มีคนให้บำเหน็จบำนาญ ก็เปล่า ทั้งนี้เหมือนกัน ต่อมีคนที่รู้แล้วชมและให้บำเหน็จบำนาญต่างหาก จึงให้คุณ นี้จัดเป็นอกิริยทฤษฎี. ความเห็นของบางคนว่า อันคนเรา ได้ดีหรือได้ร้ายตามคราวที่เคราะห์ดีหรือเคราะห์ร้าย ถึงคราวเคราะห์ดี ก็ได้ดีเอง ทำอะไรมีคนชม ช่วยสนับสนุนซุบเสียง ลากยศเกิดขึ้น ตามกัน ถึงคราวเคราะห์ร้าย ทำอะไรมีคนติ เข้าขัดขวาง ตัดรอนขาดลาภยศลงตามกัน นี้จัดเป็นเหตุกทฤษฎี. ความเห็นของบางคนว่า สัตว์บุคคลไม่มี ต่างเป็นแต่ธาตุประชุมกัน เกื้อกูลกัน หรือทำร้ายกัน ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป ธาตุอย่างหนึ่งถึงกันเข้ากับธาตุอีกอย่างหนึ่งต่างหาก เช่นฝนตกเขยต่นไม้ให้ตาย จัดว่าไฟได้บาปหรือ นี้จัดเป็นนัตถิกทฤษฎี. อกิริยทฤษฎี ปฏิเสธลำพังการทำถือปัจจัยภายนอกคือบุคคลเป็นผู้อำนวย ผิดคติแห่งพระพุทธศาสนา ที่ถือว่าการทำงานนั้นเองเป็นเหตุ เช่นคนปล้นเอาทรัพย์ของเขา แม้เขายังจับไม่ได้ ก็ได้รับความร้อนใจและเที่ยวหนีซุกซ่อน คนบริจาครทรัพย์ของตนช่วยเกื้อกูลคนอื่น แม้ไม่ได้ผลภายนอก ก็ยังได้รับความ

เบิกบานใจตนเอง และการทำงานนั้นยอมให้ผลในคราวต่างกัน ด้วยอำนาจแห่งประโยชน์สมบัติ. อเหตุกทิวฏฐิ ปฏิเสชเหตุอันไม่ปรากฏ ถือปัจจัยภายนอกคือคราวเป็นผู้อำนวย ผิดคดีแห่งพระพุทธศาสนา ที่ถือว่าสังฆะธรรมทั้งปวงเกิดแต่เหตุ แม้ไม่ปรากฏว่าอะไรเป็นเหตุแห่งธรรมชื่อนั้น แม้อย่างนั้น ธรรมชื่อนั้นก็คงเกิดแต่เหตุอยู่นั่นเอง เป็นแต่เหตุที่นั้นยังไม่ปรากฏ ที่ท่านจับต้นเค้า เรียกว่าอวิชา. นัตถิกทิวฏฐิ ปฏิเสชด้วยประการทั้งปวง ซึ่งสมมติสังขะและคดีแห่งธรรมดาอันเนื่องด้วยเหตุและผล ย่นเรียกว่ากัมมัตสกตา ผิดคดีแห่งพระพุทธศาสนา ที่รับสมมติสังขะและคดีแห่งธรรมดา คือกัมมัตสกตา แม้รับอยู่ด้วยบุคคลโดยสมมตินั้นเป็นแต่ธาตุประชุมกันก็จริง แต่ตกอยู่ในคดีแห่งธรรมดา คือ กัมมัตสกตา ทิวฏฐิ ๓ นี้ จัดเป็น มิจฉาทิวฏฐิ ความเห็นผิด จัดเป็นนิยตทิวฏฐิ ความเห็นอันดิ่งลง ยากที่จะถอนออก รวมเรียกว่า นียตมิจฉาทิวฏฐิ.

เทพ ๓

สมมติเทพ	เทวดาโดยสมมติ
อุปปัตติเทพ	เทวดาโดยกำเนิด
วิสุทธิตเทพ	เทวดาโดยความบริสุทธิ์.

ขุ. จุฬ. ๓๐/๑๑๒.

อธิบาย: พระราชา พระเทวี แลพระราชกุมาร จัดเป็นสมมติเทพ. ภูมมเทวดาสงอยู่ ณ ภพนี้ ที่ต้นไม้บ้าง และที่วัตถุอื่น ๆ บ้าง ซึ่งเรียกว่าพระภูมิบ้าง วัตถุเทวดาบ้าง และอากาศัญญุกเทวดา

สิงอยู่ในอากาศ ต่างโดยเป็นทเวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง จัดเป็น
อุปปีตติเทพ. พระอรหันต์ จัดเป็นวิสุทธิตเทพ.

ธรรมนิยาม ๓

สังขารทั้งปวง	ไม่เที่ยง
สังขารทั้งปวง	เป็นทุกข์
ธรรมทั้งปวง	เป็นอนัตตา.

อง. ติก. ๒๐/๓๖๘.

อธิบาย: สภาพอันได้ชื่อว่าสังขารใน ๒ บทข้างต้นนั้น เพราะ
ประกอบด้วยสังขตลักษณะ ตกอยู่ในคติแห่งธรรมดา ก็ต้อง
แปรผัน ที่เป็นอุปาทินนกะต้องเสวยทุกข์. สภาพอันได้ชื่อว่าธรรมใน
บทหลังนั้น หมายถึงสภาพทั้งปวงเป็นสังขาร ทั้งเป็นวิสังขาร เพราะ
พระนิพพานก็จัดว่าเป็นอนัตตา แต่จัดว่าเป็นธรรมไม่แปรผัน และไม่
ประกอบด้วยทุกข์ ไม่ได้ใน ๒ บทข้างต้น จึงใช้ศัพท์ธรรมในบท
หลัง. โดยนัยนี้ สังขารอันไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ ต้องเป็นอนัตตาด้วย.
๓ บทนี้ ธรรมจลิตี ก็เรียก.

นิมิตต์ ๓

ปริกัมมนิมิตต์	นิมิตในปริกรรม
อุคคหนิมิตต์	นิมิตติดตา
ปฏิภาคนิมิตต์	นิมิตเทียบเคียง.

อภิ. สง. ๕๑.

อธิบาย: ภิกษุผู้เจริญกัมมัฏฐาน พงศ์วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ คืออกสน ๑๐ หรืออสุภ ๑๐ วัตถุนั้นที่ภิกษุเพ่งดูและนึกเป็นอารมณ์ ซึ่งเรียกว่าบริกรรม จัดเป็นปริกัมมนิमित्त. ภิกษุ พงศ์วัตถุนั้นจนติดตา หลับตาเห็น จัดเป็นอุคคหนิमित्त. ในลำดับ นั้น ภิกษุอาจนึกขยายส่วน หรือย่อส่วนแห่งอุคคหนิमित्तนั้นได้ สมรูปสมสัณฐาน จัดเป็นปฏิภาคนิมิต्त.

ภาวนา ๓

ปริกัมมภาวนา	ภาวนาในบริกรรม
อุปจารภาวนา	ภาวนาเป็นอุปจาร
อัปปนาภาวนา	ภาวนาเป็นอัปปนา.

อภิ. สง. ๕๑.

อธิบาย: กิริยาที่ทำบริกรรมในขณะที่เจริญกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เพ่งดูวัตถุดังกล่าวแล้วในนิमित्त ๓ ก็ดี ทั้งเป็นแต่ลำพังนึก เช่นเจริญอนุสสติก็ดี จัดว่าปริกัมมภาวนา ภาวนาในขณะอุคคหนิमित्तปรากฏ ในการเจริญกัมมัฏฐานเพ่งดูวัตถุ หรือในขณะนิ वर्ณสงบ ในการเจริญกัมมัฏฐานเป็นแต่ลำพังนึก จัดว่าอุปจารภาวนา แปลว่าภาวนาเฉียด หรือภาวนาใกล้เข้าไป. ภาวนาในขณะปฏิภาคนิมิต्तปรากฏ ในการเจริญกัมมัฏฐานเพ่งดูวัตถุ จัดเป็นอัปปนาภาวนา แปลว่าภาวนาแน่นแน่ว ในการเจริญกัมมัฏฐานเป็นแต่ลำพังนึก ท่านว่าไม่ถึงอัปปนา.

ปริญญา ๓

ญาตปริญญา	กำหนดรู้ด้วยการรู้
ตีรณปริญญา	กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา
ปหานปริญญา	กำหนดรู้ด้วยการละเสีย.

จุ. มหา. ๒๕/๖๐.

อธิบาย: ญาตปริญญา กำหนดรู้ปัญจขันธ์เป็นต้นโดยวิภาค ได้แก่รู้จักแยกออกจากสังขาร คือสิ่งที่กุมกันอยู่. ตีรณปริญญา กำหนดพิจารณาเห็นโดยไตรลักษณ์. ปหานปริญญา กำหนดละสังขารในปัญจขันธ์เป็นต้นนั้นเสีย.

ปหาน ๓

ตทังคปหาน	การละชั่วคราว
วิกขัมภนปหาน	การละด้วยการสะกดไว้
สมุจเฉทปหาน	การละด้วยตัดขาด.

วิ. ญาณทศุสน. ตติย. ๓๔๕.

อธิบาย: ตทังคปหาน ได้แก่การละกิเลส และบาปกรรมของสามัญชน. วิกขัมภนปหาน ได้แก่การละของชนผู้ได้ฌาน. สมุจเฉทปหาน ได้แก่การละด้วยอริยมรรคของพระอริยบุคคล.

ปาฎิหาริยะ ๓

อิทธิปาฎิหาริยะ	ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์
อาเทศนาปาฎิหาริยะ	ศักดิ์เป็นอัศจรรย์
อนุศาสนีปาฎิหาริยะ	คำสอนเป็นอัศจรรย์.

ที. ที. ๕/๒๓๓. อัง. ติก. ๒๐/๒๑๗.

อธิบาย: การแสดงฤทธิ์ได้พื้นของสามัญมนุษย์ เช่นนิรมิตตัว
ได้ต่าง ๆ ล่องหนได้ ดำดินได้ เดินน้ำได้ เหาะได้ ท่านจัดเป็น
ปาฏิหาริยะอย่างหนึ่ง แต่หมายอาการแสดงฤทธิ์ได้ทั้ง ๆ อย่างนี้ หรือ
หมายอาการแสดงฤทธิ์เป็นธรรมาธิฐาน เปรียบด้วยบุคคลาธิฐาน
ขอฝากปราชญ์ไว้เพื่อสันนิษฐาน. การดำใจทนายใจคนได้ ท่านจัดเป็น
ปาฏิหาริยะอย่างหนึ่ง. คำสั่งสอนอันอาจจูงใจคนให้นิยมไปตาม ท่าน
จัดเป็นปาฏิหาริยะอย่างหนึ่ง. ปาฏิหาริยะ ๓ นี้ ท่านว่ามีในสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า. และยกย่ออนุศาสนีปาฏิหาริยะว่า เป็นอัศจรรย์
ยิ่งกว่า ๒ อย่างข้างต้น.

ปิฎก ๓

พระวินัยปิฎก	หมวดพระวินัย
พระสุตตันตปิฎก	หมวดพระสุตตันตะ [หรือพระสูตร]
พระอภิธรรมปิฎก	หมวดพระอภิธรรม.

วิ. ปริวาร. ๘/๑๒๔.

อธิบาย: ศัพท์ว่าปิฎก เป็นชื่อแห่งกระຈาดหรือตระกร้า เอามา
ใช้ในที่นี้ ด้วยหมายเอาความเป็นหมวดที่รวบรวม คุณกระຈาดเป็น
ที่รวมสิ่งของต่าง ๆ มีฝักต่าง ๆ ที่ซื้อมาจากตลาดเป็นต้น. ปาพจน์
ในที่นี้ท่านแบ่งเป็น ๓ พระวินัยคงที่ พระธรรมแบ่งออกเป็น ๒ หมวด
ที่แสดงโดยบุคคลาธิฐาน หรือเจือด้วยบุคคลาธิฐาน จัดเป็นพระสุต-
ตันตะ ๑. หมวดที่แสดงโดยธรรมาธิฐานล้วน จัดเป็นพระอภิธรรม ๑.
ทั้ง ๓ นี้ เป็นหมวดหนึ่ง ๆ ที่รวบรวมปกรณ์มีประเภทเดียวกัน จึง

อัน เป็นอาทิพรหมจรรย์บ้าง อันเป็นอภิสมาจารบ้าง เพื่อนิคคะ
พวกภิกษุหน้าด่านไม่ละอาย ซึ่งเรียกว่าทุมมังกุผู้เกื้อยาก คือผู้ไม่ค้อย
รู้จักอายบ้าง เรียกว่าอสังขี ผู้ไม่มียางอายบ้าง และเพื่อวางระเบียบ
นำความประพฤติแห่งพวกภิกษุผู้รักดีรักษาม ซึ่งเรียกว่าเปสละบ้าง
ผู้มีอายเรียกว่าสังขีบ้าง และทรงแสดงธรรมประกาศพระศาสนา ให้
บริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิตรู้ทั่วถึงธรรม ประดิษฐานพระพุทธศาสนา
ให้ยั่งยืนสืบมา. กล่าวสั้น ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า นับเข้าในข้อนี้.

ภพ ๓

กามภพ	ได้แก่ภพเป็นกามาวจร
รูปภพ	ได้แก่ภพเป็นรูปาวจร
อรุภพ	ได้แก่ภพเป็นอรุปาวจร.

ม. ม. ๑๒ ๕๓๘.

อธิบาย: ภพเป็นกามาวจรนั้น หมายถึงโลกเป็นที่อยู่ของหมู่
สัตว์ผู้เสพกาม คือ นรก มนุษย์โลก สวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้น
จาตุมมหาราชถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตตี. ภพเป็นรูปาวจรนั้น หมายถึง
ชั้นพรหมมีรูป ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชะ ถึงชั้นเอกนิฏฐะ. ภพ
เป็นอรุปาวจรนั้น หมายถึงชั้นพรหมไม่มีรูป ๔ ชั้น ตั้งแต่ชั้น
อากาสนัญญาตนะ ถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญาตนะ.

โลก ๓

สังขารโลก	โลกคือสังขาร
สัตว์โลก	โลกคือหมู่สัตว์
โอกาสโลก	โลกคือแผ่นดิน.

วิ. นอนุสสติ. ปจม. ๒๖๒.

อธิบาย: สังขารโลก ท่านหมายเอาสภาวะธรรมอันเป็นไปตาม
คติแห่งกรรมตา มีเบญจขันธ์เป็นตัวอย่าง. สัตว์โลก ได้แก่สังขารมี
วิญญูณ สงเคราะห์ทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉาน. โอกาสโลก ได้แก่แผ่นดิน
อันเป็นที่อาศัยแห่งหมู่สัตว์. ข้าพเจ้ายังไม่ปลงใจในสังขารโลก. ศัพท์
ว่าสังขารในที่อื่น หมายเอาทั้งสัตว์ทั้งพืชคู่อื่น ไม่ได้หมายเอาสภาวะ
ธรรมที่แยกกระจายออกแล้ว เมื่อแยกสัตว์ออกเป็นโลกชนิดหนึ่ง
แล้ว สังขารโลก น่าจะได้แก่พวกกระบิลไม้ที่เรียกในภาษามคธว่า
กุตคาม อันเป็นอนุปาทินนกสังขาร แปรจากสัตว์โดยอาการไม่มี
ใจครอง แปรจากโอกาสโลกโดยอาการรู้จักเป็นรู้จักตาย. เมื่อถือ
เอาความอย่างนี้ โอกาสโลกก็เป็นที่อาศัยของสังขารคือพวกกระบิลไม้
นั้นด้วย. อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่าสังขาร หมายเอาสภาพผู้ปรุงแต่ง
กล่าวคือกรรมก็มี ได้ในคำว่า สงขารปจฺจยา วิญญาณํ วิญญาณ
ย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย โดยนัยนี้ สังขารโลก ก็น่าจะได้แก่
กรรมอันปรุงแต่งสัตว์โลกกับโอกาสโลก อันเป็นที่อาศัยให้เจริญหรือ
ทราม. ขอนักธรรมพิจารณาเถิด.

โลก ๓

มนุษย์โลก   ได้แก่โลกที่เราอาศัยอยู่นี้
เทวโลก   ได้แก่สวรรค์กามาพจร ๖ ชั้น
พรหมโลก   ได้แก่สวรรค์ชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น.
                            ป. สุต. ทุติย. ๒๖๕.

วิภูฏะ [วน] ๓

กิเลสวิภูฏะ   วนคือกิเลส
กัมมวิภูฏะ   วนคือกรรม
วิปากวิภูฏะ   วนคือวิปาก.

                            อกิ. สง. ๔๖.

อธิบาย: สภาพ ๓ นี้ ได้ชื่อว่า วน เพราะหมุนเวียนกันไป คือ กิเลสเกิดขึ้นแล้วให้ทำกรรม ครั้งทำกรรมแล้ว ย่อมได้รับวิปากแห่งกรรม เมื่อได้รับวิปาก กิเลสเกิดขึ้นอีก วนกันไปอย่างนี้ กว่าพระอรหันตมรรคจะตัดให้ขาดลง เรียกบวกระเภทว่า ไตรวิภูฏะ.

วิชา ๓

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ   รู้จักระลึกชาติได้
จตุปปาตญาณ   รู้จักกำหนดจุดติและเกิด
อาสวักขญาณ   รู้จักทำอาสวะให้สิ้น.

                            อง. ทสก. ๒๔/๒๒๖.

อธิบาย: นิทเทศแห่งปุพเพนิวาสนุสสติญาณว่า ระลึกชาติ ถอยหลังเข้าไปได้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสองชาติจนถึงหลาย ๆ กัลป์ ว่าในชาติที่เท่านั้นได้มีชื่อ มีโคตร มีผิวพรรณ มีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้ เสวยสุข ได้สวยทุกข้ออย่างนั้น ๆ มีอายุเท่านั้น จุตินั้นแล้ว ได้เกิดในชาติที่เท่านั้น ได้เป็นอย่างนั้น ๆ แล้วมาเกิดในชาตินี้.

นิทเทศแห่งจตุปปาตญาณว่า มีจักขุทิพย์บริสุทธิดวงจักขุ สามัญมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ที่กำลังจุตินั้น กำลังเกิดก็มี เลวก็มี ดีก็มี มีผิวพรรณงามก็มี มีผิวพรรณไม่งามก็มี ได้ดีก็มี ตกยากก็มี รู้ชัดว่าเหล่าสัตว์เป็นตามกรรม. วิชาที่ ๒ นี้เรียกว่า ทิพพ- จักขุญาณก็มี.

นิทเทศแห่งอัสวักขญาณว่า รู้ชัดตามจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางไปถึงความดับอาสวะ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จิตพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว ภาระกิจสำเร็จแล้ว กิจอื่นอันจะต้องทำเช่นนี้ไม่มีอีก.

วิชา ๓ นี้ ญาณ ๓ ก็เรียก. วิชา ๓ นี้ ท่านกล่าวว่าเป็นองค์แห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ อันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงบรรลุมาโดยลำดับในยามสามแห่งราตรี. ความระลึกชาติได้ ดังแสดงไว้ในนิทเทศ เป็นองค์แห่งพระสัมมาสัมโพธิญาณได้อย่างไร น่าพิจารณา ดู หรือว่าระลึกชาติได้เช่นนั้นแล้ว หายตื่นหายหวาดใน

ความเวียนเกิดเวียนตาย เห็นเป็นคติแห่งกรรมตา เกิดอนัตตานุ-
ปัสสนาขึ้นเอง เช่นนี้ชอบกลอยู่. ญาณนี้ท่านกล่าวว่ากำจัดโมหะ
กำบังชั้นสันดาน ส่อว่าเป็นอนัตตานุปัสสนา สมเป็นองค์แห่งพระ
สัมมาสัมโพธิญาณ. จตุปปาตญาณ ปรารภเหล่าสัตว์อื่นผู้เวียนเกิด
เวียนตาย คู่เดียวกับบุพเพนิวาสานุสติญาณ ปรารภตนตามนิตเทศ
เดิมปรารภคติแห่งสัตว์นั้นด้วย ดูเหมือนแสดงว่าไม่ใช่แต่เวียน
เกิดเวียนตายเท่านั้นเป็นคติแห่งกรรมตา ความเป็นไปตามอำนาจ
กรรม ก็เป็นคติแห่งกรรมตาอีกเหมือนกัน. ญาณนี้ ท่านกล่าวว่ากำจัด
โมหะกำบังกัมมัศกตา จะกล่าวว่ากำจัดโมหะเป็นเหตุชื่อถือไว้เหตุ
เช่นลี้ลพตปรามาสและมิจนาทิจูฎฐิก็ได้ จัดเป็นองค์แห่งพระสัมมา-
สัมโพธิญาณชอบอยู่. อาสวัคขยญาณไม่ทำกิจเพียงรู้เท่านั้น รู้จักน้อม
ความรู้้นั้นมาเป็นอุปการะทำอสาระให้สิ้นได้ด้วย จัดเป็นพระสัมมา-
สัมโพธิญาณชอบแท้. ในความแห่งวิชา ๓ นี้มีอยู่เพียงไร ของนักธรรม
จงสอดส่องถือเอาเอง.

วิโมกข์ ๓

สุญญตวิโมกข์

อนิมิตตวิโมกข์

อัปป์ณิหิตวิโมกข์.

บ. ปฎ. ๓๑/๒๕๘.

สมาธิ ๓

สุญญตสมาธิ

อนิมิตตสมาธิ

อัปพนฺหิตสมาธิ.

อ.จ. ต.ก. ๒๐/๓๘๕.

อธิบาย: ศัพท์ว่า วิโมกข์ นั้นแปลว่า พ้น หมายความว่า
พ้นจากกิเลส ได้แก่พระอรหันต์. พระอรธรรถกถาจารย์แก้ว่า ชนิดที่
ได้ชื่อว่า สุญญตวิโมกข์นั้น เพราะว่างจากราคะ โทสะ โมหะ. ชนิดที่
ได้ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์นั้น เพราะหาราคะ โทสะ โมหะ เป็น
นิมิต คือเครื่องหมาย มิได้. ชนิดที่ได้ชื่อว่า อัปพนฺหิตวิโมกข์นั้น
เพราะหาราคะ โทสะ โมหะ เป็นปณฺธิ คือที่ตั้ง มิได้. แก้อย่างนี้
ความยังไม่ต่างจากกันออกไป โดยความ ทั้ง ๓ ชนิดนั้นไม่สัมปยุต
ด้วยราคะ โทสะ โมหะ จัดว่าเป็นประเภทเดียวกัน. ข้าพเจ้า
เข้าใจว่าทั้ง ๓ ชนิดนั้น คงมีลักษณะหรืออารมณ์ต่างกัน ไม่เช่นนั้น
แยกประเภทไว้ทำอะไร เรียกว่าวิโมกข์เท่านั้นก็พอ. ความเห็นย่อ
ของข้าพเจ้าว่า ได้แก่โลกุตตรธรรมสัมปยุตด้วยสมบัติ มีอารมณ์
ชนิดนั้น ส่วนสมาธินั้น ได้แก่ตัวสมบัติชนิดนั้น. จักออกมดี
มากไปก็จักเป็นคาคคะเน ขอยุติไว้เพียงเท่านี้.

* ในปฏิสัมภิทามรรค ขุททกนิกาย ๓๑/๒๕๘ แสดงว่า วิโมกข์ ๓ นี้ เกิดจากปัญญาพิจารณา
เห็นไตรลักษณ์ คือหลุดพ้นเพราะพิจารณาเห็น อนตฺตา เป็นสุญญตวิโมกข์, เห็น อนิจฺจํ เป็น
อนิมิตตวิโมกข์, เห็น ทุกฺขํ เป็น อัปพนฺหิตวิโมกข์, แม้สมาธิก็อย่างเดียวกัน.

วิเวก ๓

กายวิเวก	สังคกาย
จิตตวิเวก	สังคจิต
อุปธิวิเวก	สังคกิเลส.

บุ. มหา. ๒๕/๒๕. ๑๓๐.

อธิบาย: อยู่ในที่สังค จัดเป็นกายวิเวก. ทำจิตให้สงบ ด้วยสมถภาวนา จัดเป็นจิตตวิเวก. ทำใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสด้วย วิปัสสนาภาวนา จัดเป็นอุปธิวิเวก.

สังขตลักษณะ ๓

ความเกิดขึ้น	ปรากฏ
ความดับ	ปรากฏ
เมื่อยังตั้งอยู่	ความแปร ปรากฏ.

อง. ติก. ๒๐/๑๕๒.

อธิบาย: สองบทข้างต้นชัดแล้ว. อุทาหรณ์บทหลัง คนเป็น เด็กแล้วแปรเป็นหนุ่ม แล้วแปรเป็นแก่.

สังขาร ๓

กายสังขาร	สภาพอันแต่งกาย
วจีสังขาร	สภาพอันแต่งวาจา
จิตตสังขาร	สภาพอันแต่งจิต.

ม. มุ. ๑๒/๕๕.

อธิบาย: ลมอัสสาสะปัสสาสะ ได้ชื่อว่ากายสังขาร เพราะ
ปรนปรือกายให้เป็นอยู่ วิตก กับ วิจาร ได้ชื่อว่าวจีสังขาร เพราะ
ตรีแล้วตรงแล้วจึงพูด ไม่เช่นนั้นวาจานั้นจักไม่เป็นภาษา เช่นคำ
ของคนละเมอหรือของคนเพ้อ. สัญญากับเวทนา ได้ชื่อว่าจิตตสังขาร
เพราะย่อมจิตให้มีประการต่าง ๆ คุณ้ำย่อมอันจับผ้า.

สัทธรรม ๓

ปรียัตติสัทธรรม	ได้แก่คำสั่งสอน
ปฏิบัติสัทธรรม	ได้แก่ความปฏิบัติ
ปฏิเวธสัทธรรม	ได้แก่มรรค ผล นิพพาน.

ป. สุต. ตติย. ๕๒๓.

สมบัติ ๓

มนุษย์สมบัติ	สมบัติในมนุษย์
สวรรค์สมบัติ	สมบัติในสวรรค์
นิพพานสมบัติ	สมบัติคือพระนิพพาน.

ขุ. อุ. ๒๕/๑๒.

สิกขา ๓

อธิศีลสิกขา	สิกขาคือศีลยิ่ง
อธิจิตตสิกขา	สิกขาคือจิตยิ่ง
อธิปัญญาสิกขา	สิกขาคือปัญญายิ่ง

อง. ติก. ๒๐/๒๕๔.

อธิบาย: ปฏิปทาที่ตั้งไว้เพื่อศึกษา คือฝึกหัดไตรทวารไปตามชื่อว่าศึกษา. ในเบื้องต้น ควรหัดปฏิบัติรักษามารยาทกายวาจาให้เรียบร้อยปราศจากโทษสมควรแก่หมู่ก่อน นี่จัดเป็นศีลศึกษา. ในลำดับนั้น ควรหัดรักษาจิตให้อยู่ในอำนาจ อาจทำให้แน่แน่วควรแก่การงานในคราวต้องการ นี่จัดเป็นจิตตศึกษา. ในที่สุด ควรหัดใช้ปัญญา ให้รอบรู้สภาวะธรรมอันเป็นไปด้วยความเป็นเหตุและผลแห่งกันและกัน จัดเป็นปัญญาศึกษา. เพ่งธรรมอันอุกฤษฎ์ เรียกว่า อธิศีลศึกษา อธิจิตตศึกษา อธิปัญญาศึกษา.

โศดาบัน ๓

เอกพีชี โกลังโกละ สัตตักขัตตูปรมะ.

อง. ทสก. ๒๔/๑๒๕.

อธิบาย: พระอรหันต์ผู้ได้บรรลุอรุณผลที่แรก เรียกว่า พระโศดาบัน แปลว่า ผู้แรกถึงกระแสพระนิพพาน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่ว่าจะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า มีประเภทเป็น ๓ ท่าน ผู้เยี่ยมในชั้นนี้ มีคติในมนุษยโลก หรือในเทวโลกอีกเพียงคราวเดียว จักบรรลุพระอรุณผลในภพที่เกิดนั้น เรียกว่าเอกพีชี แปลว่า มีพีชคือภพอันเดียว. พระโศดาบันเอกพีชนี ออกจะคิดว่าพระสกทาคามีผู้จะต้องไปเกิดในเทวโลกหนหนึ่งก่อน จุติจากนั้นแล้ว จึงจักมายังมนุษยโลกนี้ และได้บรรลุพระอรุณผล. ท่านผู้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภพ ๒-๓ ภพแล้ว จึงได้บรรลุพระอรุณผล เรียกว่าโกลังโกละ แปลว่า

ไปสู่กุดะจากกุดะ. กุดะนี้หมายเอาภพ. ท่านผู้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ซ้ำ
กว่านี้ แต่อย่างนานเพียง ๗ ชาติ และได้บรรลุพระอรหัตเรียกว่า
สัตตักขัตตูปรมะ แปลว่า มี ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง.

จตุกกะ หมวด ๔

อบาย ๔

นิริยะ	นรก
ติรัจฉานโยนิ	กำเนิดรัจฉาน
ปีตติวิสัย	ภูมิแห่งเปรต
อสุรกาย	พวกอสุระ.

บุ. อิติ. ๒๕/๓๐๑.

อธิบาย: ภูมิ กำเนิดหรือพวก อันหาความเจริญมิได้ จัดเป็นอบาย. นิริยะ ท่านว่าเป็นภูมิที่ลงโทษคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิดขึ้น ณ ที่นั้น มีนายนิรยบาลเป็นผู้ทำกรรมกรณต่างๆ ให้ได้ความเดือดร้อน แสดงโดยบุคคลาธิษฐานด้วยลูกไฟลวกและลูกประหาร ความเข้าใจของพวกพราหมณ์ครั้งเวทิกสมัย คือยุคถือลัทธิตามพระเวทว่า คนทำบาปตายไปแล้วถูกพระยมชำระแล้วลงโทษให้ตกนรก และต้องเสวยกรรมกรณต่างๆ แต่ในปูนหลังกล่าวเพียงนรก และคนทำบาปไปเกิดเองในภูมินั้น การถูกเพลิงลวกหรือลูกประหารก็เป็นอยู่ในภูมินั้นเอง ไม่กล่าวถึงนายนิรยบาล เป็นกลเม็ดอยู่. กำเนิดติรัจฉานที่ไม่มีภูมิเป็นที่อยู่ต่างหาก ต้องอาศัยมนุษยโลก ปรากฏแล้ว นอกจากนี้ ท่านว่ายังมีนาคและครุฑมีพิภพเป็นที่อยู่ มีพระราชานในพวกกันเอง เป็นสัตว์ผู้บริบูรณ์ แม้อย่างนั้น ท่านก็จัดเป็นอบาย เพราะไม่เป็นภพบุคคลเหมือนมนุษย์. ศัพท์ว่า เปรต แปลว่า ผู้ละ

ไปแล้ว หมายเอาผีผู้เคยเป็นมนุษย์มาก่อน ยังไม่ได้ไปถือกำเนิดอื่น
ได้ในศัพท์ สัมภเวสี ผู้แสวงหาที่เกิดในเมตตสูตร ภายหลังหมาย
เอาเฉพาะจำพวกทำบาปมีโทษไม่ถึงตกนรก แต่มีรูปร่างชวดทรงไม่
สมประกอบ ตกยาก ได้รับความอดอยากเป็นล้นเหลือ เตื่อคร้อน
ไปในทางเป็นอยู่ของตนเอง. พวกเปรตนี้ ดูเหมือนอาศัยมนุษย์โลก
ก็มี พึงเห็นอย่างพวกเปรตพระญาติเก่าของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่ง
กล่าวถึงในติโรกฐตสูตร และในอรรถกถาแห่งสูตรนั้น ดูเหมือนมี
ภูมิสำหรับก็มี พึงเห็นอย่างพวกเปรตซึ่งกล่าวถึงในชาณุตโตสนีสูตร
นอกจากนี้ ยังมีเปรตอีกจำนวนหนึ่ง อยู่ปลุกตามลำพังในมนุษย์โลก
ได้เสวยสุขเสวยทุกข์ปนกัน มีวิมานอยู่ มีสมบัติ ได้เสวยสุขในวิมาน
ในวัน ครั้นค่ำลง ต้องออกจากวิมานไปปรับกรรมกรรมเหมือนสัตว์
นรกในคืน พอสว่างก็กลับวิมานได้อีก. อสุรกาย เป็นจำพวกที่
มัว ในบาลีไม่กล่าวถึงเลย ในอรรถกถาก็ได้พบเพียงสักว่าชื่อ ใน
ปทานุกรมสังคฤต แก้อสุรศัพท์ว่าผู้เป็นอยู่ อธิบายว่า ได้แก่ผีเป็น
อทิสสมานกาย ประเภทที่ชั่ว ตรงกับผีไม่มีชื่อผู้เที่ยวหลอกมนุษย์
ให้ตกใจกลัว. ผีแปลกจากเปรตเพราะเที่ยวหลอก เปรตไม่หลอก
เป็นแต่คนไปพบเข้าเอง หรือเมื่อจะร้องทุกข์แก่คน ก็แสดงตัวให้เห็น
เป็นอทิสสมานกายหรือไม่ ๆ ชัด กล่าวถึงทั้ง ๒ อย่าง. อาหารของ
สัตว์นรก ท่านกล่าวว่กรรม. อาหารของสัตว์ดิรัจฉาน เป็นตาม
ประเภทของมัน ที่เป็นส่วนใหญ่ ของเกิดในสรีระแห่งสัตว์ด้วยกัน
เป็นต้นว่าเนื้อและเลือดก็มี ของนับเข้าในภูตคาม เป็นต้นว่าหญ้าและ

ใบไม้ก็มี. อาหารของเปรต ท่านกล่าวว่ากรรมด้วย ผลทานอันญาติมิตรผู้ยังเป็นอยู่ในมนุษยโลกบริจาคนแล้วอุทิศไปถึงด้วย. อาหารของอสุรกายไม่ได้ระบุนไว้ชัด เทียบอาหารของยักษ์เลว ๆ ของเกิดในสรีระแห่งสัตว์ด้วยกันไม่เลือกว่าดีหรือเสีย สกปรกหรือไม่. ข้าพเจ้าจักเปรียบเทียบสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เพื่อเป็นทางสันนิษฐาน สัตว์นรก เช่นคนโทษถูกรับอาญาแผ่นดิน ต้องเสวยกรรมกรรมอยู่ในพันธนาการ แต่รัฐบาลให้อาหารกินไม่ออดอยากมากนัก. เปรต เช่น คนตกทุกข์ได้ยาก ออดอยาก หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้โดยฝืดเคือง หากินในทางเที่ยวขอราน. อสุรกาย เช่นคนออดอยากอย่างนั้นแล้ว เที่ยวลอบทำโจรกรรมในค้ำคืน ตลอดถึงการหลอกลวงเอาทรัพย์ของผู้อื่น.

อปีตเสนาธรรม ๔

พิจารณาแล้วเสพของอย่างหนึ่ง

พิจารณาแล้วอดกลิ่นขงอย่างหนึ่ง

พิจารณาแล้วเว้นของอย่างหนึ่ง

พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง.

ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๓๖.

อธิบาย: ข้อต้นเสพของอันสบาย ต่างโดยเป็นจิ๋ว บิณฑบาตเสนาสนะ คิลานภสัช บุคคลและธรรมเป็นต้น ที่เสพเข้ากุศลเกิดขึ้นและเจริญขึ้น อกุศลไม่เกิด ที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสิ้นไป. ข้อที่ ๒ อด

กลิ่นอารมณ์อันไม่เป็นที่เจริญใจ ต่างโดยหนาว ร้อน หิว ระบาย
ถ้อยคำเสียดแทง และทุกขเวทนาอันแรงกล้า. ข้อที่ ๓ เว้นของไม่
สบาย ต่างโดยประเภทอย่างนั้น ที่เสพเข้า อกุศลเกิดขึ้นและเจริญ
ขึ้น กุศลไม่เกิด ที่เกิดแล้วเสื่อมสิ้นไป. ข้อที่ ๔ บรรเทาอกุศลวิตก
อันสัมปยุตด้วยกาม ด้วยพยาบาท ด้วยวิหิงสา.

อัปมัญญา ๔

เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา.

ที. ที. ๕/๓๑๐.

อธิบาย: เมตตา โดยพยัญชนะ ได้แก่ความสนิทสนม คือ
รักใคร่ เว้นจากราคะ โดยอรรถ ได้แก่ปรารถนาความสุขความเจริญ
เพื่อผู้อื่น. กรุณา โดยพยัญชนะ ได้แก่ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่น
ได้ทุกข์ร้อน โดยอรรถ ได้แก่ความปรารถนาเพื่อจะปลดเปลื้องทุกข์
ของเขา. มุทิตา โดยพยัญชนะ ได้แก่ความชื่นบาน โดยอรรถ ได้
แก่ความพลอยยินดีด้วย ในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี. อุเบกขา โดยพยัญชนะ
ได้แก่ความวางเฉย โดยอรรถ ได้แก่ความวางคนเป็นกลาง ในเมื่อ
จะแผ่เมตตากรุณาไปไม่บังควร เช่นเอาใจช่วยโจรเป็นตัวอย่าง หรือ
ในเมื่อจะพลอยยินดีด้วยสมบัติของอีกฝ่ายหนึ่ง จำจะยินดีด้วยวิบัติของ
อีกฝ่ายหนึ่ง เช่น ๒ ฝ่ายเป็นความกัน จะพลอยยินดีด้วยฝ่ายชำนะ
ก็จำจะยินดีด้วยความแพ้ของอีกฝ่ายหนึ่ง. ธรรม ๔ อย่างนี้ ที่แผ่โดย
เจาะตัวก็ดี โดยไม่เจาะตัวแต่ยังไม่จำกัดมุ่งเอาหมู่นี้หมู่นั้นก็ดี จัดเป็น

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม โดยอธิบายว่า พรหมโดยอุปบัติก็ดี พรหมโดยสมมติ ก็คือ ผู้ใหญ่ก็ดี ย่อมอยู่ด้วย ธรรมเหล่านี้. ที่แปลโดยไม่เจาะตัวไม่มีจำกัด จัดเป็นอัปมัถญา แปลว่า ภาวนามีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ เป็นปฏิปทาของ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้.

พระอรหันต์ ๔

สุกขวิปัสสโก	ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน
เดวิชโช	ผู้ได้วิชาสาม
ฉฬภิญโญ	ผู้ได้อภิญญาหก
ปฏิสมุภิตปฺปตฺโต	ผู้ถึงปฏิสัมภิตา.

อธิบาย: สุกขวิปัสสโก แปลตามพยัญชนะว่า ผู้เห็นแจ้งอย่าง แห้งแล้ง โดยอรรถ ได้แก่ท่านผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ได้สำเร็จพระ อรหันต์ มิได้ทรงคุณอย่างอื่นอีก. คุณ ๓ ประเภทเป็นเครื่องแปลก แห่งพระอรหันต์อีก ๓ องค์ ฟังดูตามหมวด.

พระอริยบุคคล ๔

พระโสดาบัน
พระสกทาคามี
พระอนาคามี
พระอรหันต์.

ที่. ส. ๘/๑๕๕.

หมายเอาท่านผู้ได้บรรลุอริยผลซึ่งจักแสดงข้างหน้า.

อริยวงศ์ ๔

ปฏิบัติทางของพระอริยบุคคลผู้เป็นสมณะ เรียกว่าอริยวงศ์ แจก
ออกเป็น ๔ คือ สันโดษด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ ตามมี
ตามเกิดนับเป็น ๓ ยินดีในการเจริญกุศลและการละอกุศล ๑.

อง. จตุกก. ๒๑/๓๕.

อธิบาย: เนื่องจากผู้สันโดษนั้น ย่อมสรรเสริญคุณแห่งสันโดษ
อย่างนั้น ไม่ทำอเนสนา คือแสวงหาไม่การ เพราะเหตุปัจจัย ๓ นี้
ไม่ได้ก็ไม่ทรมนทรมาย ได้ก็บริโภคน ไม่ตั้งใจในปัจจัย ๓ นั้น ไม่ยกตน
ข่มผู้อื่น เพราะสันโดษและยินดีในภาวณาและปะหานั้น.

อรูป ๔

อากาศาณัญญาตนะ

วิญญาณัญญาตนะ

อากิญจัญญาตนะ

เนวสัญญานาสัญญาตนะ.

ส. สพ. ๑๘/๓๒๖.

อธิบาย: ศัพท์ว่า อรูป นี้ นัยหนึ่งเป็นชื่อแห่งฉานมีวิภาค
ดังนี้: พระโยคาวจรได้บรรลุรูปฉานที่ ๔ แล้ว พิจารณาเห็นปฏิภาค-
นิमितแห่งกสิณ จนเป็นอากาศคือของว่างเปล่า เรียกว่าเพิกกสิณ
แล้วค้ำนึ่งเป็นอารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้ น่าจะได้แก่ไม่ทำในใจ

ถึงปฏิภาคนิมิตต์ หรือไม่เห็นยวรูปเป็นอารมณ์ นี่เป็นอภิญญา-
นัญญาตนะ เป็นอรุปฌานที่ ๑. ในลำดับนั้น ล่วงอากาศเสีย
ถือเอาวิญญาณเป็นอารมณ์ว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้ น่าจะได้แก่คำนี้
ถึงวิญญาณเป็นอารมณ์ นี่เป็นวิญญาณัญญาตนะ เป็นอรุปฌาน
ที่ ๒. ในลำดับนั้น ล่วงวิญญาณเสีย ถือเอาความไม่มีอะไรเหลือ
สักน้อยหนึ่งเป็นอารมณ์ คือ เกือบไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลย นี่เป็น
อภิญญาตนะ เป็นอรุปฌานที่ ๓. ในลำดับนั้น ล่วงอารมณ์
เกือบไม่มีอะไรเหลือนั้นเสีย จนเป็นผู้มีสัญญาคือความรู้สึกตัวก็มีใช่
เป็นผู้หาสัญญามีได้ก็มีใช่ นี่จัดเป็นเนวสัญญานาสัญญาตนะ เป็น
อรุปฌานที่ ๔.

อีกนัยหนึ่ง เป็นชื่อแห่งภพ มีอธิบายดังนี้: ผู้ได้อรุปฌานนั้น
ล้วนเป็นส่วนโลกิยะ จุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ไปเกิดในพรหมภพมี
ประเภทเป็น ๔ มีชื่อเหมือนอย่างนั้นตามกำลังฌานของตน.

อวิชา ๔

ไม่รู้ในทุกข์

ไม่รู้ในทุกขสมุทัย

ไม่รู้ในทุกขนิโรธ

ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

ส. สพ. ๑๘/๓๑๕.

อาหาร ๔

กวฬิงการอาหาร	อาหารคือคำข้าว
ผัสสอาหาร	อาหารคือผัสสะ
มโนสัญเจตนาอาหาร	อาหารคือมโนสัญเจตนา
วิญญานอาหาร	อาหารคือวิญญาน.

ม. มู. ๑๒/๘๕.

อธิบาย: ธรรมอันได้ชื่อว่าอาหารนั้น เพราะเป็นปัจจัยนำผล
มา. อาหารชนิดที่กลืนกินนั้น ย่อมเลี้ยงร่างกายให้เป็นไป. ผัสสะ
นั้น หมายถึงความประจวบกันแห่งอายตนะภายในภายนอก และ
วิญญาน เป็นปัจจัยแห่งเจตสิกอันจะพึงเกิดโดยวิถี มีเวทนาเป็นต้น.
มโนสัญเจตนา นั้น หมายถึงความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ
การพูด การคิด ซึ่งจัดเป็นกรรม. วิญญาน มีวิภาคเป็น ๒
วิถีวิญญาน ได้แก่จิตในแถว เกิดทางทวาร ๖ ปฏิสนธิวิญญาน
ได้แก่วิญญานในปฏิสนธิแรกเกิด. วิถีวิญญาน เป็นอันกล่าวถึง
ในผัสสอาหารแล้ว โดยเอกเสสนัย น่าจะได้แก่ปฏิสนธิวิญญานอัน
เป็นปัจจัยแห่งนามรูป กล่าวโดยสมมติ คือ อตตภาพข้างหน้าอัน
จะเจริญขึ้นโดยลำดับ ได้ในองค์แห่งปฏิจจสมุปปาท วิญญานปัจจุยา
นามรูป ซึ่งแปลว่า นามรู้ย่อมเกิดมีเพราะวิญญานเป็นปัจจัย.

อุปาทาน ๔

กามุปาทาน	ถือนันทกาม
ทิฏฐุปาทาน	ถือนันททิฏฐิ
สัลลพตูปาทาน	ถือนันทศีลพรต
ลัตตวาหุอุปาทาน	ถือนันทวาหะว่าตน.

ม. มุ. ๑๒/๑๓๒.

อธิบาย: ถือนันทข้างเลว ได้แก่ถือนันท จัดเป็นอุปาทาน. ถือนันทวัตถุด้วยอำนาจกามตัณหา หมกมุ่นอยู่ว่านันทของเรา จนเป็นเหตุอิสสาหรือหิง จัดเป็นกามุปาทาน. ถือนันทความเห็นผิดด้วยอำนาจหวัคือ จนเป็นเหตุเถียงกันทะเลาะกัน จัดเป็นทิฏฐุปาทาน. ถือนันทศีลพรต คือ ธรรมเนียมที่เคยประพฤติมาจนชิน ด้วยอำนาจความเชื่อว่าขลัง จนเป็นเหตุหวัคือมงาย จัดเป็นสัลลพตูปาทาน. ถือนันทถือนันทด้วยอำนาจมานะ จนเป็นเหตุถือนันทพวก จัดเป็นลัตตวาหุอุปาทาน.

โอฆะ ๔

กาโมฆะ	โอฆะคือกาม
ภโวฆะ	โอฆะคือภพ
ทิฏฐิโฆฆะ	โอฆะคือทิฏฐิ
อวิชโฆฆะ	โอฆะคืออวิชา.

ส. มหา. ๑๕/๘๘.

โยคุ ๔ อาสวะ ๔ เหมือนกัน.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๓.

อธิบาย: กาม ภพ อวิชชา ฟังรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วใน
อสาเว ๓. ทิฏฐิ หมายถึงเอาทิฏฐิ. สภาพ ๔ นี้ ได้ชื่อว่าโอฆะ
เพราะเป็นจุดกระแสน้ำอันท่วมใจสัตว์. ได้ชื่อว่าโยคะ เพราะประกอบ
สัตว์ได้ในภพ. ได้ชื่อว่าอสาเว เพราะเป็นสภาพหมักหมมอยู่ในสันดาน.

กิจในอริยสัจ ๔

ปริญญา	กำหนดรู้ทุกขสัจ
ปหานะ	ละสมุทัยสัจ
สัจฉิกรณะ	ทำให้แจ้งนิโรธสัจ
ภาวนา	ทำมรรคสัจให้เกิด.

กั. มหา. ๑๕/๕๓๕.

อธิบาย: อริยมรรคเมื่อเกิดขึ้นย่อมทำกิจ ๔ นี้ในขณะเดียวกัน.

ฌาน ๔

ปฐมฌาน	ฌานที่ ๑
ทุติยฌาน	ฌานที่ ๒
ตติยฌาน	ฌานที่ ๓
จตุตถฌาน	ฌานที่ ๔

ม. มุ. ๑๒/๓๓.

อธิบาย: การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ เรียก

* โอฆะ ได้แก่กระแสที่หลากไหลท่วม ได้ในคำว่า "สุดดี คามิ มโหโว มจฺจุ
อาทาย คจฺจติ" ความตายจุดกระแสที่ท่วมใหญ่ ย่อมพัดพาชาวบ้านกลับไป.

ว่าฉาน. ฉานนั้นจัดเป็น ๔ ชั้น เรียกชื่อตามลำดับปฐมสังขยา ประณีตขึ้นไปกว่ากันโดยลำดับ. ปฐมฉานมีองค์ ๕ คือ ยังมีตริภิก ซึ่งเรียกว่าวิตก และยังมีตรองซึ่งเรียกว่าวิจารณ์ เหมือนอารมณ์แห่งจิตของคนสามัญ แต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสกรรมและอกุศลธรรม ซ้ำ มีปีติคือความอิ่มใจ และสุขคือความสบายใจเกิดแต่วิเวกคือความสงบ กับประกอบด้วยจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งลงไป ซึ่งเรียกว่าเอกัคคตา. ตติยฉานมีองค์ ๓ ละวิตกวิจารณ์เสียได้ คงอยู่แต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิกับเอกัคคตา. ตติยฉานมีองค์ ๒ ละปีติเสียได้ คงอยู่แต่สุขกับเอกัคคตา. จตุตถฉานมีองค์ ๒ เหมือนกัน ละสุขเสียได้กลายเป็นอุเบกขา คือเฉย ๆ กับเอกัคคตา. ฉาน ๔ นี้ จัดเป็นรูปฉาน เป็นรูปสมาบัติ มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ สงเคราะห์เข้าในรูปาวจรภูมิ.

ทักษิณาวิสูทธิ ๔

ทักษิณบางอย่าง	บริสุทธฝ่ายทายก	มิใช่ฝ่ายปฏิบัติ
ทักษิณบางอย่าง	บริสุทธปฏิบัติ	มิใช่ฝ่ายทายก
ทักษิณบางอย่าง	ไม่บริสุทธทั้งฝ่ายทายก	ทั้งฝ่ายปฏิบัติ
ทักษิณบางอย่าง	บริสุทธทั้งฝ่ายทายก	ทั้งฝ่ายปฏิบัติ.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๐๔.

อธิบาย: ของทำบุญ เรียกว่าทักษิณา. ทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม บริจาคทักษิณาให้แก่ปฏิบัติผู้ทุศีล มีบาปกรรม

ทักษิณานั้น จัดว่าบริสุทธิ์ฝ่ายทายก มิใช่ฝ่ายปฏิบัติทายก. ทายกเป็นผู้
ทศิณ มิบาปกรรม บริจาคทักษิณาให้แก่ปฏิบัติทายกผู้มีศีล มีกัลยาณ-
ธรรม ทักษิณานั้น จัดว่าบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติทายก มิใช่ฝ่ายทายก. ทั้ง
ทายกทั้งปฏิบัติทายกเป็นผู้ทศิณ มิบาปกรรม ทักษิณาอันทายกบริจาค
แก่ปฏิบัติทายกนั้น ย่อมไม่บริสุทธิ์เลย. ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้มีศีล มี
กัลยาณธรรม ทักษิณาอันทายกบริจาคแก่ปฏิบัติทายกนั้น ย่อมบริสุทธิ์
พร้อมทั้งสองฝ่าย.

ธรรมสมาทาน ๔

ธรรมสมาทานบางอย่าง ให้ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบาก
ต่อไป.

ธรรมสมาทานบางอย่าง ให้ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบาก
ต่อไป.

ธรรมสมาทานบางอย่าง ให้สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบาก
ต่อไป.

ธรรมสมาทานบางอย่าง ให้สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบาก
ต่อไป.

ม. มุ. ๑๒/๕๕๖.

อธิบาย: ธรรมสมาทาน ได้แก่การทำกรรม อุทาหรณ์มา
ในบางพระสูตร อย่างต้น ประพฤติกุศลกรรมบถฝืนใจได้เสวย
ทุกข์โทมนัส. อย่างที่ ๒ ประพฤติกุศลกรรมบถได้ด้วยความยากลำบาก

อย่างที ๓ ประพฤติกุศลกรรมด้วยความพอใจ ได้เสวยสุขโสมนัส.
อย่างที ๔ ประพฤติกุศลกรรมด้วยความพอใจ ได้เสวยสุขโสมนัส.
ขยายความอย่างที ๑ เช่นคนคบคนพาล ถูกคนพาลล่อพาตัวไปปล้นเอา
ทรัพย์ของคนอื่น ผู้นั้นไม่สมัครทำเลย แต่หลวมตัวเข้าไปเสียแล้ว
ถ้าไม่ทำกับมัน กลัวมันจะฆ่าเสีย ต้องจำใจทำ. อย่างที ๒ คนช่วย
ชีวิตแห่งผู้อื่น ด้วยฝ่ายอันตราย เช่นช่วยคนตกน้ำ. อย่างที ๓ คน
หากินโดยทางมิฉฉาอาชีพะ หาทรัพย์ได้คล่องๆ เช่นรับของโจรหรือ
รับสินบน. อย่างที ๔ คนมีทรัพย์ จ่ายทรัพย์ของตนเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น
ได้รับความเบิกบานใจ. คนผู้ทำบาป ตายแล้วยอมไปสู่สุคติ. คนผู้ทำ
บุญ ตายแล้วยอมไปสู่สุคติ.

บริษัท ๔

ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๓๘.

บริษัท ๔

กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๓๕.

บุคคล ๔

อุกมตัตถุญญ ผู้อาจรู้ธรรมพาท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง.

วิปจิตถุญญ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น.

เนยยะ ผู้พอแนะนำได้.

ปทปรมะ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๘๓.

อธิบาย: บุคคลที่ ๑ เป็นผู้มีปฏิภาณเป็นอย่างดี ท่านผู้เทศนา ยกเพียงหัวข้อขึ้นแสดง ก็เข้าใจแล้ว ตัวอย่างเช่นพระอัสสชิแสดง แก่พระสารีบุตรครั้งยังเป็นปริพาชกว่า ความเกิดและดับแห่งธรรม ทั้งหลายเพราะเหตุ พระสารีบุตรเข้าใจในดีว่า หัวใจพระพุทธศาสนา คือถือว่าสิ่งนั้น ๆ สารพัดทุกอย่างเป็นเหตุและผลแห่งกันและกัน เกิด ขึ้นก็เพราะเหตุ ดับก็เพราะสิ้นเหตุ. บุคคลที่ ๒ มีปฏิภาณไม่ถึงอย่าง นั้น ต่อได้ฟังอธิบายความจึงเข้าใจได้ ตัวอย่าง พระปัญจวัคคีย์ ได้ฟังพระศาสดาตรัสว่า ปัญจจันท์เป็นอนัตตา แล้วทรงอธิบายว่า ถ้าปัญจจันท์เป็นอัตตาแล้วไซ้ ปัญจจันท์นั้นก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่อ ความลำบาก และจะพึงปรารถนาได้ตามใจว่า ของจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ท่านเข้าใจแล้ว. บุคคลที่ ๓ ได้แก่ผู้พอจะ ฟีกสอนอบรมได้ต่อไป อย่างคนสามัญ. บุคคลที่ ๔ ได้แก่บุคคล ผู้สักว่าฟัง ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จเพราะการฟัง.

ปฏิบัติปทา ๔

ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า

ทุกขา ปฏิปทา จิปรฺภาภิญญา ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว

สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า

สุขา ปฏิปทา จิบุปภาภิญญา ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว.

อง. จตุกก. ๒๑/๒๐๐.

อธิบาย: นี่หมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษ. ปฏิปทาที่ ๑ พึงเห็นเช่นของพระจกขุपालเถระ ท่านถือเนสัชชิกธุดงค์ ไม่นอนตลอดพรรษาจนจกขุบอด ได้ความลำบาก ได้บรรลุธรรมพิเศษ ก็ซ้ากว่าพวกสหาย. ปฏิปทาที่ ๒ พึงเห็นเช่นของภิกษุผู้อาพาธ ได้เสวยทุกขเวทนาถ้ำคือเอาเป็นอารมณ์ พอได้บรรลุธรรมพิเศษแล้วก็ดับจิต ที่เรียกว่าชีวิตสมถีสี. ปฏิปทาที่ ๓ พึงเห็นเช่นของภิกษุเรียนกัมมัฏฐานไม่ถูกแก่จริต ไม่ได้บรรลุธรรมพิเศษมานานกว่าจะได้เรียนกัมมัฏฐานถูกแก่จริต. ปฏิปทาที่ ๔ พึงเห็นเช่นของพระพาหิยะ ผู้ได้พึงธรรมเทศนาของพระศาสดาในระหว่างทางก็ได้บรรลุธรรมพิเศษ.

ปฏิสัมภทา ๔

อิตถปฏิสัมภทา	ปัญญาอันแตกฉานในอรรถ
ธัมมปฏิสัมภทา	ปัญญาอันแตกฉานในธรรม
นิรุตติปฏิสัมภทา	ปัญญาอันแตกฉานในนิรুক্তิ
ปฏิภาณปฏิสัมภทา	ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณ.

ขุ. ปฏิ. ๓๑/๑๓๕. อง. ปญจก. ๒๒/๑๓๕.

อธิบาย: อรรถอย่างหนึ่ง หมายเอาความอธิบายแห่งภายิต ความเข้าใจอธิบายอรรถแห่งภายิตขอให้พิสดาร คุณพระมหากัจจายนะ

ได้รับยกย่องแห่งพระศาสดา จัดเป็นอรรถปฏิสัมภทา. อีกอย่าง
หนึ่งหมายเอาผล ความเข้าใจคาดหน้าถึงผลอันจักมี ด้วยอำนาจ
อนาคตตั้งสญาณ จัดเป็นอรรถปฏิสัมภทา. ธรรมอย่างหนึ่ง หมาย
เอาภยิตอันเป็นกระทุซึ่งเรียกว่าอุเทศ ความเข้าใจถือเอาใจความ
แห่งอรรถาธิบายนั้น ๆ ตั้งเป็นกระทุซึ่งขึ้นได้ จัดเป็นธัมมปฏิสัมภทา.
อีกอย่างหนึ่ง หมายเอาเหตุ ความเข้าใจสวหาเหตุในหนหลังด้วย
อำนาจอดีตตั้งสญาณ จัดเป็นธัมมปฏิสัมภทา. นิรุกติ ได้แก่ภาษา
ความเข้าใจภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจตลอดถึงรู้ภาษาต่าง
ประเทศ อาจชักนำคนให้นิยมตามคำพูด กล่าวสั้นว่าเข้าใจพูด จัด
เป็นนิรุกติปฏิสัมภทา. ปฏิภาณ ได้แก่ความไหวพริบ ความเข้าใจ
ทำให้สเหมาะสมในทันที ในเมื่อเหตุเกิดขึ้นโดยฉุกละจิบ จัดเป็น
ปฏิภาณปฏิสัมภทา.

ภุมิ ๔

กามาจรภุมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในกาม
รูปาจรภุมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในรูป
อรุปาจรภุมิ	ชั้นท่องเที่ยวอยู่ในอรุป
โอกุตตรภุมิ	ชั้นพ้นจากโลก.

ขุ. ปฏิ. ๓๑/๑๒๒.

อธิบาย: ภาวะอันประณีตขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แห่งจิตและเจตสิก
เรียกว่าภุมิในที่นี้ แปลว่าชั้นหรือพื้นแพ ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอัน

ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ จัดเป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกของสามัญญมนุษย์เป็นตัวอย่าง. ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงกามได้แล้ว แต่ยังปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นรูปาวจรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกของพระโยคาวจรผู้ได้ฌานมีกสิณ หรือรูปอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เรียกว่ารูปฌาน. ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงรูปธรรมได้แล้ว ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นอรูปราวจรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกของพระโยคาวจรผู้ได้ฌานมีอรูปรธรรม อย่างละเอียดเป็นอารมณ์ ที่เรียกว่าอรูปรฌาน. ชั้นแห่งจิตและเจตสิกอันล่วงโลกิยธรรมได้แล้ว ไม่กลับกลายมาข้างต่ำ จัดเป็นโลกุตตรภูมิ ได้แก่จิตและเจตสิกแห่งพระอริยเจ้า.

มรรค ๔

โสดาปัตติมรรค

สกทาคามีมรรค

อนาคามีมรรค

อรหัตตมรรค.

วิ. ญาณทศฺสน. ตติย. ๓๑๕.

อธิบาย: ญาณคือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้เด็ดขาด เรียกว่ามรรค. มรรคนั้นจำแนกเป็น ๔ ด้วยอำนาจกำจัดสังโยชน์แต่เพียงเอกเทศบ้าง ลิ่นเชิงบ้าง. ฟังรู้สังโยชน์ ๑๐ [จงดูในทศกะหมวด ๑๐] ก่อนแล้ว รู้วิภาคแห่งมรรคดังนี้:

๑. โสดาปัตติมรรค เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ คือสักกายทิฏฐิ
วิจิกิจฉา สัตถ์พตปรามาส.
  ๒. สกทาคามิมรรค เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนโสดา-
ปัตติมรรค กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้
เบาลง.
  ๓. อนาคามิมรรค เป็นเหตุละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ทั้ง ๕.
  ๔. อรหัตตมรรค เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐.
- ตามนัยที่กล่าวมานี้ สกทาคามิมรรค ไม่ขัดเหมือนมรรคอื่น

แฝงอยู่ในระหว่างโสดาปัตติมรรคกับอนาคามิมรรค. และคำว่าทำ
ราคะโทสะให้เบาลงนั้น ก็ไม่ขัดว่าเพียงไร. สันนิษฐานได้เพียงว่า
ราคะโทสะที่แรงกล้า เป็นเหตุไปอบาย เช่นกามสุขุมิจฉาจารและ
พยาบาท สงบมาแต่ครั้งโสดาปัตติมรรคแล้ว แปลว่า ท่านผู้เป็น
โสดาบันนี้ ไม่ทำกามสุขุมิจฉาจาร และไม่จองเวรแก่ผู้อื่น แต่ยังมี
ภรรยาสามีตามประเพณีโลก และยังมีโกรธผู้อื่น. ฝ่ายอนาคามิมรรค
กำจัดราคะ โทสะ นั้นสิ้นเชิง แปลว่าท่านผู้เป็นพระอนาคามีเป็นโสด
ไม่มีคู่ ไม่มีสมักรักใคร่ในทางกาม ไม่โกรธซึ่งใคร. ราคะ โทสะ
อันสกทาคามิมรรคทำให้เบาลงนั้น แปลว่ายังมี แต่ไม่ใช่อย่างแรง
ร้าย จะอธิบายว่า มีห่างๆ หรือมีอย่างสุขุม ก็ไม่ปรากฏว่า
เพียงไรอีก และโมหะนั้นจะขาดเด็ดเพราะอรหัตตมรรค สกทาคามิ-
มรรคทำให้เบาลงได้เพียงไร ไม่ขัดเหมือนกัน จึงยังเป็นมรรคที่มี
มีทางสันนิษฐานอีกอย่างหนึ่งว่า คนยังมีรัก มีโกรธ มีหลง แต่เขา

ไม่เรียกว่าผู้รักง่าย ผู้โกรธง่าย ผู้หลงง่าย ทุกคนไป เขาเรียก
เฉพาะคนที่มีกิเลสเช่นนั้นเป็นเจ้าเรือน พระสกทาคามีไม่ใช่ผู้รักง่าย
ผู้โกรธง่าย ผู้หลงง่ายกระมัง แต่ก็ไม่พินมัว.

ผล ๔

โสดาปัตติผล

สกทาคามีผล

อนาคามีผล

อรหัตตผล.

ที่. ปาฎิ. ๑๑/๒๔๐.

อธิบาย: ธรรมารมณอันเกิดสืบเนื่องมาแต่มรรค เสวยกำไร
ที่มรรคได้ทำไว้นั้น เรียกว่าผล. ผลนั้นก็ชื่อเป็น ๔ ตามมรรค. จัก
แสดงข้ออุปมาเปรียบมรรคกับผลพอเล็งเห็น. สัจโยชน์เหมือนโรคใน
กาย มรรคเหมือนการรักษาโรคให้หาย ผลเหมือนความสุขสบาย
อันเกิดแต่ความสิ้นโรค. อีกอุปมาหนึ่ง สัจโยชน์เหมือนโจรในป่า
มรรคเหมือนกิริยาปราบโจร ผลเหมือนความสงบราบคาบเกิดมี
เพราะหมดโจร.

โยนิ ๔

ชลาพุชะ   เกิดในครรภ์

อัญชะ   เกิดในไข่

สังเสทชะ   เกิดในเก้าไคล
โอบปาติกะ   เกิดมุคขิน.

ม. มุ. ๑๒/๑๔๗.

อธิบาย: กำเนิดเรียกว่าโยนิในที่นี้. กำเนิดขลาพุชนะนั้น ได้แก่ กำเนิดมนุษย์และกำเนิดดิรัจงานที่คลอดออกเป็นตัวแลดูคนม เช่น โค กระบือ สุนัข แมว เป็นต้น. กำเนิดอันทชนะนั้น ได้แก่กำเนิดดิรัจงานที่เกิดในไข่ก่อนแล้วจึงฟักออกเป็นตัว เช่น ไก่ เป็ด นก เป็นต้น. กำเนิดสังเสทชะ ท่านหมายเอากำเนิดดิรัจงานที่เกิดในของโสम्म เช่น หมูนอน. ถ้าแยกให้ชัดจากกำเนิดอันทชนะ ควรแบ่งดังนี้ จำพวกเกิดในไข่ฟักแล้วเป็นตัวเติบโตขึ้น นับเข้าในจำพวกสัตว์ จัดเป็นอันทชนะ. จำพวกเกิดในไข่ หรือไม่ปรากฏว่าเกิดจากอะไร เป็นชนิดนอนและแมลงต่าง ๆ จัดเป็นสังเสทชะ. อีกอย่างหนึ่ง นำกำหนดว่า จำพวกมีเลือดแดง จัดเป็นอันทชนะ จำพวกมีเลือดเหลือง จัดเป็นสังเสทชะ โดยเค้าเงื่อนก็สมกัน. กำเนิดโอบปาติกะ ท่านว่า ได้แก่กำเนิดเทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น เทวาก็ดี สัตว์นรกกี้ดี ไม่ได้เกิดด้วยกำเนิด ๓ ข้างต้น เกิดมุคขินในทันใด โตใหญ่เป็นวิญญูชนทีเดียว หาได้เป็นทารกมาก่อนไม่ เมื่อจุติก็หายวับไป ไม่ทอดทิ้งซากไว้ ยังไม่แลเห็นอุทาหรณ์.

วรรณะ ๔

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ [พาณิข] สุทร [คนงาน].

ม. ม. ๑๓/๕๒๐.

วิบัติ ๔

ศีลวิบัติ	วิบัติแห่งศีล
อาจารย์วิบัติ	วิบัติแห่งอาจารย์
ทกฺขณวิบัติ	วิบัติแห่งทกฺขณ
อาชีพวิบัติ	วิบัติแห่งอาชีพ.

จุลลวคฺค. ปจฺม. ๓๓๖.

อธิบาย: การประพฤตินเป็นคนทุศีล ไม่มีสังวร จัดเป็นศีลวิบัติ. การไม่รักษามรรยาท ทอดธุระเสีย จัดเป็นอาจารย์วิบัติ. มิจฉาทกฺขณิ อันนำไปประพฤติผิด จัดเป็นทกฺขณวิบัติ. มิจฉาอาชีพะ จัดเป็นอาชีพวิบัติ.

เวสาร์ชชญาณ ๔

พระตถาคตเจ้าไม่เห็นว่าเป็นใคร ๆ จักท้อพระองค์ได้โดยธรรมในฐานะ ๔ คือ

๑. ท่านปฎิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ ท่านยังไม่รู้แล้ว
๒. ท่านปฎิญาณว่าเป็นจินาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่าน ยังไม่สิ้นแล้ว
๓. ท่านกล่าวธรรมเหล่าใดว่าทำอันตราย ธรรมเหล่านั้น ไม่อาจทำอันตรายแก่ผู้สองเสพได้จริง
๔. ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้น

นักธรรมโท - ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ - หน้าที่ 58

ไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม.

อง. จตุกก. ๒๑/๑๐. ม. มุ. ๑๒/๑๔๔.

จึงไม่ทรงครั้นคร้าม ปฏิญญาฐานของผู้เป็นโจก เปล่งพระ
สุรสิงหนาทในบริษัท ประกาศพระพรหมจักร.

ปัญจกะ หมวด ๕

อนุပ္พพิคคา ๕

ทานกถา	กล่าวถึงทาน
ศีลกถา	กล่าวถึงศีล
สักคกถา	กล่าวถึงสวรรค์
กามาทีนวกถา	กล่าวถึงโทษแห่งกาม
เนกขัมมานิสังสกถา	กล่าวถึงอานิสงส์แห่งความ ออกจากกาม.

มหาวคค. ปจม. ๔/๓๐.

อธิบาย: เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอัชฌาศัยของ
เวไนยให้หมดจดเป็นขั้น ๆ เรียกอนุပ္พพิคคา มีนิยามเป็นพิเศษว่า ๕
อย่างนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นพระธรรมเทศนาที่พระศาสดาทรงแสดงใน
คราวที่ผู้ฟังมีอุปนิสัยสามารถจะบรรลุธรรมพิเศษ ก่อนแต่ทรงแสดง
อริยสัจ. มีอรรถาธิบายว่า ในเบื้องต้น ทรงแสดงประโยชน์แห่ง
การให้ เพื่อละความเห็นแก่ตนและความตระหนี่เสียแล้ว มีใจเพื่อแผ่
สงเคราะห์ผู้อื่นด้วยกำลังทรัพย์ของตนเอง. ในลำดับนั้น ทรงแสดง
ประโยชน์แห่งศีล คือความประพฤติเรียบร้อย เพื่อเว้นจากเบียดเบียน
ผู้อื่น ไม่ทำภัยอันตรายให้เกิดขึ้นในหมู่ที่ตนเข้าอยู่ด้วย แลเพื่อ
รู้จักนับถือเขา. ในลำดับนั้น ทรงแสดงสมบัติคือความคิดความงาม
อันคนผู้ให้และคนผู้มีศีลจะพึงได้พึงถึงในมนุษยโลก ตลอดขึ้นไปถึง

สวรรค์ เป็นอัสสทาหะ คือ รศอร้อยแห่งกาม เพื่อเห็นอนิสงส์แห่ง
ทานและศีลยิ่งขึ้น. ในลำดับนั้น ทรงแสดงอาทีนพแห่งกามว่า แม่
ให้สุขโดยประการ แต่ก็ยังเจือด้วยทุกข์ต่าง ๆ ไม่ควรเพลิดเพลินโดย
ส่วนเดียว ควรเบือนายด้วยเหมือนกัน. ในที่สุดทรงแสดงอนิสงส์
แห่งความออกจากกาม คือทำจิตไม่ให้หมกมุ่นอยู่ในกาม เพื่อยัง
ฉันทะให้เกิด. คนผู้ไม่เห็นแก่ตัว ให้ทรัพย์ของตนเกื้อกูลผู้อื่น มีศีล
ประพฤติเรียบร้อย ไม่ทำร้ายเขา และไม่เย่อหยิ่ง ตั้งตนได้ในกาม-
สมบัติแล้ว ไม่เพลิดเพลินหมกมุ่นอยู่ในนั้น ยังแลเห็นโทษและเบื้อ
หน่าย มุ่งสุขอันสงบ ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก เป็นผู้ควรรับเทศนาอย่างสูง
คืออริยสัจ เหมือนผ้าอันฟอกหมดจดแล้ว ควรรับน้ำย้อมมีประการ
ต่าง ๆ สุดแต่ผู้ย้อมจะน้อมไปจะนั้น.

กามคุณ ๕

รูป เสียง กลิ่น รส โสภณทัฬหะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ.

ม. มุ. ๑๒/๓๓๓.

จักขุ ๕

มังสจักขุ	จักขุคือดวงตา
ทิพจักขุ	จักขุทิพย์
ปัญญาจักขุ	จักขุคือปัญญา
พุทธจักขุ	จักขุแห่งพระพุทธเจ้า
สมันตจักขุ	จักขุรอบคอบ.

บุ. มหา. ๒๘/๕๒.

อธิบาย: จักขุ ๕ นี้ กล่าวว่าเป็นสมบัติของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระองค์ย่อมทรงทอดพระเนตรเห็นแจ่มใส เห็นได้ไกล เห็นได้ไว ด้วยมังสจักขุ. พระองค์ย่อมทรงเล็งเห็นหมู่มสัตว์ผู้เป็นต่าง ๆ กันด้วยอำนาจกรรม ด้วยทิพจักขุ. พระองค์ย่อมทรงพิจารณาเห็นไฉยธรรม มีอริยสังข์เป็นอาทิ ด้วยปัญญาจักขุ. พระองค์ย่อมทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ ด้วยพุทธจักขุ. พระองค์ย่อมทรงทราบธรรมทั้งปวง ด้วยสมันตจักขุ คือพระสัพพัญญุตญาณ.

ธรรมชั้น ๕

ศีลชั้น	หมวดศีล
สมาธิชั้น	หมวดสมาธิ
ปัญญาชั้น	หมวดปัญญา
วิมุตติชั้น	หมวดวิมุตติ
วิมุตติญาณทัสสนชั้น	หมวดวิมุตติญาณทัสสนะ.

อง. ปลูก. ๒๒/๑๕๒.

อธิบาย: ความทำจิตให้หลุดพ้นจากอาสวะ ชื่อว่าวิมุตติ. ความรู้ ความเห็นว่า จิตหลุดพ้นแล้ว สืบมาจากวิมุตติ ชื่อว่าญาณทัสสนะ. ธรรมอันจะพึงสงเคราะห์เข้าหมวดกันได้ จัดเข้าเป็นชั้นหนึ่ง ๆ เช่นอินทริยสังวร โภชนมัญญุตตา จัดเข้าในศีลชั้น. ชาคริยานุโยค และกายคตาสติ จัดเข้าในสมาธิชั้น. ธรรมวิจยะและกัมมัตสกตญาณ จัดเข้าในปัญญาชั้น. ปหานะ และสังกิริยา จัด

เข้าในวิมุตติขั้น. ญาณทัสสนะส่วนโลกุตร จัดเข้าในวิมุตติญาณ-
ทัสสนขั้น. สาระ ๕ ก็เรียก.

ปิติ ๕

ขุททกาปิติ	ปิติน้อย
ขณิกาปิติ	ปิติชั่วขณะ
โอกันติกาปิติ	ปิติเป็นพัก ๆ
อุพเพคาปิติ	ปิติน้อยโลกิณ
พรณาปิติ	ปิตินาน.

วิ. ปจวิ. ปจม. ๑๘๒.

อธิบาย: ความอิ่มใจ เรียกปิติ. ชนิดหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้น ทำให้
ขนชัน ทำให้น้ำตาไหล จัดเป็นขุททกาปิติ. อีกชนิดหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้น
ทำให้รู้สึกเสียวแปลบ ๆ เปรียบเหมือนฟ้าแลบ จัดเป็นขณิกาปิติ.
อีกชนิดหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้น ทำให้ชุ่มซ่าแรงกว่าเสียวแปลบ ๆ เปรียบ
เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง จัดเป็นโอกันติกาปิติ. อีกชนิดหนึ่ง เมื่อ
เกิดขึ้น ทำใจให้ฟู นำให้ทำการอื่นเว้นจากเจตนา เช่นปลั่งคำอุทาน
เป็นต้น จัดเป็นอุพเพคาปิติ. ปิตินี้ท่านกล่าวว่า บางทีทำกายให้
ลอยไปหรือโลดขึ้นก็ได้. อีกชนิดหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้น ทำให้รู้สึกซาบซ่า
ทั่วสรรพางค์ จัดเป็นพรณาปิติ. ถ้ายกเอาการทำให้ขนชันมาเป็น
ลักษณะแห่งพรณาปิติ ความจักแจ่มขึ้นมาก.

มัจฉริยะ ๕

อวาสมัจฉริยะ	ตระหนี่ที่อยู่
กุลมัจฉริยะ	ตระหนี่สกุล
ลาภมัจฉริยะ	ตระหนี่ลาภ
วิณนมัจฉริยะ	ตระหนี่วรรณะ
ธัมมัจฉริยะ	ตระหนี่ธรรม.

อง. นวก. ๒๓/๔๘๑.

อธิบาย: ความหวงถิ่น ไม่พอใจให้คนต่างด้าว ต่างชาติ
ต่างนิกาย เข้ามาอยู่แทรกแซง จัดเป็นอวาสมัจฉริยะ. ความหวงสกุล
ไม่ยอมให้สกุลอื่นเข้ามาเกี่ยวดองด้วย จัดเป็นกุลมัจฉริยะ. ความหวงสกุล
อุปฐากของภิกษุ ไม่พอใจให้บำรุงภิกษุอื่น คอยเกียดกันเสีย จัดเป็น
กุลมัจฉริยะในฝ่ายบรรพชิต. ความหวงทรัพย์พัสดุไม่ให้ผู้อื่น จัดเป็น
ลาภมัจฉริยะ. ความหวงคุณความดี ไม่ปรารถนาให้คนอื่นสู้ได้ จัด
เป็นวิณนมัจฉริยะ. อีกอย่างหนึ่ง วัณณะแปลว่า สีกาย ความหวง
สวยหวงงามอันเป็นกิเลสของหญิงสาว ก็นับเข้าในวิณนมัจฉริยะ. ความ
หวงธรรม หวงศิลปวิทยา ไม่ปรารถนาจะแสดงจะบอกแก่คนอื่น
เกรงว่าเขาจะรู้เทียบตน จัดเป็นธัมมัจฉริยะ.

มาร ๔

จันธมาร	มารคือปัญญาจันท์
กิเลสมาร	มารคือกิเลส

อภิสังขารมาร	มารคืออภิสังขาร
มัจจุมาร	มารคือมรณะ
เทวบุตรมาร	มารคือเทวบุตร.

วิ. ฉอนสุสติ. ปจม. ๒๗๐.

อธิบาย: ปัญจขันธ์ ได้ชื่อว่ามี เพราะบางทีทำความลำบาก ให้ อันเป็นเหตุเบียดเบียน จนถึงฆ่าตัวตายเสียเองก็มี. กิเลสได้ชื่อว่ามี เพราะตกอยู่ในอำนาจแห่งมันแล้ว มันย่อมผูกมัดไว้บ้าง ย่อมทำให้เสียคนบ้าง. อภิสังขารคือกรรมฝ่ายอกุศล ได้ชื่อว่ามี เพราะทำให้เป็นผู้ทรพ. มัจจุ คือมรณะ ได้ชื่อว่ามี เพราะตัดชีวิตเสีย. เทวบุตรผู้มั่งร้าย ได้ชื่อว่ามี เพราะเป็นบุคคลลาภฐานแห่ง สภาวะอันทำลายล้าง. ขึ้นชื่อว่าเทวบุตรไม่ใช่เป็นมารทุกองค์ เป็น เฉพาะผู้มั่งร้าย โดยนัยนี้ ปัญจขันธ์ก็ดี กิเลสก็ดี อภิสังขารก็ดี น่าจะหมายเอาเฉพาะส่วนอันให้ร้าย มัจจุ น่าจะหมายเอาในเวลา ที่ชีวิตกำลังเป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน เช่นถ้ายังเป็นอยู่ต่อไปจะ ได้บรรลุธรรมพิเศษ เช่นพระศาสดาทรงปรารภถึงอาฬารดาบส และ อุททกดาบส เมื่อครั้งทรงพระดำริหาผู้สมควรรับปฐมเทศนา หรือ จักได้สั่งสอนมหาชน เช่นพระศาสดาทรงอธิบายพระชนมายุเมื่อแรก จะทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ข้าพเจ้าจึงแก้ไว้อย่างนี้.

วิญญาน ๕

จักขุวิญญาน	วิญญานทางดวงตา
โสตวิญญาน	วิญญานทางหู

ฌานวิญญาณ	วิญญาณทางจมูก
ชีวหาวิญญาณ	วิญญาณทางลิ้น
กายวิญญาณ	วิญญาณทางกาย.

ที่. มหา. ๑๐/๓๔๔.

อธิบาย: อาศัยตากับรูป เกิดความรู้สึกรู้กลิ่น นี้เป็นจักขุวิญญาณ. อาศัยหูกับเสียง เกิดความรู้สึกรู้กลิ่น นี้เป็นโสตวิญญาณ. อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิดความรู้สึกรู้กลิ่น นี้เป็นฆานวิญญาณ. อาศัยลิ้นกับรส เกิดความรู้สึกรู้กลิ่น นี้เป็นชีวหาวิญญาณ. อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดความรู้สึกรู้กลิ่น นี้เป็นกายวิญญาณ. วิญญาณ ๕ นี้ ในพระอภิธรรมแยกเป็นประเภทหนึ่งต่างหากจากมโนวิญญาณ. และแยกเป็นประเภทน้อยออกไป เป็นกุศลวิบาก ๑ อกุศลวิบาก ๑ เรียกทวิปัญญาวิญญาณ จัดเข้าในจำพวกอเหตุกจิต คือจิตอันมิใช่เหตุ. ส่วนในพระสูตรรวมเข้ากับมโนวิญญาณ เป็นวิญญาณ ๖.

วิมุตติ ๕

ตทังควิมุตติ	พ้นชั่วคราว
วิกขันภนวิมุตติ	พ้นด้วยสะกดไว้
สมุจเฉทวิมุตติ	พ้นด้วยเด็ดขาด
ปฏิบัติสัทธาวิมุตติ	พ้นด้วยสงบ
นิสสรณวิมุตติ	พ้นด้วยออกไป.

วิ. อภิญญา. ทุตติย. ๒๔๕.

อธิบาย: ความพ้นจากกิเลสได้ชั่วคราว เช่นเกิดเหตุเป็นที่ตั้งแห่งสังเวชขึ้น หายกำหนดในกาม เกิดเมตตาขึ้น หายโกรธ แต่ความกำหนดและความโกรธนั้นไม่หายทีเดียว ทำในใจถืออารมณ์งาม ความกำหนดกลับเกิดขึ้นอีก ทำในใจถึงวัตถุแห่งอาฆาต ความโกรธกลับเกิดขึ้นอีก อย่างนี้จัดเป็นตทังควิมุตติ แปลว่าพ้นด้วยองค์นั้น ๆ. ความพ้นจากกิเลสได้ด้วยกำลังฌาน อาจระกตไว้ได้นาน ๆ กว่าตทังควิมุตติ แต่เมื่อฌานเสื่อมหายแล้ว กิเลสอาจเกิดขึ้นอีก อย่างนี้จัดเป็นวิกขัมภณวิมุตติ. ความพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจอริยมรรค กิเลสเหล่านั้นขาดเค็ดไป ไม่กลับเกิดอีก อย่างนี้จัดเป็นสมุจเฉทวิมุตติ. ความพ้นจากกิเลสเนื่องมาจากอริยมรรคถึงอริยผล ไม่ต้องขวนขวายเพื่อละอีก เพราะกิเลสเหล่านั้นสงบไปแล้ว อย่างนี้จัดเป็นปฏิบัติสัทธาวิมุตติ. ความพ้นจากกิเลสที่ยั่งยืนมาตลอดถึงเวลาสิ้นชีพ อย่างนี้จัดเป็นนิสสรณวิมุตติ.

เวทนา ๕

สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา.

ติ. สพ. ๑๘/๒๘๓.

อธิบาย: สุขไม่มาเป็นคู่กับโสมนัส เช่นสุขมาในเวทนา ๓ หมายถึงทั้งสุขกายสุขใจ สุขมาเป็นคู่กับโทมนัส เช่นสุขในเวทนา ๕ นี้ หมายถึงเฉพาะสุขกาย. ทุกข์ไม่มาเป็นคู่กับโทมนัส หมายถึงเอา

* วิมุตติ ๕ นี้ในปฏิสัมภิตามรรค เรียกว่า วิเวก ๕.

ทั้งทุกข์กายทั้งทุกข์ใจ ทุกข์มาคู่กับโทมนัส หมายเอาเฉพาะทุกข์
กาย. โสมนัสหมายเอาสุขใจ โทมนัสหมายเอาทุกข์ใจ. อุเบกขา
หมายเอาความเฉยแห่งใจ เพราะอุเบกขาทางกายไม่มี กายเป็น
ปกติอยู่จัดว่าเป็นสุข.

สังวร ๕

ศีลสังวร	ตำรวมในศีล
สติสังวร	ตำรวมด้วยสติ
ญาณสังวร	ตำรวมด้วยญาณ
ขันติสังวร	ตำรวมด้วยขันติ
วิริยสังวร	ตำรวมด้วยความเพียร.

วิ. สิล. ปจม. ๘. สทฺ ปฎิ. ๑๖.

สุทธาวาส ๕

อวิหา อตัปปา สุทฺสตา สุทฺสตี อกนิฏฐา.

ม. มุ. ๑๒/๕๒๖.

อธิบาย: ภพ ๕ นี้ อยู่ในพรหมโลก ๑๖ ข้างชั้นสูง ว่า
เป็นที่เกิดแห่งพระอนาคามี ผู้จุติจากภพนี้แล้ว ได้บรรลุพระอรหัต
แล้วนิพพานในภพที่เกิดนั้นบ้าง เลื่อนไปเกิดในภพที่สูงขึ้นไปกว่า
แล้ว จึงเป็นอย่างนั้นบ้าง จึงเรียกว่า สุทธาวาส แปลว่า ที่อยู่
แห่งท่านผู้บริสุทธิ์ เรียกเป็นชื่อต่างออกไปเป็น ๕ อย่างนี้ ตามชื่อ
เทพในชั้นนั้น.

พระอนาคามี ๕

อันตราปรินิพพานี ท่านผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่
ทันถึงกึ่ง.

อุปหัจจปรินิพพานี ท่านผู้จะปริพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่ง
แล้ว จนถึงที่สุด.

สสังขารปรินิพพานี ท่านผู้จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความ
เพียร เร็วแรง.

อสสังขารปรินิพพานี ท่านผู้จะปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความ
เพียรนัก.

อุทซังโสโตกนิภูฏคามิ ท่านผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิภูฏ-
ภพ.

อง. ทสก. ๒๔/๑๒๕.

อธิบาย: ๔ องค์ข้างต้น ปรินิพพานในภพที่เกิดนั่นเอง, ๒ องค์
ข้างต้น กำหนดด้วยอายุ. ๒ องค์ข้างปลาย กำหนดด้วยความ
เพียร, องค์ข้างท้าย ต้องเลื่อนขึ้นไปเกิดในภพสูงขึ้นไป กว่าจะ
ถึงชั้นอกนิภูฏะ แล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น. อะไรเป็นเหตุป็นพระ
อนาคามีให้ไปเกิดในภพต่ำหรือสูงกว่ากัน และอะไรเป็นเหตุป็น
ท่านให้ปรินิพพานเร็วช้าและยากง่ายกว่ากัน ข้าพเจ้ายังไม่พบท่าน
กล่าวไว้.

นิกกะ หมวด ๖

อภิญาญา ๖

อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ได้
ทิพโสต	หูทิพย์
เจโตปริยญาณ	รู้จัดกำหนดใจผู้อื่น
ปุพเพนิวาสานุสสติ	ระลึกชาติได้
ทิพจักขุ	ตาทิพย์
อาสวักขยญาณ	รู้จัดทำอาสวะให้สิ้น.

อง. นก. ๒๒/๓๑๑.

อธิบาย: อิทธิวิธี กล่าวไว้ในนิทเทสว่า แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ คนเดียวนิรมิตเป็นคนมากก็ได้ กลับเป็นคนเดียวอีกก็ได้ ถ่องหน คือผ่านไปในวัดถุกั้นขวางอยู่ เช่น ผา กำแพง ภูเขา ดุจไปในที่แจ้งก็ได้. ดำดิน คือไปได้ดินแล้วผุดขึ้นในที่ปรารถนาดุจดำในน้ำก็ได้. เดินน้ำ คือไปได้บนพื้นน้ำอันไม่แตกดุจเดินบนพื้นดินก็ได้. เหาะ คือนั่งไปในอากาศจนกบินก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ด้วยมือก็ได้. ใช้อำนาจด้วยกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้. ทิพโสต มีนิทเทสว่า มีหูทิพย์หมดจดล่องหูของสามัญมนุษย์ ฟังเสียง ๒ อย่างได้ คือทั้งเสียงทิพย์ ทั้งเสียงมนุษย์ ทั้งเสียงไกล เสียงใกล้. เจโตปริยญาณ มีนิทเทสว่า กำหนดด้วยใจของตนแล้วรู้ได้ซึ่งใจของบุคคลอื่นอันบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองอย่างไร. อีก ๓ อย่างอธิบาย

ไว้แล้วในวิชา ๓. อภิญญา ๕ ข้างต้นนั้น ตามนิทเทศดูเป็นพื้น
ธรรมดาของมนุษย์ แต่ก็ยังมีกิจการของมนุษย์เทียบได้เป็นหลาย
อย่าง คนเดียวเป็นคนมาก มีคนเดียวทำการได้หลายหน้าที่ เทียบ
ตัวอย่างพระราชองค์เดียวครองได้หลายอาณาจักร. คนมากเป็นคน
เดียว มีการรวมสามัคคีของเอกชนเข้าเป็นคณะเทียบ ตัวอย่าง
พระสงฆ์นี้เอง. ล่องหนและดำดินมีการขุดอุโมงค์เทียบ. เดินน้ำมีการ
เดินบนน้ำแข็งคนในประเทศหนาวจัดเทียบ. เหาะมีการใช้อากาศ-
ยานเทียบ ลูกคำพระจันทร์พระอาทิตย์ด้วยมือได้ มีการรู้จักคำนวณ
คติของพระจันทร์พระอาทิตย์ตลอดถึงจันทรุปราคา และสุริยุปราคา
ได้แม่นยำเทียบ. ใช้อำนาจด้วยกายไปตลอดพรหมโลก มีรู้จัก
คำนวณคติของดาวเคราะห์และฐานะของดาวฤกษ์ได้เทียบ ฟังเสียง
ทิพย์ได้ มีรู้จักสังเกตอาการแห่งฐานที่ทับทั้งคนและพืชแล้ว อาจ
สันนิษฐานไว้ว่าเป็นอย่างไร ดูว่าได้รับบอกเทียบ ฟังเสียงไกลได้
มิได้ยืนข่าวในถิ่นไกลที่เรียกว่าหูไวยเทียบ ในบัดนี้ มีฟังโทรศัพท์
เทียบด้วย. เจโตปริยญาณ มีการทายใจและกำหนดรู้อัธยาศัยเทียบ.
ระลึกชาติได้ มีการรู้พงสาวดารแห่งตนเทียบ. ทิพจักขุ มีรู้จัก
ตำนานแห่งคนอื่นเทียบ. ใจความแห่งอภิญญา ๖ นี้มีอยู่เพียงไร ขอ
นักธรรมจงสอดส่องแล้วลงสันนิษฐานเอาเอง.

อภิธาน [ฐานะอย่างหนัก] ๖

มาตุมาต	ฆ่ามารดา
ปีตุมาต	ฆ่าบิดา

คณะอื่น แต่ไม่ได้ทำลายคณะเดิมของตน เหมือนภิกษุผู้ทำสังฆเภท
คู่เดียวกับคนโจทก์เจ้า ที่เขาเรียกว่า "ถักดีต่อไ้ต่างด้าวท้าวต่าง
แดน" เพราะอย่างนี้ ฐานะ ๖ นี้ แต่ละอย่าง ๆ จึงจัดเป็นอภิฐาน
ที่แปลว่าฐานะอันหนัก ผู้ถือพระศาสนาอย่างเคร่งครัดเพียงพระโศดาบัน
ย่อมไม่ทำเลย.

จริต ๖

๑. รากจริต	มีรากะเป็นปกติ
๒. โทสจริต	มีโทสะเป็นปกติ
๓. โมหจริต	มีโมหะเป็นปกติ
๔. วิตักกจริต	มีวิตกเป็นปกติ
๕. สัทธาจริต	มีศรัทธาเป็นปกติ
๖. พุทธิจริต	มีความรู้เป็นปกติ.

วิ. กมฺมภูจฺจณคฺคห. ปจฺม. ๑๒๗.

อธิบาย: คนที่ ๑ มีปกติรักสวนรักงาม จะพึงแก้ด้วยพิจารณา
กายคตาสติ หรืออสุภกัมมัฏฐาน. คนที่ ๒ มีปกติหงุดหงิดโกรธ
ง่าย จะพึงแก้ด้วยเจริญเมตตา. คนที่ ๓ มีปกติเขลาขมง่าย จะ
พึงแก้ด้วยเรียนและถาม ด้วยการฟังธรรมและสนทนาธรรมโดยกาล
ด้วยอยู่กับครู. คนที่ ๔ มีปกตินึกพล่าน จะพึงแก้ด้วยสะกดอารมณ์
เช่นเพ่งกลิ่นหรือเจริญอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน. คนที่ ๕ มีปกติ
เชื่อง่าย จะพึงนำไปด้วยถาเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส เช่นกล่าว

ถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. คนที่ ๖ เรียกว่าญาณจริต
ก็มี มีปกติใช้ความคิด จะพืงนำไปด้วยณะให้ใช้ความคิดในทาง
ที่ชอบ เช่นให้คำนึงถึงไตรลักษณ์.

ธรรมคุณ ๖

๑. สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม	พระธรรมอันพระผู้มีพระภาค เจ้าตรัสดีแล้ว
๒. สนฺทิกฺขุจิกโก	อันผู้ได้บรรลุจะพืงเห็นเอง
๓. อกาลิกโก	ไม่ประกอบด้วยกาล
๔. เอหิปสฺสติกโก	ควรเรียกให้มาดู
๕. โอปนยิกโก	ควรน้อมเข้ามา
๖. ปจฺจตุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ	อันวิญญูพืงรู้เฉพาะตน.
- อง. ติก. ๒๐/๒๖๖.

อธิบาย: บทว่า สุวากุขาโต หมายความว่า ท่านพรณนา
ว่า ได้ใน ๒ สัทธิธรรม คือ ปริยัติ กับ ปฏิเวธ. ปริยัติ ได้ชื่ออย่างนั้น
เพราะตรัสไม่วิปริต คือตรัสได้จริง เพราะแสดงข้อปฏิบัติโดยลำดับกัน
ที่ท่านเรียกว่า ไพบราในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด มีทั้งอรรถทั้ง
พยัญชนะบริสุทธีบริบูรณ์สิ้นเชิง และเพราะประกาศพรหมจรรย์อย่าง
นั้น. ปฏิเวธ ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะปฏิบัติกับพระนิพพานย่อมสมควร
แก่กันและกัน. ตั้งแต่บทว่า สนฺทิกฺขุจิกโก เป็นต้นไป ได้ในปฏิเวธ
อย่างเดียว.

บทว่า สนฺทิฏฺฐิโก หมายความว่า ผู้ใดได้บรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็น
เอง รู้เอง ไม่ต้องเชื่อตามคำผู้อื่น.

บทว่า อกาลิโก หมายความว่า ให้ผลในลำดับแห่งการบรรลุ
ไม่เหมือนผลไม้อันให้ผลตามฤดู.

บทว่า เอหิปสฺสึโก หมายความว่า เป็นคุณอัศจรรย์ของ
ประหลาด ที่ควรป่าวร้องกันมาดุษณี.

บทว่า โอปนยิโก หมายความว่า ความน้อมเข้าไปในใจของ
ตน หรือการน้อมใจเข้าไปหา.

บทว่า ปจฺจตุตฺติ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ หมายความว่า ผู้ใด
ได้บรรลุ ผู้นั้นย่อมรู้แจ้งเฉพาะตน อันผู้อื่นไม่พลอยมาตามรู้ตามเห็น
ด้วยได้.

มติของข้าพเจ้าว่า พระธรรมในที่นี้ดูเหมือนท่านผู้แสดงไม่ได้
หมายจะแยกโดยวิภาค กล่าวรวมปนกันไป แต่เมื่อจะกล่าวแยก
บทว่า สุวากฺขาโต น่าจะได้ในปริยัติอย่างเดียว และได้ชื่ออย่าง
นั้น เพราะตรัสอิงเหตุและเพราะตรัสแต่พอดีเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อน
ไม่ตึงด้วยก็ได้. ชื่อว่าได้ในปฏิเวธนั้น ความอธิบายอยู่ข้างมัว แม้
พรรณนามากไปอย่างไรก็ไม่พินมัว และคำว่าปฏิบัติทากับพระนิพพาน
สมควรแก่กันและกันนั้น ปฏิบัติทาก็ได้แก่ปฏิบัติกันเอง แก้ไปข้าง
ปฏิบัติก่อนนั้นแลจึงจะกระจ่าง เพราะปฏิบัตินับเข้าในบทนี้ก็ ได้ เพราะ
เป็นมัชฌิมาปฏิบัติและอนุพุทธปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติดีแล้ว ผลแห่ง

ปฏิบัติจึงจักปรากฏว่าดีตามกัน.

บทว่า สนุกุสิโก อาจได้ในธรรมอื่นจากปฏิเวธด้วยก็ได้ เพราะปริยัติก็ต้องการความเข้าใจที่ได้แก่เห็นเอง ปฏิบัติก็ต้องการความรู้จัดทางที่ได้แก่เห็นเอง ในลำดับนั้นปฏิเวธจึงเกิด ที่ให้เจ้าตัวรู้ว่าทำให้แจ้งแล้ว.

บทว่า อกาลิโก ก็เหมือนกัน เพราะผู้ฟังปริยัติย่อมได้ปสาทะ และศรัทธาเป็นต้นในขณะที่ฟังนั่นเองก็มี ปฏิบัติย่อมเป็นที่นิยมในกาลทุกเมื่อ ไม่เป็นไปในบางคราว และได้อันสงฆ์แห่งความปฏิบัติในทันทีก็มี.

บทว่า เอหิปสฺสโก เปรียบด้วยการคู่ด้วยมังสจักษุ น่าจะได้ในปริยัติและปฏิบัติด้วย เพราะปริยัติเป็นคุณที่ควรจะชวนกันมาฟัง แลเพราะปฏิบัติเป็นคุณที่ควรจะชวนกันให้ทำตาม เพื่อจะได้ชมปฏิเวธด้วยน้ำใจ.

บทว่า โอปนยิโก น่าจะได้ในปฏิบัติด้วย เพราะแม้ปฏิบัติก็ควรน้อมเข้ามาด้วยทำตามหรือทำให้เกิดขึ้น.

บทว่า ปจฺจตุตฺถ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ก็เหมือนกัน เพราะการปฏิบัติอันจะให้ผลดี อันผู้ปฏิบัติต้องรู้จักทำให้สมควรแก่ฐานะของตน.

เพราะอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า พระธรรมในที่นี้ ท่านผู้กล่าวไม่ได้หมายจะแยกโดยวิภาค กล่าวรวมกันไป. ไม่กล่าวถึง

ปฏิบัติธรรมบ้างเลย ไม่เป็นอุบายให้เกิดอุตสาหะ เมื่อไม่ปฏิบัติ ปฏิเวธจะเกิดขึ้นไหน ปริยัติอันแสดงเพื่อชักนำไปปฏิบัติ ก็หาประโยชน์มิได้.

ปิยรูป สาดรูป หมวดละหก ๑๑ หมวด

๑. จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน.
๒. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม.
๓. จักขุวิญญาณ กายวิญญาณ ฆานวิญญาณ
ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ.
๔. จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส
ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส.
๕. จักขุสัมผัสสชา เวทนา, โสตสัมผัสสชา เวทนา,
ฆานสัมผัสสชา เวทนา, ชิวหาสัมผัสสชา เวทนา,
กายสัมผัสสชา เวทนา, มโนสัมผัสสชา เวทนา.
๖. รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา
รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา รัสมสัญญา.
๗. รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา
รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา รัสมสัญญาเจตนา.
๘. รูปตณหา สัททตณหา คันธตณหา
รสตณหา โผฏฐัพพตณหา รัสมตณหา.
๙. รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก

รสวิตก โภถูฐัพพวิตก รัมมวิตก.

๑๐. รูปวិการ สัททวิการ คันธวิการ

รสวิการ โภถูฐัพพวิการ รัมมวิการ.

ที่. มหา. ๑๐/๓๔๓.

อธิบาย: หมวดที่ ๑ อายตนะภายใน หมวดที่ ๒ อายตนะภายนอก หมวดที่ ๓ วิญญาณ คือความรู้สึกอาศัยอายตนะภายใน เกิดเพราะอายตนะ ๒ ประเภทนั้นพร้อมกันเข้า หมวดที่ ๔ สัมผัส คือความประจวบอาศัยอายตนะภายใน เกิดเพราะการประจวบกันเข้าแห่งอายตนะ ๒ ประเภทนั้นกับวิญญาณ หมวดที่ ๕ เวทนา คือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข เกิดเพราะสัมผัส หมวดที่ ๖ สัญญา คือความหมายรู้อิงอายตนะภายนอก เกิดในลำดับแห่งเวทนา หมวดที่ ๗ สัญเจตนา คือความคิดอ่านอิงอายตนะภายนอก เกิดในลำดับแห่งสัญญา หมวดที่ ๘ ตัณหา อิงอายตนะภายนอก เกิดในลำดับแห่งสัญญา หมวดที่ ๙ วิตก คือความตรึงอายตนะภายนอก เกิดในลำดับแห่งตัณหา หมวดที่ ๑๐ วิการ คือความตรองอิงอายตนะภายนอก เกิดในลำดับแห่งวิตก.

ในธรรมเหล่านี้ วิญญาณและสัมผัสมีกิจต่างกันอย่างไร อยู่ข้างมัว. ในปฏิจจสมุปปาทส่วนอภิธรรมย่น่า "สพายตนปจฺจยาผลฺโส" แปลว่าผัสสะ ย่อมเกิดมีเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ในพระสูตรกล่าวถึงวิญญาณ ในระหว่างอายตนะ ๖ และผัสสะ "จกฺขุณฺจปฏิจฺจ รูปเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตินฺณํ สงฺกตฺติ ผลฺโส"

แปลว่า อาศัยจักขุและรูปเกิดจักขุวิญญาณ ประจวบกันแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ. ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า ความรู้สึกสักรู้เห็นหรือ ได้ยินเป็นต้น เป็นวิญญาณ ความรู้สึกพอใจไม่พอใจหรือพอใจเป็น กลาง ๆ อันเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาตามประเภทเป็นผัสสะ. ยุक्तिเป็น อย่างไร ขอนักธรรมสนใจดูเถิด. ธรรมเหล่านี้ ได้ชื่อว่า เป็น ปิยรูป สาทรูป โดยธรรมดา เป็นสภาวะที่รักที่ชื่นใจ ด้วยแห่ง อิกุฐารมณ์เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งตัณหา ตัณหาเมื่อเกิดย่อม เกิดในธรรมเหล่านี้ เมื่อดับย่อมดับในธรรมเหล่านี้.

สวรรค์ ๖ ชั้น

ชั้นจาตุมหาราชิก ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยาม ชั้นคูลิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตตวสวัตตี.

ถ. มหา. ๑๕/๕๓๑.

อธิบาย: สวรรค์ ๖ ชั้นนี้ ถัดกันขึ้นไปโดยลำดับ.

ชั้นจาตุมหาราชิก เป็นต่ำที่สุด มีท้าวมหาราช ๔ องค์เป็นผู้ ปกครอง, ๑. ท้าวธตรฐ มีพวกคนธรรมที่เป็นบริวาร ครองในทิสบูรณ ๒. ท้าววิรูปหก มีพวกกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร ครองในทิสทักษิณ ๓. ท้าววิรูปักษ์ มีพวกนาคเป็นบริวาร ครองในทิสปัสสิม ๔. ท้าว กุเวร มีพวกยักษ์เป็นบริวาร ครองในทิสอุดร.

ในอาถรรพณ์สูตร กล่าวถึงท้าวมหาราช ๔ องค์นี้ โดยอาการ ที่ร่วมกันว่า รู้จักอภิมภณ์อยู่ด้วยเพื่อนับ มีโอรสองค์ละมาก ๆ ทรง

นามว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พรรณนาไว้โดยเฉพาะถึงด้านของท้าวฤเวระว่า มีราชธานีและนครต่าง ๆ มีแม่น้ำ มีสภาพที่ประชุมยักษ์ มีรุกขชาติและสกุลชาติต่าง ๆ ท้าวฤเวระนั้นมีปราสาทเป็นที่อยู่ มีช้าง มีม้า เป็นราชพาหนะ มีวอหรือเสลี่ยง เป็นราชยาน ปกครองตลอดลงมาถึงอุตตรกุรุทวีป ที่อยู่ของมนุษย์ผู้ไม่ต้องทำอะไรไถนา บริโภคข้าวสาทิไม่ต้องหุงด้วยไฟน หุงในหม้อที่ไม่ต้องเอาขึ้นตั้งไฟหรือเอาขึ้นวางบนศิลาเพลิง ใช้โคบัง ปศุสัตว์อื่นบ้าง แทนม้า ใช้หญิงบ้าง ชายบ้างแทนพาหนะ. สันนิษฐานตามรัฐปสาทโนบาย ชั้นจาตุมหาราชิก น่าจะได้แก่อาณาจักรที่รวม ๔ ชนบทเข้ากันในสัมพันธไมตรี กล่าวโดยเฉพาะ น่าได้แก่ชมพูทวีปนี้เองในสมัยหนึ่ง และท้าวมหาราช ๔ องค์นั้น น่าเป็นวงศ์เดียวกันเป็นอินทรวงศ์ เพราะอย่างนี้จึงว่าโอรสเป็นอันมากทรงนามว่าอินทร์เหมือนกันทั้งนั้น.

ชั้นดาวดึงส์ เดิมที่เป็นที่อยู่แห่งพวกอสูร ท้าวเวปจิตติเป็นผู้ครอง ยังไม่ได้ยินว่ามีอะไรนอกจากเป็นป่า. ต่อมา ท้าวสักกเทวราช คือพระอินทร์กับเทพผู้สหจรรวม ๓๓ องค์เกิดขึ้น ณ ที่นั้น จึงเป็นสถานที่รุ่งเรือง มีเวชยันตปราสาท มีสุขัมมสภาที่ประชุมเทวดา มีสวนนันทวัน มีสวนจิตรลดา มีโปกขรณีสุนันทา เกิดขึ้นเพราะบุญญาภพของท้าวสักกเทวราชและพระราชนที. สถานที่นี้ตั้งเป็นเมืองสวรรค์ชื่อเทพนคร มีกำแพงล้อม มีเชิงเทินและหอรบ

พร้อมสรรพ. ท้าวเชมมีพระเทวี ๔ องค์ พระนางสุธัมมา พระนาง
สุจิตรา พระนางสุนันทา พระนางสุชาดา โปรดพระนางสุชาดามาก
เสด็จไปข้างไหนเอาไปด้วย. ท้าวเชมมีช้างเอราวัณ ๓ เศียรเป็นพระ
คชาธาร แต่มีคำกล่าวว่า ไม่ใช่ช้างจริง ๆ เป็นช้างเทวบุตรจำแลง
ขึ้น เพราะในสวรรค์ชั้นนั้น ไม่มีสัตว์ดิรัจฉาน แต่ในแห่งอื่นว่ามี
ครุฑ นอกจากนี้ ยังมีเวษยันตราขรตสำหรับทรง พระมาตลีเป็น
สารถิ ม้าที่เทียมเป็นม้าจริงหรือม้าเนรมิตไม่ได้กล่าวไว้. พวกเทวดา
กับพวกอสูรไม่ปรองดองกัน ทำสงครามกันทุกปี ถึงหน้าดอกจิตต-
ปาตลิจของพวกอสูรบาน พวกอสูรยกพลมาทำสงครามกับเทวดา ต่าง
รุกได้บ้าง ต้องถ่าบ้าง ในที่สุดพวกอสูรแพ้ ถูกพวกเทวดาจับดก
สมุทลงไป ท้าวสักกเทวราชตั้งความเป็นเอกราชขึ้นได้ ปกครอง
ตลอดทั่วไป. ท้าวสักกเทวราชนั้น เสด็จออกในเทวสันนิบาต ณ พระ
แท่นบัณฑุกัมพลศิลา ภายใต้ต้นปาริฉัตตกะ. พระแท่นนั้น มีคำ
พรรณนาว่า มีสีเหลืองและนุ่มดุจฝ้ายกำพล เวลาประทับนั่งฟูบลงได้
เวลาเสด็จลุกขึ้นกลับฟูขึ้นได้อย่างเดิม เช่นเดียวกับเก้าอี้สปริง.

ในพุทธุปบาทกาล มีคำเล่าว่า สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จ
ขึ้นไปทรงจำพรรษาในชั้นดาวดึงส์นี้พรรษาหนึ่ง ประทับ ณ พระแท่น
บัณฑุกัมพลศิลานั้น ทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกแก่พระพุทธรมาดา
ผู้เสด็จลงมาจากชั้นดุสิตในเทวสันนิบาต พอออกพรรษาแล้ว เสด็จ
ลงจากชั้นดาวดึงส์โดยทางบันไดแก้ว ทอง เงิน ที่เทวดานิรมิต ลงที่
เมืองสังกัสสะวัน โกศล.

เรื่องเทवासกรรมได้เค้าเงื่อนว่า หมายเอาสงครามในระหว่างพวกอริยกะผู้ยกมาจากเหนือ เข้าตั้งอยู่ในชมพูทวีป และพวกมีลักษณะผู้อยู่ ณ ที่นั้นมาเดิม เช่นนี้ส่องให้เห็นความตลอดว่า สวรรค์ชั้นนี้ ได้แก่ชมพูทวีปนี้เองในโบราณสมัย. ชั้นยาม มีท้าวสุยามเป็นผู้ปกครอง ยังไม่พบคำพรรณนาถึงสวรรค์ชั้นนี้. ชั้นดุสิต มีท้าวสันดุสิตเป็นผู้ครอง คุณเป็นชั้นศักดิ์สิทธิ์ กล่าวว่าเป็นที่เกิดและเป็นที่อยู่แห่งพระโพธิสัตว์ แห่งพระพุทธบิดา พระพุทธมาดา และแห่งท่านผู้วิเศษอื่น สมเด็จพระบรมศาสดาของเราก็อำนาจได้อุบัติในชั้นนี้ เทวดาทั้งหลาย เจริญเสด็จให้จุติลงมาถือปฏิสนธิในมนุษยโลก เพื่อตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้วโปรดเวไนยนิกร แต่ไม่พละคำพรรณนาถึงฐานะที่ นอกจากมีวิมาน. ชั้นนิมมานรดี มีท้าวสุกนิมิตเป็นผู้ครอง มีพรรณนาว่า เทวดาชั้นนี้เป็นจำพวกบริบูรณ์ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งนิรมิตเอาเองได้. ชั้นปรนิมิตวสวัตติ มีท้าวปรนิมิตวสวัตติเป็นผู้ครอง มีพรรณนาว่า เทวดาชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ได้ต้องนิรมิตเองเหมือนพวกเทวดานิมมานรดี มีเทวดาอื่นนิรมิตให้อีกที แต่เป็นอย่างนั้นทั้งชั้น เทวดาพวกไหนนิรมิตให้หาได้กล่าวชัดไม่ น่าจะได้แก่เทวดาชั้นนิมมานรดีกระมัง. เมื่อเป็นเช่นนี้ ชั้นนั้นย่อมมีอำนาจเหนือชั้นนิมมานรดี.

สวรรค์ ๖ ชั้นนี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับธรรมเลย แต่กล่าวถึงในบาลีพระสูตรและอรรถกถา ผู้เชื่อง่าย ๆ ย่อมเชื่อดายไป ผู้เชื่อยากย่อมไม่สนใจเสียเลย ผู้คิดปริศนาธรรมย่อมตีความไปต่าง ๆ จึงนำมาแสดงไว้ในที่นี้ด้วยพอรู้เค้าเงื่อน เพื่อนำความเข้าใจให้ถูกทาง.

สัจตะ หมวด ๓

อนุสัย ๓

กามราคะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ อวิชชา.

อง. สตตก. ๒๓/๘.

อธิบาย: กิเลสอย่างละเอียด นอนอยู่ในสันดาน บางที่ไม่ปรากฏ แต่เมื่อมีอารมณ์มาช่วย ย่อมเกิดขึ้นในทันใด เรียกว่าอนุสัย กามราคะ ได้แก่ความกำหนัดในกาม. ปฏิฆะ ได้แก่ความหงุดหงิด กล่าวโดยความได้แก่โทสะ. ทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นผิด. วิจิกิจฉา ได้แก่ความลังเล. มานะ ได้แก่ความถือตัว. ภวราคะ ได้แก่ความกำหนัดในภพหรือความอยากเป็น. อวิชชา ได้แก่ความเขลาไม่รู้จริง กล่าวโดยความ ได้แก่โมหะ. กิเลส ๓ นี้ บางอย่างเป็นอนุสัยของบางคน สังโยชน์ ๓ ก็เรียก.

เมถุนสังโยค ๓

สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนปฏิญญาตนว่า เป็นพรหมจารี จริง ๆ หาได้เสพเมถุนกับด้วยมาตุคามไม่เลย แต่ยังยินดี ปลื้มใจ ชื่อใจด้วยเมถุนสังโยค คืออาการแห่งเมถุน ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. ยินดีการลูบไล้ การประคบ การให้อาบน้ำ การนวดแห่งมาตุคา ปลื้มใจด้วยการบำเรอนั้น.
๒. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการเสสรวลนั้น.
๓. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่เฟ่งคู่อ้องคู่อักขุแห่งมาตุคามด้วยจักขุ

ของตน ปลื้มใจด้วยการเล็งแลนั้น.

๔. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ฟังเสียงแห่งมาตุคามห้าวเราะอยู่ก็ดี พูดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องไห้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝาก็ดี ข้างนอกกำแพงก็ดี ปลื้มใจด้วยเสียงนั้น.
๕. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ตามนึกถึงการเก่าที่ได้เคยห้าวเราะพูดเล่นกับมาตุคาม แล้วปลื้มใจ.
๖. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่เห็นคฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดี ผู้อัมเมิบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่แล้วปลื้มใจ.
๗. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ประพติพรหมจรรย์ ตั้งปรารถนาเพื่อจะได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วปลื้มใจ.

อง. สตตก. ๒๓/๕๖

พรหมจรรย์ของผู้นั้น ชื่อว่าขาด ชื่อว่าทะลุ ชื่อว่าค้าง ชื่อว่าพร้อย. ผู้นั้นประพติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้.

วิญญาณฐิติ ๗

ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ เรียกว่าวิญญาณฐิติ แจกเป็น ๗ ดังนี้:

๑. สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ พวกเทพบางหมู่ พวกวินิปาติกะ [เปรต] บางหมู่.
๒. สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพผู้อยู่ในจำพวกพรหม ผู้เกิดในภูมิปฐมฉาน [?].

๓. สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพอภัสสระ.
๔. สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพสุภิกนิหะ.
๕. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากาศอันจุลเจตนะ.
๖. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญจุลเจตนะ.
๗. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอาภิกขุญญาณเจตนะ.

อง. สตตก. ๒๓/๔๑.

วิสุทธิตี ๗

๑. สีสวิสุทธิ ความหมจดแห่งศีล.
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมจดแห่งจิต.
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมจดแห่งทิฏฐิ.
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย.
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง.
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ.
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณทัสสนะ.

ม. ม. ๑๒/๒๕๐

อธิบาย: การรักษาศีลตามภูมิของตนให้บริสุทธิ์ จัดเป็น
ศีลวิสุทธิ. สมาธิ ทั้งที่เป็นอุปจาร ทั้งที่เป็นอัปปนา โดยที่สุด
ขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะพอเป็นบทรฐานแห่งวิปัสสนา จัดเป็น
จิตตวิสุทธิ. การพิจารณาเห็นนามรูปโดยสภาวะอย่างไร รู้จักแยกออก
เป็นส่วน ๆ โดยปัจจัยตลัทธิ และยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์คือ อนิจจตา
ทุกขตา อนัตตตา โดยสามัญญลักษณ์ จัดเป็นทวิวิสุทธิ. การ
กำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูปนั้นว่า เพราะอะไรเกิดขึ้น นามรูปจึงเกิด
ขึ้น เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ จนเป็นเหตุสิ้นสงสัยในนามรูป
ทั้งที่เป็นมาแล้วในอดีต ทั้งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งจักเป็นใน
อนาคต จัดเป็นกัณหาวิตรณวิสุทธิ. ท่านกล่าวว่า อวิชชา ตัณหา
อุปาทาน กรรม เป็นสามัญญปัจจัยแห่งนามรูป อาหารเป็นวิสามัญญ-
ปัจจัยแห่งรูป आयตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญญปัจจัย
แห่งวิญญาณอันเป็นส่วนจิต ผัสสะอันเกิดเพราะวิญญาณ เป็น
วิสามัญญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนา สัญญา สังขาร อัน
เป็นส่วนเจตสิกที่รวมกันเข้าเป็นนาม. ญาณอันรู้จักหยั่งลงว่า นี้ทาง
นี้มีใช่ทาง แห่งธรรมพิเศษ จัดเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ.
พรรณนาตามมติของพระคันถรจนาจารย์ว่า พระโยคาวจรเจริญ
วิปัสสนามาถึงขั้นกัณหาวิตรณวิสุทธิแล้ว อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐
อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ไม่หลงไปว่าได้บรรลุมรรคผล หยั่งรู้ว่า
นั่นเป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนา คือมัวพะวงอยู่ วิปัสสนาจักไม่เจริญ
ขึ้นไปอีก ประคองวิปัสสนาจิตไว้ในวิถี จัดเป็นมัคคามัคคญาณ-

ทัสสนวิสุทธิตี. อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ นั้น คือ โสภัส แสงสว่าง ๑
ญาณ ๑ ปีติ ความอิ่มใจ ๑ ปัสสัทธิ ความสงบ ๑ สุข ๑ อธิโมกษ์
ความน้อมใจเชื่อ ๑ ปีกคาหะ ความเพียร ๑ อุปปัฏฐาน คือ สติ ๑
อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง ๑ นิกัณติ ความพอใจ ๑ อันเป็น
ธรรมประณีตกว่าในเวลาปกติ. วิปัสสนาญาณ ๕ คือ อุทัพพยานุ-
ปัสสนาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความดับ ๑ กังคานุปัสสนาญาณ ปรีชา
ค้ำนึ่งเห็นความดับ ๑ ภยตูปัฏฐานญาณ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นสังขารปรากฏ
เป็นของน่ากลัว ๑ อาทินวานุปัสสนาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นโทษ ๑
นิพพิทานุปัสสนาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย ๑ มุญจิจุ-
กัมยตาญาณ ปรีชาค้ำนึ่งด้วยใครจะพ้นไปเสีย ๑ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ
ปรีชาค้ำนึ่งด้วยพิจารณาหาทาง ๑ สังขารุเปกขญาณ ปรีชาค้ำนึ่งด้วย
วางเฉยเสีย ๑ ตัจจานุโลมิกญาณ ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนด
รู้หรือริยสัจ ๑ จัดเป็นปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิตี [จงดูอธิบายในนวกะ].
ญาณในอริยมรรค ๔ จัดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิตี. วิสุทธิตี ๗ นี้ เป็น
ปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุพระนิพพาน เหมือนรถ ๗ ผัดค้ำต่างส่ง
ต่อซึ่งคนผู้ไปให้ถึงสถานที่ปรารถนา.

อัฐฐกะ หมวด ๘

อริยบุคคล ๘

พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล
เป็นคู่ที่ ๑.

พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล
เป็นคู่ที่ ๒.

พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล
เป็นคู่ที่ ๓.

พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค แลพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล
เป็นคู่ที่ ๔.

นับเรียงองค์เป็น ๘.

อง. อฏฐก. ๒๓/๓๐๑.

จงดูอธิบายในมรรค ๔ และผล ๔ ในจตุกกะ.

พระผู้ตั้งอยู่ในมรรคนั้น เป็นชั่วขณะมรรคจิตเท่านั้น พ้นจาก
นั้นเป็นพระผู้ตั้งอยู่ในผล มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง จงดูอริยบุคคล ๔
ในจตุกกะ.

อวิหชา ๘

๑. ไม่รู้จักทุกข์.
๒. ไม่รู้จักเหตุเกิดแห่งทุกข์.
๓. ไม่รู้จักความดับทุกข์.

๔. ไม่รู้จักทางถึงความดับทุกข์.
๕. ไม่รู้จักอดีต.
๖. ไม่รู้จักอนาคต.
๗. ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต.
๘. ไม่รู้จักปฏิจสมุปบาท.

ขุ. จุฬ. ๓๐/๕. ธรรมสังคณี ๓๔/๑๘๐.

อธิบาย : ๔ อย่างข้างต้น ได้แก่ไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔. ไม่รู้จักอดีตนั้น คือไม่รู้จักสาเหตุ เมื่อพบเห็นผลในปัจจุบัน ไม่รู้จักสาเหตุต้นเค้าว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดมีขึ้น. ไม่รู้จักอนาคตนั้น คือไม่รู้จักคาดหน้า ไม่อาจปรารภการทำ หรือเหตุอันเกิดขึ้นในปัจจุบันแล้วและคาดหน้าว่าจักมีผลเป็นอย่างนั้น ๆ. ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคตนั้น คือไม่รู้จักโยงเหตุในอดีต และผลในอนาคตให้เนื่องถึงกัน. ไม่รู้จักปฏิจสมุปบาทนั้น คือไม่รู้จักกำหนดสภาวะนั้น ๆ โดยความเป็นเหตุเป็นผลแห่งกันและกันเนื่องกันไป จุลลกุโฆเกี่ยวกันเป็นสายฉะนั้น.

วิชา ๘

๑. วิปัสสนาญาณ	ญาณอันนับเข้าในวิปัสสนา.
๒. มโนมยิทธิ	ฤทธิ์ทางใจ.
๓. อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ได้.
๔. ทิพพโสต	หูทิพย์.

นวกะ หมวด ๕

อนุပပพพพพพพพ ๕

ธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับกัน เรียกอนุပพพพพพพ มี
ประการ ๕ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทียตนิโรธ
คือสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา เป็นธรรมละเอียดกว่าเนวสัญญา-
นาสัญญาตนะขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ท่านผู้เข้าไม่มีสัญญาและเวทนาเลย.
อย่างหลังนี้ นิโรธสมาบัติก็เรียก.

อง. นวก. ๒๓/๔๒๔.

พุทธคุณ ๕

อติปิ โส ภควา	แม้เพราะอย่างนี้ ๆ พระผู้มี- พระภาคเจ้านั้น
๑. อรหํ	เป็นพระอรหันต์
๒. สมมาสมุพพุโ	เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง
๓. วิชชาจรณสมุปนุโน	เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา และ จรณะ
๔. สุกโต	เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว
๕. โลกวิทู	เป็นผู้รู้แจ้งโลก
๖. อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ	เป็นสารถีแห่งบุรุษพึงฝึกได้ ไม่ มีบุรุษอื่นยิ่งไปกว่า

๗. สดุดา เทวมนุสฺसानันุ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย
๘. พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นแล้วเป็นผู้เบิกบานแล้ว
๙. ภควา เป็นผู้มิมีโทษ.

อง. ติก. ๒๐/๒๖๕.

อธิบาย: พระคุณ ๙ บทนี้ ดูเหมือนท่านเลือกตั้งไว้ เพื่อ
ตริตรองหาความเข้าใจเอาเอง เป็นพุทธานุสสติ จักแสดงพอเป็น
ตัวอย่าง.

บทว่า อรหํ ท่านพิจารณาพยัญชนะแก้ไว้ต่าง ๆ อย่างหนึ่งว่า
ออกจากศัพท์ อารา-ห แปลว่าเป็นผู้เว้นไกล เป็นผู้หักกัจกร
อีกอย่างหนึ่งว่าออกจากธาตุ อรุ-ห แปลว่าเป็นผู้ควร อีกอย่างหนึ่ง
ว่า อ-รห แปลว่าเป็นผู้ไม่มีข้อลับ. ข้อว่าเป็นเว้นไกลนั้น อธิบาย
ว่า เป็นผู้เว้นไกลจากกิเลสและบาปกรรม กล่าวคือเป็นผู้บริสุทธิ์ ข้อ
ว่า เป็นผู้หักกัจกรนั้น อธิบายว่า เป็นผู้หักกัจแห่งสังสารจักร ได้แก่
อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม. ข้อว่า เป็นผู้ควรนั้น อธิบายว่า
เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนเขา เป็นผู้ควรรับความเคารพนับถือของเขา
เป็นอาทิ. ข้อว่า เป็นผู้ไม่มีข้อลับนั้น อธิบายว่า ไม่ได้ทำความ
เสียหายอันจะพึงช้อนเพื่อมิให้คนอื่นรู้. เทียบกับภาษาลักฤตเข้าแล้ว
จับหลักได้ว่าออกจากธาตุ อรุ-ห ที่แปลว่า ควร. โดยอรรถหมายความว่า
เป็นผู้บริสุทธิ์ บทนี้ใช้เป็นคุณของพระสาวกด้วย แต่มีบทอื่นเข้า
ประกอบหมายความต่าง สำหรับพระศาสดาใช้ว่า อรหํ สมมา-

สมุพฺพุโธ พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง สำหรับพระสาวกใช้ว่า อรหันต์
จิณาสโว พระอรหันต์อาสวะสิ้นแล้ว.

บทว่า สมมาสมุพฺพุโธ หมายความว่า เป็นต้นเดิมแห่งพระ
พุทธศาสนา อันเป็นสาวกชาติธรรม.

บทว่า วิชชาจรณสมฺปนฺโน หมายความว่า เป็นผู้ได้บรรลุ
วิชชาด้วย เป็นผู้เรารู้จักทางเครื่องบรรลุวิชชาด้วย โดยใจความ
ก็เหมือนบทว่า สมมาสมุพฺพุโธ. ฝ่ายพระสาวก เป็นแต่ผู้ได้บรรลุวิชา
แต่มิใช่ผู้เรารู้จักทางเครื่องบรรลุวิชชา เป็นแต่ได้รู้จักจากพระ-
ศาสดาอีกต่อหนึ่ง จึงมีบทเรียกต่างว่า เตวิขุโธ ผู้มีวิชา ๓ วิชา
กล่าวไว้ในติกะก็มี ในอฏฐกะก็มี. จรณะจักกล่าวในอติเรกทสกะ ผู้
ปรารถนาจงดูในหมวดที่ระบุไว้.

บทว่า สุกโต ความกระจางแล้วไม่ต้องพิจารณาศัพท์ มีอธิบาย
ว่า ประพฤติพระองค์รอดไปได้ไม่ต้องถอยหลัง เสด็จไปในที่ใด ยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จแก่มหาชนในที่นั้น เสด็จมายังโลกนี้ ประดิษฐาน
พระพุทธานุภาพไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชาชน จึงเข้าปรินิพพาน.

บทว่า โลกวิทู พรรณนาให้เข้ากับโลก ๓ ว่า ทรงรู้จักถิ่น-
ฐานบ้านเมืองต่าง ๆ ปรุงโปร่ง ทรงรู้จักอัธยาศัยของคนต่างถิ่นต่างชั้น
ทรงรู้จักเห็นเหตุอันปรุงแต่งคนเหล่านั้น พร้อมทั้งถิ่นฐานให้ยิ่ง
หรือหย่อนอย่างไร. อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า ทรงหยั่งรู้ความเป็นไป
ของคนทุกชั้นว่าเป็นอย่างไร เนื่องด้วยสุขทุกข์ก็ดี เนื่องด้วยความ
เจริญความเสื่อมก็ดี ตกอยู่ในคติแห่งความเปลี่ยนแปลงอย่างไร จน

หายตื่นหายหลงหายอยากในอิฏฐารมณ์ หายตกใจกลัวต่ออิฏฐารมณ์ เป็นทางนำพระองค์ให้เสด็จไปได้.

บทว่า ปุริสทมมสารถิ นั้น มีอธิบายว่า ครั้งโบราณ พวก กษัตริย์ชอบเล่นม้า เพราะม้าเป็นพาหนะที่ใช้ในสงครามถึง ๒ หมวด แห่งกองทัพ ใช้ให้ทหารขี่ จัดเป็นอัสตานิก [หมวดม้า] ใช้เทียม รถ จัดเป็นรถานิก [หมวดรถ] ความเป็นสารถิฝึกม้าขับรถ ย่อม นิยมกันว่าดี ในการขึ้นรถรบกัน การชนะหรือแพ้ นอกจากตัวผู้รบ เนื่องด้วยสารถิ ต้องใช้คนสำคัญทีเดียว ดังจะเห็นได้ในเรื่องนั้น ๆ เช่นพระมาตลีเป็นสารถิของพระอินทร์ ที่ท้าวกุมารตัวโปรดเป็นสารถิ ของพระเจ้าพรหมทัตต์ ด้วยเหตุนี้แล จึงใช้ศัพท์ว่าสารถิในบทนี้ เพื่อแสดงความเป็นผู้ฝึกคน เป็นคู่กับผู้ฝึกม้าขับรถ. ศัพท์ว่า ปุริส-ทมมโม บุรุษพึงฝึกได้นั้น หมายเอาคนมีนิสัยที่อาจฝึกให้ดีได้ และ ตั้งใจจะเข้าใจพระธรรมเทศนา แม้ฟังด้วยตั้งใจจะจับข้อบกพร่องขึ้น ยกโทษเช่นเดวิดก็ก็ตามที. ฝ่ายคนผู้โง่ทึบเทียบด้วยคนป่าคนดอยไม่ สามารถจะฝึกได้ และคนผู้ไม่ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา เพื่อหา ความเข้าใจ ชื่อว่า ปุริสทมมโม บุรุษผู้ฝึกไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้า ก็ไม่อาจทรงฝึก.

บทว่า อนุตฺตโร แปลตัดความเป็นเยี่ยม หมายความว่าทรง ฝึกดีกว่าสารถิฝึกม้า ด้วยไม่ได้ใช้อาญาหักหาญ และรู้จักใช้อุบาย ให้เหมาะแก่บุคคล และคนผู้ที่ทรงฝึกแล้ว ย่อมดียิ่งกว่าม้าที่ฝึกดีแล้ว.

บทว่า สตุถา เทวมนุสฺसानิ ตามพยัญชนะ ดังจะเชิดชูว่า

เป็นครูของบุคคลทั้งชั้นสูงทั้งชั้นต่ำ, ตามอรรถ น่าจะพรรณนาถึงพระคุณสมบัติที่สมควรเป็นครู และได้ทรงทำกรณียะของครู จึงได้ผลเป็นอย่างนั้น.

บทว่า พุทฺโธ ที่ว่าเป็นผู้ตื่น มีอธิบายว่า เป็นผู้ไม่หลงมงายที่เปรียบด้วยนอนหลับ เป็นกาลัญญู รู้จักกาลสมัย รู้จักฐานะและอฐานะ, ที่ว่าเป็นผู้เบิกบานแล้ว มีอธิบายว่า เป็นผู้ทรงพระคุณเต็มที่ และได้ทรงทำพุทธกิจสำเร็จแล้ว.

บทว่า ภควา ดูเหมือนพระคัมภรณาจารย์ไม่แน่ใจว่าออกจากศัพท์อะไร หรือธาตุอะไร ท่านพิจารณาแก้ไว้ต่าง ๆ อย่างหนึ่งว่า ออก จาก ภขุ ธาตุ ที่แปลว่าแจกจ่าย แบ่ง อธิบายว่า แจกพระธรรมรตนะ สำเร็จรูปเป็น ภาค หรือ ภค แปลว่าส่วน ว่าสมบัติ อธิบายว่า มีส่วนแห่งธรรม มีคุณสมบัติ. อีกอย่างหนึ่งว่าออกจาก ภขุ ธาตุ ที่แปลว่าคบ เสพ อธิบายว่า เสพเสนาสนะสังคีต หรือจะอธิบายว่า เสพสันตวิหารธรรมก็เข้ารูป สำเร็จรูปเป็น ภค แปลว่ามีอาการนำคบ อธิบายว่า ทรงนำผู้เข้าไปคบให้ได้ประโยชน์ตามสมควร. อีกอย่างหนึ่งว่าออกจาก ภขุ แปลว่าหัก อธิบายว่า หักคือกำจัดกิเลสและบาปกรรมทั้งปวง. ข้าพเจ้าหาความเข้าใจบทนี้มานานแล้ว ได้พบในพราหมณ์สมัย เป็นคำที่เรียกฤษีทั่วไปก็ได้ เรียกเทวดาบ้างก็ได้. ที่ใช้เรียกฤษีหลงเหลืออยู่ในปกรณ์ของเราก็มี แห่งหนึ่งพวกภิกษุวัคคิกกุมาร ๓๐ คน เทียวตามหาหญิงคนหนึ่งผู้ลักของหนีไป พบพระศาสดาเสด็จประทับอยู่ใต้ร่มไม้ตำบลไร่ฝ้าย ไม่รู้จักพระองค์

ถามว่า อปี ภควม อิตถิ ปสฺเสยฺย แปลว่า ภควา เห็นหญิงบ้าง หรือ? อีกอย่างหนึ่ง ในชาดก ราชอำมาตย์ถามเกสียดาบสผู้อันพรเจ้า พาราณสีทรงบำรงอยู่ในพระนคร แต่ทูลลาไปอยู่กับกบปดาบสผู้ศิษย์ ได้ฉันแต่ของป่าอันจีดหารสเค็มมิได้ ไม่เหมือนอยู่ในพระนครที่ได้ฉันของอร่อยต่าง ๆ ว่า กลนฺนุ ภควา เกสีย กบปสฺส รมลฺล อสฺสเม แปลว่า ภควา เกสีย ยินดีอยู่ได้ในอาศรมแห่งกบปดาบสด้วยอย่างไร? และได้รับตอบว่า ความคุ้นเคยนั้นและเป็นรสอันเยี่ยม. ส่วนในพระพุทธศาสนาใช้เป็นทเรียกพระศาสดา และพระพุทธเจ้าทั้งหลายอื่นเท่านั้น ไม่ใช่เรียกพระสาวก. ข้าพเจ้าลงมติว่า ออกจาก ภค ศัพท์ อันสำเร็จมาแต่ ภขฺ ธาตุ ที่แปลว่าแจกจ่าย แบ่ง มีคู่เทียบว่า โสภกฺขิ โทภกฺขิ ใช้ตามคำพิศัพท์เป็นข้างดี แปลว่า โชคดี มีคำดี คำร้ายประกอบ เป็นแต่คำกลาง ๆ แปลว่า เคราะห์ เช่น เคราะห์ดี เคราะห์ร้าย. โดยนัยนี้ แปลว่า ผู้มีโชค ว่าผู้มีเคราะห์ดี อธิบายว่า ครั้งยังไม่ได้ออกทรงผนวช ก็ได้รับทำนุบำรุงเป็นอย่างดี ตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญ ออกทรงผนวชแล้วทรงแสวงหาทางตรัสรู้ได้ถึง ๖ ปี น่ากลัวไม่สำเร็จ มาสำเร็จเข้าได้ แต่นั้นทรงประกาศพระศาสนา สามารถยังผู้อื่นให้บรรลุธรรมพิเศษเป็นพระสงฆ์ขึ้นได้ และอาจยังเวไนยนอกจากนั้นให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสขอมนับถือ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นไว้ จักว่าเป็นผู้มีโชคดี มีเคราะห์ดีทุกคราวมา ในเวลาสอนพระศาสนา ปรากฏว่าพวกเดียรถีย์คิดร้าย แต่ก็ไม่อาจทำ สอนโจรและยักษ์ผู้ร้ายกาจ ก็ไม่ถูกทำร้าย และไม่ถูก

ผู้ครองนครที่เสด็จไปสอนพระศาสนาระแวงว่าเป็นผิบุญ และกำจัดเสีย
จัดว่าเป็นผู้มีโชคมีเคราะห์ดีเหมือนกัน. ควรจะเรียกว่าพระผู้มีพระภัก
แต่เรียกว่าพระผู้มีพระภาค ชะรอยจะเห็นใกล้ต่อเสียดว่าพระพักตร์
ซึ่งแปลว่าหน้า เกรงจะนำความเข้าใจแลไปกระมัง จึงเรียกตามที่
ท่านสันนิษฐานไว้โดยประการหนึ่ง.

พุทธคุณ ๘ นี้ เรียกนวรคุณก็มี โดยที่แท้ควรจะเรียก
นวรคุณ หรือนวารคุณ จึงจะแปลว่าคุณของพระอรหันต์ ๘.
มานะ ๘

๑. เป็นผู้เลิศกว่าเขา	สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา.
๒. "	สำคัญตัวว่าเสมอเขา.
๓. "	สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา.
๔. เป็นผู้เสมอเขา	สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา.
๕. "	สำคัญตัวว่าเสมอเขา.
๖. "	สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา.
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขา	สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา.
๘. "	สำคัญตัวว่าเสมอเขา.
๙. "	สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา.

อธิบาย: ความเป็นผู้เลิศ เป็นผู้เสมอ เป็นผู้เลวกว่าเขานั้น
กำหนดโดยชาติ โคตร สกุล รูปสมบัติ ทรัพย์ ศัลปะ วิทยา การงาน
ความฉลาดเฉลียว และอื่น ๆ อันเทียบด้วยของคนอื่นโดยมาก

ด้วยกัน. มานะ ข้อ ๑ ข้อ ๔ และข้อ ๗ เข้าลักษณะทะนง, ข้อ ๒ ข้อ ๕ และข้อ ๘ เข้าลักษณะตีเสมอ, ข้อ ๓ ข้อ ๖ และข้อ ๙ เข้าลักษณะ ถ่อมตัว. มานะลักษณะที่ ๑ ที่ ๒ ตรงต่อจงหองและถือตัวโดย ลำดับกัน จัดเป็นมานะชอบอยู่ มานะลักษณะที่ ๓ ไม่น่าจัดเป็นมานะ บางที่ท่านจะหมายคนหมิ่นตนอย่างนั้นแล้ว อิสสาและคิดแข่งขันคนอื่น กระมัง หรือเพียงสักว่ายังสำคัญตนอยู่ด้วยประการไร ก็จัดว่าเป็นมานะ ได้ เช่นมานะมาในอุทัมภกคิยสังโยชน์ ขอนับธรรมพิจารณาอุเกิด.

โลกุตตรธรรม ๕

มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑.

บุ. ปฏิ. ๓๑/๓๖๒.

อธิบาย: นิพพานในที่นี้ หมายถึงอนุปาทิเสสนิพพาน. ผู้ปรารถนา จงดูตามหมวด.

วิปัสสนาญาณ ๕

๑. อุทัพพยานุปีสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ.
๒. ภังคานุปีสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความดับ.
๓. ภยตูปัญฐานญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นสังขารปรากฏ เป็นของน่ากลัว.
๔. อาทีนวานุปีสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นโทษ.
๕. นิพพิทานุปีสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย.
๖. มุญจิตุกามยตาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย.

๓. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ   ปริชาคํานึงด้วยพิจารณาหาทาง.
๔. สังขารุเปกขาญาณ   ปริชาคํานึงด้วยความวางเฉยเสีย.
๕. ตัจจานุโลมิกญาณ   ปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้
อริยสัจ.

ข. ปฏิ. ๓๑/๑.

อธิบาย: ญาณที่ ๑ คํานึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับแห่งสังขาร. ญาณที่ ๒ ปล่อยความเกิดเสีย คํานึงเอาเป็นอารมณ์เฉพาะความดับแห่งสังขารนั้น. ญาณที่ ๓ คํานึงเห็นสังขารนั้นอันปรากฏด้วยอำนาจความดับ โดยอาการเป็นของน่ากลัว จุสสัตว์ร้ายมีสีหะเป็นต้น. ญาณที่ ๔ คํานึงเห็นโทษแห่งสังขารนั้น อันปรากฏด้วยประการนั้นว่าเป็นจุรเอนอันไฟไหม้แล้ว. ญาณที่ ๕ คํานึงถึงสังขารนั้นอันมีโทษได้เห็นแล้วด้วยความเป็นหน่าย. ญาณที่ ๖ คํานึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสียจากสังขารนั้นที่เบียดหน่ายแล้ว จุสสัตว์อันติดข้ายใคร่จะหลุดไปจากข้าย. ญาณที่ ๗ คํานึงด้วยพิจารณาเห็นสังขารนั้นเพื่อหาทางเป็นเครื่องพ้นไปเสีย จุจนางนกที่เรียกว่าสมุทรสกฺุณิอันลงเล่นในทะเล. ญาณที่ ๘ คํานึงด้วยความวางเฉยในสังขารนั้น จุจนุรุชผู้วางเฉยในภรรยาอันหย่ากันแล้ว. ญาณที่ ๙ เป็นไปขณะแห่งจิต อันได้ชื่อว่าอนุโลมเกิดขึ้นในลำดับแห่งมโนทวาราวชชนะ อันตักท้วงค์เกิดขึ้นในขณะที่อริยมรรคจักเกิด ในที่สุดแห่งสังขารุเปกขาญาณ.

สังฆคุณ ๕

ภควโต สวากสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค.
๑. สุปฏิปนฺโน	เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว.
๒. อหฺปฏิปนฺโน	เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว.
๓. ฃายปฏิปนฺโน	เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม.
๔. สามิจิปฏิปนฺโน	เป็นผู้ปฏิบัติสมควร.
ยาทิทํ	นี่คือใคร
จตุตฺตาริ ปุริสยฺกานิ	คู่แห่งบุรุษ ๔
อภฺจ ปุริสปุคฺคตา	บุรุษบุคคล ๘
เอส ภควโต สวากสงฺโฆ	นี่พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค.
๕. อาหุเนยฺโย	เป็นผู้ควรของค่านับ.
๖. ปาหุเนยฺโย	เป็นผู้ควรของต้อนรับ.
๗. ทกฺขิณฺเนยฺโย	เป็นผู้ควรของทำบุญ.
๘. อณฺชติกรณฺิโย	เป็นผู้ควรทำอัญชติ [ประณมมือ ไหว้].
๙. อนฺตุตฺตรํ ปุณฺณกฺุเขตฺตํ	เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่น
โลกสฺส	ยิ่งกว่า.

อง. ติก. ๒๐/๒๖๗.

อธิบาย: พระสงฆ์นี้ หมายถึงพวกพระสาวกผู้ได้บรรลุ
ธรรมวิเศษ.

บทว่า สุปฏิปนุโน หมายความว่ากว้าง นอกจากที่ระบุไว้ใน ๓ บทเป็นลำดับไป เช่นปฏิบัติไปตามมัชฌิมาปฏิปทา ไม่หย่อนนัก ไม่ตั้งเครียดนัก ปฏิบัติไม่ถอยหลัง ปฏิบัติกลมเกลียวกับพระศาสดา ไม่ปฏิบัติเป็นปฏิปักษ์กัน.

บทว่า อชุปฏิปนุโน หมายถึงไม่ปฏิบัติดวงโลก ไม่มีมาลาสาไทย ประพฤติตรง ๆ ต่อพระศาสดาและเพื่อสาวกด้วยกัน ไม่อำพรางความในใจ ไม่มีแฉ่งมึอง.

บทว่า ฉายปฏิปนุโน ท่านสันนิษฐานว่า อย่างหนึ่งออกจาก ฉา ธาตุ ที่แปลว่า ฐู จึงอธิบายว่า เป็นผู้ปฏิบัติปฏิปทาเป็นเครื่อง ฐู คือปฏิบัติในทางอันจะทำให้เกิดความรู้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมที่ควร ฐู คือปฏิบัติเพื่อให้ความรู้ธรรม อีกอย่างหนึ่งท่านแปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกไป ที่อธิบายว่า เพื่อออกไปจากทุกข์ เพื่อออกไปจากภพ แต่สันนิษฐานว่าออกจากธาตุอะไรหาทราบไม่. ศัพท์ว่า ฉาย นี้ เทียบกันได้กับศัพท์สังสกฤตว่า นุยาย ที่ว่าออกจาก อ ธาตุ มีนิอุปสรรค นำ แปลว่า เข้าไป เข้าถึง ข้างภาษามคธ แปลง นุย เป็น ฉ โดยวิธีสนธิ จึงเป็น ฉาย. ศัพท์นี้ข้างสังสกฤตแปลไว้หลายนัย อย่างหนึ่งแปลว่า ธรรม สมด้วยบทบาลีว่า ฉายสุส อธิคมาย ที่แปลว่า เพื่อบรรลุนาย อันได้แก่อธิคมสังกรรม. ธรรมได้ชื่อว่า นุยาย หรือ ฉาย เพราะเป็นคุณอันจะพึงเข้าถึง คือบรรลุ. ท่านแปลศัพท์ว่า ออกอุปสรรคตัวนั้นในสังสกฤตเป็น นิสฺ เข้ากับสระ สฺ ต้องแปลงเป็น ฐ เช่น นิสฺปทุทโว นิสฺราสฺงโก ในที่นี้เข้ากับ อี ธาตุ จะต้องเป็น นิสฺ

หรือ นิริย, สำเร็จรูปเป็น นุยาม ไม่ได้. นิ แปลว่าเข้า เช่น นิกจลติ แปลว่าเข้าถึง นีวิสติ แปลว่าเข้าตั้ง. โดยนัยนี้ บทว่า ฌายปฏิปนุโน แปลว่า เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม ที่อธิบายว่า ปฏิบัติมุงธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกเป็นประมาณ.

บทว่า สามิจิปฏิปนุโน หมายถึงปฏิบัติหนักถือ สมควรได้รับสามิจิกรรม. คู่แห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ จงดุริยบุคคล ๘ ใน อัฐภูกะ.

ขอค้ำับ ที่เรียกว่าอาหุณะนั้น ได้แก่เครื่องสักการะอันจะ พึงนำมาให้ถึงสำนัก เช่นเครื่องสักการะถวายอุปัชฌายะอาจารย์ใน คราวเข้าพรรษา และฝ่ำรดน้ำให้ท่านผู้สูงอายุในคราวสงกรานต์เป็น ตัวอย่าง. ของต้อนรับที่เรียกว่า ปาหุณะ นั้น ได้แก่ของที่สำหรับรับแขก อันจะพึงให้ต่อเมื่อมาถึงถิ่น เช่นน้ำชา หรือแม่อาหารด้วย เป็นตัวอย่าง ของทำบุญที่เรียกว่า ทักขิณา นั้น ได้แก่ไทยธรรมวัตถุมีอาหารและฝ่ำ เป็นต้น อันจะพึงบริจจาคในพระศาสนาโดยฐานเป็นการบุญ. พระสงฆ์ เป็นผู้ควรของทั้ง ๓ อย่าง และอัญชลีกรรมนั้น อธิบายว่า ผู้ใด ผู้หนึ่ง จะนำเครื่องสักการะไปถวายท่านถึงสำนักของท่าน ท่านยอม อาจยังความเลื่อมใสให้เกิด ไม่ต้องเสียใจเมื่อภายหลังว่า ไม่พอที่จะไปค้ำับผู้ไม่สมควร ท่านมาถึงถิ่นยอมเป็นแขกที่นำต้อนรับด้วยความยินดี เพราะเป็นผู้มาดี ไม่ใช่มาร้าย. และเป็นผู้บริจจาคทักขิณา เป็นการบุญ จะถวายแก่ท่าน ๆ ก็เป็นปฏิคาหกที่สมควร ผู้ใด ผู้หนึ่งจะยกมือไหว้ท่าน ท่านก็มีความดีพอจะไหว้ได้ ผู้ไหว้

ไม่ต้องกระดาก.

บทว่า อนุตฺตริ ปุณฺณกุเขตฺติ โลกสุส มีอธิบายว่า พระสงฆ์เป็นผู้บริสุทธ์ ทักขินาที่บริจาคน่าท่านย่อมมีผลานิสงส์ คุณนามีดินดีและไถแล้ว พืชที่หว่านที่ปลูกลงไป ย่อมเมล็ดผลไพบูล จึงเป็นที่บำเพ็ญบุญเป็นอย่างดี.

บทแสดงสังฆคุณนี้ เรียงแปลกอยู่ ข้างต้นตอนหนึ่ง ๔ บท สรรเสริญความปฏิบัติตน มีประเภทพระสงฆ์คั่นในระหว่าง ข้างท้ายอีกตอนหนึ่ง ๕ บท แสดงผลแห่งความปฏิบัติอันจะพึงได้รับแต่คนอื่น ไม่เหมือนบทแสดงพุทธคุณและแสดงธรรมคุณ ที่เรียงรวดเดียวจบ ขอนับธรรมพิจารณาคุณเกิด.

สัตตาวาส ๕

ภพเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ เรียกสัตตาวาส แจกเป็น ๕

๑. สัตว์เหล่านี้ มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ พวกเทวดาบางหมู่ พวกวินิปาติกะ เปรต บางหมู่.
๒. สัตว์เหล่านี้ มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพผู้อยู่ในจำพวกพรหม ผู้เกิดในภูมิปรหมณาน (?).
๓. สัตว์เหล่านี้ มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพอภัสสระ.
๔. สัตว์เหล่านี้ มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพสุภิกินหะ.

๕. สัตว์เหล่าหนึ่ง ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่นพวกเทพ
ผู้เป็นอสัญญีสัตว์.
๖. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากาศานัญจายตนะ.
๗. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาญญายตนะ.
๘. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอาภิญญายตนะ.
๙. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ.

อง. นวก. ๒๓/๔๑๓.

ทศกะ หมวด ๑๐

अन्तคาहिकविधि ๑๐

ความเห็นอันถือเอาที่สุด คือเล่นเข้าไปถึงที่สุด ในอย่างหนึ่ง ๆ
เรียกअन्तคาहिकविधि แจกออกไปเป็น ๑๐ คือ

๑. โลกเที่ยง.
๒. โลกไม่เที่ยง.
๓. โลกมีที่สุด.
๔. โลกไม่มีที่สุด.
๕. ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น.
๖. ชีพเป็นอัน สรีระก็เป็นอัน.
๗. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก เกิดอีก.
๘. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก.
๙. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีก
ก็มี.
๑๐. สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกหามิได้ ย่อม
ไม่เป็นอีก ก็หามิได้.

ม. ม. ๑๓/๑๔๓.

อธิบาย: วิถีนอกพระพุทธศาสนา พรคันถรจนาคารย์ ไม่
พอใจอธิบาย ในเมื่อจำจะพูดถึง ก็พูดอย่างห้วน ยากที่จะเข้าใจ
เมื่อเป็นเช่นนี้ ยากที่จะลงความเห็น ว่า พระพุทธศาสนามุ่งหมาย

อย่างไร ทิฏฐินี้ท่านก็ได้พรรณนาไว้ชัดเจน แต่กล่าวว่าเป็นข้อที่ พระศาสดาไม่ทรงพยากรณ์ คือ ไม่ตรัสถึง ดังมีเรื่องเล่าว่า พระ มาตุกกะทูลถามถึงทิฏฐิ ๑๐ นี้ และทูลพ้อว่า ถ้าไม่ทรงพยากรณ์จัก ไม่อยู่ประพตติพรหมจรรย์ต่อไป พระองค์ตรัสว่า พระองค์ไม่ได้ทรง สัญญาไว้ เมื่อพระมาตุกกะจะมาประพตติพรหมจรรย์ว่า จักทรง แก่ทิฏฐิ ๑๐ ข้อนี้ พระมาตุกกะปรารถนาจะไปก็จงไป จึงเป็นอุจกรุย อันผู้สวดส้องธรรมในพระพุทธศาสนา ฟังหลีกห่าง อุจกรุยบอกน้ำ ตื่นอันเรือไม่ฟังแฉะเข้าไป เป็นข้อที่น่ารู้ที่อยู่. ในที่นี้ จักอธิบายตาม มติของข้าพเจ้า. โลกในที่นี้ น่าจะได้แก่หมู่สัตว์. ข้อว่า โลกเที่ยง นั้น น่าจะหมายความดังกล่าวแล้ว ในสัตสตทิฏฐิ ในทุกะ. ข้อ ว่า โลกไม่เที่ยงนั้น น่าจะหมายความดังกล่าวแล้ว ในอุจเฉททิฏฐิ ในทุก. ข้อว่า โลกมีที่สุด น่าจะหมายความว่า คนทำดี ในที่สุด ย่อมไปเกิดในทิพยกายที่ยั่งยืน ไม่แปรผัน อุจความเข้าใจของคนถือ ลัทธิต่างบางพวก หรือด้วยมรณะแล้ว ชาติศูนย์กัน. ข้อว่า โลกไม่ มีที่สุดนั้น น่าจะหมายความว่า เวียนเกิดเวียนตายไปอย่างนี้ ไม่มี ชาติลง. ข้อว่า ชิพก็อันนั้น สรณะก็อันนั้น กับข้อว่า ชิพเป็นอื่น สรณะก็เป็นอื่น ชิพนั้นได้แก่ ชิโว ได้กล่าวแล้ว ในสัตสตทิฏฐิ ใน ทุกะ เป็นแต่ในที่นี้ใช้บุสกल्पเป็น ชิพ. ในพระพรหมสมัยบัญญัติ ว่า เวลามรณะ ชิพนี้ออกจากสรณะไปถือปฏิสนธิใหม่ ส่วนสรณะย่อม สลายไป. ทิฏฐิเนื่องด้วยชิพนี้ ข้างหนึ่งเข้าใจว่า ชิพกับสรณะเป็น อันเดียวกัน เกิดดับพร้อมกัน อีกข้างหนึ่งเข้าใจว่า ชิพกับสรณะต่าง

กัน เช่นบัญญัติไว้ในพราหมณ์สมัย. พระพุทธศาสนากล่าวอนัตตา ไม่ใช่อัตตาไม่ใช่ตนนั้น แสดงนามธรรมคือจิตเจตสิกว่า เกิดขึ้น เพราะอายตนะภายใน และอายตนะภายนอกสบกันเข้าเป็นต้นไป เพื่อ คัดค้านชีพดั่งที่เขาเข้าใจกันนั้น. ในข้อปรารภความเกิดอีกเป็นต้น ของ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว บทบาลีใช้แปลกอยู่ ใช้บทว่า ตถาคโต ที่แก้ในอรรถกถาว่า สตฺโต คือสัตว์. ตถาคตศัพท์นั้น นอกจากในที่นี้ พบแต่ที่ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มักเรียกเป็นพหูพจน์ด้วย โดยอธิบายว่า ผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจถูกต้องตามธรรมเนียมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ก่อน ๆ เช่นเดียวกับพระราชเจ้าผู้เป็นแทน สืบกันมา. สอบกับภาษาลี้สกฤตได้ความออกไปอีกหน่อยว่า นอกจากใช้เรียกพระพุทธเจ้า ใช้เรียกชินะ ที่ออกชื่อในปกรณ์ข้างพระพุทธศาสนาว่า นิครนถนาฏบุตรบ้าง ใช้เรียกเจ้าบ้าง ไม่ได้กล่าวว่าเป็น สัตว์สามัญสัตว์. ถ้าไม่ใช่ศัพท์ที่ใช้เรียกสามัญสัตว์ ความเข้าใจนี้จะยังมีอีกทางหนึ่งว่า ท่านผู้ที่มาหานับถือเป็นศาสดา และเป็นเอกอุ ในลักษณะของตน เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว เกิดอีกหรือไม่ หรือที่เกิดอีกก็มี ที่ไม่เกิดอีกก็มี หรือปฏิเสธทั้งนั้น สมด้วยปัญหาปรารภเจ้าลัทธิเห็น ปานนี้ อันพระสุกัททะครั้งยังเป็นปริพาชกยกขึ้นทูลถามพระศาสดา เมื่อใกล้จะปรินิพพาน แต่ทูลถามในทางตรัสรู้ของเขา. เช่นนี้ไม่แย้งต่อ การรับรองว่า สัตว์ผู้ยังมีกิเลสานุสัย ตายแล้วต้องเกิดอีก. ข้าพเจ้าได้ ความเข้าใจไม่พอเพื่ออนุโมทนาหรือค้ำคำแก้ในอรรถกถาทั้ง ๒ อย่าง

จึงแปลว่าสัตว์ไว้ที่ตามอรรถกถา แม้เป็นศัพท์เรียกสามัญสัตว์ ก็อาจอธิบายให้เข้าใจได้ว่า เป็นผู้มาเหมือนอย่างนั้น คือเกิดขึ้นแล้ว เป็นอยู่โดยธรรมดาแห่งสัตว์ และจักเป็นผู้ไป คือตายเหมือนสัตว์ในกาลก่อน. ทิฏฐิ ๑๐ อย่างนี้ ไม่จัดเป็นชั่วร้ายนัก ไม่ถึงห้ามสวรรค์เป็นแต่ห้ามอริยมรรค อธิบายว่า คนมีทิฏฐิเหล่านี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงไม่ได้ทำบาปทุจริตเพราะทิฏฐินี้ เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ก็ได้ แต่ยังคงเสียไม่ได้เพียงใด ยังเป็นผู้อภัย ไม่อาจบรรลुอริยมรรคอยู่เพียงนั้น.

ทศพลญาณ

พระญาณเป็นพระกำลังของพระตถาคตเจ้า ๑๐ เรียกทศพลญาณ มีวิภาคดังนี้ :-

๑. ฐานาฐานญาณ   ปรัชากำหนดรู้ฐานะ คือเหตุที่ควรเป็นได้ และอฐานะ คือมิใช่เหตุที่ควรเป็นได้.
๒. วิปากญาณ   ปรัชากำหนดรู้ผลแห่งกรรม.
๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ   ปรัชากำหนดรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง.
๔. นานาธาตุญาณ   ปรัชากำหนดรู้ธาตุต่าง ๆ.
๕. นานาธิมุตตกญาณ   ปรัชากำหนดรู้อธิมุตติคืออหยาสัยของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นต่าง ๆ กัน.
๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ   ปรัชากำหนดรู้ความหย่อนและยิ่ง

แห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย.

๗. ฌานาภิสังกเลสาทิญฺญาณ ปรีชากำหนดรู้อาการมีความเศร้าหมองเป็นต้นแห่งธรรมมีฌานเป็นต้น.
๘. ปุพเพนิวาसानุสสติญฺญาณ ปรีชากำหนดระลึกชาติหนหลังได้.
๙. จุตูปปาตญฺญาณ ปรีชากำหนดรู้จติ และอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นต่าง ๆ กันโดยกรรม.
๑๐. อาสวักขญฺญาณ ปรีชา รู้จักทำอาสวะให้สิ้น.

ม. มุ. ๑๒/๑๔๑.

อธิบาย: ฐานะนั้น คือสิ่งที่มีได้เป็นได้โดยธรรมดา ฐานะคือสิ่งที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้โดยธรรมดา อุทาหรณ์ สิ่งใดมีความเกิดขึ้น สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา เป็นฐานะอย่างหนึ่ง สิ่งใดมีความเกิดขึ้น สิ่งนั้นจักไม่ดับเลย เป็นฐานะอย่างหนึ่ง กุศลกรรม ให้ผลดี อกุศลกรรม ให้ผลชั่ว เป็นฐานะอีกอย่างหนึ่ง กุศลกรรม ให้ผลดี อกุศลกรรม ให้ผลชั่ว เป็นฐานะอีกอย่างหนึ่ง กุศลกรรม ให้ผลชั่ว กำหนดฐานะและอฐานะ โดยนัยนี้. พระญาณที่ ๒ กำหนดรู้ผลแห่งกรรมของสัตว์ทั้งหลายผู้ทำกรรม ทั้งที่เป็นบุญ ทั้งที่เป็นบาป ต่างให้ผลสับสนกัน ไม่หลงสันนิษฐานไปในฐานะ. พระญาณที่ ๓ กำหนดรู้กรรมอันจะนำไปสู่สุคติทุกคติ และปฏิบัติอันจะนำไปบรรลुพระนิพพาน. พระญาณที่ ๔ รู้จักแยกสมมตออกเป็นชั้นร้อยตนะ และธาตุต่าง ๆ. พระญาณที่ ๕ และที่ ๖ มีกิจละม้ายกัน แสดงตามนิทเทส การกำหนดรู้อัธยาศัยดีเลว เป็นกิจแห่งพระญาณที่ ๕ การ

กำหนดรู้ธัชชาศ้อย่างนั้นด้วย การกำหนดรู้อินทรี ๕ มีศรัทธา เป็นต้น กับทั้งคุณและโทษอย่างอื่นว่าเป็นอย่างไรด้วย เป็นกิจแห่งพระญาณที่ ๖. พระญาณที่ ๗ กำหนดรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมบัติ ว่า จักมีเพราะอย่างไร. กิจแห่งพระญาณอีก ๓ ต่อไปอีก กล่าวไว้แล้วในวิชา ๓ ในติกะ.

บารมี ๑๐

ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิกฺกุฐาน เมตตา อุเบกขา.

ขุ. จரிய. ๓๓/๕๕๖.

อธิบาย: ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้ทรงบำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อบารมีเหล่านี้เต็มแล้วจึงจะได้ตรัสรู้ บารมีเหล่านี้กระจำแล้วโดยมาก จักแก้เฉพาะบางประการ. เนกขัมมะ ได้แก่การออกบวช โดยอธิบายว่าออกจากกาม. สัจจะ น่าจะได้แก่การเชื่อตรง หรือการตั้งใจทำจริง หรือการมุ่งแสวงหาความจริง. แต่ในชาดกปกรณ์ จัดเอาการยกเอาความเป็นจริงอยู่อย่างไร ขึ้นตั้งอธิษฐานเพื่อสำเร็จผลที่มุ่งหมายเป็นสัจจบารมี. อธิกฺกุฐาน ได้แก่การตั้งใจมั่น. อุเบกขา ได้แก่ความไม่ยินดียินร้าย. บารมีเหล่านี้ ท่านแจกออกเป็น ๓ หมวด คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี สิริเป็นบารมี ๓๐ ทิศ บารมี ๓

หมวดนี้ต่างกันอย่างไร สันนิษฐานยาก ความเข้าใจของพระคณาจารย์ ก็ไม่แนลงเหมือนกัน. ท่านแก้ท่านอย่างหนึ่งว่า การให้ไม่ได้ระบุพัสดุ จัดเป็นทานบารมี. การให้พัสดุภายนอก จัดเป็นทานอุปบารมี. การให้อวัยวะและชีวิต จัดเป็นทานปรมัตตบารมี. อีกอย่างหนึ่งว่า การสละพัสดุภายนอก จัดเป็นทานบารมี. การสละอวัยวะ จัดเป็นทานอุปบารมี, การสละชีวิต จัดเป็นทานปรมัตตบารมีอุปบารมี เป็นศัพท์ที่น่าสันนิษฐานก่อน. ตามพยัญชนะแปลว่า บารมี ไกลหรือบารมีรอง เรียงไว้ในระหว่างกลาง ลงสันนิษฐานว่า ปรมัตตบารมีเป็นยอด รองลงมาอุปบารมี โดยนัยนี้ได้ความว่า เป็นบารมีที่รองปรมัตตบารมีลงมา พิเศษกว่าบารมีเฉยๆ. แบ่งบารมีอย่างหนึ่งออกเป็น ๓ จำอาศัยเกณฑ์ ตามเกณฑ์ที่ท่านตั้งมาแล้ว ชีวิต ร่างกาย และทรัพย์ภายนอก ส่วนทานแบ่งง่าย สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่คนมาก หรือเพื่อเปลื้องทุกข์คนอื่น จัดเป็นทานปรมัตตบารมี สละอวัยวะแห่งร่างกาย เช่นพยายามเพื่อจะทำประโยชน์หรือเปลื้องทุกข์เขา แต่ต้องเสียอวัยวะของตนในการทำอย่างนั้น จัดเป็นทานอุปบารมี สละทรัพย์เพื่อเกื้อกูลหรือเพื่อเปลื้องทุกข์เขา จัดเป็นทานบารมี. ศีลที่รักษา เพราะต้องพร่าชีวิตร่างกายและโภคทรัพย์อาจแบ่งเป็น ๓ ได้เหมือนกัน. ส่วนบารมีอันเหลือยังจะต้องหาเกณฑ์แบ่งอีก ไม่ใช่ทำง่าย. แม้ทำได้แล้วยังไม่พ่นพ่นเฟือ. ข้าพเจ้าสันนิษฐานเห็นเกณฑ์แบ่งอีกทางหนึ่ง บารมีที่พรโพธิสัตว์บำเพ็ญในชาติห่างไกล ตามที่กล่าวไว้ว่า ครั้นเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ก็มี เป็นดิรัจฉานก็มี สับสนกัน จัดเป็นเพียงบารมี

ที่บำเพ็ญในชาติโลกสี่เข้ามา ก่อนหน้าปัจฉิมชาติเพียง ๑๐ ชาติ ตาม
ที่กล่าวไว้ว่าครั้งเสวยพระชาติเป็นมนุษย์เป็นพื้น และเป็นมนุษย์วิสามัญ
มีลักลั่นอยู่ชาติเดียวที่ว่า เป็นพระยานาค จัดเป็นอุปัชฌาย์ ที่พระมหา-
บุรุษทรงบำเพ็ญในปัจฉิมชาติ ก่อนหน้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จัดเป็น
ปรมาตถบารมี. จักพรรณนาเฉพาะปัจฉิมชาติ. พระองค์น้อมพระชนม์
เพื่อประโยชน์แก่คนมาก ด้วยพระเมตตา จัดเป็นพระทานบารมีและ
พระเมตตาบารมี เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ จัดเป็นพระเนกขัมม-
บารมี ทรงสำรวมในศีล สมควรแก่เป็นบรรพชิตจัดเป็นพระศีลบารมี
ทรงบำเพ็ญเพียรและทรงอดทนต่อความลำบากยากเข็ญ จัดเป็นพระ
วิริยบารมีและพระขันติบารมี ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นในปฏิบัติ ตั้งพระ
หฤทัยทำจริง ๆ เพื่อแสวงหาความจริง จัดเป็นพระอธิษฐานบารมีและ
พระสัจจบารมี ทรงรักษาพระหฤทัยคงที่ ไม่ให้วิการเพราะยินดียินดีร้าย
จัดเป็นพระอุเบกขาบารมี พระปรีชาทำพระองค์ให้เป็นผู้ตื่น รู้เท่าถึง
การณ์และอาจแลเห็นก้าวหน้าไม่มมงาย นำพระองค์ให้หลีกจากกิริยาอัน
มิใช่ทาง ดำเนินในปฏิบัติอันเป็นทาง ตลอดถึงได้บรรลุพระอนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ จัดเป็นพระปัญญาบารมี. จัดตามเกณฑ์นี้ สม
ด้วยเค้าเรื่องที่ท่านจัดไว้เป็น ๓ กาล คือทุเรณิทาน เรื่องห่างไกล ๑
อวิทูเรณิทาน เรื่องไม่ไกลนัก ๑ สันตนิทาน เรื่องใกล้ชิด ๑ แต่
แบ่งระยะเวลาคลาดกันไป. ทุเรณิทาน ท่านจัดจำเดิมแต่ตั้งปรารถนาเพื่อ
เป็นพระพุทธรเจ้า ณ สำนักพระพุทธรที่ปึงกร จนถึงจุดจารชาติเป็น
พระเวสสันดร อุบัติขึ้นในคฤศิตเทวโลก อวิทูเรณิทาน ตั้งแต่จุดจาก

ดุสิตพิภพ จนถึงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ณ วรรไม้มหาโพธิ
สันติเกนิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนปรินิพพาน. ส่วนชาดก จัดเรื่อง
ต่าง ๆ เป็นอันมาก ที่กล่าวความเสวยพระชาติสืบสนกัน เป็นสามัย-
นิบาต อันได้แก่ทวารนิทาน จัด ๑๐ เรื่องที่กล่าวความเสวยพระชาติ
ไม่สืบสน เว้นเรื่องหนึ่ง เป็นมหานิบาต อันได้แก่อวิทูเรนิทาน
โดยนัยนี้ เรื่องในปัจฉิมชาติได้แก่สันติเกนิทาน. ข้าพเจ้าเกณฑ์
ตามนัยจัดเรื่องชาดก. บารมี ท่านกล่าวว่า พระปัจเจกพุทธะและพระ
อริสวาทได้บำเพ็ญมาเหมือนกัน อย่างเดียวกันกับของพระพุทธเจ้า
หรือต่างกัน ไม่ได้กล่าวไว้ชัด น่าจะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ระยะเวลา
สั้นกว่า

มิจฉัตตะ ความเป็นผิด ๑๐

๑. มิจฉาทิฏฐิ	เห็นผิด.
๒. มิจฉาสังกัปปะ	คำริผิด.
๓. มิจฉาวาจา	วาจาผิด.
๔. มิจฉากัมมันตะ	การงานผิด.
๕. มิจฉาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตผิด.
๖. มิจฉาวายามะ	พยายามผิด.
๗. มิจฉาสติ	ระลึกผิด.
๘. มิจฉาสมาธิ	ตั้งจิตผิด.
๙. มิจฉาญาณะ	รู้ผิด.

๑๐. มิจฉาวิมุตติ

พินผิด.

ยกข้างปลาย ๒ ออกเสีย

เป็นมิจฉัตตะ ๘.

อง. ทสก. ๒๔/๒๒๖.

อธิบาย: มิจฉาทิฏฐิ โดยพยัญชนะ น่าจะได้แก่เห็นผิดจาก
คลองธรรมทุกประการ โดยอรรถ น่าจะได้แก่เห็นผิดที่เป็นอย่างเลว
เช่น อภิริยทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิ. มิจฉาสังกัปปะ ได้
แก้คำริแส่หากามในทางผิด คำริเนื่องด้วยผูกพยาบาท และคำริในทาง
ทำผู้อื่นให้ลำบาก. มิจฉาวาจา ได้แก้วจีทุจริต ๔. มิจฉากัมมันตะ
ได้แก้กายทุจริต ๓. มิจฉาอาชีวะ ได้แก้เลี้ยงชีวิตในทางทุจริตและ
ในทางผิดธรรมเนียม. มิจฉาวายามะ ได้แก้พยายามในทางยังบาป-
กรรมให้เกิดขึ้นและให้เจริญ และในทางยังกุศลกรรมไม่ให้เกิดขึ้นและ
ให้เสื่อมสิ้น. มิจฉาสติ ได้แก้ระลึกถึงการอันจะชั่วให้เกิดราคะ โทสะ
โมหะ. มิจฉาสมาธิ ได้แก้ภาวนาสะกตใจในทางหาลาก ในทางให้ร้าย
ผู้อื่น และในทางนำให้หลง. มิจฉาญาณะ อยู่ข้างมัว น่าจะได้แก่
ความรอบรู้เกิดขึ้นในจิตของผู้ถือลัทธิต่าง และประกอบภาวนาตาม
ลัทธินั้น. ในข้างพระพุทธศาสนา เทียบด้วยวิปัสสนาญาณ อันตกไป
ในฝ่ายวิปัสสนูปกิเลสเสีย ไม่ขึ้นถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต แต่
จะจัดเป็นมิจฉาญาณะ อยู่ข้างแรงเกินไป. มิจฉาวิมุตติ เข้าใจยากอยู่
เพราะวิมุตติในที่อื่นเป็นดีทั้งนั้น น่าจะได้แก่วิมุตติที่นิยมในลัทธิอื่น
หรือที่ระงับกิเลสบาปธรรมได้ชั่วคราว เรียกว่าตังควิมุตติ ด้วย
อำนาจกลัวพระเจ้าผู้สร้าง การระงับกิเลสบาปธรรมนั้นคืออยู่ แต่การ

๔. กามราคะ   ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม เรียก
แต่เพียงราคะก็มี.
๕. ปฏิฆะ   ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ได้แก่ความ
หงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ เรียกโทสะ
ตรงที่เดียวก็มี.
- ๕ นี้ เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ คืออย่างหยาบ เรียกโอรัมภาคิยะ.
๖. รูปราคะ   ความติดใจอยู่ในรูปธรรม เช่นชอบใจ
ในบุคคลบางคน หรือในพัสดุบางสิ่งหรือ
แม้ในวัตถุอันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน.
๗. อรูปราคะ   ความติดใจอยู่ในอรูปธรรม เช่นพอใจ
ในสุขเทวนา.
๘. มานะ   ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่.
๙. อุทธัจจะ   ความคิดพล่าน เช่นนึกอะไรก็เพลนเกิน
ไปกว่าเหตุ.
๑๐. อวิชชา   ความเขลาอันเป็นเหตุไม่รู้จริง.

อีก ๕ นี้ เป็นสังโยชน์เบื้องสูง คืออย่างละเอียด เรียกอุทธัม-
ภาคิยะ.

อง. ทสก. ๒๔/๑๘.

อธิบาย: กามราคะและปฏิฆะ ในบาลีเรียกว่ากามฉันทะและ
พยาบาทคูในนิวรรณ์. กามฉันทะเป็นสังโยชน์อย่างอ่อน อันอนาคามิ-
มรรคพึงตัดก็พอสม ส่วนพยาบาท เป็นสังโยชน์แรงกล้า เป็น

อุปายคามิ หากว่าอันอนาคามิมรรค จะพึงตัดขาดแล้วไซ้ ปรกติว่า
พระโศคาบัน ยังมีพยาบาท เช่นนี้ พระโศคาบันยังจักไปสู่อบาย
ดุอย่างใดอยู่ ไม่อย่างนั้น ศัพท์ว่าพยาบาท หมายถึงตั้งแต่พยาบาท
แท้จริง ตลอดลงมาถึงโทสะและโกรธ เรียกอย่างนั้น จะนำความเข้า
ใจเขาไป พระอาจารย์ในชั้นหลัง ชะรอยจะเห็นอย่างนี้เหมือนกัน
จึงยังเรียกเสียว่า กามราคะและปฏิฆะ ตามสังโยชน์อีกบรรยายหนึ่ง
ต่อไปนี้ไปข้าพเจ้าเรียกตามท่าน.

สังโยชน์ ๑๐

กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตปรมาส
ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ อวิชชา.

วิภงฺก. ทสก. ๓๕/๕๒๘.

โดยเค้าเงื่อน สังโยชน์ ๗ กับเดิมเข้าอีก ๓ คือสัตถัพพตปรมาส
อิสสา มัจฉริยะ แต่เรียกลำดับใหม่. สังโยชน์ ๑๐ อย่างแรกเรียง
ลำดับตามอริยมรรคอันจะตัด ส่วนอย่างนี้ เอาอะไรเป็นเกณฑ์จัด
ลำดับ ยังสันนิษฐานไม่ออก.

สัญญา ๑๐

๑. อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร.
๒. อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรม.
๓. อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย.

๔. อาทินวสัญญา กำหนดหมายโทษแห่งกาย คือมีอาหารต่าง ๆ.
๕. ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรม.
๖. วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะคืออริยมรรค ว่าเป็นธรรมอันละเอียด.
๗. นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธความดับตัณหา คืออริยผล ว่าเป็นธรรมอันละเอียด.
๘. ตัฬโปกเ อนภิตตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง.
๙. ตัฬสังขารสุ อนิฏฐสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง.
๑๐. อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก.

อง. ทสก. ๒๔/๑๑๒.

อธิบาย: อย่างนี้มาในคิริมานันทสูตร มีเรื่องเล่าว่า พระคิริมานนท์อาหาร พระศาสดาทรงแสดงสัญญา ๑๐ นี้แก่พระอานนท์ และตรัสสั่งให้ท่านไปแสดงแก่พระคิริมานนท์ ๆ ได้ฟังแล้ว หายจากอาหาร, อนิฏฐสัญญาในบาลีเป็นอนิจสัญญา ส่วนในนิเทศว่าเบื่อหน่ายระอาและเกลียดชังในสังขาร. สัญญา ๑๐ ในทสุตตรสูตร และในสูตรอื่นอีก เพี้ยนไปจากนี้ก็มี. มรณสัญญา กำหนดหมายมรณะ. อาหาร ปลูกุลสัญญา กำหนดหมายความปลูกุลในอาหาร, อนิจเจ

นักธรรมโท - ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ - หน้าที่ 118

ทุกขสัญญา กำหนดหมายทุกข์ในสิ่งไม่เที่ยง มาในสูตรนั้น แทน
อาทินวสัญญา สัพพสังขารesu อนิฏฐสัญญา อานาปานัสสติ ในที่นี้
ทั้งเรียงลำดับสับสนกันด้วย.

สัทธรรม ๑๐

โลกุตตรธรรม ๘ กับปริยัติธรรม.

อภิ. วิ. ๖๕.

เอกาทศกะ หมวด ๑๑

ปัจฉยการ ๑๑ = ปฏิจตสมุปบาท

๑. เพราะอวิชา	เป็นปัจจัย	มีสังขาร
๒. เพราะสังขาร	"	มีวิญญาณ
๓. เพราะวิญญาณ	"	มีนามรูป
๔. เพราะนามรูป	"	มีสพายตนะ
๕. เพราะสพายตนะ	"	มีผัสสะ
๖. เพราะผัสสะ	"	มีเวทนา
๗. เพราะเวทนา	"	มีตัณหา
๘. เพราะตัณหา	"	มีอุปาทาน
๙. เพราะอุปาทาน	"	มีภพ
๑๐. เพราะภพ	"	มีชาติ
๑๑. เพราะชาติ	"	มีชรามรณโสภปริเทว

ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้.

ส. นี. ๑๖/๑.

อธิบาย: อวิชา ท่านแก้ว่า ได้แก่อวิชา ๘. โดยนัยนี้เป็นอันยอมรับเงื่อนไขของอวิชาไม่ปรากฏ. ถ้าแปลอวิชาเป็นกรรม-สาธนะว่า ธรรมชาติที่ยังไม่รู้ได้ จักได้ความชัดเจนออกไป. สังขารท่านแก้ว่า ได้แก่อภิสังขาร ๓ เป็นอันอนุวัตน์ตามค่านั้น. ถ้าไม่ยืนยันตรง

ลงไป หมายความว่ากว้าง ๆ ว่า สภาพผู้แต่งผู้ปรุงขึ้น จักเข้าใจง่ายขึ้น.
วิญญานท่านแก่พร่าไปถึงวิญญาน ๖ ถ้าจำกัดลงเพียงปฏิสนธิวิญญาน
ความจักแจ่ม. นามรูป เข้าใจแยกตามแจกไว้ ชักให้ฉงน เข้าใจ
รวมกัน อุปาทินนทสังขาร หรือโดยสมมติว่า อตภาพได้ความกระจ่าง,
สพายตนะ ได้แก่อายตนะภายใน ๖. ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน
แก่ไว้ในหนหลังแล้ว. ภพ ท่านแก่เป็น ๒ อย่าง ภพได้แก่กรรม ๑
ภพได้แก่อุปบัติคือเกิด ๑ แต่อย่างหลังซ้ำกับชาติ นำความเข้าใจว่า
ปฏิสนธิ. ตั้งแต่ชาติไป ความชัดแล้ว. สาวออกไปหาผลข้างหน้า
อย่างนี้ เรียกอนุโลม. อาการคือองค์ อันเป็นปัจจยกล่าวไว้เพียง
๑๑ ท่านนับทั้งชรามรณะ อันเป็นผลขาดตอนเข้าด้วย จึงกล่าวว่า
ปัจจยการ ๑๒.

อีกนัยหนึ่ง

๑. ชรามรณะเป็นต้นมีเพราะชาติ.
๒. ชาติมีเพราะภพ.
๓. ภพมีเพราะอุปาทาน.
๔. อุปาทานมีเพราะตัณหา.
๕. ตัณหามีเพราะเวทนา.
๖. เวทนามีเพราะผัสสะ.
๗. ผัสสะมีเพราะสพายตนะ.
๘. สพายตนะมีเพราะนามรูป.
๙. นามรูปมีเพราะวิญญาน.

๑๐. วิญญาณมีเพราะสังขาร.

๑๑. สังขารมีเพราะอวิชชา.

สาวทวนเข้าไปหาเหตุข้างหลังอย่างนี้ เรียกปฏิโลม. อาการอันเป็นผลก็ได้ ๑๑ เหมือนกัน นับอวิชชาอันเป็นมูลเหตุเข้าด้วย จึงเป็น ๑๒.

อวิชชาเทียบกันได้กับตัณหาและอุปาทาน โดยฐานเป็นปัจจัยแห่งกรรมด้วยกัน. สังขารเทียบกันได้กับกรรมภพ โดยฐานเป็นกรรมด้วยกัน. วิญญาณเทียบกันได้กับอุปปีตติภพ โดยฐานเป็นปฏิสนธิด้วยกัน. แต่ถ้าภพหมายเอาอุปปีตติภพอย่างเดียว จักไม่ต้องแยกเทียบอย่างนี้ สังขารเป็นอันเข้ากับหมวดอวิชชา. นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา เทียบกันได้กับชาติ โดยฐานเป็นชาติด้วยกัน. จึงได้ออดีตเหตุ หมวด ๑ ปัจจุบันผล หมวด ๑ ปัจจุบันเหตุ หมวด ๑ อนาคตผล หมวด ๑, อวิชชาและสังขารเป็นอดีตเหตุ วิญญาณ นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นปัจจุบันผล, ตัณหาและอุปาทาน เป็นปัจจุบันเหตุ, ชาติและชรามรณะกับปภังคทุกขอื่น อันเนื่องด้วยชาติเป็นอนาคตผล. ๔ หมวดนี้จัดเป็นสังเขป หรือสังคหะละอย่าง ๑. ย่นเข้าโดยกาลเป็น ๓ อดีตอัทธา กาลหนหลัง ๑ ปัจจุบันนอัทธา กาลยังเป็นอยู่ ๑ อนาคตอัทธา กาลข้างหน้า ๑. มีเงื่อนไขเรียกว่า สนธิ ๓. เงื่อนไขในระหว่างอดีตเหตุ และปัจจุบันผลเป็นสนธิ ๑ เรียกเหตุผลสนธิ ต่อเหตุเข้ากับผล. เงื่อนไขในระหว่างปัจจุบันผล และปัจจุบันเหตุเป็นสนธิ ๑ เรียกผลเหตุสนธิ ต่อผลเข้ากับเหตุ. เงื่อนไข

ในระหว่างปัจจุบันเหตุกับอนาคตผล จัดเป็นสนธิ ๑ เรียกเหตุผลสนธิ ต่อเหตุเข้ากับผล. และเหตุแยกประเภทออกไปเป็น ๒, ส่วนกิเลส ๑ ส่วนกรรม ๑, อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นส่วนกิเลส สังขารและกรรมภพ เป็นส่วนกรรม. จึงย่นเข้าอีกนัยหนึ่ง เป็นไตรวิภูฏ์ คือ วน ๓ กิเลสวิภูฏ์ ๑ กัมมวิภูฏ์ ๑ วิปากวิภูฏ์ คือส่วนที่เป็นผล ๑.

เหตุไฉน ท่านจึงเรียงหมวดเหตุและหมวดผลใน ๓ กาล หรือในสังเขป ๔ ต่างชื่อกันไป เช่นเรียงอดีตเหตุ เป็นอวิชาและสังขาร เรียงปัจจุบันเหตุ เป็นตัณหาอุปาทานและกรรมภพ เรียงปัจจุบันผล เป็นวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เรียงอนาคตผล เป็นชาติและชรามรณะกับปฏิกิริณทุกข์ เป็นข้ออันจะพึงสันนิษฐาน ไม่เข้าใจอธิบายของท่าน ย่อมฉงนและเข้าใจยาก. ในเบื้องต้น ถ้าเทียบกับเข้าดังกล่าวแล้ว ทำความเข้าใจเป็นอันเดียวกันเสีย โดยฐานเป็นเหตุเป็นผลเหมือนกัน จักได้ความกระจ่างออก. วิปากในอนาคต จักมี ก็เพราะกิเลสและกรรมในปัจจุบันเป็นเหตุ กิเลสและกรรมในปัจจุบันมีอยู่ก็เพราะวิปากในปัจจุบัน กล่าวคือต้องอิงอุปาทินนก-สังขาร วิปากในปัจจุบันมีขึ้น ก็เพราะกิเลสและกรรมในอดีตเป็นเหตุ สาวทวนเข้าไปก็วนอยู่อย่างนี้ เป็นแต่ท่านยอมรับว่าสาวทวนเข้าไปไม่ถึงเงื่อนไข มีคำบาลีรับสมว่า อวิชาหยา ภิกขเว ปุทฺธาโกฏฺฐิ น ปรุณฺณยติ จึงกล่าวตั้งต้นแต่อวิชา ดังจะแสดงว่า วิปากคือชาติต้นนั้นมิใช่ เพราะปัจจัยอะไรที่ยังไม่รู้. แต่มีสังขารอยู่ในลำดับแห่งอวิชา น่าจะเข้าใจว่าสังขารนั้น หมายถึงสภาพอันแต่่งวิปากคือชาติต้นนั้น

ที่ลัทธิถือว่ามีผู้สร้าง อ้างว่าพระเจ้า เขาจัดเอาเป็นต้น ไม่สาวเข้าไป
อีก ฝ่ายพุทธศาสนาสาวเข้าไปอีกต่อหนึ่งถึงอวิชชา คือปัจจัยอะไร
ที่ยังไม่รู้ หากจะสาวทวนเข้าไปอีก อวิชชามาจากไหน ก็ต้อง
ตอบว่า มาจากอวิชชาในลำดับเข้าไป สาวทวนเข้าไปเท่าไรก็ลง
อวิชชานั่นเอง จึงตั้งอวิชชาเป็นต้น. ในหมวดปัจจุบันเหตุ จักกล่าว
ถึงอวิชชาและสังขารมิได้ ท่านจึงเรียงค้นหา อุปาทาน และกรรม-
ภพเข้าไว้แทน เพื่อแสดงเหตุในระหว่าง ๆ. ท่านแสดงปัจจุบันผล คือ
วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เพื่อให้รู้จักความโยงกัน
แห่งสภาวะธรรม อันเป็นลักษณะแห่งปฏิจัสสมุปบาท ส่วนในหมวด
อนาคตผล ท่านยังแสดงอุปัตติภพและชาติไว้แทนนั้น เพราะจะตัด
ตอนลง จึงกล่าวถึงขรามณะเป็นเงื่อนไขปลาย คู่กับอวิชชาเป็นเงื่อนไข
ต้น เป็นทางจะชวนให้ปรารถนารวมเป็นอารมณ์สาวทวนเข้าไปหาเหตุ จำเป็น
อยู่เองที่ต้องกล่าวโดยสมมติไปตามกัน จึงได้เรียงอุปัตติภพและชาติ
ไว้แทน.

แต่เมื่อทำขอมลงไปแล้วว่าสาวทวนเข้าไปไม่ถึงเงื่อนไขต้น จึงนำ
ความเข้าใจอวิชชาเพียงขั้นโมหะ เข้าในสังขารเพียงขั้นกรรม เพราะ
อย่างนี้ ท่านจึงแนะนำให้เข้าใจว่า เมื่อกล่าวถึงอดีตเหตุ คืออวิชชา
กับค้นหา พึงเข้าใจตลอดถึงค้นหาอุปาทานและกรรมภพด้วย เพราะ
สัตว์อันอวิชชาครอบงำ จำต้องมีค้นหาและอุปาทาน ทำอะไรเป็น
กรรม เมื่อกล่าวถึงปัจจุบันเหตุ คือค้นหา อุปาทาน กรรมภพ พึง
เข้าใจตลอดถึงอวิชชาและสังขารด้วย เพราะสัตว์ยังมีค้นหาอุปาทาน

ทำกรรม ก็เพราะอวิชชาครอบงำและสังขารแต่ง เมื่อกล่าวถึงวิญญาณนามรูป สพายตนะ ผัสสะ พึงเข้าใจย้อนถือเอาโดยสมมติว่าอุปัตติภพชาติและชรามรณะ เพราะเกิดแล้วดับไป เมื่อกล่าวถึงอุปัตติภพชาติและชรามรณะ พึงเข้าใจขยายออกเป็นสภาวะธรรมโดยปรมัตถ์ เพราะเกิดตายเป็นอาการเดียวกับเกิดดับ เช่นนี้จึงได้อาการครบ ๕ ทุกหมวด เป็นอาการ ๒๐ ถ้วน.

นี้เป็นภาคอันหนึ่ง เรียกสมุทวาร. อีกภาคหนึ่งแสดงความดับแห่งผล เพราะดับแห่งเหตุ เรียกนิโรธวาร แสดงพอเป็นนิตัสสนะ ดังนี้ :-

เพราะอวิชชาดับ สังขารดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดับ เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลดับ ด้วยประการอย่างนี้ นี้เป็นอนุโลม. ชรา มรณะ ฯลฯ ดับ เพราะชาติดับ ฯลฯ สังขารดับ เพราะอวิชชาดับ นี้เป็นปฏิโลมรวม ๒ ภาคนี้เป็นปฏิจัสมุขบาท แปลว่า สภาพอันอาศัยกันเกิดขึ้น. ชื่อนี้ดูเหมือนเพ่งเพียงอุทวารเท่านั้น เมื่อใช้เรียกครอบคลุมถึงนิโรธวารด้วย จักว่าเป็นชื่อเรียกโดยเอกเสสนัย. ปฏิจัสมุขบาทนี้เป็นความรู้อย่างลึก และให้รู้จักกำหนดสภาพ อันเป็นทั้งผลทั้งเหตุเนื่องเป็นสายกันไปวนกันไป เหมือนลูกโซ่อันเกี่ยวคล้องกันเป็นสายผูกวงเครื่องจักรนั้น.

ทวารวาท หมวด ๑๒

กรรม ๑๒

หมวดที่ ๑

ให้ผลตามคราว

๑. ทิฏฐุชกรรมเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพนี้.
๒. อุปปีชชเวทนียกรรม	กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า.
๓. อปราปเวทนียกรรม	กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ.
๔. อโหสิกรรม	กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว.

หมวดที่ ๒

ให้ผลตามกิจ

๕. ชนกกรรม	กรรมแต่งให้เกิด.
๖. อุปัตถัมภกกรรม	กรรมสนับสนุน.
๗. อุปปีพกกรรม	กรรมบีบคั้น.
๘. อุปฆาตกรรม	กรรมตัดรอน.

หมวดที่ ๓

ให้ผลตามลำดับ

๙. ครุกรรม	กรรมหนัก.
๑๐. พหุลกรรม	กรรมชิน.
๑๑. อาสันนกรรม	กรรมเมื่อจวนเจียน.
๑๒. กตัตตากรรม	กรรมสักว่าทำ.
- วิ. กงฺขา. ตติย. ๒๒๓.

อธิบาย: กรรมเหล่านี้ ได้ทั้งในฝ่ายกุศล ทั้งในฝ่ายอกุศล.

กรรมที่ ๑ ท่านว่าเป็นกรรมแรง จึงให้ผลทันตาเห็น ผู้ทำได้ เสวยผลในอัตภาพนั่นเอง แต่เมื่อผู้ทำถึงมรณะไปเสียก่อนถึงคราว ให้ผล ย่อมเป็นอโหสิกรรม.

กรรมที่ ๒ เพลาลงมกว่ากรรมที่ ๑ จักให้ผลได้ต่อเมื่อผู้ทำ เกิดแล้วในภพเป็นลำดับ พ้นจากนั้นแล้ว เป็นอโหสิกรรม.

กรรมที่ ๓ เพลาที่สุด จักอาจให้ผลต่อเมื่อพ้นภพหน้าแล้ว ได้ ชองเมื่อใด ย่อมให้ผลเมื่อนั้น กว่าจะเป็นอโหสิกรรม ท่านเปรียบ ไว้เหมือนสุนัขไล่เนื้อ ไส้ตามเนื้อทันเข้าในที่ใด ย่อมเข้ากัดในที่นั้น.

กรรมที่ ๔ เป็นกรรมล่วงคราวแล้วเล็กลงให้ผล เปรียบเหมือนพืช ลีนยางแล้ว เพราะไม่ขึ้น. นี้จัดตามคราวที่ให้ผล.

กรรมที่ ๕ สามารถยังผู้ทำผู้เคลื่อนจากภพหนึ่ง แล้วให้ถือปฏิ สันธิในภพอื่น ท่านจึงเรียกว่าชนกกรรม เปรียบด้วยบิดาผู้ยังบุตรให้ เกิด ได้แก่ "กมุขโยนิ" กรรมเป็นกำเนิด ในที่อื่น ต่อนั้นไปสิ้นหน้าที่.

กรรมที่ ๖ ไม่อาจแต่งปฏิสันธิเอง ต่อเมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสันธิ แล้วจึงเข้าสนับสนุนส่งเสริม เปรียบเหมือนแม่นมผู้เลี้ยงทารกอันคนอื่น ให้เกิดแล้ว ท่านจึงเรียกว่าอุปถัมภกกรรม ได้แก่ "กมุขพนฺธุ" กรรม เป็นพวกพ้อง ในที่อื่น. กรรมนี้เป็นสภาคับชนกกรรม ถ้าชนกกรรม เป็นกุศลแต่งปฏิสันธิข้างดี อุปถัมภกกรรมย่อมเข้าสนับสนุนทารก ผู้เกิดแล้ว ให้ได้สุขได้ความเจริญรุ่งเรืองจนอวสาน ได้ในลักษณะว่า "โชติ โชติปรายโน" รุ่งเรืองมาแล้วมีรุ่งเรืองไปภายหน้า ถ้าชนกกรรม

เป็นอกุศลแต่งปฏิสนธิข้างเลว อุปัตถัมภกกรรมย่อมซ้ำเติมเมื่อเกิดแล้วให้หายนะหนักลง เข้าในลักษณะว่า "ตโม ตมปรายโน" มีคมาแล้ว มีมือไปภายหน้า. จะเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า ชนกกรรมได้แก่กรรมที่เป็นเดิม อุปัตถัมภกกรรม ได้แก่กรรมทำเพิ่มพูนหรือซ้ำเติม ก็ไม่ผิด.

กรรมที่ ๓ เป็นวิสภาคแห่งชนกกรรม เมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิแล้ว เข้าบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมไม่ให้เฟล็ดเต็มที่ ถ้าชนกกรรมเป็นกุศลแต่งปฏิสนธิข้างดี กรรมนี้ก็เข้าบีบคั้นให้ทุรพลลง เข้าในลักษณะว่า "โชติ ตมปรายโน" รุ่งเรืองมาแล้ว มีมือไปภายหน้า ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศลแต่งปฏิสนธิข้างเลว กรรมนี้เข้าเกียดกันให้ทุเลาขึ้น เข้าในลักษณะว่า "ตโม โชติปรายโน" มีคมาแล้ว มีรุ่งเรืองไปภายหน้า ท่านจึงเรียกว่า อุปปีพกกรรม กรรมนี้บีบคั้นผลแห่งชนกกรรมนั้นใด พึงเห็นว่าบีบคั้นผลแห่งอุปัตถัมภกกรรมฉนั้น.

กรรมที่ ๔ เป็นวิสภาคแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมเหมือนกัน เป็นสภาคแห่งอุปปีพกกรรม แต่รุนแรงกว่า ย่อมตัดรอนผลแห่งชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรมให้ขาดเสียทีเดียว เข้าให้ผลแทนที่ ท่านจึงเรียกว่า อุปฆาตกรรม. นี้จัดตามกิจที่เป็นพนักงาน.

กรรมที่ ๕ เป็นหนักที่สุดกว่ากรรมอย่างอื่น จึงเรียกว่าครุกรรม ในฝ่ายอกุศล ท่านจัดเอาอนันตริยกรรมเป็นครุกรรม ในฝ่ายกุศลท่านจัดเอาสมาบัติ ๘. กรรมนี้มีอยู่ย่อมให้ช่องให้ผลก่อน เปรียบเหมือนคนอยู่บนที่สูง เอาหินต่าง ๆ เหล็กบ้าง สิลาบ้าง กระเบื้องบ้าง ไม้บ้าง กระดาษบ้าง ขนนกบ้าง สิ่งอื่นบ้าง ทิ้งลงมา สิ่งไหนหนักที่สุด

สิ่งนั้นย่อมตกถึงพื้นก่อน สิ่งอื่น ๆ ย่อมตกถึงพื้นตามลำดับน้ำหนักของมัน.

กรรมที่ ๑๐ ได้แก่กรรมอันเคยทำมามากทำมาจนชิน ท่านเรียกว่า พหุลกรรม. อีกอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าอาจิณณกรรม ด้วยอรรถว่า เคยประพฤติมา. กรรมนี้แต่เป็นอาเสวนปัจฉัย คือการเสื่อมเสีย เป็นเหตุได้อย่างหนึ่ง เมื่อครุกรรมไม่มี ย่อมให้ผลก่อนกรรมอย่างอื่น ท่านเปรียบไว้เหมือนคนมวยปล้ำกัน คนใดมีแรงกว่าว่องไวกว่า คนนั้นย่อมชนะ. กล่าวเพื่อเข้าใจง่าย เมื่อกรรมอันผาคโชนไม่มี ผู้ทำย่อมปรากฏด้วยกรรมอันตนทำมามาก เช่นผู้ร้ายปล้นทำมาตุฆาต หรือปิตุฆาต ย่อมต้องโทษเพราะกรรมอย่างหลังอันรุนแรงก่อน ต่อไม่ได้ทำกรรมอย่างหลังนั้น จึงต้องโทษเพราะทำกรรมอย่างก่อน.

กรรมที่ ๑๑ ได้แก่กรรมอันทำเมื่อจวนตาย ท่านเรียกว่าอาสันนกรรม. เมื่อพหุลกรรมไม่มี คือผู้ทำไม่ได้ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งไว้จนชิน จนถึงออกชื่อเลื่องลือว่ามักเป็นอย่างนั้น ๆ กรรมนี้แม้ทุรพลอย่างไรก็ตามย่อมให้ผล ท่านเปรียบไว้เหมือนโคอันแออัดอยู่ในคอก พอนายโคบาลเปิดประตูคอก โคโคอยู่ริมประตูคอก แม้เป็นโคแก่ทุรพล ย่อมออกได้ก่อนโคอยู่ในเข้าไปแม้แข็งแรงกว่า, เปรียบให้เข้าใจง่าย อีกอย่างหนึ่ง จรรยาของผู้ตายจากไปก่อน ย่อมจับใจของผู้อยู่ข้างหลังมากกว่าจรรยาในคราวก่อน ๆ ที่ไม่ผาคโชน ที่ไม่ชินในเวลานี้ ทำดี ก็ไว้อาลัยมาก ทำเสีย ก็ทำวิปถีสารมาก.

กรรมที่ ๑๒ ได้แก่กรรมอันทำด้วยไม่ตั้งใจ ท่านเรียกกตัตตา-

กรรมบ้าง เรียกตัดตาวาปนกรรมบ้าง ตามบาลีว่า กตตตฺตา วา
ปน ๑ เป ๑ ที่ปรารภกล่าวอีกประการหนึ่ง, ต่อกรรมอื่นไม่มี จึง
ถึงวาระแห่งกรรมนี้จะให้ผล. และผลแห่งกรรมนี้ให้ เป็นแต่พอดีพอ
ร้าย ท่านเปรียบไว้เหมือนลูกศรอันคนบ้ายิง. ตัวอย่าง โทษอันมีแก่
คนผู้ทำเขาตายด้วยเงินหล่อ. กรรมนี้ผิดหลักบาลีพระสูตร* ว่า เจตนาหิ
ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ซึ่งแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่า
เป็นกรรม แต่ผลย่อมอาจมิได้จริงตามนี้ ในพระอภิธรรมท่านจึง
บัญญัติขึ้นไว้. ในทางพระวินัย ภิกษุไม่จงใจ แต่ทำผิดลักขบถ
ถูกปรับอาบัติก็มี. อาบัติประเภทนี้ เรียกอจิตตกะ. ถ้าถือตามหลัก
บาลีพระสูตรนั้น ความเข้าใจจะพึงมีว่า กรรมนี้ได้แก่กรรมอันผู้ทำ
มีเจตนาไม่ถึงนั้น แต่ทำเกินเจตนาไป ตัวอย่างเช่น มีเจตนาเพียงจะ
เขียนเขา แต่เขถูกเขียนแล้วตาย ในกฎหมายจัดเป็นฆ่าคนตายโดย
ไม่มีเจตนา วางโทษเบากว่าฆ่าโดยจงใจ แต่ในพระวินัยไม่ปรับ
เป็นมनुสสวิคคหะ ปรับเพียงให้ประหารเท่านั้น.

การบัญญัติกรรมนั้น เนื่องมาจากถือว่า ผลย่อมผลัดจากเหตุ
และในพระสูตร เพ่งเฉพาะเหตุภายใน วางบาลีไว้เป็นหลักอย่างนั้น
เข้าใจว่าเพื่อจะจำกัดลงให้พอวิสัยที่จะระวังได้ เพราะผลอันจะพึงผลัด
จากเหตุภายนอก เป็นอันพันวิสัยที่จะพึงป้องกันด้วยประการทั้งปวง.
และการจำแนกกรรมออกไปเป็นต่างอย่างนั้นเล่า เข้าใจว่าเพื่อจะห้าม
ความเห็นสับสนแห่งกรรม เป็นอันสนับสนุนมตินั้น เป็นฐานะอยู่

* อัง. จตุกุก. ๒๒/๔๖๔.

ที่คนผู้หนึ่งทำกรรมไว้ทั้งเป็นบุญ ทั้งที่เป็นบาป กรรมต่างอย่างต่าง ให้ผลตามคราวที่ได้ช่อง หรือหลายคนทำกรรมอย่างเดียวกัน ได้ผล ยิ่งหย่อนกว่ากัน หรือบางคนทำกรรมอย่างหนึ่งไว้แล้ว ยังไม่ปรากฏ ว่าได้เสวยผลแห่งกรรมนั้นจะตายไปแล้ว หรือบางคนได้เสวยผลที่ไม่ ปรากฏว่าเพราะได้ทำกรรมอะไรไว้ ไม่คำนึงให้รอบคอบด้วยสติ อาจ เห็นเป็นสับปลับ ไม่ได้จริง แล่นไปสู่อกิริยทัญญูก็ได้ เมื่อเข้าใจ กรรมวิภาคอย่างนี้แล้ว จะได้มันอยู่ในกัมมัตสกตาสัทธา ประพฤติ อยู่ในคลองธรรมที่ชอบ.

เตรสกะ หมวด ๑๓

ฐติงส์ ๑๓

หมวดที่ ๑ ปฏิสังขยด้วยจิวร

๑. ปังสุกุลิ๊งกะ   ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร.
๒. เตจิวริกังกะ   ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร.

หมวดที่ ๒ ปฏิสังขยด้วยบิณฑบาต

๓. ปิณฑปาตังกะ   ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร.
๔. สปัตทานจาริกังกะ   ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร.
๕. เอกาสนิกังกะ   ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร.
๖. ปัตตปิณฑิกังกะ   ถือนั้นเฉพาะในบาตรเป็นวัตร.
๗. ขลุปัจฉากัตติกังกะ   ถือห้ามกัถอันนำมาถวายเมื่อภายหลัง
เป็นวัตร.

หมวดที่ ๓ ปฏิสังขยด้วยเสนาสนะ

๘. อารัญญิกังกะ   ถืออยู่ป่าเป็นวัตร.
๙. รุกขมุลิกังกะ   ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร.
๑๐. อัปภอกาสิกังกะ   ถืออยู่ในที่แจ้ง ๆ เป็นวัตร.
๑๑. โสสานิกังกะ   ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร.
๑๒. ยถาสันถติกังกะ   ถือการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไร.

หมวดที่ ๔ ปฏิสังขตด้วยวิริยะ

๑๓. เนสัชชีกังคะ

ถือการนั่งเป็นวัตร.

ขุ. มหา. ๒๕/๕๘๔. วิ. ชุตตงก. ปฐม. ๗๔

อธิบาย: ชุตตงกัณนี้ เป็นวัตรจรรยาพิเศษอย่างหนึ่ง ตามแต่ใครจะสมัครถือ ไม่ใช่กินจำเป็น บัญญัติขึ้นด้วยหมายจะให้เป็นอุบายขัดเกลากิเลส และเป็นไปเพื่อความมักน้อยสันโดษ แจกเป็น ๑๓ ประเภท และจัดเป็น ๔ หมวด ดังเรียงไว้ข้างต้น.

ภิกษุผู้ถือปิงสุกุกังคะ ย่อมไม่รับคหปติจิวร เที่ยวแสวงหาเฉพาะผ้าบังสุกุล เอามาทำจิวรใช้. ภิกษุผู้ถือเตจิวริกังคะ ย่อมไม่ใช้จิวรผืนที่ ๔ นุ่งห่มเฉพาะไตรจิวรอันเป็นผ้าอธิษฐาน. ภิกษุผู้ถือปิณฑปาตีกังคะ ย่อมไม่รับอดิเรกลก ฉันทเฉพาะอาหารอันเที่ยวบิณฑบาตได้มา. ภิกษุผู้ถือสปทานจาริกังคะ ประพฤติวัตรเหมือนภิกษุผู้ถือปิณฑปาตีกังคะ แต่อุกฤษฏ์กว่า รับตามแถวอันเดียว เช่นข้างขวามือหรือข้างซ้ายมือ ไม่รับข้ามแถว หรือในแถวเดียว ไม่รับข้ามราย ฝ่ายภิกษุผู้ถือปิณฑปาตีกังคะ ย่อมรับข้ามแถว. ภิกษุผู้ถือเอกาสนิกังคะ ย่อมถือนั่งฉันท ที่แห่งเดียว ลุกจากที่แล้ว ไม่ฉันทอาหารอีกในวันนั้น โดยความก็คือถือฉันทอาหารเพียงวันละหน. ภิกษุผู้ถือปัตตปิณฑิตกังคะ ไม่ใช่ภานระรองของฉันทตั้งแต่ ๒ ใบขึ้นไป ย่อมฉันทเฉพาะของในบาตรเท่านั้น. ภิกษุผู้ถือขลุปัจฉภาตติกังคะ เมื่อลงมือฉันทแล้ว มีผู้นำอาหารมาถวาย

ไม่รับ (?) ถูกเข้าเช่นนั้น ชื่อว่าห้ามอาหารแล้ว เป็นอันฉันได้แต่
มือเดียว. ภิกษุผู้ถืออารัญญิกังคะ ย่อมไม่อยู่แรมคืนในบ้าน ย่อม
อยู่แรมคืนในป่า ที่ห่างจากบ้านคน โดยกำหนดที่สุด ๕๐๐ ชั่วธนู
คือ ๒๕ เส้นตามทางเดินโดยปกติ. ภิกษุผู้ถือรุกขมุสิกังคะ เป็น
ประเภทของภิกษุผู้ถืออารัญญิกังคะนั่นเอง ไม่ทำกุฏิอยู่ ย่อมอยู่
ตามโคนไม้. ภิกษุผู้ถืออัปโภกาสิกังคะ ก็เป็นประเภทของภิกษุ
ผู้ถืออารัญญิกังคะเหมือนกัน แม้ตามโคนไม้ก็ไม่อยู่ ย่อมอยู่ในที่
แจ้ง ๆ ที่เข้าใจว่าเที่ยวหลบแดดอยู่ตามเงาแห่งภูเขาและชายไม้เป็นต้น.
๒ องค์นี้คงถือได้เฉพาะกาล เพราะในพรรษาจำจะต้องถือเสนาสนะ
ตามวินัยนิคม. ภิกษุผู้ถือโสสานิกังคะ ย่อมอยู่แรมคืนในป่าช้า.
ภิกษุผู้ถือยถาสันถิกังคะ ย่อมไม่ทำความอาศัยในเสนาสนะที่อยู่
อันเป็นที่สบายถูกใจ ได้เสนาสนะไม่เป็นที่สบายไม่ถูกใจ ไม่แส
หาเสนาสนะอื่น ภิกษุผู้เป็นเสนาสนคาหาปกะ จัดให้อยู่ ณ เสนา
สนะใด ย่อมอยู่ ณ เสนาสนะนั้น แม้ถูกย้ายเสนาสนะในอุตุกาล
ย่อมไม่ขัดขืน. ภิกษุผู้ถือเนสัชชิกังคะ ย่อมไม่เอนหลังลงนอน
สำเร็จอิริยาบถเพียง ๓ นั่งกับยืนและเดินเท่านั้น. องค์นี้เป็นอาการ
ฝืนธรรมชาติ สำเร็จความสันนิษฐานว่า ถือได้ชั่วเวลาเท่านั้น,
มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า พระจักษุบาลถือตลอดพรรษา
ถึงเสียจักขุ.

การถือธุดงค์นี้ สำเร็จด้วยการสมาทาน คือ ด้วยอธิษฐานใจ
หรือแม้ด้วยเปล่งวาจา. คำสมาทานนั้นดังนี้ :-

๑. สำหรับปึงสุกุลิกังคะว่า "คหาปติจิวรี ปฏิกุขิปามิ, ปึงสุกุลิกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดคฤหบดีจิวรีเสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร."

๒. สำหรับเตจิวริกังคะว่า "จตุตถจิวรี ปฏิกุขิปามิ, เตจิวริกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดจิวรีผืนที่ ๔ เสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือทรงไตรจิวรีเป็นวัตร."

๓. สำหรับปิณฑปาตีกังคะว่า "อติเรกลากัม ปฏิกุขิปามิ, ปิณฑปาตีกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดอติเรกลากเสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร."

๔. สำหรับสพทานจาริกังคะว่า "โลลุปจาริ ปฏิกุขิปามิ, สพทานจาริกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดการเที่ยวโลเลเสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวเป็นวัตร."

๕. สำหรับเอกาสนิกังคะว่า "นนานาสนโกชนัม ปฏิกุขิปามิ, เอกาสนิกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดการฉัน ณ ต่างอาสนะเสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร."

๖. สำหรับปัตตปิณฑกิกังคะว่า "ทุติยภาชนัม ปฏิกุขิปามิ, ปัตตปิณฑกิกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดภาชนะที่ ๒ เสี่ย สมหาทานองค์ของผู้ถือการฉันเฉพาะในบาตเป็นวัตร."

๗. สำหรับขลุปัจฉากัตติกังคะว่า "อติริตตุตโกชนัม ปฏิกุขิปามิ, ขลุปัจฉากัตติกงคัม สมหาทียมมิ." แปลว่า "เราดโกชณะอันเหลือ

เพื่อเสีย สมาทานองค์แห่งผู้ห้ามภตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็น
วัตร."

๘. สำหรับอารัญญิกังคะว่า "คามนุตเสนาสน์ ปฏิกุจฉิปามิ,
อารัญญิกงฺคิ สมมาทियามิ." แปลว่า "เรางดเสนาสนะชายบ้านเสีย
สมาทานองค์แห่งผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร."

๙. สำหรับรุกขมุลิกังคะว่า "ฉนฺนํ ปฏิกุจฉิปามิ, รุกขมุลิกงฺคิ
สมมาทियามิ." แปลว่า "เราดที่มุงที่บังเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือ
การอยู่โคนไม้เป็นวัตร."

๑๐. สำหรับอัพโภกาสิกังคะว่า "ฉนฺนญจ รุกขมุลญจ ปฏิกุ-
จฉิปามิ, อพฺโภกาสิกงฺคิ สมมาทियามิ." แปลว่า "เราดที่มุง
ที่บังและโคนไม้เสีย สมาทานองค์ของผู้ถือการอยู่ในที่แจ้ง ๆ เป็น
วัตร."

๑๑. สำหรับโสสานิกังคะว่า "อสุสานํ ปฏิกุจฉิปามิ, โสสานิกงฺคิ
สมมาทियามิ." แปลว่า "เราดที่ไม่ใช่ป่าช้าเสีย สมาทานองค์ของผู้
ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร."

๑๒. สำหรับยถาสันถติกังคะว่า "เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกุจฉิปามิ,
ยถาสันถติกงฺคิ สมมาทियามิ." แปลว่า "เราดความโลเลในเสนาสนะ
เสีย สมาทานองค์ของผู้อยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไร."

๑๓. สำหรับเนสัชชิกังคะว่า "เสยฺยํ ปฏิกุจฉิปามิ, เนสัชชิกงฺคิ
สมมาทियามิ" แปลว่า "เราดการนอนเสีย สมาทานองค์ของผู้ถือ
การนั่งเป็นวัตร."

ท่านผู้ถือธุดงค์เหล่านี้ ย่อมประพฤติยิ่งหย่อนกว่ากันก็มี จึงจัดประเภทได้เป็น ๓ อย่างเคร่ง อย่างกลาง อย่างเพลา. เรียกอีกโวหารหนึ่ง อย่างอุกฤษฏ์ อย่างมัชฌม อย่างทราม. ภิกษุผู้ถือปิงสุกติกังคะอย่างเคร่ง เทียวเลือกเก็บผ้าบังสุกุลแท้ ๆ คือผ้าอันเขาทิ้งเสียจริง ๆ สงเคราะห์เข้าไปในพวกหยากเยื่อมาทำจีวรใช้. ผู้ถืออย่างกลาง ย่อมเก็บแก้ซึ่งผ้าอันคนปรารถนาบุญทอดไว้เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุผู้ถือธุดงค์นี้ แต่มิได้นิยมเฉพาะรูป เช่นผ้าป่าและผ้าทอดไว้ที่ศพ. ผู้ถืออย่างเพลา ย่อมถือเอาผ้าเช่นนั้น แม้อันเขานิยมเฉพาะตน แต่มิได้ถวายด้วยกายและมิได้รับด้วยกาย หรือด้วยของเนื่องด้วยกาย เช่นผ้าป่าและผ้าบังสุกุลอันเขานำมาทอดไว้เฉพาะหน้า. มีปุจฉาสอดเข้ามาว่า ภิกษุอุปสมบท สมทานปิงสุกติกธุดงค์ในบัดนั้น หรือจะต้องรอรออยู่นหาผ้าบังสุกุลมาทำไตรจีวรครบแล้ว. พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ว่า ไตรจีวรของภิกษุอุปสมบทนั้น ไม่จัดว่าเป็นคหบดีจีวร เป็นของอันพระอุปัชฌายะมอบให้ จัดเป็นสมณจีวร ตั้งแต่เธอผู้อุปสมบทแล้ว ไม่รับคหบดีจีวร สมทานปิงสุกติกธุดงค์ได้ ต่อไปจะเปลี่ยนไตรจีวร ต้องแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำ พระมติของท่านได้รับความรับความรับรองของพระเถระฝ่ายธรรมยุตติกนิคายทั่วไป และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุปสมบท และมีกำหนดทรงอุปสมบทเพียง ๑๕ วัน ได้ทรงสมทานปิงสุกติกังคะกับเตจีวรก็งะตามพระมตินี้ด้วย ภิกษุผู้

ถือเตจิวริงกะอย่าเคร่ง ใช้เฉพาะไตรจีวรของตนเท่านั้น โดยที่
สุดจะซักหรือจะข้อมอันตรายตก ข้อมใช้ชุดตราสงค์นุ่งและใช้สังฆาฏี
ห่ม, ผู้ถืออย่างกลาง ข้อมใช้แม่ซึ่งผ้าของสาธารณชนนี้ไว้
โรงข้อมสำหรับภิกษุผลัดข้อมผ้า, ผู้ถืออย่างเพลลา ข้อมยิมของ
ภิกษุอื่นมาใช้บ้าง ท่านกล่าวความถือยิมหรือหย่อนซึ่งชุดงค์นี้ใน
เวลาข้อมผ้า ข้าพเจ้าเห็นว่า ภิกษุผู้ถืออย่างกลางและอย่างเพลลา
น่าจะใช้ผ้าเช่นนี้ในเวลาอื่นด้วย เป็นแต่ไม่ใช่ผ้าผืนที่ ๔ ในสิทธิ
ของตนเท่านั้น. มีปุจฉาสอดเข้ามาว่า เมื่อไตรจีวรนั้นเก่าควร
เปลี่ยนใหม่ ภิกษุนี้จะพึงปฏิบัติอย่างไร. พระคันถรจนจารย์อธิบาย
ไว้ว่า ผ้าที่ยังมิได้ทำให้สำเร็จเป็นจีวรจนถึงข้อมแล้ว ยังไม่นับ
เป็นจีวรที่ ๔ ในชุดงค์นี้. โดยนัยนี้ เธออาจทำจีวรได้โดยสะดวกใจ
ครั้งข้อมแล้วอย่าเพิกไว้ อย่าเก็บไว้ให้ล่วงวัน พึงปัจจุพรรณผ้า
เดิมและสละเสียก่อน จึงอธิษฐานใหม่ พึงค่อยทำค่อยผลัดคราว
ละผืน. ภิกษุผู้ถือปัญหาปาดิ๊งกะอย่างเคร่ง นั่งลงแล้ว คือปลงใจ
เลิกปัญหาบาทแล้ว มีผู้มาใส่อีก ข้อมไม่รับ, ผู้ถืออย่างกลาง นั่ง
แล้วยังรับอีก, ผู้ถืออย่างเพลลา ข้อมรับนิมนต์คือนัดเพื่อรับปัญหาบาท
แม้ในวันพรุ่ง, อย่างเคร่ง กำหนดด้วยไม่รับในเวลากลับ, อย่าง
กลาง ในเวลากลับ ยังรับ, อย่างเพลลา รับนัด แต่ไม่รับนิมนต์เพื่อ
ฉัน อย่างนี้ความจักแจ่ม.

[ทรงไว้เพียงเท่านั้น]

ปิ่นดรสกะ หมวด ๑๕

จรรยา ๑๕

หมวดที่ ๑

๑. สีสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล.
๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์.
๓. โภชนมัตตัญญูตา รู้ความพอดีในการกินอาหาร.
๔. ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรของผู้ตื่นอยู่.

หมวดที่ ๒ [สัทธรรม ๗]

๕. สัทธา ความเชื่อ.
๖. หิริ ความละอายแก่ใจ.
๗. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวผิด.
๘. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ฟังมาก. คือได้รับศึกษา
๙. วิริยะ ความเพียร.
๑๐. สติ ความระลึกได้.
๑๑. ปัญญา ความรอบรู้.

หมวดที่ ๓ [รูปฌาน ๔]

๑๒. ปฐมฌาน ฌานที่หนึ่ง.
๑๓. ทุติยฌาน ฌานที่สอง.
๑๔. ตติยฌาน ฌานที่สาม.
๑๕. จตุตถฌาน ฌานที่สี่.

อธิบาย: สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในธรรมภาณิตว่า จรณะนั้น ได้แก่ปฏิบัติทางเป็นเครื่องบรรลุมรรค เป็นศัพท์แปลก เทียบด้วยศัพท์จรณะที่แปลว่า อวัยวะเป็นเครื่องเดิน ได้แก่เท้า ไม่ใช่เรียกปฏิบัติทั่วไป. มรรคมีองค์ ๘ เป็นจรณะแห่งความรู้หรือริยสัจ ๔ ฉาน ๔ เป็นจรณะโดยลำดับแห่งวิชา ๓ วิชาเบื้องต้น เป็นจรณะแห่งวิชาเบื้องต้นปลายในเสขปฏิบัติสาสูตรแสดงจรณะเป็นสาธารณะ โดยชื่อว่าเสขปฏิบัติคือทางดำเนินแห่งพระเสขะ.

ในเสขปฏิบัติสาสูตร แสดงไว้โดยบุคคลาธิษฐาน ถือเอาความในนิทเทศแห่งสูตร โดยธรรมาธิษฐาน ดังนี้ :-

หมวดที่ ๑

๑. สีสัมปทา ได้แก่การสำรวมในปาฏิโมกข์ ประกอบด้วยอาจารย์และโจจร เห็นภัยในความผิดเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

๒. อินทริยสังวร ได้แก่การสำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ไม่ให้ความยินดียินร้ายครอบงำ ในเมื่อตาเห็นรูป เป็นต้น.

๓. โภชนมัตตัญญุตตา ได้แก่ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการกินอาหารแต่พอสมควร ไม่มากไม่น้อย พิจารณาแล้วจึงกินอาหาร และพึงประโยชน์อันจักเกิดแต่อาหารนั้น ไม่บริโภคนอกโดยสะเพร่าและโดยอำนาจความมักกิน เป็นต้น.

๔. ชาคริยานุโรด ได้แก่การประกอบความเพียร ไม่เห็นแก่หลับนอนเกินไป หรือไม่ยอมให้ความง่วงเหงาซบเซาเข้าครอบงำท่านแสดงไว้ว่า กลางวันชำระจิตจากนิวรณ์ด้วยเดินบ้าง นั่งบ้าง ตลอดวัน. กลางคืน แบ่งเป็น ๓ ยาม ยามตื่น ชำระจิตอย่างนั้น, ยามกลาง พักผ่อน นอนตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะมนสิกาสติญาว่าจะลุกขึ้น, ยามที่สุด ลุกขึ้นทำความเพียรอย่างยามตื่น.

ในบาลีไม่ได้กำหนดไว้ว่า ยามละกี่โมง แต่ในอรรถกถา มโนรถปฐมิแสดงว่า คืนและวัน แบ่งเป็น ๖ ส่วน. ตื่นทำความเพียร ๕ ส่วน นอนหลับ ๑ ส่วน คือตื่น ๒๐ ชั่วโมง หลับ ๔ ชั่วโมง.

พิจารณาว่า เวลาที่หลับน้อยนัก ไม่น่าจะพอ แต่ท่านผู้ทำความสงบเช่นนั้น ไม่ได้ทำกิจการหยาบ หลับเท่านั้นจะพอกระมัง? ขอนักปฏิบัติธรรมจงพิจารณาเถิด.

หมวดที่ ๒ [สัทธรรม]

๕. สัทธา ได้แก่ความเชื่อความตรัสรู้ของพระตถาคต ตามนัยแห่งบทพุทธคุณ น่าจะหมายความว่าเชื่อเหตุผล ส่วนในอรรถกถา แจกสัทธาเป็น ๒ คือ กัมมสัทธา เชื่อกรรม ๑ วิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม ๑ ยังไม่พบว่า แบ่งสัทธาเป็น ๓ หรือ ๔ ไว้ในคัมภีร์ไหน น่าจะเก็บรวบรวมขึ้นโดยนัยบาลีและอรรถกถานั้น ๆ.

๖. หิริ ได้แก่ความละอายต่อกายทุจริต วาจิทุจริต มโนทุจริต.

ในอรรถกถาเปรียบด้วยหญิงสาวผู้มีสกุลไม่อาจแต่งงานของโสโครก น่าจะถือเอาความว่า สยะแสงต่อเหตุ ก็อบาปทุจริต.

๗. โอตตปปะ ได้แก่ความเหรงกลัวความผิดและความชั่วโดยนัยแห่งหิริ. ในอรรถกถาเปรียบด้วยคนขลาด ไม่กล้าเข้าใกล้สรรพชื่อน่าจะถือเอาความว่า กลัวผลแห่งบาปทุจริต.

๘. พาหุสัจจะ ได้แก่ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก คือได้ฟังธรรมซึ่งไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง.

พหุสุตมืองค์ ๕ คือ :-

[๑] พหุสุตตา ได้ยินได้ฟังมาก.

[๒] ธตา ทรงจำได้.

[๓] วจสา ปริจิตา ท่องไว้ด้วยวาจา.

[๔] มนตานุเปกขิตา เอาใจจดจ่อ.

[๕] ทิฏฐิยา สุปฏิวิทฐา ขบด้วยทิฐิ.

๙. วิริยะ ได้แก่เพียรละอกุศลธรรมและยังกุศลธรรมให้เกิดใช้กำลังบากบั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม.

๑๐. สติ ได้แก่สติรักษาตัว และระลึกถึงกิจที่ทำและคำพูดแล้วแม่นยำได้.

๑๑. ปัญญา ได้แก่อริยปัญญาที่รู้ความเกิดความดับแห่งสังขารสามารถชำแรกกิเลสทำให้สิ้นทุกข์ได้.

หมวดที่ ๓ [รูปฌาน]

ฌาน ๔ นี้ มีอธิบายแล้วในหมวด ๔ ผู้ปรารถนาพึงดูใน
หมวดนั้น.

วินัยมุข เล่ม ๒

สิกขาบทนอกพระปาติโมกข์

อภิธมาจาร

สิกขาบทแผนกนี้ มาในชั้นระกะเป็นพื้น ไม่ได้บอกจำนวน เหมือนสิกขาบทมาในพระปาติโมกข์ จัดเป็นพวก ๆ ตากิจหรือ วัตถุ เรียกว่าชั้นระกะอันหนึ่ง ๆ เช่นว่าด้วยทำอุโบสถ จัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่าอุโบสถชั้นระกะ ว่าด้วยจีวร จัดไว้อีกพวกหนึ่ง เรียก จีวรชั้นระกะ มาในที่อื่นก็มี เช่นในนิทานต้นบัญญัติแห่งสิกขาบท มาในพระปาติโมกข์บ้าง ในวินิตวัตถุเรื่องสำหรับเทียบเคียงตัดสิน อาบัติในคัมภีร์วิภังค์บ้าง มาในอรรถกถาที่เรียกว่าบาลีมุตตะกะบ้าง. จะกล่าวไปตามแนวคัมภีร์ชั้นระกะ ก็ไม่เหมาะ เพราะประการทั้งหลาย คือ ข้อทั้งหลายที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชั้นระกะ อันพ้นจากมุขแห่งปฏิบัติ จะไม่กล่าวถึงก็มี ที่ยังสับสนหรือยังควรจะจัดเข้าพวกได้อีกก็มี ข้อ นอกคัมภีร์ชั้นระกะ อันจะเก็บมารวบรวมก็มี ในที่นี้จึงจำเป็นจะจัด หมวดใหม่ สุดแต่จะเหมาะได้อย่างไร แต่จะทำตามวิธีนั้น คือจัด เป็นหมวดกันตามกิจหรือวัตถุ.

และสิกขาบทแผนกนี้ มีรูปเป็น ๒ คือ เป็นข้อห้าม ๑ เป็นข้ออนุญาต ๑. และข้อห้ามนั้นปรับอาบัติโดยตรงมีเพียง ๒ คือ ฤคัลจัจย ๑ มีห่าง ๆ และพ้นจากมุขแห่งปฏิบัติ, ทุกกฏ ๑ มีเป็น

ขึ้นไป ที่ไม่ได้ปรับอาบัติโดยตรง เป็นแต่กล่าวว่ อย่ำ ๆ ไม้ ๆ เป็นคำแนะคำสอนก็มี เช่นนี้มีอยู่ในกถาท้งหลายอันกล่าวเป็นเรื่อง ๆ ไป เมื่อไม่เอื้อเพื่อในที่จะเว้น พระอาจารย์ท่านปรับเป็นทุกกฎ ๑ ในเสขิยะ. ข้อที่อนุญาตนั้น น่าจะเห็นว่าเป็นประธานประโยชน์ พิเศษ เช่นทรงอนุญาตวัสติกสาฎก ไม้ได้บังคับว่า ภิกษุทุกรูป เมื่อถึงฤดูฝนจะต้องมีผ้าอาบน้ำฝน เป็นแต่ถ้าต้องการก็มีได้ ใช้จิวรได้ มากผืนออกไปกว่าไตรจิวร แต่มีอนุญาตบางแห่ง เป็นเหมือนข้อห้าม เช่นอนุญาตเพื่อปิดประตูก่อนแล้วจึงนอนในกลางวัน นี้ไม่ใช่ประโยชน์พิเศษเลย กลับเป็นเครื่องผูกมัด ควรจะว่า " อันภิกษุ ผู้จะพักในกลางวัน พึงปิดประตูเสีย ภิกษุใดไม่ปิด ต้องทุกกฎ " เช่นนี้ความจะชัด แต่อย่างไรจึงเป็นอนุญาตไป ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นเพราะเรียงคำเหลือไป เพราะมีเป็นบางแห่ง พระคันถรจนา- จารย์หมายเอาอนุญาตเช่นนี้กล่าวไว้ว่า ไม่ทำตามต้องอาบัติทุกกฎ. ส่วนอนุญาตมีปริกัปปเห็นได้แท้ เช่นอนุญาตตัดคาหกาลิกในวิกาล ต่อเมื่อมีปัจจัยจึงให้ฉันได้ เมื่อปัจจัยไม่มีและฉัน เป็นอันถ้อประโยชน์ พิเศษเกินไป ท่านปรับทุกกฎชอบอยู่. ยังข้อที่สอนให้ทำว่าควร อย่างนั้น ๆ จะเรียกข้ออนุญาตโดยอ้อมก็ได้ เมื่อไม่ทำตามข้อ เช่นนี้ จะปรับทุกกฎ เพราะไม่เอื้อเพื่อก็ชอบอยู่ พึงรู้จักข้ออนุญาต อันให้ประโยชน์พิเศษ หรือบังคับให้ทำ ดังนี้.

อาบัติที่ปรับแก่ภิกษุผู้ละเมิดในแผนกนี้ มีแต่ถูกลัจฉัยกับ ทุกกฎเท่านั้น และถูกลัจฉัยก็มีห่าง ทั้งพ้นจากทางแห่งปฏิบัติด้วย

ข้าพเจ้าจักไม่ออกชื่ออับติ เว้นไว้แต่ที่เป็นอุลลัจจัย จะบอกให้
แจ้ง ผู้ศึกษาพึงเข้าใจเอาเอง ตามหลักที่กล่าวแล้วในตอนหลัง
เรียงเช่นนี้เห็นว่าจะน่าอ่านน่าฟังกว่า. พึงเข้าใจทุกกฎในที่นี้ว่า เป็น
แต่ลำพังวิติกกมะ คือความละเมิดธรรมเนียม เป็นการเสียหายได้
เพียงไร พึงรู้ดังนี้ :-

ถ้าล่วงแต่บางอย่างหรือบางครั้ง ก็ไม่พอเป็นอะไร แต่ถ้า
ล่วงมากอย่างหรือเป็นนิตย์ไป ธรรมเนียมย่อมกลายเป็น หรือเสื่อม
เสียไป ภิกษุต่างเป็น ๒ พวก คือเคร่งและไม่เคร่ง ก็เพราะพวก
เคร่งยังรักษาธรรมเนียมแข็งแรง พวกไม่เคร่งทอดธุระเสีย ไม่
เอื้อเฟื้อในอันทำตาม. รู้เช่นนี้แล้ว พึงปฏิบัติโดยสายกลาง ไม่ทำ
ตนให้ลำบากเพราะธรรมเนียมอันขัดขวางต่อกาลเทศะ และไม่มัก
ง่ายจนถึงจะทำตนให้เป็นผู้เลวทราม, ปฏิบัติเพียงเท่านี้ ก็เรียกได้ว่า
งาม ยังพอจะสืบอายุพระพุทธศาสนาได้อยู่.

แต่นี้จักแสดงอภิสมภาร คือธรรมเนียมของภิกษุ จัดเป็น
กัณฑ์ ๆ ตามเรื่อง ดังต่อไปนี้

กัณฑ์ที่ ๑๑

กายบริหาร

ข้อ ๑ อย่าพึงไว้ผมยาว จะไว้ได้เพียง ๒ เดือน หรือ ๒ นิ้ว อธิบายว่า เมื่อถึงกำหนด ๒ เดือน แม้ผมยังไม่ถึง ๒ นิ้ว ก็พึงปลงเสีย หรือยังไม่ทันถึง ๒ เดือน แต่ผมยาวถึง ๒ นิ้วแล้ว ก็พึงปลงเสียเหมือนกัน.

เข้าใจว่า ธรรมเนียมนี้มีขึ้นโดยลำดับกาล ในครั้งแรก พวกภิกษุคงไว้ผมยาวกว่านี้ จึงได้มีข้อห้ามไม่ให้หิวผมด้วยหวีหรือด้วยแปรง ห้ามไม่ให้เสยผมด้วยนิ้วมือโดยอาการว่าหวี ห้ามไม่ให้แต่งผมด้วยน้ำมันเจือขี้ผึ้ง หรือด้วยน้ำมันเจือน้ำ ห้ามไม่ให้ตัดผมด้วยตะไกร เว้นไว้แต่อาพาธ และห้ามไม่ให้ถอนผมหงอก กิจเหล่านี้สำหรับคนผมยาวกว่า ๒ นิ้วทั้งนั้น. และคงไม่มีกำหนดลงเป็นแน่ เป็นแต่เห็นว่ายาวก็ปลงกันเสียคราวหนึ่ง แต่คงไม่ยาวเกินไปจนโกนด้วยมีดไม่สะดวก ในพวกนิครนถ์เขาไว้ผมตั้งแต่ ๑ เดือนขึ้นไปหา ๔ เดือน. ผม ๔ เดือนคูดุพสมจะหวีและแต่ง ที่ห้ามไว้.

ข้อ ๑ อย่าพึงไว้หนวดไว้เครา.

ในข้อนี้ ไม่มีกำหนดชัดเหมือนผม แต่คงไม่ยาวจนถึงจะแต่งให้มีลักษณะต่าง ๆ ได้ และโกนด้วยมีดไม่สะดวก. แต่เดิมคงไว้ยาว จึงมีข้อห้ามไม่ให้แต่งหนวด และห้ามไม่ให้ตัดหนวดด้วยตะไกร.

ข้อ ๑ อย่าพึงไว้เล็บยาว พึงตัดเสียด้วยมีดเล็กพอเสมอเนื้อ, และอย่าพึงขัดเล็บให้เกิดขี้เกลตา แต่เล็บเปื้อน จะขัดมณฑป หรือ

จะแคะมูลเล็บ ใด้อยู่ นี้เป็นกิจที่ควรทำ.

ข้อ ๑ อย่าพึงไว้ขนจุกยาว พึงถอนเสียด้วยแหนบ.

ขนจุกนี้ แสดงในตำราสรีรศาสตร์ว่า มีประโยชน์รับธาตุอันตามอากาศที่สุดเข้าไปในเวลาหายใจไว้ ไม่ให้เข้าไปในปอด แต่มีข้อห้ามอย่างนี้ คงเพ่งขนที่ยาวออกมาออกช่องจุก.

ข้อ ๑ อย่าพึงให้น้ำเสียซึ่งขนในที่แคบ คือในร่มผ้าและที่รักแร้ เว้นไว้แต่อาพาธ. ในเวลาเช่นนั้น จะให้น้ำเสียเพื่อทายาหรือพอกยาใด้อยู่ แต่ในที่อื่น ที่แคบหมายเอาช่องทวารหนัก ห้ามถอนขนของทวารหนักก็เป็นได้.

ข้อ ๑ อย่าพึงผัดหน้า อย่าพึงไล้หน้า อย่างพึงทาหน้า อย่าพึงย้อมหน้า อย่าพึงเจิมหน้า อย่าพึงย้อมตัว เว้นไว้แต่อาพาธ.

ผัดหน้านั้น คือใช้แป้งผงลูบให้ผิวมันวล. ไล้หน้านั้น พึงเห็นเช่นใช้ฝุ่นละลายนํ้าทา แห้งแล้วลูบให้เสมอ ทำให้ผิวหน้าขาว เราเรียกว่าผัดหน้าเหมือนกัน ตามปกติไม่ได้ใช้เขาผัดอย่างนี้แต่หน้าของเด็ก โคนจุกและหน้าของละคร แต่ในบาลีท่านเรียกแยกกัน ช่างสมนี้กระไร ไล้หน้าแท้ ๆ. ทาหน้านั้น เช่นทาแป้ง. ย้อมหน้านั้น เช่นทาขมิ้น. เจิมหน้านั้น เช่นเจิมด้วยกระแจะที่ผู้ใหญ่ทำให้ผู้น้อยในคราวมงคล แต่ในบาลีว่า เจิมด้วยมโนศิลา คือนํ้ายาหรือสีที่ใช้เขียนรูปภาพ ข้อนี้แปลกอยู่ เคยได้ยินแต่พวกฮินดู เจิมหน้าด้วยมูลโค. การเขียนหน้า ป้ายหน้าด้วยสีนั้น ดูเก่ากว่าครั้งพุทธกาล เขาใช้เพื่อจะทำหน้าให้ขึงขัง หรือน่ากลัวขึ้นกว่าปกติ พวก

จिनกงเคยได้ใช้มาแล้ว พวกจีว่เล่นเรื่องโบราณจึงเขียนหน้า. ย้อมตัวนั้น ฟิงเห็นเช่นทากมัน. ข้อเหล่านี้ ห้ามเฉพาะเพื่อให้สวยอาหารเช่นเป็นโรคที่ผิว จะทายาเป็นต้นว่าไหลได้อู่ ในบาลีกถ่าไว้เฉพาะหน้า แม้ตัวก็เหมือนกัน.

ข้อ ๑ อย่าฟิงแต่งเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้นว่า ตุ่มหู สายสร้อย สร้อยคอ สร้อยเอว เข็มขัด บานพับ [สำหรับรัดแขน] กำไลมือ และแหวน.

ข้อ ๑ อย่าฟิงส่งดูเงาหน้าในกระจกหรือในวัตถุอื่น อาหารเป็นแผลที่หน้า จะส่งดูแผลเพื่อตรวจหรือเพื่อทายา ปิดยา ได้อู่.

ครั้งยังไม่มีการจกเงา เขาทำแผ่นทองเหลืองกลมขัดขัดเงาจนส่องเห็น เรียกว่าแว่น ใช้ส่งดูเงาหน้า ในแว่นนี้บ้าง ในน้ำบ้าง ในบาลีจึงกล่าวห้ามไม่ให้ส่งดูเงาหน้าในของเช่นนั้น. การส่งเงาหน้านี้เนื่องในการแต่งตัวนั่นเอง ห้ามแต่งตัวแล้ว จึงห้ามส่งเงาหน้าด้วย ทรงอนุญาตให้ส่งได้เมื่ออาหาร ชื่อว่าทรงอนุญาตให้ส่งเพื่อทำธุระได้ เพราะเหตุนั้น จะส่งกระจกโกนหนวดโกนผมที่ตนทำเองเพื่อสะดวก เห็นไม่มีโทษ แต่ไม่ส่งก็ทำได้เหมือนกัน.

ข้อ ๑ อย่าฟิงเปลือยกายในที่ไม่วังควร ในเวลาไม่วังควร ถ้าเปลือยเป็นวัตรเอาอย่างเดียรถีย์ ต้องถูกลัจฉัย ถ้าเปลือยทำกิจแก่กัน คือ ให้อุ้ รับให้อุ้ ทำบริกรรม ให้อุ้ของ รับของ และเปลือยในเวลาฉัน ในเวลาดื่ม ต้องทุกกฎ. แต่ในเรือนไฟและในน้ำ ทรงอนุญาตให้เปลือยกายได้ จะทำบริกรรม คือ นวดพื้นหรือประคบ

ให้กันในเรื่องไฟ และจะทำบิณฑบาต คือ ถูตัวให้กันในน้ำก็ได้ไม่ต้อง
อาบัติตามนัยข้างต้น ปิดกายด้วยผ้าแล้ว ฟ้นจากความเปลือย.

เรือนไฟนั้น เป็นที่อบกายให้ร้อนแห้งอดก อย่างเข้ากระโจม
ที่ใช้อยู่ในประเทศนี้ในกาลก่อน ทรงอนุญาตเป็นพิเศษ ไม่ต้อง
ปาจิตติยะ เพราะผิงไฟ และไม่ต้องทุกกฏ เพราะเปลือยกายทำ
บิณฑบาตแก่กัน.

ธรรมเนียมอาบน้ำของภิกษุครั้งก่อน เมื่อยังไม่ได้ใช้ตักเรกจิรว
ฟุ่มเพื่อย เปลือยกายอาบน้ำ ไปถึงทำน้ำแล้ว เลือกที่สังคหรือรอ
เวลาสังค เปลื้องผ้าห่มออกผิงไว้ แก้วประคคเอาจวางไว้บนนั้น ไปที่
ใกล้น้ำ แล้วนั่งของ เปลื้องผ้าห่มออก มีที่พอจะผิงได้ ก็จึงผิงไว้
ที่ผิงไม่มี ก็จับวางไว้แล้วค่อยลงไปอาบน้ำ รามิตสะคือ หั้นหน้ามา
ทางผิง ระวังผ้าห่มผ้าห่มของตน ค่อยคาลงแล้วผุดขึ้น อาบโดย
เรียบร้อย ครั้นเสร็จแล้วขึ้นจากน้ำนั่งของ จับผ้าห่มเข้าวางกาย
แล้วลุกขึ้นยืน นุ่งเรียบร้อยแล้ว คาคประคคเอง ห่มจิรวแล้ว
จึงไป.

ภายหลังทรงอนุญาตที่อาบน้ำขึ้นในอาราม มีกำแพงก่อด้วยอิฐ
หรือด้วยศิลาหรือมีฝาไม้บัง คาคพื้นเพื่อกันลื่น ด้วยของ ๓ อย่างนั้น
อย่างใดอย่างหนึ่ง และทำท่อสำหรับไขน้ำอาบออกไป.

และมีข้อห้ามภิกษุผู้อาบน้ำ ไม่ให้สีกายในที่ไม้บังควร เช่น
ต้นไม้ เสา ฝาเรือน และแผ่นกระดาน ไม้ให้สีกายด้วยของไม้
บังควร เช่น ไม้ทำเป็นรูปมือ หรือจักเป็นพินม้งกรและเกลียวเชือก

ที่คม เอาหลังต่อหลังสีกันก็ห้าม. เกลียวผ้าและผ้ามือ เป็นของ
ที่ใช้ได้.

ข้อ ๑ อย่าพึงนุ่งผ้าอย่างคฤหัสถ์ อย่าพึงห่มผ้าอย่างคฤหัสถ์.

ด้วยข้อนี้ เป็นห้ามเครื่องนุ่งห่มของคฤหัสถ์ เช่น กางเกง
เสื้อ ผ้าโพก หมวก ผ้านุ่งผ้าห่มสีต่าง ๆ ชนิดต่าง ๆ และอาการ
นุ่งห่มต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ของภิกษุ. แต่ในวิภังค์แห่งสิกขาบทว่าด้วยขอ
จีวร [ที่ ๖ แห่งจีวรวรรคนิสสัคคิยกัณห์] กล่าวว่า ถ้าถูกโจรชิง
จีวรไปหมด พอจะปิดกายด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งได้พลาง เป็น
ต้นว่าผ้าต่างชนิดที่ไม่ได้ใช้เป็นผ้าห่ม โดยที่สุดใบไม้ก็ให้ปิด ยัง
จะทำได้ ห้ามมิให้เปลือยกายมา ถ้าทำเช่นนั้นต้องทุกกฎ.

ข้อ ๑ ถ่ายอุจจาระแล้ว เมื่อน้ำมีอยู่ จะไม่ชำระไม่ได้ เว้น
ไว้แต่หาน้ำไม่ได้ หรือน้ำมี แต่ไม่มีภาชนะที่จะตัก เช่นนี้ เช็ดเสีย
ด้วยไม้หรือด้วยของอื่นเพียงเท่านั้นก็ได้.

ข้อ ๑ อย่าพึงให้ทำสังฆกรรมในที่แคบ หรือในที่ใกล้ที่แคบ
เพียง ๒ นิ้ว อย่าพึงให้ทำวัตรกรรม. ให้ทำ ต้องถูกลดจัจ.

ที่แคบนั้น หมายถึงทวารหนัก ห้ามสังฆกรรมในที่แคบนั้น
คือ ห้ามการผ่าตัดทวารหนักด้วยศัสตรา ในที่ใกล้ทวารหนักเพียง ๒
นิ้วก็ห้าม. ห้ามวัตรกรรมนั้น พระอรุณกถาจารย์แล้วว่า ห้าม
ผูกมัดที่ทวารหนัก. อธิบายตามมติของท่านว่า ให้ผ่าหรือตัดหัว
ริดสีดวงอก เป็นให้ทำสังฆกรรมในที่แคบ ให้ผูกมัดหัวริดสีดวงอก
นั้น เพื่อให้แห้งแล้วหลุดเอง เป็นให้ทำวัตรกรรม ห้ามทั้ง ๒ อย่าง

แต่จะหยอดน้ำค้างให้กัดหรือจะผูกไว้ด้วยด้าย [เพื่อมิให้หคเข้าไป
เลีย] ใต้อยู่, หากหัวนั้นหลุด ก็เป็นอันหลุดด้วยดี ใช้ยามหรือ
ยาทาแม้สอดหุดอันทายาเหน็บเข้าในทวารหนัก หรือใช้หลอดสอด
เข้าไปหยอดน้ำค้างหรือน้ำมันก็ได้ โดยนัยนี้ จะเจาะกล่อนเอาน้ำ
ออก จะผ่าเอาเม็ดนี้วออก เป็นอันห้ามทั้งนั้น. แต่ศัพท์ว่าวัตถิใน
ที่อื่น เป็นชื่อแห่งกระเพาะเบา ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ห้ามวัตถิกกรรมนั้น
ได้แก่ห้ามสวนทวารเบา การนี้พวกหมอรู้อัจฉิกทำกันมาแล้ว ครังยัง
ไม่มีเครื่องมือที่ดีกว่า ได้ยินว่าเขาใช้ใบไม้อันเป็นหลอดเช่นใบหอม
เช่นเดียวกับใช้ลำไม้หรือต้นหญ้าอันเป็นหลอด สวนทางทวารหนัก
ครังพุททกาล ความรู้ในการผ่าตัดบาดแผลของแพทย์มีแล้ว แต่คง
ยังไม่ชำนาญ ทำในที่สำคัญเช่นนั้น คนเจ็บคงเป็นอันตรายมากกว่า
หาย จึงได้ห้ามและปรับอาบัติแรงด้วย. แต่ในบัดนี้ มีแพทย์ผู้
ชำนาญในทางนี้มาก ข้อนี้กลับขัดขวางแก่ความรอดจากอันตรายของ
คนไข้เสียอีก. เกรงในที่เช่นนี้ เกินพอดี.

ข้อ ๑ เป็นธรรมเนียมของภิกษุ ต้องใช้ไม้ชำระฟัน. ของเดิม
ไม่ใช่ไม้สีฟัน เช่นในประเทศของเรา เป็นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อ
อ่อนอย่างไม้โสนหรือรากลำภู ฟันกัดแหลก ทำเป็นอันยาวขนาด
พลูจิบของเรา ใช้กัดเหมือนกัดพลูนั้นเอง เคี้ยวจนแหลกแล้วคาย
อย่างเดียวกับเคี้ยวหมากคายหมาก ไม้ชนิดนั้นเป็นเครื่องชำระฟัน
ได้ดี. ในบาลีพรรณนาประโยชน์แห่งการเคี้ยวไม้ชำระฟันว่า ฟันดู
ได้ไม่สกปรก ปากไม่เหม็น เส้นประสาทรับรสหมดจดดี เสมหะไม่

หุ้มอาหาร ฉ้นอาหารมีรส. ไม้ชำระฟันนั้น ห้ามไม่ให้ใช้ของยาว หรือสั้นเกินไป มีกำหนดให้ใช้ยาว ๔ นิ้วขึ้นไปหา ๘ นิ้ว. อาการที่ใช้ ๆ เคี้ยวพริ้วเพื่อไม่เฉพาะเวลาฉ้นอาหารแล้ว อย่างเคี้ยวหมาก เคี้ยวเมียง จึงมีห้ามไม่ให้เคี้ยวไม้ชำระฟันในวัจจกฏี.

อนึ่ง น้ำที่จะใช้ดื่ม ให้กรองก่อน จึงทรงอนุญาตฝึกรองไว้ สำหรับ ไม่ใช่เพียงจะป้องกันตัวสัตว์ ยังต้องการของที่สะอาดด้วย.

กัณฑ์ที่ ๑๒

บริขารบริโภก

จีวร

บริขารของภิกษุ ที่เป็นของจำเป็นจะต้องมี และจัดว่าเป็น
บริขารดั้งเดิม อย่างหนึ่งคือจีวร ผู้มุ่งอุปสมบทจำเป็นจะต้องมีจีวร
ให้ครบจำนวนก่อน.

จำนวนจีวรนั้น เข้าใจว่า ในคราวแรก คงมีแต่ ๒ ผืน ผ้า
นุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง. ข้อนี้สมด้วยคำในพระสูตรที่กล่าวไว้ว่า
เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรจีวร เสด็จ
เข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต. ผู้ไม่คุ้นเคยด้วยธรรมเนียมนี้ จะพึง
เห็นว่ามีไปทั้งตัวไม่มีอะไรคลุมหรือ. เป็นเช่นนั้นจริง อย่างว่า
ถึงธรรมเนียมเมื่อครั้งสองพันสี่ร้อยปีขึ้นไปเลย เมื่อราว ๖๒ ปีขึ้นไป
[แต่ พ.ศ. ๒๔๕๖] ในกรุงสยามของเรานี้เอง คฤหัสถ์ทั้งชั้นสูง
ทั้งชั้นต่ำ ไปข้างไหน ที่สุดเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินในท้องพระโรง
ยังมีแต่ผ้านุ่งกับผ้าห่มที่คาดเอว เปิดตัวไม่มีอะไรคลุม ในครั้งนั้น
หาใครเห็นว่ามีนุ่งกลีบหน้าอวยไม่ ครั้งปฐมโพธิกาล ภิกษุจะเข้า
บ้านเพื่อบิณฑบาต คงนุ่งอันตราวาสกเรียบร้อยแล้ว ถือบาตรกับ
จีวรเดินไป เปิดตัวเปล่า เมื่อจวนถึงบ้าน จึงหยุดยืนห่มจีวร
ถือบาตรเข้าไป ธรรมเนียมนี้กล่าวไว้ในบาลีและอรรถกถา กลับ
ออกมาแล้ว ทำอย่างไร หาได้กล่าวไว้ไม่ กล่าวแต่เพียงว่า ไป

ทำภักติกิจ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งแล้วจึงกลับ น่าจะเปลื้องจีวรถือไปเหมือนเมื่อมา. ในสมัยที่คนใช้เสื่อผ้าแล้ว ท่านเรียงความบาติข้อนี้ กล่าววาทรงนุ่งห่มหรือครองผ้า ตามสมณวัตรแล้ว. ยังมีเรื่องในพระวินัยรับสมอ้างอีก ในเวลาจะทำวินัยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ควรจะแสดงเคารพ ให้ภิกษุทำผ้าอุตตราสงค์เฉวียงข้างหนึ่ง ไม่ได้พุดถึงสังฆาฏิเลย. ในคราวเป็นลำดับมา ทรงอนุญาตผ้าสังฆาฏิเดิมขึ้นอีกผืนหนึ่ง เพื่อใช้ในฤดูหนาว. มีเรื่องเล่าว่า ทรงลองห่มจีวรดู ในหน้าหนาวจัด ในที่แจ้งชั้นหนึ่ง พอช่วยยามหนึ่ง ตลอดราตรี ๓ ชั้นจึงพอ จึงทรงอนุญาตสังฆาฏิ ๒ ชั้น. เพิ่มขึ้นอีกผืนหนึ่ง เข้ากับอุตตราสงค์ชั้นเดียว จะได้เป็น ๓ ชั้น. จำนวนจีวร ๓ ผืนนี้คงที่ตลอดมา เรียก " ติจีวร " แปลทับศัพท์ว่า ไตรจีวร คือ จีวร ๓ ผืน มีชื่อว่าสังฆาฏิ เป็นผ้าสำหรับใช้ห่มหนาวหรือช้อนนอก ๑ อุตตราสงค์ เป็นผ้าห่ม ๑ อันตราวาสก เป็นผ้าห่ม ๑. สังฆาฏินั้น แม้เป็นของทรงอนุญาตขึ้นแล้ว แต่ใช้อย่างไรได้ความไม่ชัด ในพระสูตรกล่าวว่า พระสาวกปลุกวายุพระศาสดาเสด็จนั่งบ้าง ผทมบ้าง, ในพระวินัยกล่าวว่า ใช้ช้อนห่มเข้าบ้าน แต่ในเวลาเข้าประชุมสงฆ์ในอาราม ใช้อย่างไรไม่กล่าวถึง ไม่ได้กล่าวว่าใช้พาดบ่า และมีภิกษุในเมืองเราเท่านั้นใช้พาดบ่า พระพม่า พระลังกา ใช้ห่มช้อนไปด้วยกันในเวลาเข้าบ้าน ในวัดไม่ได้ใช้.

ประมาณไตรจีวรนั้น ฟังรู้ดังนี้ : ประมาณอุตตราสงค์กล่าว

ตามประมาณสุคตจิวร ในปาติโมกข์ยาว ๕ คืบ กว้าง ๖ คืบ โดย
สุคตประมาณ. โดยการชันสูตรก็ดี โดยได้เห็นตัวอย่างพระพุทธรูป
โบราณในประเทศอินเดียก็ดี ได้ความว่า ใช้ผ้าแคบสั้นเท่านี้เอง
แต่หาได้ห่มม้วนลูกบวบเหมือนทุกวันนี้ไม่ ใช้ห่มโดยวิธีอื่นดังจะ
กล่าวข้างหน้า. เมื่อเข้าใจว่า พระศาสดาใหญ่กว่าพระสาวกเป็น
อันมาก พวกภิกษุจึงขยายส่วนจิวรของตนกว่าประมาณนั้นออกไป
ได้ เพราะประมาณมีจำกัดด้วยขนาดสุคตจิวร เมื่อเป็นเช่นนี้ จึง
ต้องห่มม้วนลูกบวบ. ประมาณที่ใช้ในเมืองเรายาวไม่เกิน ๖ ศอก
กว้างไม่เกิน ๔ ศอก แต่อย่างนั้นยังใหญ่ ต้องลดลงมาอีกตาม
เหมาะแก่ขนาดบุคคล แต่ไม่กำหนดแน่ สำหรับพระขนาดกลาง
ลดด้านยาว ๑ คืบ ด้านกว้าง ๘ นิ้ว เป็นพอเหมาะ. เหตุใช้จิวรกว้าง
ยาวกว่าเดิมไม่แจ้ง อนุมาตราว่า ผ้าห่มแคบสั้นหลุดงายกระมัง ใน
ครั้งรจนามหาอรรตถกถา ได้ใช้มาแล้ว จึงมีคำกล่าวถึงห่มจิวร
อันมีประมาณพอดีแล้วม้วนพาดชายไว้บนแขน, ประมาณตั้งนาฎิกอง
เช่นเดียวกับอุตตราสงค์.

ประมาณอันตราวาสก ไม่มีขัดเหมือนประมาณอุตตราสงค์
แต่รู้ได้โดยนัย คือกว้างยาวพอนุ่งข้างบนปิดสะดือ ข้างล่างปก
หัวเข่าได้ แต่ไม่เกินไปจนถึงทำให้รุ่มร่าม ได้เห็นพระพุทธรูป
โบราณที่กล่าวถึงนั้น ครองอันตราวาสก หาได้ม้วนชายเหมือน
ครองกันในบัดนี้ไม่ ในที่ผ้าม้วนเข้ามาดูรุกขอยู่ ได้ชันสูตรดู ได้
ความว่า ใช้ผ้าสั้นนุ่งจับชายเสมอกันแล้ว รวบเข้ามา คล้ายจีบ ไม่

ได้ม้วน. ในคัมภีร์วิภังค์ก็กล่าวแต่เพียงว่า " ฟิงนุ่งเป็นปริมณฑลปิด
มณฑลสะคือ มณฑลเข้า." ถ้าอันตรายสกแคบสั้นจริง ประมาณ
ก็แลเห็นอีกทางหนึ่ง เทียบด้วยผ้าอาบนํ้าผนยาว ๖ คืบ กว้าง ๒ คืบ
ครึ่ง โดยสุคตประมาณ, เมื่อขยายประมาณอุตราสงค์ออกไป
แล้ว ประมาณอันตรายสก ก็ควรจะขยายออกตามกัน และสมที่
จะขยายก่อนอุตราสงค์อีก, ประมาณที่ว่าเป็นขนาดใช้ในเมืองเรา
ยาว ๖ ศอก กว้าง ๒ ศอก สำหรับพระขนาดกลางเช่นข้าพเจ้า อยู่
ข้างจะใหญ่เกินไป ผ้าหยากรองออกจะปักปูย ลดลงเพียงยาว ๕
ศอกขึ้นไปถึง ๘ นิ้ว กว้าง ๑ ศอกคืบ ๔ นิ้วพอดี คนสูงต้อง
การขยายส่วนกว้าง คนอื่นต้องการขยายส่วนยาว.

ผ้าสำหรับทำจีวรนุ่งห่มนั้น ทรงอนุญาตไว้ ๖ ชนิด คือ โขมะ
ผ้าทำด้วยเปลือกไม้ ๑ กัปปาสิกะ ผ้าทำด้วยฝ้าย ๑ โกเสยยะ ผ้า
ทำด้วยใยไหม ๑ กัมพละ ผ้าทำด้วยขนสัตว์ ขกम्मและขนมนุษย์
เสีย ๑ กาณะ ผ้าทำด้วยเปลือกป่าน ๑ กังคะ ผ้าที่ทำด้วยของ ๕
อย่างนั้น แต่อย่างใดอย่างหนึ่งปนกัน ๑.

ผ้าโขมะนั้น ฟิงเห็นตัวอย่างเช่นผ้าลินิน. ผ้ากัปปาสิกะนั้น
เห็นกันดินแล้ว. ผ้าโกเสยยะนั้น คือแพร. ผ้ากัมพละนั้น ฟิงเห็น
เช่นสักหลาดและกำมะหริด, ผ้าสาณะนั้น เมื่อก่อนเคยเห็นเป็นผ้า
เนื้อสาก แต่ในบัดนี้หาเห็นอีกไม่. ผ้ากังคะนั้น ตัวอย่างเช่นผ้าด้าย
แกมไหม.

เครื่องนุ่งห่มที่ทำด้วยของอื่นนอกจากผ้า ๖ ชนิดนี้ ห้ามไม่

ให้ใช้ ที่ระบุไว้ในบาลีเป็นของที่พวกเดียรถีย์ใช้กันอยู่ คือการอง เปลือกคั้นไม้กรอง ผลไม้กรอง ผ้ากำพลทำด้วยผมคน ผ้ากำพล ทำด้วยขนหางสัตว์ ปีกนกเค้า หนังเสือ ผ้าทำด้วยปอ, นุ่นห่ม ผ้าเหล่านี้ต้องถูกล้างจ้ย ส่วนผ้าทำด้วยปอนั้น ในที่อื่นห้ามไม่ให้ใช้ ด้วยเป็นวินุแห่งทุกกฎ นี้ทำให้ลงสันนิษฐานว่า นุ่นห่มของเหล่านี้ ด้วยอำนาจสมาทานเป็นวัตร ต้องถูกล้างจ้ย, เป็นแต่สักว่านุ่นห่ม ต้องอาบัติทุกกฎ คู่เดียวกับความเปลือยกาย เป็นวัตรแห่ง ถูกล้างจ้ยก็มี แห่งทุกกฎก็มี ดังกล่าวแล้วในกัณฑ์ที่ ๑๑ อันกล่าว ถึงกายบริหาร.

ผ้าไตรจีวรนั้น ครุสตั้งไว้ให้เป็นของตัด ถ้าอาจอยู่ ให้ตัด ครอบทั้ง ๓ ถ้าผ้าไม่พอ ให้ผ่อนตัดแต่ ๒ ผืน หรือผืนเดียวตามแต่ จะทำได้ แม้อย่างนั้นไม่พอ ให้ใช้ผ้าเปลาะ.

จีวรนั้น โปรดให้ตัดเอาอย่างคันทนาของชาวมคธ คือเป็น กระทบมีเส้นคั่น กระทบใหญ่ เรียกว่ามณฑล, กระทบน้อย เรียกว่า อัทฒมณฑล. มีเส้นคั่นในระหว่างจุดคันทนาขวาง เรียกว่าอัทฒกุสิ, รวมมณฑล อัทฒมณฑลและอัทฒกุสิ เรียกว่าฉันท ในระหว่าง ฉันทและฉันท มีเส้นคั่นจุดคันทนาขึ้น เรียกว่ากุสิ. จีวรผืนหนึ่งให้มี ฉันทไม่น้อยกว่า ๕ เกินกว่านั้นใช้ได้ แต่ให้เป็นฉันทขอน คือ ๓, ๕, ๑๑ ฉันทมาก ควรใช้ในยามหาผ้าขึ้นใหญ่ไม่ได้, ผ้าขอบจีวร เรียกว่าอนุวต. ฉันทเหล่านั้น ยังได้ชื่อต่างออกไปอีก ฉันท กลาง ชื่อวิวิฎฐะ ฉันทริมทั้ง ๒ ข้าง ชื่ออนุวิวิฎฐะ อีกอย่างหนึ่ง

เฉพาะ ๕ ชั้นๆ กลาง ชื่อคีเวยยะ เพราะเมื่อห่มจีวร
อัทธมณฑลของชั้นนั้นอยู่ที่คอ. ชั้นถัดออกมาทั้ง ๒ ข้าง ชื่อ
ชังกษยยะ เพราะอัทธมณฑลของ ๒ ชั้นนั้น อยู่ที่เชิงในเวลา
ห่ม, ชั้นถัดออกมาอีกทั้ง ๒ ข้าง ชื่อพาหันตะ เพราะอัทธมณฑล
ของ ๒ ชั้นนั้น อยู่ที่แขนในเวลาห่ม. ฝ่ายพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า
คีเวยยะเป็นแผ่นผ้าเย็บทาบลงในที่ตรงหุ้มคอ ชังกษยยะเป็น
อรรถกถานัยนั้น น่าจะเห็นได้ว่า ได้แก่นูวตด้านบนและด้านล่าง
โดยลำดับกัน มากกว่าแผ่นผ้าอันเย็บทาบลงต่างหาก ถ้าสันนิษฐาน
ตามทางนี้ พาหันตะก็พึงได้แก่นูวตด้านสกัดทั้ง ๒. อย่างไรก็ตาม
แก่เหตุ ข้าพเจ้าขอฝากนักวินัยไว้พิจารณาต่อไป. ในที่นี้ มีแบบ
จีวรที่ใช้อยู่บัดนี้ไว้ให้ดูด้วย.

๑. อัฏฐมณฑล ทีเวยยกะ
๒. มณฑล วิวัฏฐะ
๓. อัฏฐมณฑล ชังฆะยกะ
๔. มณฑล อนุวิวัฏฐะ
๕. อัฏฐมณฑล พาหันตะ
๖. มณฑล อนุวิวัฏฐะ
๗. อัฏฐกุกี
๘. กุกี
๙. อนุวาต
๑๐. รังคุม
๑๑. ลูกคุม

ในครั้งแรก ดูเหมือนเป็นแต่เพียงตรัสให้ตัด พออย่าให้เป็น
ผ้าทั้งสิ้น เหตุนั้น จึงมีพระบัญญัติห้ามไม่ให้ทรงจีวรมีชายไม่ได้ตัด
มีชายยาว มีชายเป็นลาดดอกไม้ มีชายเป็นแผ่น. ต่อมาตรัสสั่งให้
ตัดจีวรเอาอย่างอันนาของชาวมคร สันนิษฐานตามชื่อว่า ทีเวยยกะ
และพาหันตะดูเหมือนเฉพาะอุตตราสงค์ แต่อันตราวาสก ก็คงทำ
ตามอย่าง สังฆาฎิกงเป็นผ้าท่อนเย็บเปลาะอย่างที่ใช้อยู่ในทุกวันนี้.

ส่วนผ้าถุงผ้าห่มอย่างอื่น คือ ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าปาวาร ผ้า
โกเขาว์ ที่ขนไม่รุงรัง หาที่ชำระบูให้ตัดจุจไตรจีวรไม่.

จีวรนั้น ตรัสให้ข้อมด้วยของ ๖ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง คือ
รากหรือเถา ๑ ต้นไม้ ๑ เปลือกไม้ ๑ ใบไม้ ๑ ดอกไม้ ๑

ผลไม้ ๑ ให้เอาของนี้แช่น้ำเคี้ยวไฟ. ในบาลี หาได้ระบุชื่อแห่ง
เครื่องข้อม ๖ อย่างเหล่านี้ไม่ จีวรที่ข้อมแล้ว มีสีเป็นอย่างไร ก็
ไม่ได้กล่าว เป็นแต่เรียกว่ากาสาชะบั้งบ กาสาชะบั้ง ที่แปลว่าข้อม
ด้วยน้ำฝาด และห้ามสีบางอย่างไว้ คือสีคราม สีเหลือง สีแดง
สีบานเย็น [แดงฝาง] สีแสด สีชมพู สีดำ โดยนัยนี้ ต้องเป็น
ของพ้นจากสีเหล่านี้ แต่สีที่รับรองกันเป็นสีเหลืองเจือแดงเข้มหรือ
สีเหลืองหม่น พึงเห็นเช่นสีที่ข้อมแก่นขนุน อันเรียกว่ากรัก.

จีวรนั้น ไม่โปรดให้เป็นของกาวาว จึงทรงห้ามไม่ให้ใช้จีวร
ดอกเป็นลายรูปสัตว์ เป็นลายดอกไม้ เว้นไว้แต่เป็นดอกไม้ ๆ
ที่ไม่กาวาว เช่นดอกเมื่อดุสิตไทย หรือเป็นริ้ว เช่นแพรโล.
อุตตราสงค์และตั้งฆาฏิ มีห่วงและคุมสำหรับกมัดได้ มีที่ตรงไหน
ไม่ได้กล่าวไว้ชัด แต่ทรงอนุญาตเพื่อกันลมพัดจีวรปลิว จึงได้ความ
ว่ามีชายล่าง ครึ่งยังห่มผ้าแคบสั้นจำเป็นแท้. แต่ในบัดนี้ มีชาย
ล่างแห่งหนึ่ง ที่ขอบอนุญาตด้านบนตรงซ้นท์กลางแห่งหนึ่ง ห่วง
ติดไว้ขวา ลูกติดไว้ซ้าย จงคูดในแบบ. ลูกคุม ห้ามไม่ให้ใช้ของ
งดงาม ในบาลีระบุให้ใช้ของที่ทำด้วยกระดูก งา เขา ไม้ไผ่ ไม้รวก
ไม้แก่น ครั่ง กะลา โลหะ สังกะสี หรือด้ายถัก อย่างไม่อย่างหนึ่ง.
สำหรับกับอันตราวาสก ทรงอนุญาตประคดเอาไว้ ๒ ชนิด คือ
ประคดแผ่น [เช่นที่เรียกว่าประคดลังกา] ๑ ประคดใส่สุกร ผ้า
เย็บเป็นปลอด ๑ ห้ามประคดถักวิจิตรมีชนิดต่าง ๆ ในเมืองเรา
ใช้ผ้าหรือแพรแถบแคบเป็นประคดใส่สุกร. ลูกถวิลที่ผูกสายประคด

ก็มีห้ามไม่ให้ไข่ของงดงาม ควรทำความของอย่างเดียวกับลูกคุมจิ๋ว.

อาการครองจิ๋วอย่างไร ในบาลีไม่ได้กล่าวไว้ชัด มีใน
เสขยวัตรเพียงว่า ให้ทำความสำเหนียกว่า จักนุ่งจักห่มให้เป็น
ปริมณฑล คือเรียบร้อย, ในวิภังค์แห่งสิกขาบทนี้ แก่เพียงว่า พึง
นุ่งปิดสะดือและปกหัวเอาไว้ให้เรียบร้อย พึงทำชายทั้งสองให้เสมอกัน
ห่มให้เรียบร้อย. ในการแสดงเคารพหรือทำวินัยกรรม ให้ห่มดอง,
ในการเข้าบ้าน กล่าวแต่เพียงว่า ห่มสังฆาฏิทั้งหลายทำให้มีขึ้นแล้ว
กลัดคุม แต่กำชับไว้ให้ปิดกายด้วยดี ห้ามไม่ให้เปิดไม่ให้เว็กผ้าขึ้น
อาการเหล่านี้ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ห่มคลุมทั้งสองบ่า. โดยอาการ
ได้เห็นตัวอย่างและชั้นสูตรได้ ได้ความว่า ครั้งยังใช้จิ๋วเล็กนุ่งจับ
ชายผ้าพอเท่ากันแล้ว ก็จับหรือทบเข้ามาเหน็บที่สะดือแล้วรัดประคด
เอว ประคดเอวเป็นของมีประโยชน์แท้ จึงมีห้ามว่า อย่าไม่รัด
ประคดเข้าบ้าน, ต่อมาใช้ผ้ายาว จึงต้องม้วนชายเข้ามา. ห่มคลุม
เอาชายจิ๋วข้างหนึ่งพาดบ่าซ้ายทาบลงมาถึงอก เอาชายอีกข้างหนึ่ง
โอบหลังคลุมบ่าขวาตัวค้อมปกบ่าซ้าย ห้อยลงมาทางแขนซ้ายจนมือ
ซ้ายยึดไว้ได้ มือขวาสอดออกทางริมจิ๋วด้านล่าง กลัดคุมที่ชาย
ล่างจดถึงกันทางข้างซ้าย ห่มเช่นนี้ถูกแก่อาการรับบิณฑบาต ซึ่ง
กล่าวไว้ในบิณฑจาริกวัตรว่า เมื่อท่ายกถวายภิกขา พึงยกสังฆาฏิ
ขึ้นด้วยมือซ้าย ยืนบาตรออกด้วยมือขวา ประคองไว้ด้วยมือทั้ง ๒
รับภิกขา, กลัดคุมล่างก็มีประโยชน์จริง ต่อมาต้องการความสะดวก
มากเข้า จึงเอามือขวาแหวกออกจากริมจิ๋วด้านข้าง หาลอดทาง

ด่างเหมือนอย่างก่อนไม่ พระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร มีชายจีวร ออก ๒ ข้างด้านหลัง แสดงอาการห่มอย่างนี้เอง ครั้นใช้จีวรกว้างยาว จึงต้องม้วนลูกบวบชักขึ้นเอาริมผ้าพาดบ่า หนีบลูกบวบไว้ด้วย แขนซ้าย อย่างพระมหานิกายครองอยู่ ต่อมาจึงเอาลูกบวบพาดบ่า เสียทีเดียว ไม่ต้องหนีบแล้วกลายลูกบวบแหวกเอามือขวาออกอย่าง พระรามัญครอง และพระธรรมยุตครองตามอย่าง. การครองผ้า ธรรมดานำให้หันลงหาความสะอาดกเช่นนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ความ ต้องการสะอาดนี้เอง พาให้เห็นว่า ห่มอย่างเดิม เอามือเอาแขนขวา ลอดทางล่าง เมื่อยกขึ้นเป็นวิกผ้า ผิดแบบเวชียวัตร แต่อันที่จริง หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะมีข้ออื่น ๆ บ่งให้เห็นสมว่า เดิมเป็นเช่นนั้น ยกขึ้นเกิดประมาทจนเปิดข้าง จึงจัดว่าเป็นอันวิก. ห่มดองครั้งยัง ใช้จีวรเล็ก เอาชายจีวรข้างหนึ่งลอดรักแร้ขวาโอบหน้าอกขึ้นไปปก บ่าซ้าย เอาชายอีกข้างหนึ่งโอบหลังขึ้นไปปกบ่าซ้ายทับชายก่อน ห้อยลงมาทางราวมซ้าย พระพุทธรูปเชียงแสนแสดงอาการห่ม อย่างนี้เอง ครั้นใช้ผ้ากว้างยาว จึงต้องจีบชายข้างหนึ่งไว้ และพับ ทบลงมาก่อนจึงห่ม อย่างพระมหานิกายห่ม ต่อมา ต้องการความ สะดวกมากเข้า จึงห่มม้วนลูกบวบเอาขึ้นพาดบนบ่าซ้ายอย่างพระ รามัญห่ม และพระธรรมยุตห่มตามอย่าง. สังฆากูสำหรับซ้อนห่ม เมื่อเข้าบ้าน เมื่อซ้อนเข้ากับอุตราสงค์แล้ว ในบาลีเรียกว่าสังฆากู ทั้งหลาย โดยเอกเสสนัย คือกล่าวแต่ศัพท์เดียว แต่ใช้พหูพจน์ และมีห้ามไม่ให้มีแต่ถ้าพับผ่านูกับผ้าห่มเข้าบ้าน เว้นไว้แต่มีสมัย

คือ เจ็บไข้ ๑ สังเกตเห็นว่าฝนจะตก ๑ ไปสู່ฝิ่งแม่น้ำ ๑ วิหารคือ กุฏิคุ้มได้ด้วยศาล ๑ ได้กรานกฐิน ๑ เมื่อได้สมัยเช่นนั้นอย่างใด อย่างหนึ่ง จะไม่ห่มผ้าสังฆาฏิไปด้วยได้อยู่ หรือจะห่มสังฆาฏิไป เอา อุตตราสงค์ไว้เสียก็ได้เหมือนกัน ในที่นี้มีแบบห่มผ้าไว้ให้ดูด้วย ตั้งแต่ห่มผ้าเล็กจนถึงใหญ่ จะเห็นได้ว่า การห่มผ้าของภิกษุกลายมา อย่างไร.

การห่มผ้า ครั้งแรกดูเหมือนไม่มีจำกัดถ้วนถี่ เข้าบ้านห่มคลุมกายมิดชิดก็แล้วกัน ห่มดองปิดบ่าซ้ายเปิดบ่าขวาก็แล้วกัน เหมือนอย่างห่มผ้าห่มนอน ไม่ต้องมีแบบจำกัด ภายหลังมาถ้วนถี่ หนักเข้า จนถึงเป็นเครื่องหมายนิกาย ข้าพเจ้าเองไม่เห็นเป็นสำคัญ เลย ห่มอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ให้เรียกว่าเป็นปริมณฑลได้แล้ว ก็ เป็นแล้วกัน.

เดิมที มีพระพุทธรูปประสงคจะให้มีเฉพาะไตรจีวรสำหรับเดียว จึงตั้งสิกขาบทห้ามไม่ให้ใช้ดิเรกจีวร ภายหลังทรงผ่อนให้ใช้ได้ เพียง ๑๐ วัน และทรงพระอนุญาตผ้าอาบน้ำฝนและผ้าปิดไฟให้ใช้ได้ ชั่วคราว ผ้าอาบน้ำฝนนั้น มีจำกัดประมาณยาว ๖ คืบ กว้าง ๒ คืบ ครั้งแห่งคืบสุด ให้มีได้ผืนเดียวชั่วฤดูฝน พ้นจากนั้นต้องเลิก ผ้าปิดไฟนั้น จำกัดประมาณยาว ๔ คืบ กว้าง ๒ คืบแห่งคืบสุด ให้มีได้ ผืนเดียว ในคราวอาพาธตัวเป็นฝิเป็นแผล เช่นออกฝีดาษ ออก สุกใส หรือเป็นพุพอง หายแล้วต้องเลิก. ยังผ้าที่ไม่ได้ใช้นุ่งห่มทรง อนุญาตให้มีไว้ใช้สำหรับตัวได้ คือผ้าปูนั่ง เรียกนิสีทนะ มีจำกัด

ประมาณดั่งจะกล่าวข้างหน้าผืนเดียว ผ้าปูนอน เรียกปัจจัยตระณะ
ไม่จำกัด แต่น่าจะเป็นผืนเดียว, ผ้าเช็ดหน้าเช็ดปาก เรียกมุข-
บุญฉณะ ไม่มีจำกัด, ผ้าใช้เป็นบริวาร เช่นถุงบาตรหรือยาม ไม่
มีจำกัด, ผ้าที่ไม่ได้ใช้ถุงเหล่านี้ ไม่จำกัดสี, แต่ผ้าสีทนะ ใช้
เหลืองเป็นพื้น ฆะรอยจะเป็นของเข้าสำหรับกับไตรจีวร. ผ้านุ่งห่มก็ดี
ผ้าใช้สอยก็ดี ที่ทรงอนุญาตให้มีไว้สำหรับตัวได้ โปรดให้อริชฐาน
คือตั้งเอาไว้สำหรับเป็นของนั้น ๆ ผ้าอริชฐานนี้ ที่มีจำกัดจะเปลี่ยน
ใหม่ ต้องเลิกของเดิมเสียก่อน เรียกว่าปัจจุทธรณ์ หรือถอน
อริชฐาน เช่นไตรจีวรเก่าจะเปลี่ยนใหม่ ต้องถอนของเดิมก่อนแล้ว
จึงอริชฐานของใหม่. ส่วนผ้านอกจากนี้ มีกำหนดตั้งแต่ยาว ๘ นิ้ว
กว้าง ๔ นิ้วขึ้นไป จัดเข้าในพวกอติเรกจีวร โปรดให้วิกัป คือทำ
ให้เป็นของ ๒ เจ้าของ อาศัยใช้ได้ด้วยตั้งไว้เป็นของกลาง

เพราะโปรดให้อริชฐานผ้าสำหรับตัวอันมิได้ใช้ถุงห่ม และผ้า
เหล่านั้นไม่มีจำกัดสี และอติเรกจีวรมีจำกัดตั้งแต่เป็นของนุ่งห่มไม่ได้
กระมัง ในบัดนี้ สักว่าผ้าแล้วเป็นใช้อริชฐานหรือวิกัปทั้งนั้น. ใคร
ควรดูตามมูลเหตุ น่าจะเห็นว่า อติเรกจีวรนั้น ประสงค์เอาผ้านุ่งห่ม
ได้ แต่เมื่อกล่าวประมาณไว้เช่นนั้น ก็น่าจะหมายเอาตลอดถึงผ้า
ก่อนที่จะเย็บเปลาะทำจีวรนุ่งห่มได้ ส่วนผ้าสีต่าง ๆ อันจะใช้ทำผ้า
นุ่งห่มไม่ได้ คู่มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นอติเรกจีวรเลย ข้อที่ทรงอนุญาตให้อริชฐาน
ผ้าเหล่านั้น ตัวอย่างคือผ้าปูนอน แลเห็นว่าเป็นของรุมมาจากผ้านุ่งห่ม ซึ่งอาจใช้
นุ่งห่มโดยฐานเป็นอติเรกจีวรได้อีก ขอ

นักวินัยไคร่ครวญดูเถิด.

ในที่นี้ คารกกล่าวถึงผ่านีสีทนะให้พิสดารสักหน่อย เป็นบริวาร ไม่สำคัญก็จริง แต่ความเข้าใจของพระเถระทั้งหลายแย้งกัน. ผ้า นีสีทนะนั้น มีจำกัดประมาณยาว ๒ คืบ กว้างคืบครึ่ง ชายคืบ ๑ ชายนั้นต่อทางด้านไหน เป็นปัญหาที่เถียงกันอยู่. ในอรรถกถาสอน ให้ตัดในที่สุดข้างหนึ่ง ๒ รอยเป็น ๓ แฉก เรียกว่ามีชาย ตามคำนี้ ชายนั้นดูเหมือนประกอบไว้ด้านเดียวกัน ในด้านใดด้านหนึ่งก็ได้. ใน ครั้งหนึ่งพระเถระทั้งหลายลงสันนิษฐานว่า ให้ต่อด้านสกัดคือด้าน คืบครึ่ง ฝ่ายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ทางพระดำริเห็นว่า พระพุทธา- นุญาติให้เพิ่มชายคืบ ๑ นั้น ก็เพื่อจะให้ภิกษุผู้มีกายใหญ่นั่งพอ เอา ชายต่อทางด้านสกัดไม่สำเร็จประโยชน์อย่างนั้น ทรงเห็นอย่างผ้า ห้อยหน้าตักพระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่าผ้าทิพย์ หรือสันถัต มีชิ้นเล็ก ประกอบ ๒ ข้างแห่งด้านยาว ชิ้นใหญ่ประกอบข้างหนึ่งแห่งด้าน สกัด และทรงทำให้ตามแบบนั้น สำเร็จประโยชน์อย่างนั้น. อย่าง ที่ ๑ ชายยาวคืบครึ่ง กว้าง ๑ ตัดเป็น ๓ ขนาดเท่ากัน ทางด้าน กว้าง ๆ ชายละ ๖ นิ้ว ต่อชายเข้าแล้ว เป็นผ่านีสีทนะยาว ๓ คืบ กว้างคืบครึ่ง, อย่างที่ ๒ ชายยาว ๒ คืบ กว้าง ๑ คืบ ตัด เป็น ๓ ชายใหญ่กว้าง ๖ นิ้ว ชายเล็กกว้าง ๓ นิ้ว ยาวเท่ากัน. ต่อชายเข้าแล้ว เป็นผ่านีสีทนะยาว ๒ คืบ ๖ นิ้ว กว้าง ๒ คืบถ้วน. ยังมีทางทำใช้ชายเพียงคืบหนึ่งจตุรัส แต่ให้สำเร็จประโยชน์คือนั่ง

พอก็ได้ เอาชายคืบหนึ่งจตุรัสนั้น ตัดกลางให้เป็น ๒ ชายเท่ากัน ชายหนึ่ง ๆ ยาวคืบ ๑ กว้าง ๖ นิ้ว เอาชายหนึ่งตัดกลางให้เป็น ๒ ชายเท่ากันอีก, ชายหนึ่ง ๆ เป็น ๖ นิ้วจตุรัส เอาเปลาะเข้ากับ ด้านสกัดของชายใหญ่ด้านละชาย เป็นชายเดี่ยว ยาว ๒ คืบถ้วน กว้าง ๖ นิ้ว เอาเปลาะเข้ากับตัวนิสีทนะ ทางด้านยาว เมื่อต่อ ชายเข้าแล้ว ผ่านนิสีทนะนั้นเป็น ๒ คืบจตุรัส ใ้ปูนั่งสำเร็จประโยชน์ สัมกับทรงพระอนุญาต จำเป็นต้องตัดตามอรรถกถานัย เนื้อผ้าที่เป็นชายน้อยกว่า ๒ แบบข้างต้น และผ้าที่เพิ่มขึ้นเรียกว่าชายนั้น เห็น จะหมายความว่า เมื่อนั่งหันหน้าตัดออกทางนั้น. ในที่นี้ ข้าพเจ้าทำ แผนไว้ให้ดูทั้ง ๓ อย่าง ขอฝากพระวินัยธรไว้พิจารณาและตั้งนิษฐานต่อไป.

ตัวอย่างฝ่าฝืนศีลทนะ

แบบที่ ๑

๑. ตัวนิสิตทนะ
๒. ชายฝ้าเป็นแฉก
ไม่ได้เย็บติดกันบ้าง
ไม่ได้ผ่าทีเดียวบ้าง.

แบบที่ ๒

๑. ตัวนิสิตทนะ
๒. ชายใหญ่
๓. ชายเล็ก.

แบบใหม่ที่ ๓

๑. ตัวนิสีทนะ
๒. ชายใหญ่
๓. ชายเล็ก

ผ้านิสีทนะนี้ ดูเหมือนเป็นบริวารที่ทรงอนุญาตเพิ่มเป็นพิเศษ
สาวกผู้ได้รับพระอนุญาตเป็นผู้ได้ประโยชน์ ถ้าจะไม่ถือเอาประโยชน์
นี้ ก็จะไม่ใช้ไว้ใช้ ถิ่น่าจะได้ แต่มีห้ามไว้ไม่ให้อยู่ปราศจากนิสีทนะ
ถึง ๔ เดือน เช่นนี้ น่าจะเห็นไปได้อีกทางหนึ่งว่า เป็นบริวาร
จำเป็น จะต้องมีสำหรับตัว ขาดได้เป็นครั้งคราว แต่ไม่ถึง ๔
เดือน มตินี้สมด้วยอปนิธานสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งสุราปานวรรค

แห่งปาจิตติยกัณฑ์ ที่ยกฝ้านิสิตนระเป็นวัตถุแห่งปาจิตติยะ เสมอ
ด้วยบริวารจำเป็นอย่างอื่นมิบาตรจิวรเป็นต้น, แม้ข้อนี้ ก็ควรดำริ
ของนักวินัยด้วย.

บาตร

บาตรเป็นบริวารดั้งเดิมสำหรับตัวของภิกษุด้วยอย่างหนึ่ง เป็น
คู่กับบาตรจิวร ผู้มุ่งจะอุปสมบทจำจะต้องมีไว้ก่อน. บาตรนั้น ทรง
พระอนุญาตไว้ ๒ ชนิด คือ บาตรดินเผา [สุมคำสนิท] ๑ บาตร
เหล็ก ๑. ห้ามไม่ให้ใช้ของอื่นแทนบาตร เช่นกะทะดิน กะโหลก
น้ำเต้า กะโหลกหัวผี. บาตรชนิดอื่นก็ห้ามไม่ให้ใช้ ระบุชื่อไว้ใน
บาลี ๑๑ อย่าง คือ บาตรทอง บาตรเงิน บาตรแก้วมณี บาตร
แก้วไพฑูรย์ บาตรแก้วพลึก บาตรแก้วหุง บาตรทองแดง บาตร
ทองเหลือง บาตรดีบุก บาตรสังกะสี บาตรไม้. ในเรื่องพุทธประวัติ
กล่าวว่า บาตรของพระศาสดาเป็นศิลา แต่หาได้ออกชื่อไว้ในจำพวก
บาตรที่ห้ามหรือที่อนุญาตไม่.

ในที่นี้ สมควรที่จะแสดงมติของข้าพเจ้าไว้สักหน่อยว่า เหตุไฉน
จึงห้ามบาตร ๑๑ อย่างนั้น บาตรทอง บาตรเงิน เป็นอกัปปิยะ, บาตร
แก้วมณี บาตรแก้วไพฑูรย์ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ เป็นของมีได้อย่างไร
นอกจากเป็นของประดับด้วยพลอยเท่านั้น, แก้วพลึก ก็ไม่เชื่อว่าจะหา
ได้ใหญ่จนถึงทำบาตรได้, บาตรแก้วหุง เป็นของแตกง่ายและสะเก็ด
ที่แตกปนกับอาหารกลืนเข้าไปเป็นอันตรายแก่ชีวิต, บาตรทองแดง
บาตรทองเหลือง บาตรดีบุก บาตรสังกะสี ถูกของเปรี้ยวของเค็มเข้า

ขึ้นสนิม ที่มีพิษติดอาหารบริโภคเข้าไป ทำให้ลงท้อง ฐูไม่ทัน อาจทำให้ถึงตาย, ในอรรถกถากรุณที กล่าวว่า ด้วยงานเป็นทองแดง ควรอยู่ ข้าพเจ้าขอแนะนำอย่าใช้ ยิงของที่น่ากลัวในบัดนี้ คือ ฝาบาตรทองเหลือง ท่านโบราณจะรู้บ้างกระมัง จึงไม่ใช้ฝาบาตรทองแดง ทองเหลืองเลย และใช้ฝาบาตรลงรัก, บาตรไม้ ของกินอาจซึมเข้าได้ไม่สะอาด.

ขนาดแห่งบาตรนั้น คงใกล้เคียงกับกะโหลกน้ำเต้าบ้าง กับกะโหลกหัวผีบ้าง กะทะดินบ้าง จึงทรงยกของเหล่านี้ขึ้นห้ามไม่ให้เอาใช้แทนบาตร. นอกจากนี้ยังมีคำสาธกอีก ในมหาสกุททายิสสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกะ [หน้า ๓๑๘] มีบาลีเป็นพระพุทธร-
ภามิต ตรัสแก่สกุททายิปริพาชกว่า " อุทายิ บางคราว เรา
ฉันเต็มขอบบาตรนี้ก็มี ยิ่งกว่าก็มี หากว่าพวกสาวกของเราจะ
สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา แล้วอยู่ฟังเรา ด้วยเข้าใจว่า เรามี
อาหารน้อยและสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อย สาวกของเราผู้มี
อาหารน้อยเพียงเท่าโกสะ [จูในผลกะเบา ?] หนึ่งก็มี เพียงเท่า
เวพุระ [จูในผลมะตูม ?] หนึ่งก็มี เพียงกึ่งนั้นก็มี ที่ไหนเราจะ
สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา แล้วอยู่ฟังเราเล่า? " แม้ในที่อื่นก็
กล่าวว่า พระศาสดาเสวยพระอาหารน้อย พระอาหารเต็มขอบบาตรที่
ว่าเสวยหมดนั้น คงไม่เท่าไรนัก. และในภัตตคัคควัตรกล่าวว่า ภิกษุ
ทั้งหลายฉันยังไม่แล้ว พระเถระอย่าพึงรับน้ำล้างบาตรก่อน แปลว่า
ฉันกันหมดบาตร เทียบตามส่วนบาตรและส่วนพระพุทธรูปผู้ถือ

ที่ถ่ายจากรูปศิลา ของพวกพุทธศาสนิกในชมพูทวีปตอนเหนือ ไม่ใหญ่
ดูขนาดที่ภิกษุใช้อยู่ในประเทศเรานี้ ขนาดเท่าเราถือขันน้ำได้
อยู่ สันฐานก็ออกจะคล้ายกะโหลกน้ำเต้าด้วย. ในคัมภีร์วิภังค์
กล่าวขนาดบาตรไว้ ๓ ชนิด อย่างใหญ่ อย่างกลาง อย่างเล็ก
กำหนดด้วยจุอาหาร. บาตรขนาดใหญ่ จุข้าวสุกแห่งข้าวสารทั้ง
อาพหก บาตรขนาดกลาง จุข้าวสุกแห่งข้าวสารนาฬินึ่ง บาตร
ขนาดเล็ก จุข้าวสุกแห่งข้าวสารปีดละหนึ่ง เดิมของเถียวเท่า ๑
เถียว ๔ แห่งข้าวสุก และกับข้าวพอสมควร. บาตร ๓ ขนาดนี้
อาหารทวีคูณกว่ากันโดยลำดับ. ตามคำในเรื่องเมณฑกเศรษฐีใน
อรรถกถาธรรมบท ตอนมลวรรค ข้าวสารนาฬินึ่ง หุงเป็นข้าวสุก
แจกกัน ๕ คน ส่วนที่คนหนึ่งได้ พอกินอิ่ม แต่ไม่พอแก่ ๒ คน โดย
นี้ บาตรขนาดเล็ก จุข้าวสุก ๒ คนกินเหลือ กิน ๓ คนไม่พอ
บาตรขนาดกลาง จุข้าวสุกกินได้ ๕ คน บาตรขนาดใหญ่ จุข้าว-
สุกกินได้ ๑๐ คน. ลองให้หุงข้าวและทำบาตรตัวอย่างตามมาตรา
ดวงในมาตรากัณฑ์กัถรอยกัน. บาตรขนาดเล็กเชื่องกว่ากะโหลก
หัวผีหน้อยหนึ่ง ถ้ากำหนดเอาแต่จุข้าวสุก ไม่เพิ่มของเถียวและกับ
ข้าวก็จะพอได้กัน ป็นเป็นโอกาสสำหรับของเถียวของกินไว้บ้าง
ข้าวก็คงพอกินคนเดียวเหลือ หรือพอ ๒ คน สมเป็นบาตร บาตร
ขนาดกลางสันฐานเท่ากับบาตรที่ใช้กันเป็นพื้นในบัดนี้ วัตรอบตัว
๒๓ นิ้วฟูตครั้ง แต่จุข้าวสุกมากเกินต้องการ บาตรขนาดใหญ่
อนุมานว่า ทั้งสันฐานใหญ่ทั้งจุข้าวสุกมากเกินไป ไม่ได้ลองทำ

ตัวอย่าง. ขนาดบาตรในคัมภีร์วิภังคํนั้น น่าจะกล่าวเมื่อครั้งพระใช้
บาตรใหญ่กัน. พระวินัยธรพึงพิจารณาสอบสวนดูเถิด.

บาตรนั้น ในเวลาที่ยวรับภิกษา ใช้ถือ ดูเหมือนจับที่ปาก
ด้วยมือขวา ในภายในจีวร ไม่ใช่ฝ่า ขณะจะรับอาหารจึงเอามือ
ซ้ายยกชายจีวรขึ้น ขึ้นบาตรออกด้วยมือขวา แต่ภิกษุผู้อยู่ป่าต้อง
เดินทางไกล เอาบาตรเข้าถุ้งมีสายโยคคล้องจะยอบ่าเดินมาก่อน
เมื่อจะเข้าบ้าน จึงเอาบาตรออกจากถุ้ง ถอดรองเท้าเอาไว้ในถุ้ง
แทน เอาจีวรที่ถือมาห่มคลุม ๒ บ่าแล้ว ถือบาตรในจีวรเข้าไป
กลับออกมาแล้ว จึงเปลื้องจีวร เอารองเท้าออกจากถุ้ง เอาบาตร
เข้าถุ้งใหม่ กลับไป. เมื่อการห่มผ้าค้อยกลายมา จนเป็นแหวก
ทางหน้าอก บาตรก็ต้องเอาออกทางนั้น ทำก็ไม่สมกันกับคำกล่าว
ในบิณฑบาตวิภังคํ ที่สำแดงแล้วในหนหลัง. ยังภิกษุบางพวกใช้
บาตรเข้าถุ้งคล้องจะยอบ่ารับภิกษา ก็เอาอาการของภิกษุอยู่ป่ามาปน
ไม่สมธรรมเนียมเดิมเหมือนกัน.

บาตรมีชนิดและขนาดดังกล่าวแล้วนี้ ภิกษุมีสำหรับตัวได้
เพียงใบเดียว โปรดให้อริยฐาน คือตั้งเอาไว้สำหรับ บาตรตั้งแต่
ใบที่ ๒ เป็นอธิเรกบาตร มีไว้เป็นสิทธิ์ของตนได้เพียง ๑๐ วัน ต้อง
วิกัไปไว้ในกำหนดนั้น. ถ้าจะเปลี่ยนบาตรสำหรับตัว ต้อง
ปัจจุทธรณ์บาตรเดิมก่อน แล้วจึงอริยฐานบาตรใหม่. บาตรที่ใช้
ไม่ได้ จำจะต้องเปลี่ยนใหม่ นั้น มีรอยร้าวแห่งเดียวหรือหลายแห่ง
รวมเข้าได้ ๑๐ นิ้ว เรียกว่ามีแผล ๕ แห่ง หรือแตกทะลุ อาหารร่ว

ออกได้.

เข้าใจว่า ครั้งพุทธกาล คงใช้บาตรดินเป็นพื้น บาตรเหล็ก คงเป็นของมีน้อย จึงมีธรรมเนียมระวังบาตรอย่างกวดขัน ห้ามไม่ให้วางบาตร เก็บบาตร ในที่จะตักแตก และในที่จะประทุษร้ายบาตร ห้ามไว้สบัด ไม้ให้วางบาตรบนเตียง บนตั่ง [คือม้าหรือโต๊ะ] บนรม บนพนัก บนพริ้ง [คือชานนอกพนัก] บนตักก็ห้ามให้วาง [ฉวยว่าลุกขึ้นด้วยไม่มีสติ บาตรจะตักแตก] ไม้ให้แขวนบาตร] เช่นที่ราวีจิวร] แต่จะเอาเข้าถุงมีสายโยคคล้อง จะงอยว่า ท่านอนุญาตไว้ในอรัญญิกวัตรดังกล่าวแล้ว ห้ามไม่ให้คร่ำบาตรที่พื้นคมแข็งอันจะประทุษร้ายบาตร ทรงอนุญาตให้มีเครื่องรอง จะเป็นหญ้าเป็นผ้าเป็นเถืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ เว้นไว้แต่พื้นที่ไม่ประทุษร้ายบาตร เช่นพื้นกระดาน. มีบาตรอยู่ในมือ ห้ามไม่ให้ผลักบานประตุ คือเปิดหรือปิดประตุ.

อนึ่ง ให้รู้จักใช้รักรักษาบาตร ห้ามไม่ให้ใช้บาตรต่างกระโถน คือทิ้งก้างปลา กระจุก เนื้อ หรืออื่น ๆ อันเป็นเคนลงในบาตร ห้ามไม่ให้ล้างมือหรือบัวปากลงในบาตร จะเอามือเปื้อนจับบาตรก็ไม่ควร ฉ้นแล้วให้ล้างบาตร ห้ามไม่ให้เก็บไว้ทั้งยังเปียก ให้ผึ่งแดดก่อน ห้ามไม่ให้ผึ่งทั้งยังเปียก ให้เช็ดจนหมดน้ำก่อนจึงผึ่ง ห้ามไม่ให้ผึ่งไว้นาน ให้ผึ่งสักครู่หนึ่ง.

บาตรนั้น ทรงพระอนุญาตเชิงไว้สำหรับรอง แต่ห้ามไม่ให้ใช้ของเป็นอกัปปิยะ และของวิจิตรกาวาวด้วยรูปต่าง ๆ ให้ใช้ของ

ปกติเรียบ ๆ ทำด้วยศิษุกสังกะสีหรือไม้ก็ได้. ฝ่ายบาตร มีขึ้นเมื่อ ภายหลัง บางทีจะสันนิษฐานจากศัพท์ว่า " ปตุตมณฺฑล " แปลตาม พยัญชนะว่า วงสำหรับบาตร ทรงพระอนุญาตเพื่อกันก้นบาตรสึก เพราะถูกครูดสี. แต่มีอีกสิ่งหนึ่ง เรียกว่า " ปตุตถารโกล " แปลตาม พยัญชนะว่า ของรับบาตร น่าจะเข้าใจว่า เชิงบาตรเหมือนกัน ทรงพระอนุญาตเพื่อกันบาตรกลิ้งเมื่อต้องพายุพัด ในเมื่อวางไว้กลาง แจ้ง พระอรรถกถาจารย์แก้ว่า ทำด้วยไม้ที่แข็งแรง ช้อนบาตร ได้ ๒ ใบข้าง ๓ ใบข้าง ข้างเข้ายังไม่เข้าใจว่าอะไร รวมกล่าวไว้ในเชิงบาตรนั่นเอง.

อีกอย่างหนึ่ง ทรงพระอนุญาตให้มีสายโยลไว้สำหรับ เพื่อจะได้สอดบาตรเข้าไว้ และคล้องจะงอบ่าในเวลาเดินทาง ดังกล่าวแล้วในหนหลัง.

เครื่องอุปโภค

เดิมที ดูเหมือนมีพระพุทธประสงค์จะให้ภิกษุมิบริหารแต่เล็กน้อยพอติดตัวไปไหนได้สะดวก บริหารเหล่านี้ สันนิษฐานตาม อปนิธานสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งสุราปานวรรค ปาจิตตยกัณฑ์ บาตร ไตรจีวร ผ้าสีทันนะ ก่องเข็ม ประคคเอน จำเนียรกาลล่วงมา เมื่อความต้องการเกิดขึ้น ก็ทรงพระอนุญาตเพิ่มเป็นสิ่ง ๆ บริหารของภิกษุจึงมีมากออกไป พันวิสัยที่จะกล่าวให้ทั่วถึง ในที่นี้จะกล่าวเป็นสิ่ง ๆ เฉพาะมีธรรมเนียมเนื่องอยู่ด้วย.

ก่องเข็ม ห้ามไม่ให้ใช้ของทำด้วยกระดูก ด้วยงา ด้วยเขา

ทำให้เองต้องอาบัติปาจิตตยะที่ให้ต่อเสีย ได้ของที่คนอื่นทำและใช้ ต้องทุกกฎ. ห้ามเฉพาะกล่องเข็มที่ภิกษุเกิดเล่นกันขึ้นตามสมัย ไม่ได้ห้ามทั่วไปถึงของอื่น หรือที่ทรงพระอนุญาตให้ทำด้วยของเช่นนั้นก็มี เช่น ลูกคุมจีวร ลูกถวินประคด เป็นตัวอย่าง. กล่องเข็มที่ทำด้วยของอื่นพ้นจากของ ๓ อย่างนั้นและเป็นกัปปิยะ เช่น ไม้หรือโลหะควรอยู่ของเก่าใช้ไม้เป็นพื้น.

เครื่องกรองน้ำ เป็นผ้าผืนก็มี เป็นกระบอกกั้นผูกผ้าที่เรียกว่า ชมกรกก็มี หรือเป็นอย่างอื่นได้ได้เหมือนกัน สุดแต่ให้น้ำได้ กรอง. เป็นธรรมเนียมของภิกษุ จะดื่มน้ำต้องกรองก่อน. ไม่มีเครื่องกรองน้ำ ห้ามไม่ให้เดินทางไกลที่กำหนดว่าตั้งแต่ถึงโยชน์ หาย่างอื่นไม่ได้ แม้ชายสังฆาฎีกี่ให้อธิษฐาน คือตั้งเอาไว้เป็นเครื่องกรอง ใช้ได้เหมือนกัน และภิกษุผู้เดินทางไกลมีผ้ากรองน้ำไปด้วย หากภิกษุอื่นผู้ไม่มีผ้ากรองขอยืม ห้ามไม่ให้หวง จำเป็นจะให้.

เพราะมีสิกขาบทห้ามไม่ให้บริโภคน้ำมีตัวสัตว์ จึงเข้าใจกันว่า ธรรมเนียมกรองน้ำฉันของภิกษุ เพื่อจะกันตัวสัตว์ นี่เป็นความมุ่งหมายอย่างหนึ่ง ไม่ผิด, แต่ดูเหมือนมุ่งถึงให้ได้น้ำฉันสะอาดด้วย เพราะเครื่องกรองที่ทรงพระอนุญาตไว้บางอย่าง เช่น ขดไม้เป็นรูปช้อน เอาผ้าผูก มีคันถือ ตักน้ำเข้าในผ้า ยกขึ้นกรองให้น้ำไหลลงไปทางผ้า ห้ามมีตัวสัตว์ติดน้ำลงไป ในผ้า ก็คงติดอยู่ในผ้านั้น ไม่ใช่เครื่องป้องกันชีวิตสัตว์ เครื่องกรองน้ำอย่างนี้ เพื่อทำให้น้ำสะอาดต่างหาก ที่เป็นของใหญ่สำหรับคนมากเช่นคนทำงาน ทำโดยทำนอง

เดียวกัน มีคันหรือสายหย่อน จุ่มลงในน้ำยกขึ้น รองน้ำที่ไหลลงจากฝ้านั้นก็ยังมี.

มิดโกนพร้อมทั้งฟัก หินสำหรับลับ กับเครื่องสะบัด เป็นของทรงพระอนุญาตไว้สำหรับปลงผม ปลงหนวด ไม่นับว่าศีลศตรา แต่ยกภิกษุผู้เคยเป็นช่างกัลบก ถือเป็นไส้หุ้มมาก่อนบวช ห้ามไม่ให้ภิกษุเช่นนั้นมิดโกนไว้สำหรับตัว. ข้อนี้เข้าใจว่า ชะรอยจะตัดเครื่องมือสำหรับหากินเดิมเสีย จะได้สิ้นกังวล ไม่หวนนึกถึงกาลหนหลัง และได้ตั้งหน้าบำเพ็ญสมณธรรม.

ร่มในบาติไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นของชนิดใดบ้าง แต่ในอรรถกถาห้ามไม่ให้ใช้ของกาวาว เช่นร่มปักด้วยไหมสีต่าง ๆ และร่มมีระบายเป็นเฟือง ควรใช้แต่ของที่ทำเรียบ ๆ ทรงอนุญาตให้ใช้ได้ ในอารามและอุปจารแห่งอาราม ห้ามไม่ให้กันร่มเข้าบ้าน หรือกันเดินตามถนนหนทางในละแวกบ้าน เว้นไว้แต่เจ็บไข้ไม่สบาย ถูกแดดฝนอาพาธจะกำเริบ เช่นปวดศีรษะ เช่นนี้ กันร่มเข้าบ้านได้ในชั้นอรรถกถาผ่อนให้ว่า กันเพื่อกันจิวรเปียกในเวลาฝนตก กันเพื่อป้องกันภัย กันเพื่อรักษาตัว [เช่นในคราวแดดจัด] ได้อยู่.

รองเท้า มีชื่อ ๒ ชนิด เรียกว่าปาตุกา ๑ อุปาหนา ๑. ปาตุกานั้น น่าจะได้แก่รองเท้ามีสัน มีรองเท้าไม้เป็นตัวอย่าง ท่านจึงแปลเป็นคำไทยว่า เขียงเท้า. แต่ในบาติเรียกรองเท้าชนิดอื่นด้วย หรือรองเท้าเช่นนั้นเป็นนของที่สันด้วย ก็หาไม่รู้ ปาตุกาที่ระบุชื่อไว้ในบาติ คือเขียงเท้าที่ทำด้วยไม้ ทำด้วยทอง ทำด้วยเงิน ประดับ

ด้วยแก้วมณี ด้วยแก้วไพฑูรย์ ด้วยแก้วผลึก ทำด้วยทองแดง
ทำด้วยคิบุก ทำด้วยสังกะสี สานด้วยใบตาล ด้วยดอก ด้วยหญ้า
ต่างชนิด ด้วยใบเป้ง ด้วยแฝก ถักหรือปักด้วยขนเจียม. ปาทุกา
เหล่านี้ ห้ามมิให้ใช้ทุกอย่าง แต่ปาทุกาที่ทำด้วยไม้ นั้น ห้ามเฉพาะ
ของทีสำหรับสวมเดิน ของทีตริงอยู่กับที สำหรับถ่ายอุจจาระ
ปัสสาวะและเป็นที่ชำระ ทรงพระอนุญาตให้ขึ้นเหยียบได้. อุพานานัน
น่าจะได้แก่รองเท้าไม่มีส้น ชนิดที่ทรงพระอนุญาตนั้น ทำด้วยหนัง
สามัญ ขึ้นเดียวใช้ได้ทั่วไป มากขึ้นตั้งแต่ ๔ เป็นของเก่าใช้ได้ทั่วไป
มากขึ้นเป็นของใหม่ ใช้ได้เฉพาะปัจฉิมตชนบท นอกมัธยมชนบท.
มีสายรัดหรือใช้กับด้วยนิ้ว ไม่ปกหลังเท้า ปกสั้น. ห้ามไม่ให้ใช้
อุปาหนา ๒ ชั้น ๓ ชั้น แม้มากขึ้นแต่เป็นของใหม่ ใช้ในมัธยม
ชนบทไม่ได้ นี่เป็นเหตุอะไร ? ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจ. แม้
อุปาหนามีลักษณะใช้ได้ แต่เป็นของมีสีต่าง ๆ คือ สีขาว สีเหลือง
สีแดง สีบานเย็น สีแสด สีชมพู สีดำ ก็ห้ามไม่ให้ใช้ แต่ตำรอก
สีนั้นออกแล้ว แม้แต่เพียงทำให้หมองก็ใช้ได้. ห้ามไม่ให้ใช้
อุปาหนามีหูหรือสายรัดมีสีต่าง ๆ เช่นนั้น เปลี่ยนหูหรือสายรัดเสีย
ใหม่ก็ใช้ได้. ห้ามไม่ให้ใช้อุปาหนาอันขลิบด้วยหนังสีหะ เสือโคร่ง
เสือเหลือง ชะมด นาก แมว ค่าง นกเค้า เอาหนังที่ขลิบออกเสีย
แล้วใช้ได้. ห้ามไม่ให้ใช้อุปาหนาปกสั้น ปกหลังเท้า ปกแข็ง พื้น
ยัดนุ่น ตริงหรือประดับนกกกระทา ขนนกยูง มีหูเป็นช่องดั่งเขาแกะ
ดั่งเขาแพะ ดั่งง่ามแมลงป่อง แก้ให้เป็นกับปิยะแล้วใช้ได้. อุปาหนา

อันเป็นของทรงอนุญาตแล้วนั้น ใช้ในที่ทั่วไปไม่ได้ ไม่เจ็บเท้า ห้ามไม่ให้สวมเข้าบ้าน เป็นอาคันตุกะเข้าไปในวัดอื่นก็ให้ถอด ในอารามอันไม่ใช่ที่ต้องห้าม ในป่าสวมได้. ฝ่าเท้าบางเหยียบพื้นแข็งไม่ได้ เหยียบเข้าเจ็บ หรือในฤดูร้อน พื้นร้อน เหยียบเท้าพอง สวมเข้าบ้านได้ เข้าวัดได้. ในฤดูฝน ไปในที่ฉ่ำและ ภิกษุผู้อาพาธเป็นโรคกระษัย สวมเพื่อกันเท้าเย็นก็ได้.

ส่วนบริวารอื่น พระอรรถกถาจารย์ชี้ชนิดไว้ว่า อย่างนั้นควรอย่างนั้นไม่ควร ดังมีแจ้งในบริวารกถาแห่งบุพพสิกขาวิธานนาฟังพื้นเพื่อเสียดจริง ๆ ยากที่จะกำหนดให้เข้าใจ. ผู้ศึกษาพระวินัยฟังเข้าใจต้นเค้าดังนี้ : ภิกษุยอมนิยมนิยมนใช้สอยบริวารที่เป็นของปอนหรือของเรียบ ๆ ไม่ใช่ของดีที่เขากำลังตื่นกันในสมัย อันฟังจะเรียกว่าของโอโงง ความประพฤติปอนของภิกษุนี้ ย่อมนำไปให้เกิดความเลื่อมใสแก่คนบางเหล่า ที่เรียกว่าพวกลูขประมาณ แปลว่า มีของปอนเป็นประมาณ มีของปอนเป็นเหตุนับถือ. ศิลปะ คือความคิดและฝีมือทำพัสดุสำหรับใช้สอยของมนุษย์ ย่อมเจริญขึ้นโดยลำดับกาล. ของที่ประณีตในสมัยหนึ่ง ย่อมกลับเลวในสมัยอื่น.

ของที่พระอรรถกถาจารย์พรรณนาไว้ว่าเป็นของดีในครั้งนั้น มาในบัดนี้ กลับเป็นของสามัญหรือของเลวก็มี จะหาของที่ท่านว่าเป็นสมณสารูปเกือบไม่ค่อยได้ เหตุนั้น ฟังเข้าใจว่า ท่านก็พรรณนาตามสมัยของท่าน. ภิกษุผู้เคร่งไม่นี่ถึงกาลเทศะ ปรารธนาเพียง

ทำให้ถูกแบบ ย่อมได้ความลำบาก ด้วยหาของใช้ยาก แสงหาใหม่ ก็ออกจะเสียดสนโดย เพราะไม่บริโภครตามมีตามได้ ถ้าใช้ของนั้น ก็เป็นอันฝืนความรู้สึกว่าไม่ควร ที่แปลว่าต้องอาบัติทุกกฏ บริหารที่ปอนที่ประณีต ควรกำหนดตามสมัย. ส่วนบริหารที่จะทำใช้เอง ไม่ควรมุ่งความงามเป็นที่ตั้ง ควรมุ่งให้เป็นของสำเร็จประโยชน์ หรือเป็นของทนได้นาน. เข้าใจต้นเค้าเช่นนี้แล้ว อาจปฏิบัติให้พอดี สมแก่ภาวะและกาลเทศะ.

เรื่องเสนาสนะ

กฐินที่อยู่ของภิกษุครั้งพุทธกาล คงเป็นแต่สักว่ากระท่อม พื้นโบกปูนหรือเป็นแต่ดิน จึงทรงอนุญาตเตียงไว้สำหรับนอน ตั้งไว้สำหรับนั่ง เพื่อกันขึ้นกระมัง. เตียงและตั้งนั้น ให้มีเท้าสูงเพียง ๘ นิ้วสุด ยกแม่แคร่ที่เท้าสอดเข้าไปเสียด ห้ามไม่ให้ใช้เตียงตั้งมีเท้าสูงกว่านั้นเพราะเหตุอะไร? ข้าพเจ้ายังแปลไม่ออก นอกจากเป็นของโอโงง ภิกษุทำใช้เอง ล่อยให้เท้าสูงกว่ากำหนด ต้องอาบัติปาจิตตยะ ที่ให้ตักของนั้นเสียด ถ้าใช้ของที่คนอื่นทำ ต้องอาบัติทุกกฏ. ภายหลังอนุญาตให้หนุนเตียงขึ้นด้วยเตียง สูงเพียง ๘ นิ้วก็ได้. เตียงนั้น แม้มือเท้าได้ประมาณ แต่มีรูปสัตว์ร้ายที่เท้า เช่น เตียงจุมูกสิงห์เรียกบัลลังก์ ห้ามไม่ให้ใช้. อาสนธิ เป็นม้าสำหรับนั่งเหมือนกับตั้ง แต่ตั้งเป็นม้า ๔ เหลี่ยมรี นั่งได้ ๒ คนก็มี อาสนธิเป็นม้า ๔ เหลี่ยมจตุรัส นั่งได้คนเดียว เดิมทรงห้ามของที่มีเท้าสูงว่า ๘ นิ้ว แต่ภายหลังทรงอนุญาต, ม้ามีพนัก ๑ ด้าน ตรงกับ

เก้าอี้มีแขน เรียกว่า สัตตังคะ แปลว่า อาสนะมีองค์ ๗ คือเท้า ๔
พนัก ๓ สูงก็ใช้ได้ เป็นของทรงอนุญาต, ม้ามีพนักหลังอย่างเดียว
เรียกว่า ปัญจังคะ ได้แก่เก้าอี้ไม่มีแขน ไม่ได้กล่าวถึง แต่เป็น
ของอนุโลมสัตตังคะ สูงก็เห็นว่าใช้ได้เหมือนกัน. ฟูกเตียง คือที่
นอน ฟูกตั้ง คือเบาะ เป็นของทรงอนุญาต แต่ห้ามไม่ให้ใช้ของ
ยัดนุ่น [ถ้าลิก้นับเข้าในนุ่น] ฟูกที่ควรใช้ได้ ๕ อย่าง คือฟูกยัด
ด้วยขนแกะ ๑ ฟูกยัดด้วยท่อนผ้าหรือเศษผ้า ๑ ฟูกยัดด้วยเปลือก
ไม้ ๑ ฟูกยัดด้วยหญ้า ๑ ฟูกยัดด้วยใบไม้ ๑, เปลือกฟูกนั้น ห้าม
กำหนด ๖ อย่าง เช่นจิวร ใช้ได้. ขนปีกแห่งนก และขนสัตว์ ๔ เท้า
อย่างอื่น ยกขมขมมนุษย์เสียด อนุโลมขนแกะ ฟูกยัดด้วยขนเหล่านี้
ก็ใช้ได้. ใบไม้นั้น ใช้ได้ทุกอย่าง เว้นแต่ในพิมเสนล้วน ที่ห้ามไว้
ในอรรถกถา แต่ปนของอื่นท่านอนุญาต. ขมขมมนุษย์ท่านห้ามนั้น
เพื่อจะป้องกันขมขมคนเป็นโรค อันจะติดกันได้กระมัง. ส่วนใบ
พิมเสน ท่านห้ามเพราะมีกลิ่นร้อนกระมัง. เสียงก็ดี ตั้งก็ดี เป็น
ของหุ้มคือเก้าอี้เบาะก็ใช้ได้ แต่ใช้ไส้ที่เป็นกบปิยะ. เตียงก็ดี ที่นอน
ก็ดี ที่เป็นของใหญ่ ห้ามไม่ให้ใช้, แต่จะใหญ่เท่าไรท่านไม่ได้
กำหนดไว้. ข้าพเจ้าสันนิษฐานเอาเองว่า ใหญ่นอนได้ ๒ คน ภิกษุ
เป็นพรหมจารี ใช้ของสำหรับคนคู่นอนไม่สมควร เพราะเหตุนี้
กระมัง ท่านจึงห้าม. หมอนหนุนศีรษะ ทรงอนุญาตให้ยัดนุ่นได้ แต่
ให้มีประมาณพอศีรษะ คือเป็นหมอนหนุนได้ศีรษะเดียวไม่ถึง ๒
ห้ามไม่ให้ใช้หมอนใหญ่กึ่งกาย, หมอนข้างห้ามไม่ให้ใช้ ะรอย

ในครั้งนั้น เขาจะใช้ผ้าแดงเป็นเปลือกเหมือน ในบาลีจึงออกชื่อว่า "อุกโต โลหิตกุปธาน" แปลว่า ของสำหรับจุน ๒ ข้างมีสีแดง แต่ในอรรถกถาแก้หลงไปว่า หมอนหนุนศีรษะและหมอนหนุนเท้า ที่ไม่ใช่ของแดง อนุญาตให้ใช้ได้. อย่างไรก็ตามอนข้างเป็นของไม่สมควรจะใช้แห่งภิกษุผู้เป็นพรหมจรรย์? นี้ก็สงสัยก็คงจะรู้ได้. เครื่องลาด อันจัดว่าเป็นของวิจิตรห้ามไม่ให้ใช้ รูปชื่อไว้ในยาลี คือผ้าขน เรียกโคณกะ มีขนยาวกว่า ๔ นิ้ว, เครื่องลาดทำด้วย ขนแกะ เรียกชื่อต่างกัน ที่ปีกหรือทอเป็นลาย เรียกว่าจิตตกา. ที่เป็น ล้วนฐานพวงดอกไม้ เรียกปฏฐิกา, ที่เป็นรูปสัตว์ร้าย มีสีหะเสื่อ เป็นต้น เรียกวิกติกา ที่มีขาวล้วน เรียกปฐิกา, ที่มีขนตั้ง เรียก อุทลอมิ, ที่มีขนตกไปข้างเดียวกัน เรียกเอกันดลอมิ, ที่เป็นของ ใหญ่นางพื่อน ๑๖ คนยืนรำได้ [เช่นพรหมห้อง] เรียกกุกกะ เครื่อง ลาดที่ทอด้วยด้ายทองแกมไหม เช่นเยียรบับ เข็มขาบ เป็นต้น และ เครื่องลาดที่เป็นไหมล้วน เครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์ชื่ออินนะ อัน มีขนอ่อนนุ่ม [เช่นแมวหน้าที่เรียกในภาษาอังกฤษว่าสึล] และเครื่อง ลาดอย่างดีทำด้วยหนังชะมด และที่นอนมีพาดานข้างบน ที่เข้าใจว่า ที่นอนมีมุ้งกาง หรือเตียงมีพาดาน กับเครื่องลาดหลังข้าง เครื่อง ลาดหลังม้า เครื่องลาดบนรถ อันไม่ปรากฏว่าชนิดใด. ในเครื่อง ลาดเหล่านี้ ที่นอนมีพาดานข้างบน ตั้งแต่ทรงอนุญาตมุ้งกันยุงแล้ว ชื่อว่าเป็นของเล็กจากการห้าม ของนอกจากนี้ บางอย่างก็ตก มาเป็นสามัญ เช่นเครื่องลาดทำด้วยขนแกะและผ้าไหม พระ

อรรถกถาจารย์จึงแก้เครื่องลาดที่ทำด้วยขนแกะ ซึ่งเอาของที่วิจิตร
ในยุคของท่าน ผ้าไหมนั้น ก็แก้ว่าเป็นของขลิบด้วยทอง ที่เราเรียก
กันว่าขลิบลูกไม้. มาบัดนี้ เครื่องลาดที่ทำด้วยขนแกะ ก็เป็นของ
มีคั้น เป็นสามัญไปเสียแล้ว ไม่น่าจะถือให้มากไป. เครื่องเสนาสนะ
เป็นอกัปปิยะ ที่เป็นของคฤหัสถ์ ทรงอนุญาตให้นั่งทับได้ แต่ไม่ให้
นอนทับ เดิมเว้นของ ๓ อย่าง คือ อาสน์ที่ ๑ บัลลังก์ ๑ ของที่
ยัดนุ่น ๑ ภายหลังทรงอนุญาตอาสน์ที่ และทรงอนุญาตให้นั่งทับ
เตียงตั้งอันหุ้มนุ่น เช่นเก้าอี้เบา ยัดนุ่นอันเป็นของคฤหัสถ์ได้ นั่ง
เบาะยัดนุ่นก็ได้เหมือนกัน คงเว้นแต่บัลลังก์อย่างเดียว. ภิภุ ๒ รูป
จะนอนบนเตียงเดียวกัน บนเครื่องลาดอันเดียวกัน หรือมีผ้าห่มผืน
เดียวกันไม่ควร ทรงห้ามไว้, แต่จะนั่งบนเตียงหรือบนตั่งด้วยกัน ๒ รูป
ได้อยู่ แต่ในบาติให้นั่งได้เฉพาะกับภิภุผู้มีพรรษาไล่เดียวกัน แยก
หรืออ่อนกว่ากันไม่ถึง ๓ พรรษา เรียกสมานาสนิก, ห้ามไม่ให้นั่ง
กับผู้มีพรรษาห่างกันเกินกำหนดนั้น เรียกอสมานาสนิก, ตามมติของ
ท่าน อุปัชฌายะกับสัทธวัหาริกจะนั่งบนเตียงเดียวกันไม่งาม แต่
ข้าพเจ้ามีความเห็นแตกต่างนี้ ดังจะกล่าวในวัตตกัณฑ์ ในหมวด
จริยวัตร. ภิภุจะนอนบนที่นอนอันโรยด้วยดอกไม้ไม่ควร ทรง
ห้ามไว้ ใ้ดอกไม้มา ทรงอนุญาตให้วางไว้ข้างหนึ่งในที่อยู่. ใน
เวลานี้ ใ้วางไว้บนที่บูชาพระ สมควรแท้.

กัณฑ์ที่ ๑๓

นิตย

ในครั้งแรกตรัสรู้ ที่เรียกว่า ปฐมโพธิกาล ภิกษุยังไม่มากมาย ก็ยังปกครองง่าย เมื่อมีภิกษุมากขึ้น การปกครองก็ยากขึ้นตามกัน พระศาสดาจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทวางเป็นพุทธอาณา และทรงตั้งขนบธรรมเนียมเป็นอธิสมจาร มีมากขึ้นโดยลำดับเวลา คราวนี้ผู้มาใหม่ ไม่สามารถจะรู้ทั่วถึงและประพฤติให้ถูกระเบียบ ด้วยคำพึงใช้ความสังเกตทำตามกัน จำจะศึกษาจึงจะรู้ได้ พระศาสดาจึงทรงพระอนุญาตให้มีอุปัชฌายะเป็นผู้สั่งสอน ภิกษุมิพรรษาห่อน ๕ จัดเป็นนวกะผู้ใหม่ ต้องถือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นอุปัชฌายะ และอาศัยภิกษุรูปนั้นอยู่ รับโอวาทอนุศาสนของภิกษุนั้น. ในครั้งแรกที่ทรงอนุญาตอุปัชฌายะ ภิกษุผู้อุปสมบทอยู่แล้ว แต่ห่อน ๕ พรรษา ก็จำถืออุปัชฌายะ, ในบาลีท่านจึงวางแบบไว้ว่า ให้ทำฝ่าห่มเฉียงบ่ากราบเท้าแล้ว [กล่าวตามอาการนั่งตั้งห้อยเท้า]. นั่งกระหย่ง ประณมมือกล่าวว่า " อุปัชฌาโย เม ภนฺเต โหหิ " ซึ่งแปลว่า " ขอท่านจงเป็นอุปัชฌายะของข้าพเจ้า " ๓ หน เมื่อภิกษุผู้ที่นวกะนั้นขออาศัย รับว่า " สาหุ " ซึ่งแปลว่า " ดีละ " " ลหุ " " เบาลใจดอก " " โอปายิกิ " " ชอบแก่อุบาย " " ปฎิรูปิ " " สมควรอยู่ " หรือว่า " ปาสาทิเคน สมฺปาเทหิ " ให้ถึงพร้อม

ด้วยอาการอันน่าเลื่อมใสเกิด " อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอันถือ
อุปัชฌายะแล้ว. ภิกษุผู้รับให้ฟังฟัง ได้ชื่อว่าอุปัชฌายะ แปลว่า
ผู้ฝึกสอนหรือผู้ดูแล ภิกษุผู้ฟังฟัง ได้ชื่อว่าสัทธวิहारิก แปลว่า
ผู้อยู่ด้วย กิริยาที่ฟังฟัง เรียกว่านิตย. ส่วนผู้มาขออุปสมบทใหม่
ทรงพระอนุญาตให้ถืออุปัชฌายะมาแต่แรก ถือเอาอุปัชฌายะนั้น
เป็นผู้นำเข้าหมู่และเป็นผู้รับรอง ให้ออกชื่อในกรรมวาจาสด
ประกาศด้วย คำขอและคำรับก็เช่นเดียวกัน แต่ในบัดนี้ว่าคำขอ
นิตยนำและว่าคำรับเป็นธุระกันข้างท้าย ดังมีแจ้งในอุปสมบทวิธี.

ครั้นตั้งให้อุปัชฌายะและสัทธวิहारิก ตั้งจิตสนิทสนมในกัน
และกัน ให้อุปัชฌายะสำคัญสิทธิวิहारิกฉันทบุตร ให้อุปัชฌายะ
นับถืออุปัชฌายะฉันทบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ ต่างจะมีเคารพเชื่อฟังถูก
กันอยู่ ย่อมจะถึงความเจริญอกงามไปพลุลย์ในพระธรรมวินัย. ครั้น
ตั้งให้อุปัชฌายะและสัทธวิहारิก ต่างเอื้อเพื่อประพฤดิชอบในกันและ
กัน หน้าที่อันสัทธวิहारิกจะพึงทำแก่อุปัชฌายะ เรียกอุปัชฌายวัตร
หน้าที่อันอุปัชฌายะจะพึงทำแก่สัทธวิहारิก เรียกสัทธวิहारิกวัตร
จักกล่าวถึงข้างหน้า.

นิตยอันมีในระหว่างสัทธวิहारิกกับอุปัชฌายะนั้น ยังอยู่ด้วย
กันเพียงใด ก็ยังมีเพียงนั้น ถ้าแยกจากกันชั่ววันหนึ่ง นิตยระงับ
ขาดจากปกครอง ในบาลีแสดงเหตุนิตยระงับจากอุปัชฌายะไว้ ๕
ประการ คือ อุปัชฌายะหลีกไปเสีย ๑ ลี้กเสีย ๑ ตายเสีย ๑ ไป
เขาริตเดียรถียเสีย ๑ ตั้งบังคับ ๑ องค์เหล่านี้ยกตั้งบักคับเสีย ได้

ในฝ่ายสัททวิहारิกเหมือนกัน สัททวิहारิกหลีกเลี่ยงไปเสียเอง ลี้กเสียเอง ตายเสียเอง ไปเข้ารีตเดียดิยเสียเอง นิสัยก็ระงับเหมือนกัน. ในองค์คือหลีกเลี่ยงไปนั้น ถ้าฝ่ายที่หลีกเลี่ยงไปกลับมา หรือฝ่ายที่อยู่ตามไปอยู่ในที่แห่งเดียวกัน นิสัยย่อมกลับมีอีก กำหนดความมีด้วยสัททวิहारิกได้ร่วมกับอุปัชฌายะเข้า ที่พระอรธกถาจารย์แม้ว่า ได้เห็นอุปัชฌายะถนัจจนจำได้ หรือได้ฟังเสียงจำได้ ก็อย่างนี้เฝินมาก ควรจะแก้ให้ เป็นกิจลักษณะสักหน่อย คำบาลีว่า "อุปัชฌายเณ สโมธานคโต" ที่ข้าพเจ้าแปลว่า ร่วมกับอุปัชฌายะเข้านั้น น่าจะหมายความว่า ได้เข้าอยู่ในปกครองของอุปัชฌายะอีก ไม่ควรถือเอาการพบปะตามถนนหนทางชั่วขณะ ที่สุดจนอุปัชฌายะไม่เห็น เช่นนี้ นิสัยไม่มีได้เลย และเป็นเหตุลำบากอย่างไร ของผู้ให้ผู้นิสัย จักกล่าวในวาระแห่งนิสัยอาจารย์. องค์คือตั้งบังคับนั้น พระอรธกถาจารย์แก้ว่า ประณามคือไล่เสีย. เมื่ออุปัชฌายะอคโทษ ยอมรับให้เข้าอยู่ในความปกครองอีก นิสัยย่อมติดอย่างเดิม. ข้าพเจ้าเห็นว่า น่าจะหมายความว่า อุปัชฌายะเห็นมีพรรษาพัน ๕ แล้ว มีความรู้พระธรรมวินัยพอรักษาตัวได้แล้ว ปลดจากนิสัย ให้อยู่เป็นนิสัยมุตตะกะ นี้ควรจะนับเข้าในองค์คือตั้งบังคับได้เหมือนกัน.

ประธานอำนาจไว้แก่อุปัชฌายะ เพื่อจะประณามคือไล่สัททวิहारิกผู้ประพฤติมิชอบ. ในบาลีท่านแสดงองค์เป็นเครื่องกำหนดไว้ ๕ คือ หากความรักใคร่ในอุปัชฌายะมิได้ ๑ หากความเลื่อมใส

มิได้ ๑ หากความละอายมิได้ ๑ หากความเคารพมิได้ ๑ หากความหวังดีต่อมิได้ ๑. ฟังรู้อธิบายดังนี้ :-

สัทธวิहारิก ผู้มีใจสนิทสนมในอุปัชฌายะนั้นบุตรกับบิดา ชื่อว่ามีความรักใคร่ มีใจห่างเหินฉันคนอื่น ชื่อว่าหากความรักมิได้ สัทธวิहारิกผู้นิยมในความประพฤติและคุณธรรมของอุปัชฌายะ ชื่อว่ามีความเลื่อมใสในอุปัชฌายะ เห็นเป็นเลวที่ไม่ควรถือเป็นแบบอย่าง ชื่อว่าหากความเลื่อมใสในมิได้. สัทธวิहारิกจะประพฤตินอกธรรมวินัย กระดากอุปัชฌายะ ชื่อว่ามีความละอายต่ออุปัชฌายะ เป็นผู้หน้าด้าน กล่าวทำได้ต่อหน้าอุปัชฌายะ ชื่อว่าหากความละอายมิได้. สัทธวิहारิกผู้หนักอยู่ในอุปัชฌายะ เห็นอุปัชฌายะเป็นสำคัญ ตั้งให้ทำอะไรก็ต้องทำ ชื่อว่ามีความเคารพ เห็นอุปัชฌายะเป็นผู้ไม่สำคัญ ว่าอะไรก็ไม่เชื่อฟัง ชื่อว่าหากความเคารพมิได้. สัทธวิहारิกหวังให้อุปัชฌายะเป็นสุข ปราศจากทุกข์ พลอดจิตใจเสียใจด้วยตามเหตุ ชื่อว่ามีความหวังดีต่ออุปัชฌายะ, เพิกเฉยไม่นำพา เป็นอย่างไรก็ช่าง ชื่อว่าหากความหวังดีต่อมิได้. สัทธวิहारิกจอบรรณด้วยองค์อันเป็นคุณ ก็เพราะอุปัชฌายะเป็นเดิม, เพราะเหตุนั้นอุปัชฌายะควรสงเคราะห์สัทธวิहारิกด้วยลาภผล ด้วยสอนธรรมด้วยแสดงเมตตาจิตสนิทสนม สัทธวิहारิกจะได้รักใคร่ ควรตั้งตนให้เป็นหลักในความประพฤติและคุณธรรม สัทธวิहारิกจะได้เลื่อมใส นิยมในปฏิบัติและจะกระดากไม่กล้าประพฤตินอกทาง ควรจะเคารพในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอุปัชฌายะอาจารย์

หรือแม้ในพระเถระอันเป็นผู้ใหญ่เหนือคน สัททวิหาริกจะได้ถือเอา เป็นทิฏฐานุคติ และทำตามอย่างบ้าง ควรประพฤติไม่ให้เป็นที่ กิดขวางของสัททวิหาริก แสดงให้เธอรู้สึกได้ว่า เธอได้ประโยชน์เพราะ ฟังพานักคน เธอจะได้หวังดีต่อ. เมื่ออุปัชฌายะทำดีเช่นนี้แล้ว สัททวิหาริกยังประกอบด้วยองค์เป็นโทษ อุปัชฌายะต้องประณาม ถ้าทำอ่อนแอเพราะรัก หรือเพราะเกรงใจ หรือเพราะเหตุอย่างอื่น เป็นเสียอยู่กับอุปัชฌายะ. ประณามนั้น ฟังทำอย่างนี้: ฟังพูดให้ รู้ว่าตนไล่เธอเสีย ท่านวางอย่างไว้ในบาลีว่า "เราประณามเธอ" "อย่าเข้ามา ณ ที่นี้" "จงขนบาตรจีวรของเธอออกไปเสีย" หรือ "เธอไม่ต้องอุปฐากข้าดอก" หรือแสดงอาการกายให้รู้เช่นนั้น ก็ได้, สัททวิหาริกผู้ถูกประณามแล้ว ต้องทำดีแก้ตัวแล้วขอให้ อุปัชฌายะอดโทษ ถ้าทอดธุระเสีย เป็นโทษแก่สัททวิหาริก. สัททวิหาริกกลับทำดีแล้วและขอขมาโทษ อุปัชฌายะไม่รับและไม่ระงับ ประณาม ก็มีโทษแก่อุปัชฌายะเหมือนกัน เว้นแต่สัททวิหาริก ยังไม่ได้แก้ตัวจากเหตุที่ให้ถูกประณาม หรือเห็นว่ารับง่ายนักจักไม่ เจ็ดหลาบ ยังผูกใจว่าจักรับ ไม่มีโทษ. อีกฝ่ายหนึ่ง สัททวิหาริก ประกอบด้วยองค์อันเป็นคุณ แต่อุปัชฌายะขุนโกรธ หรือเป็นผู้ไม่ รู้จักอะไร ประณามผิดไป ก็มีโทษแก่อุปัชฌายะเอง.

ภิกษุผู้ไม่ได้อยู่ในปกครองของอุปัชฌายะ ด้วยเหตุ ๕ ประการ อันกล่าวแล้ว ต้องถือภิกษุอื่นเป็นอาจารย์ และอาศัยท่านแทน อุปัชฌายะ. วิธีถืออาจารย์ก็เหมือนกับวิธีถืออุปัชฌายะ ต่างแต่

คำขอว่า " อาจารย์โย เม ภนฺเต โหหิ, อายุสมฺโต นิสฺสาย วุจฺจามิ " ๒ หน ซึ่งแปลว่า " ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ๆ จักอยู่ อาศัยท่าน " ภิกษุผู้รับให้ฟังจึง ได้ชื่อว่าอาจารย์ ซึ่งแปลว่า ผู้ฝึกมารยาท ภิกษุผู้อิงอาศัยได้ชื่อว่า อันเตวาสิกหรืออันเตวาสิ ซึ่งแปลว่า ผู้อยู่ในสำนัก. อาจารย์นี้ ในบาลีหมายถึงเอาภิกษุผู้ให้นิสัยแทนอุปัชฌายะเท่านั้น, แต่ในอรรถกถานับอาจารย์เป็น ๔ คือ ท่านผู้ให้สรณคมน์เมื่อบรรพชา ท่านผู้ลดกรรมวาจาเมื่ออุปสมบท ท่านผู้ให้นิสัย และท่านผู้สอนธรรม จะให้รู้ว่าเป็นอาจารย์ในฝ่ายอะไร ก็ออกชื่อภิกษุนั้นด้วยดังนี้ว่า ปัพพชาจารย์ อาจารย์ในบรรพชา, อุปสัมปทอาจารย์ อาจารย์ในอุปสมบท, นิสสยาจารย์ อาจารย์ผู้ให้นิสัย, อุทเทสาจารย์ อาจารย์ผู้บอกธรรม, จัตตินิสยาจารย์ไว้ในลำดับเป็นที่ ๓. อันเตวาสิกก็ได้ชื่อตามนัยนั้นว่า ปัพพชันเตวาสิก อันเตวาสิกในบรรพชา, อุปสัมปตันเตวาสิก อันเตวาสิกในอุปสมบท นิสสขันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้ถือนิสัย, ฐัมมันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้เรียนธรรม. ความสนิทสนมและความเอื้อเพื่ออันอาจารย์และอันเตวาสิกจะพึงแสดงแก่กันนั้น ก็เช่นเดียวกับอุปัชฌายะและสัททวิหาริก เพราะจะต้องนับถือกันจริงๆ ต่างฝ่ายต่างจะรอพอให้รู้ว่าเป็นสภาคันโดยความประพฤติกแล้ว จึงขอจึงให้นิสัย ก็ควรทรงพระอนุญาติ. ความระงับแห่งนิสสัยจากอาจารย์ ก็มีเพราะเหตุ

๑. ข้าพเจ้าเห็นว่า แม้ภิกษุผู้ให้ฝากาสายะ ก็ควรเรียกอาจารย์เหมือนกัน เพราะเมื่ออุปสมบทก็ต้องขอถือเป็นอุปัชฌายะอีก หรือถือรูปอื่นก็ได้.

อย่างเดียวกัน เป็นแต่เพิ่มเข้าอีกองค์หนึ่ง เป็นที่ ๖ ว่า อันเตวาสิก
ร่วมเข้ากับอุปัชฌายะของเธอ.

องค์ที่ ๖ นี้ พระอรรถกถาจารย์ แปลว่า อันเตวาสิกนั้น เห็น
อุปัชฌายะของเธอจำได้ว่าท่าน หรือ ได้ยินเสียงแล้ว จำได้ว่าเสียง
ของท่าน เป็นนิตยระงับ เนื่องจากนี้มีธรรมเนียมว่าต้องขอนิตย
ใหม่. ธรรมเนียมนี้ ทำความลำบากให้แก่อาจารย์ และอันเตวาสิก
ทั้ง ๒ ข้างไม่น้อยเลย. ข้าพเจ้าจักเล่าเรื่องของข้าพเจ้าพอเป็นเครื่อง
สาธก เมื่อครั้งข้าพเจ้ายังเป็นอาจารย์ให้นิตยอยู่ ถึงคราวที่
อันเตวาสิกของข้าพเจ้า ได้พบอุปัชฌายะของเธอเข้าพร้อมกันมาก
รูป เช่นในเวลาอุปัชฌายะของเธอมาในการอุปสมบทผู้อื่น พอ
อุปัชฌายะไปแล้ว ต้องขอนิตยใหม่ตั้งครั้งวัด กว่าจะเสร็จล่วง
เวลาเป็นอันมาก ไม่ช้าก็ถึงวันอุปสมบทผู้อื่นอีก นิตยระงับและ
ต้องขอกันใหม่ ฝ่ายอันเตวาสิกเห็นอาจารย์ได้ความลำบาก ก็นึก
เกรงใจไปเอง ไม่จำเป็นก็มักหลบ ไม่เข้าหน้าอุปัชฌายะ อันเป็น
อาการไม่ดี. อันที่จริงแม้ในเวลา นิตยระงับ เธอก็อยู่ในปกครอง
ของข้าพเจ้านั่นเอง ต้องขอนิตยใหม่พอเป็นพิธีเท่านั้น แต่ให้ผลคือ
ความลำบากไม่น้อยเลย คิดดูเหมือนทำเล่น อันเตวาสิกไม่เห็นเป็น
การจริงจัง เสียผลในทางปกครอง ถ้าเข้าใจว่า คำว่า ร่วมกับ
อุปัชฌายะ หมายความว่า ร่วมด้วยเข้าอยู่ในปกครองของท่าน
ไม่ใช่ร่วมด้วยพบท่านครู่เดียว เช่นท่านมาให้อุปสมบท ไม่ต้องกล่าว
ถึงพบท่านตามถนน หากท่านมาค้างคืนที่วัด เช่นนี้จักจัดการ

ปกครองเนื่องด้วยอุปัชฌายะก็ชอบอยู่ เมื่อท่านไปแล้ว นิสัย
อาจารย์กลับติดอีก กิจด้วยจะต้องขอใหม่ไม่มี ตลอดเวลาอยู่ใน
ปกครองของท่าน ต่อเมื่อออกจากปกครองของท่านด้วยองค์ ๕
ข้างต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง นิสัยจึงระงับ เช่นอันเตวาสิกลาอาจารย์
ไปอยู่วัดอื่น ถือนิกขุอื่นเป็นอาจารย์ในวัดนั้น ภายหลังกลับมาวัด
เดิมอีก เช่นนี้ของนิสัยใหม่ก็ชอบแก่เหตุ. ถ้าเข้าใจอย่างว่ามานี้
จะเปลื้องความลำบากของอาจารย์และอันเตวาสิกลาได้ จะทำให้
อันเตวาสิกพอใจจะเข้าหน้าอุปัชฌายะของตน ทั้งจะเป็นผลอันดีแก่
การปกครอง.

ภิกษุผู้มีพรรษาห้อย ๕ เป็นนวกะอยู่ แม้เป็นผู้มีความรู้ทรง
ธรรมทรงวินัย จะไม่ถึงนิสัยอยู่ในปกครองของอุปัชฌายะหรือของ
อาจารย์ไม่ชอบ ทรงห้ามไว้ ไม่ต้องกล่าวถึงภิกษุผู้ยังไม่รู้อะไร
เว้นไว้แต่ภิกษุผู้ยังไม่ตั้งลงเป็นหลักแหล่ง ที่แสดงไว้ในบาลีว่า ภิกษุ
เดินทาง ภิกษุผู้ไ้ ภิกษุผู้พยาบาลผู้ได้รับขอของคนไข้เพื่อให้อยู่ ภิกษุ
ผู้เข้าป่า เพื่อเจริญสมณธรรมชั่วคราว. ในที่ใด หากท่านผู้ให้นิสัยมิได้
และมีเหตุขัดข้องที่จะไปอยู่ในที่อื่นไม่ได้ จะอยู่ในที่นั้นด้วยผูกใจว่า
เมื่อใดมีท่านผู้ให้นิสัยได้มาอยู่ จักถือนิสัยในท่าน ก็ใช้ได้.

ภิกษุผู้มีพรรษาได้ ๕ แล้ว แต่ยังห้อย ๑๐ ได้ชื่อว่ามัชฌิมะ
แปลว่าผู้ปานกลาง มีองค์สมบัติพอรักษาตนผู้อยู่ตามลำพังได้ ทรง
พระอนุญาตให้พ้นจากนิสัยอยู่ตามลำพังได้ เรียกว่า นิสสัยมุตตะกะ
ฝ่ายภิกษุผู้มีความรู้ไม่พอจะรักษาตน แม้พ้น ๕ พรรษาแล้ว ก็ต้อง

ถือนิสัย. องค์สมบัตินี้ที่กำหนดไว้ในบาลีอย่างอุกฤษฏ์ เป็นคุณ
ของพระอรหันต์ แต่ผ่อนลงมาเป็นหมวด ๆ จนถึงเป็นคุณของภิกษุ
กัลยาณบุรุษ จักย่อกล่าวเฉพาะองค์อันสมแก่ภิกษุในบัดนี้.

๑. เป็นผู้มิศรัทธา มิหิริ มิโศตตปปะ มิวิริยะ มิสติ.

๒. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล อาจารย์ ความเห็นชอบ เคยได้ยิน
ได้ฟังมาก มีปัญญา.

๓. รู้จักอบัติ มิใช่ออบัติ อบัติเบา อบัติหนัก จำปาติโมกข์
ได้แม่นยำ.

ทั้งมีพรรษาได้ ๕ หรือยิ่งกว่า.

องค์เหล่านี้ แม้บกพร่องบางอย่างก็ได้ ที่ขาดไม่ได้คือ

กำหนดพรรษา.

ภิกษุผู้มีขณิณะ ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ เป็นแต่อยู่ได้
ตามลำพัง ยังห้ามไม่ให้ปกครองบริษัท.

ภิกษุผู้มีพรรษาครบ ๑๐ แล้ว ได้ชื่อว่าเถระ แปลว่า ผู้หลัก
ผู้ใหญ่, มีองค์สมบัตินี้ปกครองผู้อื่นได้ ทรงพระอนุญาตให้เป็น
อุปัชฌายะให้อุปสมบท เป็นอาจารย์ให้นิสัย มีสามเณรไว้อุปฐาก
ที่แปลว่าให้บรรพชาเป็นสามเณรได้ เรียกปริสุปฐากปะ แปลว่า
ผู้ให้บริษัทอุปฐากหรือผู้ใช้บริษัท ถือเอาความว่า ผู้ปกครองบริษัท
ฝ่ายภิกษุผู้ขาดองค์สมบัตินี้ แม้มีพรรษาครบกำหนดแล้ว ก็ไม่ทรง
พระอนุญาต. องค์สมบัตินี้ที่กำหนดไว้ในบาลี ที่เพิ่มจากองค์ของ
ภิกษุผู้มีขณิณะ ผู้นิสสัยมุตตะกะดังนี้ :-

๔. อาจจะทำบาปเอง หรือสั่งผู้อื่นให้ทำบาปสังฆวิหริก อันเตวาสิกผู้อาพาธ อาจจะทำบาปเองหรือหาผู้อื่นให้ช่วยระงับความ กระสัน คือไม่ยินดีในพรหมจรรย์ของสังฆวิหริกอันเตวาสิก อาจจะทำบาปเองหรือหาผู้อื่นให้ช่วยบรรเทาความเบื่อบั่นทอน อันเกิดขึ้นแก่สังฆวิหริกอันเตวาสิกโดยทางธรรม รู้จักอาบัติ รู้จักวิธีออกจากอาบัติ.

๕. อาจจะทำผิดสังฆวิหริกอันเตวาสิก ในสิกขา เป็นส่วน อภิสมจารคือมารยาท อาจจะทำแนะนำสังฆวิหริกอันเตวาสิกในสิกขา เป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ คือพระบัญญัติอันเป็นหลักแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ อาจจะทำแนะนำในธรรมในวินัยอันยิ่งขึ้นไป อาจจะทำเปลื้องทิฎฐิผิด อันเกิดขึ้นแก่สังฆวิหริกอันเตวาสิกโดยทางธรรม.

ทั้งมีพรญาได้ ๑๐ หรือยิ่งกว่า.

องค์เหล่านี้ แม้บกพร่องบางอย่างก็ยังมี ที่ขาดไม่ได้คือ กำหนดพรญา.

หลักเหล่านี้ คู่มือใช้สำหรับไว้ให้ภิกษุตัดสินตนเอง สำหรับอุปัชฌายะอาจารย์หรือพระเถระผู้ใหญ่เหนือตน กำหนดรู้ว่าภิกษุผู้นิสิตของตน สมควรจะได้รับปลดนิสัยให้อยู่ได้ตามลำพังหรือยัง, และภิกษุผู้นิสิตยุติคนนั้น สมควรจะเป็นปริสุปฏิฐาปกะปกครอง หมู่หรือยัง, เมื่อเห็นสมควรก็จะได้รับปลดจากนิสัยและสั่งให้สงเคราะห์บริษัท ดังพระศาสดาได้ทรงทำมา เมื่อครั้งทรงส่งพวกสาวกไปประกาศพระศาสนา และเมื่อครั้งทรงอนุญาตให้พวกสาวกรับให้อุปสมบทได้เอง ด้วยให้ถึงไตรสรณคมน์.

กัณฑ์ที่ ๑๔

วัตร

ขนบ คือแบบอย่าง อันภิกษุควรประพฤติในกาลนั้น ๆ ในที่
นั้น ๆ ในกิจนั้น ๆ แก่บุคคลนั้น ๆ ในบาลีท่านจัดไว้เป็นหมวด ๆ
นี้เรียกว่าวัตร. ภิกษุผู้เอาใจใส่ประพฤติวัตรนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ ได้ชื่อว่า
"อาจารย์สมุปนฺโน" ผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาท หรือ "วุฒสมุปนฺโน"
ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร เป็นคู่กับคุณบทว่า "สีสสมุปนฺโน" ผู้ถึง
พร้อมด้วยศีล ท่านสรรเสริญไว้ในพระธรรมวินัย. ในที่นี้จักกล่าว
เพียงวัตร อันยังจะพึงใช้ในกาลนี้แต่โดยใจความ เพื่อสะดวกแก่
การถือเอาอย่างปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์จริง ๆ ในที่นี้ จักจำแนก
วัตรเป็น ๓ คือ กิจวัตร ว่าด้วยกิจอันควรทำ ๑ จริยวัตร ว่าด้วย
มารยาทอันควรประพฤติ ๑ วิธวัตร ว่าด้วยแบบอย่าง ๑.

กิจวัตร

๑. ภิกษุผู้สัทธิวิหาริก ควรเอาใจใส่อุปัฏฐากอุปัชฌายะของ
ตน ตลอดกาลที่อาศัยท่านอยู่. ในบาลี จาระไนกิจไว้เป็นอย่างดี ๆ
เช่นแสดง ดังนี้ :-

ก. เอาใจใส่ในการอุปัฏฐากท่าน ในกิจทุกอย่าง. ในบาลี ยก
การถวายน้ำบ้วนปาก น้ำล้างหน้าและไม่มีฟัน ขึ้นแสดงเป็นเบื้องต้น.

ข. หวังความศึกษาในท่าน.

๕. ขวนขวายป้องกัน หรือระงับความเสื่อมความเสีย อันจักมี

หรือได้มีแล้วแก่ท่าน. ในบาลีแสดงอาการระงับความกระสัน ความ เบื่อหน่าย และปลดเปลื้องความเห็นผิดของท่าน เอาธุระในการ ออกจากครุกาบัติของท่าน ขวนขวายเพื่อสงฆ์ งดโทษที่จะลงแก่ท่าน หรือเพื่อผ่อนเบาลงมา.

ฅ. รักษาหัวใจท่าน ไม่คบคนนอกให้เป็นเหตุแห่ง. ในบาลี แสดงว่า จะทำการรับ การให้เป็นต้น กับคนเช่นนั้น บอกท่านก่อน ไม่ทำตามลำพัง.

ง. เคารพในท่าน. ในบาลี แสดงการเดินตามท่าน ไม่ซิดนิก ไม่ห่างนิก และไม่พูดสอดในขณะที่ท่านกำลังพูด ท่านพูดผิด ไม่หัก หรือค้านจึ่ง ๆ พูดอ้อมพอบท่านได้สติรู้สึกตัว.

จ. ไม่เที่ยวเตร่ตามอำเภอใจ จะไปข้างไหนลาท่านก่อน.

ฉ. เมื่อท่านอาพาธ เอาใจใส่พยาบาล ไม่ไปข้างไหนเสียกว่า ท่านจะหายเจ็บหรือมรณะ.

๒. ภิกษุผู้อุปัชฌายะ ควรมีใจเอื้อเพื่อในสังฆวิหาริกของตน ตลอดกาลที่เธออาศัยอยู่ ย่นแสดงโดยใจความดังนี้ :-

ก. เอาธุระในการศึกษาของสังฆวิหาริก.

ข. สงเคราะห์ด้วยบาตรจีวรและบริจาคว่างอื่น ถ้าของตน ไม่มี ก็ชวนขวยหา.

ค. ขวนขวายป้องกัน หรือระงับความเสื่อม ความเสีย อันจักมี หรือได้มีแล้วแก่สังฆวิหาริก ดังกล่าวไว้ในกรณีของ สังฆวิหาริก.

ฅ. เมื่อสัตถวิหาริกอาพาธ ทำการพยาบาล.

วัตรอันอาจารย์และอันเตวาสิกจะพึงประพฤติก่กัน พึงรู้โดยนัยนี้.

๓. ภิกษุผู้เป็นอาคันตุกะไปสู่อาวาสอื่น พึงประพฤติก่ให้สมเป็นแขกของท่าน ด้วยอาการดังนี้ :-

ก. ทำความเคารพในท่าน. ในบาติ แสดงความขื่อนี้ไว้ว่า พอจะเข้าเขตวัด ถอดรองเท้า ลดร่ม เปิดคลุมศิรยะ [ในบัดนี้ ลดจีวรเวียงบ่า] เข้าไปสู่สำนักเจ้าของถิ่นก่อน ไหว้เจ้าของถิ่นผู้แก่กว่าตน.

ข. แสดงความเกรงใจเจ้าของถิ่น. ในบาติ แสดงความขื่อนี้ไว้ว่า เห็นเจ้าของถิ่นกำลังทำธุระ เช่นกวาดลานพระเจดีย์ หรือทำยาแก้ภิกษุไข้ เธอละกิจนั้นมาทำการต้อนรับ บอกเธอทำให้เสร็จก่อน. กล่าวอนุโลมณัยนี้ เมื่อเข้าไป เห็นเจ้าของถิ่นกำลังมีธุระอย่างนั้น รอให้เสร็จก่อนจึงเข้าไปหา ถ้าเธอต้องพักงานไว้ อย่าอยู่ให้นาน.

ค. แสดงอาการสุภาพ จะเข้าไปในที่อันไม่ควรเหยียบย่ำ ด้วยเท้าเปื้อน ถ้าเท้าเปื้อนมา ล้างเท้าเสียก่อนจึงเข้าไป ถือเอาอาสนะอันสมแก่ตน ซึ่งเป็นผู้น้อยหรือผู้ใหญ่ หรือเสมอกับเจ้าของถิ่น.

ฅ. แสดงอาการสนิทสนมกับเจ้าของถิ่น. ในบาติ แสดงความขื่อนี้ ด้วยต้องการน้ำฉันก็ฉัน ต้องการน้ำใช้ก็ใช้. อนุโลมณัยนี้

เจ้าของดินทำปฏิสันถาร ก็รับ ไม่แสดงอาการรังเกียจ.

ง. ถ้าจะอยู่ที่นั่น ควรประพุดตีให้ถูกธรรมเนียมของเจ้าของดิน. ในบาลี จึงให้ถามถึงเสนาสนะอันถึงแก่ตน ถามถึงโคจรคาม ไกลใกล้ จะพึงเข้าไปเล่าหรือสาย บ้านไหนมีจำกัดของหรือมีจำกัดภิกษุ ถามถึงที่โคจรเป็นต้นว่า บ้านมิจฉาทิฎฐิ ที่อันประกอบด้วยภัยถามถึงที่ถ่ายเว็จ ที่ถ่ายปัสสาวะ สระน้ำ และกตติกาสงฆ์.

จ. ถือเสนาสนะแล้วอย่าดูคายน เอาใจใส่ชำระปัดกวาดให้หมดจด จัดตั้งเครื่องเสนาสนะให้เป็นระเบียบ.

๔. ภิกษุผู้เป็นเจ้าของดิน เมื่อมีอาคันตุกะไปสู่สำนัก พึงต้อนรับโดยสมควร ด้วยอาการดังนี้ :-

ก. เป็นผู้หนักในปฏิสันถาร. ในบาลี แสดงความขื่อนี้ว่า กำลังทำจิวร หรือนวกรรมอยู่ก็ดี กำลังกวาดลานพระเจดีย์อยู่ก็ดี กำลังทำยาแก่ภิกษุไข้ไม่หนักก็ดี ใหังคการนั้นไว้พลาง มาต้อนรับอาคันตุกะ เว้นไว้แต่กำลังทำยาแก่ภิกษุไข้หนัก ให้รีบทำให้เสร็จก่อน.

ข. แสดงความนับถือแก่อาคันตุกะ. ในบาลี แสดงความขื่อนี้ด้วยทำปฏิสันถาร ตั้งน้ำล้างเท้าเครื่องเช็ดเท้า ตั้งหรือปูอานสนะให้นั่งถามด้วยน้ำจันน้ำใส.

ค. ทำปฏิสันถารโดยธรรม คือให้สมแก่ภาวะของอาคันตุกะ. ในบาลี แสดงความขื่อนี้ไว้ว่า ถ้าอาคันตุกะแก่กว่าตน ลูกไปรับบาตรจิวรไว้ให้ท่าน ถ้ามีแก่ใจก็ช่วยเช็ดรองเท้าให้ด้วย เอน้ำมัน

ทาทำให้ และพดให้ท่าน. ถ้าอาคันตุกะอ่อนกว่าตน ก็เป็นแต่บอก
อาสนะให้หนึ่ง บอกให้น้ำฉันน้ำใช้ ให้เธอถือเอาฉันเอาใช้เอง [ใน
บัดนี้ สั่งให้ผู้อื่นทำให้เป็นการสมควร].

ฅ. ถ้าอาคันตุกะมาเพื่อจะอยู่ที่วัด เอาใจเอื้อเพื่อ แสดง
เสนาสนะให้ ถ้ามีแก่ใจ ช่วยปิดกวาดให้ด้วย บอกที่ทางและกติกาสง
ฆ์ให้รู้ ตามข้อที่อาคันตุกะจะฟังถาม อันกล่าวแล้วในอาคันตุก
วัตรนั้น.

๕. ภิกษุผู้จะไปอยู่ ณ ที่อื่น ฟังประพตดังนี้ :-

ก. เก็บงำเสนาสนะ ถ้าเห็นหลังคารั่วหรือชำรุด อาจมุง
อาจซ่อมได้ ทำให้เสร็จก่อน ถ้ารกหรือเประอะเปื้อนชำระให้สะอาด
ก่อน เก็บเครื่องเสนาสนะ คือ เตียงตั้งฟูกหมอน และเครื่องใช้ไว้
ให้เรียบร้อย อย่าทิ้งให้เกลื่อนกลาด ให้พื้นอันตราย ปิดหน้าต่าง
ประตูลั่นดาลหรือกุญแจ.

ข. บอกมอบคืนเสนาสนะแก่ภิกษุผู้เป็นเสนาสนคาหาปกะ ถ้า
ไม่มี บอกแม่แก่เพื่อนภิกษุผู้อยู่ด้วยกัน ถ้าตนอยู่รูปเดียว บอกแก่
หัวหน้าทายกหรือแก่นายบ้าน.

ค. บอกลาท่านผู้ที่ตนพึงพำนักอยู่ กล่าวคืออุปัชฌายะ หรือ
อาจารย์ผู้ให้ศีล. ในบัดนี้ บอกลาพระเถระเจ้าอาวาสด้วย.

๖. ภิกษุผู้จะเข้าไป เพื่อรับบิณฑบาตในละแวกบ้าน ควร
ประพตให้ลูกธรรมนิยมดังนี้ :-

ก. นุ่งห่มให้เรียบร้อย คือนุ่งปิดสะดือปกหัวเข่า ผูกประคคเ
เอว ซ้อนผ้าสังฆาฏิกับอุตราสงค์เข้าด้วยกันเป็น ๒ ผืน ห่มคลุม
ปิด ๒ บ่ากัลดุม.

ข. ถือบาตรในภายในจีวร เอาออกเฉพาะเมื่อจะรับบิณฑบาต.

ค. ดำรงกิริยาให้เรียบร้อย ตามสมณสาธูปในเสขียวัตร.

ฅ. กำหนดทางเข้าทางออกแห่งบ้าน และอาการของชาวบ้าน
ผู้จะให้ภิกษาหรือไม่.

ง. รู้ว่าเขาจะให้ รับบิณฑบาตด้วยอาการดำรงดังกล่าวไว้
ในหมวดโภชนปฏิสังยุตในเสขียวัตร.

จ. รูปที่กลับมาก่อน เตรียมอาสนะที่นั่งฉัน น้ำฉัน ภาชนะ
รองของฉัน ตลอดจนน้ำล้างเท้าและเครื่องเช็ดเท้า ไว้ทำรูปมา
ทีหลัง. ฝ่ายรูปมาทีหลัง ฉันแล้วเก็บของเหล่านั้นและกวาดหอนัน.
ธรรมเนียมนี้ สำหรับวัดที่ภิกษุทั้งหลายฉันในหอนันแห่งเดียวกัน แต่
ฉันไม่พร้อมกัน.

๗. ภิกษุผู้จะฉันอาหาร ควรประพฤดิให้ถูกธรรมเนียมดังนี้ :-

ก. นุ่งห่มให้เรียบร้อย ตามสมควรแก่ฉันในวัดหรือในบ้าน
ในอรรถกถาว่า เมื่อจะไปสู่ที่อังกาสของทายกแม่ในวัด ควรห่มคลุม
แต่ในบัดนี้ ในวัดใช้ห่มเฉวียงป่าทั้งนั้น.

ข. รู้จักอาสนะอันสมควรแก่ตน ถ้านั่งเข้าแถวในที่อังกาส
อย่างนั่งเบียดพระเถระ ถ้านั่งมีมาก เว้นไว้ที่ ๑ หรือ ๒ ที่ ในอาสนะ

ที่เขาตั้งหรือปฐมีจำกัดจำนวนภิกษุ จะทำอย่างนั้นไม่ได้ บอกให้พระเถระทำโอกาสแล้วนั่งได้ และอย่าห้ามอาสนะภิกษุผู้อ่อนกว่าด้วยนั่งเสียดหลายแถว เช่นนี้ภิกษุอ่อนไม่มีโอกาสจะนั่ง.

ก. ห้ามไม่ให้นั่งทับผ้าสังฆาฏิในบ้าน. ข้อนี้ช่างไม่สะดวกในบัดนี้เลย แต่ได้ความว่า เป็นธรรมเนียมเมื่อครั้งใช้ห่มผ้าเล็ก เมื่อนั่งทับผ้าสังฆาฏิเอามือลอดออกมาลำบาก นั่งไม่สะดวก ทั้งชวนเหนียวผ้าห่มให้เลื่อนลง. ในบัดนี้ คงไม่จำเป็นจะถือแล้ว.

ข. ทายกถวายน้ำถวายโภชนะ รับประทานเพื่อ ถ้าโภชนะเขาไม่ได้จัดถวายเฉพาะรูป ๆ เขาจัดมาในภาชนะอันเดียว ถวายให้ตักเอาเองหรือเขาคัดถวาย หวังให้ได้ทั่วกัน ถ้าของน้อยเห็นว่าจะไม่พอกัน ผลัดกันรับบ้างไม่รับบ้าง.

ง. ในโรงฉันเล็กพอจะแลทั่วถึงกัน ภิกษุทั้งหลายยังไม่ได้รับโภชนะทั่วกัน ภิกษุผู้สังฆเถระอย่าเพิ่งลงมือฉัน เว้นไว้แต่ในที่อากาศภิกษุมากแลเห็นกันไม่ทั่ว หรือพื้นวิสัยจะรอกอยกันได้.

จ. ถิ่นด้วยอาการอันเรียบร้อย ตามระเบียบอันกล่าวไว้ใน โภชนปฏิบัติสังยุตแห่งเสขียวัตร.

ฉ. อิ่มพร้อมกัน. ในบาลี แสดงความข้อนี้ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายยังฉันไม่แล้ว ภิกษุผู้สังฆเถระ อย่าเพิ่งรับน้ำล้างบาตร ในบัดนี้ให้ยังไม่บ้วนปากและยังไม่ล้างมือแทน.

ช. ระวังไม่บ้วนปากและล้างมือ ให้น้ำกระเซ็นถูกภิกษุผู้นั่งใกล้หรือถูกจีวรของตนเอง.

ฉ. ฉนั้นในที่อากาศของทายก เสร็จแล้ว ทำอนุโมทนา.

ธรรมเนียมเก่า กล่าวอนุโมตนารูปเดียว เป็นหน้าที่ของพระสังฆเถระ เช่นเดียวกับว่ายาถาในบัดนี้ แต่ให้มีภิกษุผู้รองลงมาอยู่เป็นเพื่อนราว ๔-๕ รูป ภิกษุผู้เหลือกลับไปได้ก่อน พระเถระจะส่งภิกษุอื่นที่ตน หรือทายกปรารถนาให้อนุโมทนาก็ได้. ในบัดนี้สวดพร้อมกัน บางที รูปหนึ่งเทศนาอนุโมทนาก่อน.

ญ. เมื่อกลับอย่าเบียดเสียดกันออกมา. ถ้าโรงฉันแคบ ภิกษุ ผู้อยู่ปลายแถวออกก่อน โดยทวนลำดับขึ้นไป แล้วยืนรออยู่ข้างนอก กว่าพระสังฆเถระจะออกมา ถ้าโรงฉันกว้าง ออกตั้งแต่ต้นแถว แล้วเดินกลับตามลำดับแก่ก่อน ท่านให้ไว้ระยะพอคนเดินผ่านได้ใน ระหว่าง.

ฎ. ห้ามไม่ให้หาน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวเทในบ้านเขา ของ เป็นเดนก็เหมือนกัน.

ฉ. โคนไม้เป็นเสนาสนะดั้งเดิมของภิกษุ แม้อย่างนั้น ใน พรรษาจำต้องหาเสนาสนะอันเป็นที่กำบังฝน อันคนทำหรืออันเป็นเอง. ของที่คนทำโดยอาการปกติของเรือน มีสัณฐานต่างกัน ใช้ได้ทั้งนั้น เว้นไว้แก่กุฎิดินล้วน อันเป็นของดิบกี่ตาม เผาสุกก็ตาม ข้อที่ห้าม ไม้ให้อยู่ในตุ่ม ก็น่าจะหมายเอากุฎิดินล้วนอันเผลอสุกนี้เอง, ของอัน เป็นเองนั้นออกชื่อไว้แต่ถ้าแห่งภูเขา จะถือเอาเป็นเสนาสนะได้ ส่วน โปรงไม้เป็นของห้ามไม่ให้ใช้เป็นที่อยู่.

ในสังฆิกาวาส ภิกษุทั้งปวงมีสิทธิในอันจะได้อยู่ในเสนาสนะ

ของสงฆ์ เว้นไว้แต่ประพาศิตนผิตธรรมวินัย ถูกจับไล่เสียจากวัด
สงฆ์จัดให้มีภิกษุไว้เป็นผู้แจกเสนาสนะ เรียกเสนาสนคาหาปกะ ห้าม
ไม่ให้ภิกษุแย่งชิงเสนาสนะกันอยู่ตามลำพัง การแจกเสนาสนะให้ถือ
มี ๒ คราว เมื่อในพรรษา ๑ เมื่อนอกพรรษา ๑. ในพรรษา ภิกษุ
ผู้ถือเสนาสนะมีสิทธิจะอยู่ได้ตลอดเวลาจำพรรษา ๓ เดือน นอก
พรรษา ภิกษุผู้แจกเสนาสนะจะย้ายภิกษุ จากเสนาสนะแห่งหนึ่งไปอยู่
แห่งอื่น เพื่อจะให้ภิกษุทั้งหลายได้รับเสนาสนะอันเหมาะสมแก่ตน ๆ
ในเวลาเช่นนั้น ห้ามไม่ให้กัณฑ์เสนาสนะ คือคือไม่ยอมไป ในบาติ
แสดงความข้อนีไว้ ด้วยห้ามไม่ให้หวงเสนาสนะที่ได้ถือไว้วันตลอด
กาลทั้งปวง ห้ามไม่ให้หวงเสนาสนะสงฆ์ แม้ที่เขาทำเฉพาะบุคคล
ตามลำดับพรรษา. อาพาธเพียงเล็กน้อย จะถือเอาเป็นเลศหวง
เสนาสนะ ก็ไม่ควร. ฝ่ายภิกษุผู้แจกเสนาสนะเล่า ควรรู้ภิกษุผู้อัน
ตนควรให้ย้ายหรือไม่ควร. ไม่ควรย้ายภิกษุผู้แก่กว่า เพื่อจะแจก
เสนาสนะให้ภิกษุผู้อ่อนกว่า. ไม่ย้ายภิกษุผู้ยังอาพาธ เว้นไว้แต่
อาพาธเป็นโรคอันจะติดกันได้ เช่น โรคเรื้อน และเป็นโรคอันทำ
เสนาสนะให้ปรอะเปื้อน เช่น โรคอุจจารธาตุ ควรจัดเสนาสนะให้อยู่
ส่วนหนึ่ง. ไม่ควรย้ายภิกษุผู้รักษาคั้งสงฆ์ เพราะเธอมีหน้าที่จะ
ต้องอยู่เฝ้าในสถานที่ใช้เป็นที่เก็บพัสดุของสงฆ์. ไม่ควรย้ายภิกษุผู้
เป็นพหูสูต ผู้มีอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ด้วยการบอกแนะอรรถ-
ธรรม. แม้ภิกษุผู้ทำการปฏิสังขรณ์เสนาสนะอันชำรุดให้คืนเป็นปกติ
ก็ไม่ควรให้ย้าย เธอเป็นผู้ชวนขาย ก็ควรจะให้อยู่ต่อไป. คำที่ว่านี้

หมายเอาการย้ายจากเสนาสนะดีไปอยู่เสนาสนะทราม. อนึ่ง ไม่ควร
ให้ภิกษุรูปเดียวถือเสนาสนะ ๒ แห่ง

ภิกษุผู้รับถือเสนาสนะของสงฆ์ ควรเอาใจใส่รักษาเสนาสนะ
ด้วยอาการดังนี้ :-

ก. อย่าทำเประเอื้อน. ในบาติ แสดงความข้อนี้ไว้ ด้วยห้าม
ไม่ให้ล้มเขพะลงบนพื้นที่บริกรรม [เช่นคาคปุนหรือปูไม้ขัดเกลี้ยง
หรือขัดเงา]. สวมรองเท้าอยู่ ห้ามไม่ให้เหยียบเสนาสนะเช่นนั้น
เท้าเอื้อนหรือล้างแล้วแต่ยังเปียก [เหยียบลงรอยเท้าปรากฏ] ก็ห้าม
ไม่ให้เหยียบ ให้ล้างและเช็ดจนแห้งหรือจนรอยเท้าไม่ปรากฏแล้ว
จึงเข้าไป. ห้ามไม่ให้อิงฝาที่เขาทำบริกรรม [โบกปุนทาสีเจียนสี
หรือแห่งอย่างอื่น] เสา บานประตู บานหน้าต่าง พนักก็เหมือนกัน
อิงไม่ควร. เติงตั้งของสงฆ์อันเป็นของตกแต่ง ตัวเปล่านอนทับ
นั่งทับมณฑกายนจะติดเประเอื้อน ควรเอาเครื่องลาดปูลงก่อน จึง
นอนทับนั่งทับ ทรงอนุญาตผ้าปูนอนผ้าปูนั่งเป็นบริวารสำหรับตัว
ไว้ ก็เพื่อจะได้ใช้เป็นของรับมณฑกายน. ตัวฟูกและตัวหมอน ก็
เหมือนกัน เขาทำไว้สำหรับนอนก็จริง แต่ไม่ใช่เพื่อนอนลงไปทั้ง
อย่างนั้น ตัวฟูกก็ทำเพื่อมีผ้าปูนอนลาดทับอีกชั้นหนึ่ง หมอนก็เพื่อ
มีปลอกหุ้ม บนของเช่นนี้ จะนอนทับลงไปทั้งอย่างนั้น ไม่มีผ้าลาด
กัน ไม่ควร. ส่วนเครื่องลาดที่ใช้สำหรับใช้นั่ง ไม่ควรนอนทับ ส่วน
เครื่องลาดทำไว้สำหรับนอน คือผ้าปูที่นอนและปลอกหมอน เป็น
ของทำไว้สำหรับรับมณฑกายนอยู่แล้ว นอนทับก็ได้. พระอรรรคภา-

จารย์กล่าวถึงข้อนี้อย่างกวัดขั่น จนขึ้นนอนหลับไป อวัยวะกระทบ
เตียงตั้ง ปรับเป็นอาบัตินับด้วยจำนวนเส้นขน เป็นเคราะห์ดีจริง ๆ
ที่ทรงอนุญาตให้แสดงอาบัตินั้นมากกว่าหนึ่ง รวมกล่าวว่า " สมพหุลา "
ถ้าต้องนับจำนวนว่าเท่านั้นเท่านั้น จะทำอะไรกัน กล่าวสั้น ของ
สงฆ์เกือบแตะเข้าไปไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ของสงฆ์ที่ทำไว้สำหรับ
บริโภคจะมีประโยชน์อะไร พัสคของสงฆ์มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร จัก
กล่าวข้างหน้า ในที่นี้ กล่าวไว้แต่เพียงว่าของสงฆ์ ใช้บริโภคได้
เหมือนกัน เก้าคร่ำคร่าไปโดยกาล ไม่เสียหายอะไรแก่ผู้บริโภค
ข้อที่ทรงอนุญาตให้ลาดก่อนจึงนอนนั้น เพื่อจะใช้ได้นาน อย่างเดียว
กับของบุคคล ที่นอนเขาก็มีผ้าปู หมอนเขาก็มีปลอกหุ้ม เพื่อรู้จัก
รักษาของ แม้คนที่ทรัพย์ อาจพลัดได้เดือนละตำรับ เขาก็ยังต้อง
รักษา ไม่ทำเช่นนั้น เป็นสุรุษสุรายไม่สมควร.

ข. ชำระให้สะอาด อย่าให้รกด้วยหยากเยื่อขางใยและละออง.

ค. ระวังไม่ให้ชำรุด เช่นจะยกเตียงตั้งเป็นต้นเข้าออก ระวัง
ไม่ให้กระทบบานประตูหรือฝา จะวางเตียงตั้งบนพื้นที่เขาทำกรรม
เอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งรองปลายเท้า อย่าให้ปลายเท้ากัดพื้น.

ฅ. รักษาเครื่องเสนาสนะ เป็นต้นว่าเตียงตั้ง ที่สุดจนกระโถน
ให้สะอาด และจัดตั้งให้เข้าระเบียบ.

ง. ตั้งน้ำฉันทน้ำใช้ไว้ให้มีพร้อม.

จ. ของใช้สำหรับเสนาสนะหนึ่ง อย่าเอาไปใช้ในที่อื่นให้
กระจัดกระจาย สำหรับที่ใด ให้ใช้ในที่นั้น แต่จะยืมไปใช้ชั่วคราวแล้ว

นำมาคืนได้อยู่ หรือในเวลาไม่มีภิกษุอยู่ ของเก็บไว้ในที่นั้นจะหาย หรือเป็นอันตรายเพราะสัตว์กัดเป็นต้น ภิกษุผู้เป็นเสนาสนคาหาปกะ จะขนเอาไปเก็บไว้ในที่อื่น สมควรแท้.

๕. ในสถานที่อยู่ของคนผู้เป็นหมู่กัน คนเหล่านั้นต่างถ่ายของโสโครกออกจากกายของตน ๆ ทุกวัน ๆ นี้เป็นภาระสำคัญอย่างหนึ่งของหัวหน้าผู้ปกครอง จะต้องจัดให้ถ่ายเป็นที่ ไม่ปล่อยให้ทำเรี่ยราดไม่เช่นนั้น สถานที่อยู่จะโสภณ ในสังฆิกาวาสก็ต้องจัดจุดเดียวกัน ในบาติ กล่าวทั้งที่ถ่ายอุจจาระทั้งที่ถ่ายปัสสาวะ. อันสถานที่เป็นกลางสำหรับใช้ทั่วไปเช่นนั้น จำต้องช่วยกันรักษาอยู่เอง พระศาสดาจึงต้องตั้งวัตรอันจะพึงประพฤตินในวัจจุกฎไว้ มีนัยดังนี้ :-

ก. การถ่ายเว็จ ถ่ายปัสสาวะและอาบน้ํา ตรีสให้ทำตามลำดับผู้ไปถึง ไม่เหมือนกิจอื่น อันจะพึงทำตามลำดับพรรษา.

ข. ให้รักษากิริยา เช่นประตูปิด ห้ามไม่ให้ควนผลึกเข้าไป ให้กระแอมหรือไอก่อน ฝ่ายผู้อยู่ข้างในก็กระแอมหรือไอรับ ต่อไม่มีเสียงจึงค่อยผลึกบาน จะเข้าจะออกอย่าทำผลุนผลัน ค่อยเข้า ค่อยออก อย่าเวิกผ่านุงเข้าไปหรือออกมา อย่าถ่ายเว็จและชำระ ให้มีเสียง.

ค. ให้รู้จักรักษาบริวาร เปลื้องจิวรพากไว้เสียข้างนอก อย่าครองเข้าไป.

ฅ. ให้รู้จักรักษาตัว อย่าเบ่งแรงจนถึงชอกช้ำ เว้นไว้แต่ท้องผูก เกินปกติ อย่าใช้ไม้ชำระอันประทุษร้ายตัว เช่นไม่มีคม ไม่มีปม

ไม่มีหนาม ไม้ผุ ให้ใช้ไม้ที่เหลาเกลี้ยงเกลมาแล้วชำระด้วยน้ำ.

ง. อย่าทำกิจอื่นในเวลานั้น ในบาติ แสดงความนี้ไว้ ด้วยห้ามไม่ให้เคี้ยวไม้ชำระฟันพลาง.

จ. ให้ระวังเพื่อไม่ทำสกปรก ถ่ายเว็จไม้ค้ำหรือเป็อนล่อง ถ่ายปัสสาวะไม่นอกราง ไม่บ้วนน้ำลายหรือสิ่งนำมูกลงในรางปัสสาวะหรือที่พื้น ไม่ทิ้งไม้ชำระลงในหลุมเว็จ ทิ้งในตะกร้าที่มีไว้สำหรับเมื่อชำระไม่เหลือน้ำไว้ในหม้อชำระ ซ้อหลังนี้ กล่าวเฉพาะใช้หม้ออันมีสำหรับวัจจุกฎีอันเป็นที่ถ่ายทั่วไป ถ้าใช้หม้อของตนเอง ไม่ห้าม.

ฉ. ให้ช่วยรักษาความสะอาด พบวัจจุกฎีโสโครกอันผู้อื่นทำไว้ให้ช่วยล้าง รกให้ช่วยกวาด ตะกร้าไม้ชำระเต็มให้เท น้ำสำหรับชำระหมด ให้ตักมาไว้.

ที่ถ่ายปัสสาวะนั้น กล่าวในบาติเพียงแต่ว่า จัดให้ถ่ายเป็นที่ มีกำแพงก่อด้วยอิฐหรือศิลาหรือมีฝาไม้บัง มีปาตุกา คือเชิงเท้าเป็นที่เหยียบนั่ง มีหม้อรองปัสสาวะที่ถ่าย มีวัตรจะพึงประพฤติอย่างไร ในที่นั้นหาได้แสดงไว้ไม่ ในวัดทั้งหลายก็ยังไม่เคยพบว่าจัดขึ้น แต่ได้พบโทษเพราะไม่จัดขึ้น คือกลิ่นปัสสาวะฟุ้งไปในที่นั้น ๆ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นสถานที่จัดใช้เฉพาะในบริเวณเป็นที่ประชุม เช่นในบริเวณโรงอุโบสถ ในบริเวณโรงธรรมสภา และในบริเวณอุปัฏฐานศาลา นอกจากบริเวณเหล่านี้ไม่ห้าม ใช้หม้อรอง ก็เห็นได้ว่าเป็นของใช้ชั่วคราว ไม่ใช่ยังยืนดังวัจจุกฎี

การเทและรักษาให้สะอาด จะไม่เป็นกิจอันหนัก ภิกษุผู้ทำเวร รักษาสถานที่ประชุมเหล่านั้น ก็พอทำได้กระมัง จึงไม่ได้ตั้งวัตรไว้สำหรับ.

๑๐. ถ้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งอาพาธลง ภิกษุผู้เพื่อนสหธรรมิก ควรเอาใจใส่ช่วยรักษาพยาบาล อย่าทอดธุระเสีย. พระศาสดาทรงปรารภภิกษุอาพาธ ตรัสสั่งไว้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย มารดาที่ดี บิดาที่ดี ของเธอทั้งหลายไม่มี, ถ้าพวกเขาจะไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาลพวกเขา ภิกษุใดปรารภนาจะอุปัฏฐากเรา ขอให้ภิกษุนั้นพยาบาลภิกษุไข้เถิด ถ้าอุปัชฌายะ อาจารย์ สัทธวิहारิก อันเดวาลิก ของผู้ไขมีอยู่ ให้เขาพยาบาลกัน กว่าจะหายหรือสิ้นชีพ ถ้าไม่มี ให้ผู้ร่วมอุปัชฌายะร่วมอาจารย์พยาบาล ถ้าภิกษุไข้เป็นผู้จรมมา ตัวคนเดียว ให้สงฆ์พยาบาล " ดังนี้. อธิบายความข้อหลังว่า ให้พระสังฆเถระเอาธุระเป็นกิจสงฆ์ จัดภิกษุบางรูปให้พยาบาลประจำ หรือจัดให้ผลัดกันรับวาระพยาบาล สุดแต่จะสะดวก. แต่ภิกษุผู้เข้าพยาบาลก็มี ไม่เข้าใจก็มี ถ้าไขหนักสมควรเลือกเอาภิกษุผู้เข้าใจ มอบให้รับธุระเป็นผู้พยาบาลใกล้ชิดภิกษุไข้ ภิกษุนอกจากนี้ ควรให้เป็นผู้ช่วยขนขวายในภายนอก เป็นต้นว่า ช่วยต้มน้ำหรือซักผ้า. ภิกษุพร้อมด้วยองค์ สมควรเลือกเป็นผู้พยาบาล ดังนี้ :
รู้จักประกอบเบ็ดข รู้จักของอันแสดงแก่โรคและไม่แสดง นำเข้าไปให้แต่ของไม่แสดง กันเอาของแสดงออกเสีย เป็นผู้ไม่เกลียดแต่ของ

โสโครก ไม่ใช่เป็นผู้มักได้ มีจิตเมตตา.

ฝ่ายภิกษุผู้อาพาธ รู้ว่าตนต้องเป็นภาระของเพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน ก็สมควรจะทำตนให้เป็นผู้พยาบาลง่าย คือทำความสบายให้แก่ตน [ไม่ฉันทของแสง และไม่ทำฝืนความสบายอย่างอื่น] รู้จักประมาณ คือความพอดีในของไม่แสง [เช่นไม่ฉันทมากเกินไป] ฉันทง่าย บอกอาการใช้ตามเป็นจริงอย่างไรแก่ผู้พยาบาล เป็นผู้อดทนต่อทุกขเวทนา.

แม้สามเณรก็ควรได้รับความพยาบาล คู่เดียวกับภิกษุ.

เพื่อนสหธรรมิก คือภิกษุก็ดี สามเณรก็ดี อาพาธอยู่ในที่อื่น แม้เป็นทางไกล และเป็นเวลาในพรรษา ยังทรงอนุญาตให้ทำสัตตาคะไปพยาบาลได้ และประทานยกเว้นด้วยเรื่องนิตยและอื่น ๆ อีก.

จริยาวัตร

ข้อ ๑ มีห้ามไม่ให้เหยียบฝืนผ้าขาวอันเขลาดในที่นิมนต์. มีเรื่องเล่าว่า โภธิราชกุมารเป็นหมัน ไม่มีโอรสธิดา เจริญเสด็จพระศาสดากับภิกษุสงฆ์ไปฉันท และลาดผ้าขาวเป็นทางเสด็จ เสี่ยงทายว่า ถ้าจะได้บุตรหรือบุตรี ขอให้พระศาสดาเสด็จเหยียบฝืนนั้นไป

๑. ในบาลีนับจำนวนเป็น ๕ เข้าใจว่าเดิมคงมีแต่ ๕ ประการข้างต้น ภายหลังชะรอยพระธรรมลังกาหากจารย์จะเห็นว่า องค์เนื่องด้วยของแสงและไม่แสง เป็นความข้อเดียวกัน จึงรวมเข้าเป็นองค์เดียวกัน เดิมไม่มักได้กับจิตมีเมตตาในระหว่างนั้น กับไม่เกลียดของโสโครก องค์ที่ ๒ จึงมี ๓ พากย์ แปรจากองค์อื่น และองค์ว่าไม่เกลียดของโสโครกกระเด็นออกไปอยู่ท้าย ไม่ต่ออนุสนธิกับการพยาบาล.

ถ้าจะไม่ได้ ขออย่าได้ทรงเหยียบ พระศาสดาไม่ทรงเหยียบ และ
'ตรัสห้ามไว้ด้วย. พระองค์ไม่ทรงเหยียบนั้น เพื่อจะไม่ทำประเวณี
กระมัง ในบัดนี้เขาปูผ้าขาวเป็นอาสนะที่พระนั่ง พระผู้ไม่ระวังกิริยา
เหยียบย่ำผ้านั้นเป็นรอยเปื้อน แสดงให้เห็นความสกปรก ไม่รู้จัก
รักษามารยาทของพระ น่าเกลียดอยู่ แม้พระพวกเดียวกันจะนั่งลง
ก็น่าขยะแขยง ผลแห่งความไม่รักษามารยาทในปัจจุบัน ส่อให้เห็น
มูลแห่งความหามนี้ชัด เพราะเหตุนี้ ควระวังเพื่อจะไม่เหยียบย่ำ
ผ้าอาสนะขาวที่ปูไว้สำหรับนั่ง เป็นแต่นั่งอย่างเดียว ส่วนผ้าที่
เขาปูไว้สำหรับยืนในการมงคล และผ้าสำหรับเช็ดเท้าที่ล้างยังเปียก
เหยียบได้ ไม่ห้าม.

ข้อ ๑ ยังไม่ได้พิจารณาก่อน อย่าเพิ่งนั่งลงบนอาสนะ. อธิบาย
ว่า จะนั่งลงบนอาสนะ อย่างนั่งผลุนผลันลงไป ทำเช่นนั้น ถ้ามีของ
อะไรวางอยู่บนนั้น จะทับหรือกระทบของนั้น ถ้าเป็นขันน้ำก็จะหก
เสียมารยาท พึงตรวจดูด้วยนัยน์ตาหรือด้วยมือลูบก่อน ตามแต่จะรู้
ได้ด้วยอย่างไร แล้วจึงค่อยนั่งลง.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้นั่งอาสนะยาวกับหญิงและคนพันทาง แต่จะ
นั่งกับคนมีอาสนะไม่เสมอกันได้อยู่. ที่อื่นเขาทำไว้นั่งยาว นั่งได้
ตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป เป็นจงยอกจากที่ได้ เช่นเก้าอี้ยาวที่ตั้งตามร่ม
ต้นไม้ก็ดี เป็นของอยู่กับที่ เช่นร้านไม้ที่เขาปักขาลงในดิน เอา
กระดาดตริงข้างบน หรือแทนก่อด้วยอิฐก็ดี ชื่อว่าอาสนะยาวในที่นี้
บนที่เช่นนี้ จะนั่งกับหญิงหรือคนพันทาง มีกะเทยเป็นต้น ไม่

ควร. คนมีอาสนะไม่เสมอกันนั้น ท่านแก้ว่า ภิกษุผู้แก่กว่าหรืออ่อนกว่ากันพัน ๓ พรรษาแต่หาได้พูดถึงอนุปสัมบันไม่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนมีอาสนะไม่เสมอกันนั้น ได้แก่อนุปสัมบันผู้ที่ภิกษุไม่ได้ยอมให้เข้าพวก จะนั่งบนอาสนะยาวเช่นนั้นก็อนุปสัมบันได้อยู่ ส่วนภิกษุด้วยกันเป็นสมานาสนิก ผู้มีอาสนะเสมอกัน นั่งรวมกันได้แท้. อธิบายอย่างนี้ ความเข้ารูปกันได้ตลอด แต่ในบาฬีเองก็แก้สมานาสนิกว่า ภิกษุผู้มีพรรษาไล่เลี่ยกัน เก่หรืออ่อนกว่ากันไม่ถึง ๓ พรรษา นักวินัยจงพิจารณาดูเถิด.

ข้อ ๑ ภิกษุผู้รองลำดับชั้นค้างอยู่ อย่าให้ลุก. อธิบายว่า ภิกษุผู้กำลังฉันอยู่ในโรงฉัน ภิกษุรูปหนึ่งไปล่า เมื่อเข้าไป ภิกษุผู้อ่อนกว่าเธอ จะต้องร่นลงมา ให้อาสนะแก่เธอตามลำดับพรรษา เช่นนี้อ่าให้เธอลุกจากที่ ฟังอนุญาตให้เธอนั่งต่อไป ส่วนตนฟังนั่งลงในที่ว่างแห่งใดแห่งหนึ่ง สุดแต่จะไม่ต้องกวนให้ภิกษุผู้ชั้นค้างลุกจากที่. หากภิกษุนั้นขึ้นแทรกแซงเข้าไป ภิกษุผู้อ่อนกว่า ก็ควรลุกร่นลงมา ให้อาสนะแก่เธอ ไม่ควรขวางอาสนะผู้แก่กว่า.

ข้อ ๑ จะพักในกลางวัน ท่านให้ปิดประตู. ในข้อนี้พระอรธกถาจารย์อธิบายจนเหลือใจ ว่าประตูเช่นไรควรปิด ประตูเช่นไรไม่ควรปิด ย่นมติของท่านเข้า ประตูเช่นไรปิดได้ เช่นประตูห้องก็ให้ปิด ประตูเช่นไรปิดไม่ได้ เช่นประตูเค็ยเสียบ ฝืดปิดไม่เข้า หรือประตูเป็นที่ใช้ของคนมาก ก็ไม่ต้องปิด ใจความที่ควรเข้าใจนั้น คือ ท่านให้ทำอย่างนั้น เพื่อให้พักในที่กำบัง คนเหลกหน้ามาจะได้ไม่

พบในเวลาอนหลับ เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็พึงปฏิบัติให้ถูกประสงค์ หากที่กำบังได้จึงพัก แม้นในที่ไม่มีประตู หรือมีแต่ไม่มีบาน หรือเคียวเสีย ปิดไม่ได้ก็ต้องมีอะไรบัง. ในที่มีคนช่วยระวัง ท่านว่าจะปิดก็ได้ นี้ควรใช้ได้ในกาลบางคราว เช่นคราวเจ็บไข้ มีผู้พยาบาลอยู่เป็นเพื่อน.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้เทอูจาระ ปัสสาวะ หยากเยื่อ หรือของเป็นเดน ทิ้งลงไปนอกฝานอกกำแพง. ถ้าภิกษุอยู่บนกุฏิ ทิ้งแม่หยากเยื่อลงไปทางหน้าต่าง ถูกคนเข้าก็เสียดิริยา ถ้ากุฏิอยู่ในที่ไม่ใช่ทางคนเดิน เทของเช่นนั้นลงไปจากข้างบน พื้นที่ข้างกุฏิก็รกรกปรก ควรถืออย่างกวดขัน. อีกอย่างหนึ่ง ห้ามไม่ให้ทิ้งของเช่นนั้นในที่สดเขียว คือในที่เพาะปลูกของเขา ต่างโดยเป็นนาเป็นไร่ ในบัดนี้ เป็นสนามหญ้าก็เหมือนกัน.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้ขึ้นต้นไม้ เว้นไว้แต่มีกิจ เช่นหลงทาง ต้องการจะขึ้นสูงเพื่อดูทาง เช่นนี้ขึ้นได้สูงชั่วคน กล่าวคือ ๔ ศอก ต้องการจะหนีอันตรายแต่สัตว์ร้ายเป็นต้น. ขึ้นสูงกว่านั้นก็ไม่ได้ จะพ่น.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้ไปเพื่อจะดูเพื่อนขับประ โคม เพื่อนั้น เช่น รัลละคร, ขับนั้น เช่น ขับเสภา ร้องสัฎฐา, ประโคมนั้น เช่น บรรเลงปี่พาทย์ มโหรี นี้เป็นองค์แห่งการเล่น การเล่นบางอย่างมี องค์ ๒ เช่นขับเสภา มีปี่พาทย์ส่ง บางอย่างมีองค์ครบทั้ง ๓ เช่น ละครรำ มีทั้งบทรำบทร้องบทส่งปี่พาทย์. ไปธุระอื่น ไม่ตั้งใจจะไปดู

พบเข้าในที่นั้น ไม่เป็นของเสีย อยู่ในวัด เขามามีการเล่นเช่นนั้น เฉพาะหน้า แลเห็นหรือได้ยิน ก็เหมือนกัน. แต่เพียงไปดูยังห้าม ไม่ต้องกล่าวถึงเพื่อนขับประโคมเอง เป็นอันห้ามแท้.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้กล่าวธรรมด้วยเสียงขับอันยาว. แสดงธรรม ก็ดี สวดธรรมก็ดี ด้วยทำนองมีเมื่อดพรายยี่ดยาวจนเสียพยัญชนะ ไม่ควร จะแสดงหรือสวดเป็นพอลำนำ เช่นที่เรียกว่า สรภัญญะ ได้อยู่ การเทศน์หรือสวดตลกคะนอง ต้องการสรวลเสเฮฮา เสีย สมณสาธูป นับเข้าในข้อนี้.

ข้อ ๑ ห้ามไม่ให้จับวัตถุเป็นอนามาต คือไม่ควรจับ อันมี ประเภทดังนี้ :-

ก. ผู้หญิง ทั้งเครื่องแต่งกาย ทั้งรูปที่ท่ามีลักษณะเช่นนั้น ดิรัจฉานตัวเมียก็จัดเข้าในหมวดนี้. ฟ้านุ่งผ้าห่มที่เขาสละแล้ว เช่น ปูเป็นอาสนะ พ้นจากความเป็นอนามาต.

ข. ทอง เงิน และรัตนะ ในอรรถกถาออกชื่อรัตนะ ๘ ประการ มุกดา มณี ไพฑูรย์ ประพาฬ ทับทิม บุษราคัม [ศัพท์ บาลีว่า มสารคฺคฺลฺ] สังข์ สีลา รวม ทอง เงิน เข้าด้วยเป็น รัตนะ ๑๐ ประการ. เพชรครั้งนั้นก็รู้จักกันแล้ว แต่อย่างไรไม่ยก ขึ้นกล่าวหาทราบไม่. สังข์นั้น เข้าใจว่า หมายถึงของที่ตกแต่งด้วย ทองและรัตนะ สำหรับรดน้ำตามธรรมเนียมของพราหมณ์ หรือ แม้สังข์สำหรับเป่าด้วย ไม่ใช่สังข์ทั่วไป เพราะกระดองสังข์ อนุญาต ให้ใช้ทำลูกกลมลูกถวนได้. สีลานั้น เข้าใจว่า หมายถึงของมีชาติสีลา

แต่เป็นของดี เช่นหยกและโมราเป็นตัวอย่าง เดิมทีชะรอยเขาจะใช้ของเช่นนั้นเป็นเครื่องประดับ คุณกำไลมือหยกของจีน ลูกประหรีว่าผูกข้อมือที่ทำด้วยศิลาแดงร้อยสลับกับลูกทอง ก็น่าจะออกจากหยกก่อน ไม่ใช่ศิลาทั่วไป.

ค. ศัสตราวุธต่างชนิด เป็นเครื่องทำร้ายชีวิตและร่างกาย เครื่องมือทำงานเช่นขวานเป็นต้น ไม่นับเข้าในหมวดนี้.

ฅ. เครื่องดักสัตว์ทั้งบนบกทั้งในน้ำ.

ง. เครื่องประโคมทุกอย่าง.

จ. ข้าวเปลือกและผลไม้อันเกิดอยู่ในที่.

การห้ามจับต้องวัตถุเป็นอนามาสนี้ ไม่ได้มาโดยตรงในบาลี พระอรธกถาจารย์เทียบเคียงนัยในวินิตวัตถุ คือเรื่องเทียบสำหรับตัดสินอาบัติบ้าง ในที่อื่นบ้าง วางธรรมเนียมไว้ แต่ก็เป็นการสมควรอยู่ เช่นภิกษุผู้เว้นจากฆ่าสัตว์ จะจับศัสตราวุธหรือเครื่องดักสัตว์ ดูน่าเกลียด เป็นผู้เว้นจากประโคม จะจับเครื่องประโคม ก็น่าเกลียดเช่นเดียวกัน. ตกว่าพัสดุที่ท่านว่าเป็นอนามาสน คงเป็นของไม่ควรแก่ภิกษุมาแต่เดิมด้วย.

วิธีวัตร

วิธีครองผ้าของภิกษุ ที่ใช้อยู่บัดนี้ ตามแบบธรรมยุต นุ่งอัตรวาสกม้วนชายเข้ามาข้างซ้าย เหน็บชายบนเหนือสะดือ ไม่ทำชายพก ริมผ้าข้างล่าง ทำให้ปกเข่าลงมาเพียงราวครึ่งแข้ง อย่าให้ปกลงมาจนกิดแข้งในเวลาก้าวเดิน เข้าที่ประชุมหรือออกนอก

อาราม นอกที่อยู่ รัศประคคเอา ห่มอุตตราสงค์ม้วนซ้ายเข้ามาดู
เดียวกัน ในอารามหรือในที่อยู่ ปิดบ่าซ้าย เปิดบ่าขวา นอกอาราม
นอกที่อยู่ คลุมทั้ง ๒ บ่า แหวกลูกบวบเอามือขวาออกมาทางกลีบ
จีวร กลัดรัศคุม. สังฆาฏิ ในบาลีกถ่าวว่าใช้ซ้อนกับอุตตราสงค์ห่ม
เข้าบ้าน แต่ในอารามโดยที่สุคในเวลาทำอุโบสถสังฆกรรมไม่ได้กล่าว
ถึงเลย ในเมืองเราใช้พาดบ่าซ้ายทับอุตตราสงค์.

บาตร ใช้ถือเมื่อเวลาเที่ยวรับภิกษา ด้วยอาการอันกล่าวแล้ว
ในกัณฑ์ที่ ๑๒ บริหารบริโภค ตอนบาตร.

วิธีพับจีวร กล่าวไว้ในบาลีไม่ให้พับหักกลาง ให้พับทำขนาด
เหลี่ยมเข้าข้างออกข้างราว ๔ นิ้ว เอาประคคเอาไว้ในขนาดแห่ง
อันตราวาสก. แบบนี้คืออยู่ กันจีวรเข้าตรงกลาง แต่ในเวลานี้หาผ้า
ได้ง่าย จึงไม่ค่อยรู้สึคนัก. จีวรครั้งเก่าเก็บบนราว วิธีเก็บ ถือ
จีวรด้วยมือข้างหนึ่ง ลูบราวด้วยมือข้างหนึ่ง เอาจีวรสอดใต้ราว
ค่อย ๆ พาดให้ชายอยู่ข้างตัว ขนคอยู่ข้างนอก.

บาตร เก็บไว้ใต้เตียงใต้ตั่ง วิธีเก็บ ถือบาตรด้วยมือข้างหนึ่ง
ลูบใต้เตียงใต้ตั่งด้วยมือข้างหนึ่ง แล้วจึงเก็บ.

วิธีเช็ดรองเท้า ใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อน แล้วจึงใช้ผ้าเปียกเช็ด.

วิธีพัดให้เธระ ในบาลีกถ่าวไว้ ให้พัดที่หลังเท้าหน ๑ ที่ตัว
หน ๑ ที่ศีรษะหน ๑. แต่พัดที่ศีรษะนั้น ในจำพวกถือต่ำสูง ควรงด.

วิธีเปิดปิดหน้าต่างตามฤดู ในฤดูหนาว ท่านแนะให้เปิดใน
กลางวัน ปิดในกลางคืน. ในฤดูร้อน ให้ปิดในกลางวัน เปิดในกลางคืน;

ข้าพเจ้าได้ลงในฤดูร้อน เปิดหน้าต่างแต่น้อยที่สุด สบายดีกว่าเปิดมากบาน เพราะอากาศภายนอกร้อนกว่าอากาศภายใน.

วิธีเดิน ท่านให้เดินเรียงตัวตามลำดับแก่กว่า เว้นระยะห่างกันพอคนเดินผ่านได้. ถ้าพระมาก แถวจะยาว ถ้าจะเดินระยะถี่กว่านั้น ควรเว้นตอนไว้พอคนที่ช่องผ่าน ไม่เช่นนั้น คนอื่นจะเสียประโยชน์.

จะทำวินัยกรรม ให้ห่มผ้าเฉวียงป่า นั่งกระหย่ง ประณมมือ ใช้นิคมมีปลงอาบัติเป็นต้น.

ว่านโนค่านมัสการ ว่า ๓ จบ ยังคำอื่นอีกก็มี เช่นคำปฎิญา เมื่อปลงอาบัติ คำพิจารณาและอื่น ๆ.

วิธีวัตรนี้ไม่คงแบบ อาจเปลี่ยนไปตามกาลเทศะ นำมากล่าวไว้ในที่นี้ เพื่อจะให้เห็นว่าหมู่ภิกษุจะประพฤติสม่าเสมอกัน ก็ต้องอาศัยวิธีด้วยประการหนึ่ง เช่นนุ่งห่มเป็นแบบเดียวกัน ครั้งโบราณท่านก็ได้จัดมาแล้ว ถ้าเป็นแบบล่วงเวลาและจะไม่ใช้ ก็ต้องมีวิธีใหม่ขึ้นแทนกัน ไม่เช่นนั้นจะค่อยหลุดไปที่ละอย่าง ๆ จนไม่มีอะไรเหลือ.

กัณฑ์ที่ ๑๕

การระ

พระรัตนตรัย ย่อมเป็นสรณะอย่างสูงสุดของพุทธศาสนิก ท่านจึงห้ามไว้ในบาติไม่ให้เล่นปรารภพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์. อธิบายความว่า เล่นในที่นี้ หมายถึงทั้งทำเล่นทั้งพูดเล่น เอาเรื่องพระพุทฺธเจ้าหรือเรื่องพระสงฆ์มาทำทำเล่น อย่างเล่นละครเพื่อความสนุก ไม่ควร จะเล่านิยายที่ผูกขึ้น แม้เป็นเรื่องสาธก จะออกพระนามของพระพุทฺธเจ้าหรือของพระสงฆ์ ในท้องเรื่อง เช่นเคยพูดถึงพระปัจเจกพุทฺธบ่อย ๆ เป็นต้นว่า ฟุ้งซ้างเมื่อผ่านไปมาข้อมให้พระปัจเจกพุทฺธ แม้เช่นนี้ ก็ไม่ควร หรือเรื่องพระพุทฺธเจ้า เรื่องพระสงฆ์ที่ได้ความรับรองว่าเป็นจริง จะเล่าด้วยโวหารตลกคณองเพื่อสรวลเสเฮฮา ก็ไม่ควร เพราะโทษแห่งความไม่สำรวมในข้อนี้ เรื่องพระพุทฺธเจ้าบ้าง เรื่องพระสาวกบ้าง อันไม่น่าเชื่อจึงมีดั้น. เรื่องที่ตั้งใจแสดงทำหรือเล่าถึงด้วยความเคารพ เพื่อจะนำไปให้เกิดความเลื่อมใส เช่นเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย ที่พวกเราทำอยู่เป็นตัวอย่างเห็นว่าไม่เป็นความผิดในข้อนี้.

อนึ่ง กิริยาแสดงความอ่อนน้อมแก่กัน เป็นความดีงามของหมู่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ การทำอัญชลี [คือประณมมือไหว้] การทำสามัคคีธรรม [คือความอ่อนน้อมอย่างอื่น อันเป็นความดีความงาม] ให้ทำตามลำดับผู้แก่พรรษา กว่ากัน อาสนะและข้าวน้ำที่ดีกว่า ก็ทรงพระอนุญาตให้ได้รับตาม

ลำดับผู้แก้พรษาเหมือนกัน.

เป็นธรรมเนียมของพวกภิกษุ ถือไม่ไหว้คนอื่นนอกจากพวก
ของตน ในบาลี้นเรียกว่าอนุปสัมบัน ภิกษุณีก็นับเข้าในพวกนี้
ในพวกภิกษุด้วยกัน ถือไม่ไหว้ภิกษุผู้อ่อนกว่า ย่อมไหว้เฉพาะ
ภิกษุผู้แก่กว่า ถึงอย่างนั้น ถือไม่ไหว้ภิกษุต่างนิกายซึ่งเรียกว่า
นานาสังวาส แปลว่าผู้มีธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมต่างกัน แม้แก่กว่า
แต่พูดไม่เป็นธรรม ย่อมไหว้แต่ภิกษุผู้พูดเป็นธรรม แม้ภิกษุผู้แก่
กว่า ร่วมนิกายเดียวกัน ซึ่งเรียกว่า สมานสังวาส แปลว่ามีธรรม
เป็นเหตุอยู่ร่วมเสมอกัน ก็ยังคงในบางเวลาดังนี้ :-

ก. ในเวลาประพติวุฏฐานวิธี คืออยู่กรรม เพื่อออกจาก
อาบัติสังฆาทิเสส.

ข. ในเวลาอุกสงฆ์ทำอุกเขปนียกรรม ที่ถูกห้ามสมโภคและ
สังวาส.

ค. ในเวลาเปลือยกาย.

ฅ. ในเวลาเข้าบ้านหรือเดินอยู่ตามทาง.

ง. ในเวลาอยู่ในที่มือที่แลไม่เห็นกัน.

จ. ในเวลาที่ท่านไม่รู้ คือนอนหลับหรือขลุกขลู่อยู่ด้วยธุระ
อย่างหนึ่ง หรือส่งใจไปอื่น แม้ไหว้ ท่านก็คงไม่ใส่ใจ.

ฉ. ในเวลาขบฉันอาหาร.

ช. ในเวลาถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ.

ไหว้ใน ๓ เวลาข้างต้นโดยลำดับลงมา คือ ข้อ ก. ข. ค. ท่าน

ปรับอบัติทุกกฎ ไหว้ในเวลาอีก ๕ ท่านว่าเพียงไม่ดีไม่งาม.

พวกภิกษุถือไม่ไหว้ผู้อื่นเนื่องมาจากมูลอะไร เป็นข้อที่น่ารู้ ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า เนื่องมาจากถือชาติก่อน ที่พวกพราหมณ์เป็นเจ้าของ พวกคนที่เลิกถือชาติ ก็คงแปรมาถือธรรมของพวกตนว่าดีกว่าของพวกอื่น แล้วกลายเป็นถือพวก ผลคือความถือตัวก็คงเป็นเช่นเดียวกัน ในพระสูตรแสดงว่า พราหมณ์บ้าง ปริพาชกบ้าง มาเฝ้าพระศาสดาบ้าง มหาพระสาวกบ้าง ทำแต่ปราศรัย หาไหว้ไม่ คนจำพวกนี้ ถือไม่ไหว้พวกอื่นจากพวกของตน พวกภิกษุก็คงถือตามธรรมเนียมนั้นเหมือนกัน จะถือไปอย่างอื่น ก็จะเป็นยอมตัวว่าเลวกว่าพวกเหล่านั้น เป็นไปไม่ได้ด้วยเอง เพราะเหตุนี้กระมัง จึงมีห้ามไม่ให้ไหว้คนต่างพวก.

การลุกขึ้นขึ้นรับ ก็เป็นกิจที่ผู้น้อยจะพึงทำแก่ผู้ใหญ่ แต่ไม่ได้กล่าวไว้ละเอียดเหมือนการไหว้ คงได้ความแต่ว่านั่งอยู่ในสำนักผู้ใหญ่ ไม่ลุกรับผู้น้อยกว่าท่าน การไหว้ก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน แต่หาได้กล่าวห้ามไว้ไม่. ตามธรรมเนียม ในบัดนี้จึงเวลานั่งเข้าแถวในบ้าน เข้าประชุมสงฆ์ในอาราม ไม่ลุกรับท่านผู้ใดผู้หนึ่ง.

การประณมมือ มักทำคู่กับนั่งกระห่่ง ทำได้แม้แก่ภิกษุผู้อ่อนกว่า เช่นเมื่อขอขมาโทษ หรือทำวินัยกรรม. ยืนทำก็มี ใช้ทำเฉพาะแก่ท่านผู้ใหญ่.

การทำสามิจิกรรมก็เหมือนกัน ทำได้แก่ภิกษุผู้อ่อนกว่า ในกาลบางคราว เช่นในเวลาสัทธิวิหาริกอาพาธ เป็นหน้าที่ของอุปัชฌายะ

จะพึงอุปัฏฐากสัทธวิहारิก.

ใน ๓ อย่างนี้ ไม่มีปรับอาบัติเหมือนในการไหว้.

อนึ่ง ครั้นพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายต่างพูดเรียกกันว่า "อาวุโส" ที่แปลตามพยัญชนะว่า "ผู้มีอายุ" ตรงความของเราว่า "คุณ" ตั้งตัวเป็นผู้เสมอกัน เว้นไว้แต่เป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยกว่ากันไกลไม่ไล่เลย เช่นเป็นอุปัชฌายะกับสัทธวิहारิก เช่นนี้ผู้น้อยพูดเรียกท่านผู้ใหญ่ว่า "ภนฺเต" แปลกันมาว่า "ท่านผู้เจริญ" ตรงความของเราว่า "ท่าน" ผู้ใหญ่พูดเรียกผู้น้อยว่า "อาวุโส" ตรงคำของเราว่า "เธอ." ก่อนหน้าปรินิพพาน ตรัสตั้งภิกษุทั้งหลายให้เรียกกันตามแก่ก่อน ให้ผู้อ่อนเรียกผู้แก่ว่า "ภนฺเต" ให้ผู้แก่เรียกผู้อ่อนว่า "อาวุโส" จึงใช้เป็นธรรมเนียมสืบมาจนกาลนี้. ข้อนี้มาในมหาปรินิพพานสูตร ในพระวินัยหาได้กล่าวถึงไม่ จึงไม่มีข้อปรับอาบัติแก่ผู้ทำผิดแบบ.

อีกอย่างหนึ่ง พวกภิกษุให้ออกชื่อกัน นำคำว่า "อายุสุมา" ข้าหน้าชื่อ เช่น "อายุสุมา อุปาติ" เป็นตัวอย่าง. ศัพท์นี้แปลตามพยัญชนะว่า "ผู้มีอายุ" ตรงความหมายของเราว่า "ท่าน" ยังใช้เรียกภิกษุผู้แก่กว่าและผู้ไล่เลี่ยกัน จนทุกวันนี้.

วณะแห่งกิริยาในทางไวยากรณ์ ผู้อ่อนพูดแก่ผู้แก่ใช้พหูวณะเหมือนพูดแก่มากคน ผู้แก่พูดกับผู้อ่อน ใช้เอกวณะ เป็นพูดแก่คนเดียว. คำเหล่านี้ ใช้ในวินัยกรรมนั้น ๆ มีแสดงอาบัติเป็นต้น ที่ให้พูดภาษามคธ.

อนึ่ง ข้อที่ทรงอนุญาตอาสนะดีกว่าตามลำดับผู้แก่นั้น ภิกษุผู้น้อยแสดงธรรม จะนั่งสูงกว่าพระเถระ และพระเถระจะนั่งต่ำกว่า หรือต่างนั่งเสมอกัน ด้วยเคารพในธรรมควรอยู่ และผู้น้อยเมื่อจะแสดงธรรมต้องอัญญาให้ได้รับอนุญาตจากผู้ใหญ่ก่อน จึงแสดงได้ ไม่เช่นนั้นเป็นข้ามผู้ใหญ่ เพราะหน้าที่แสดงธรรม เป็นของผู้ใหญ่ ต่อผู้ใหญ่ไม่สามารถด้วยประการไร จึงถึงผู้น้อย.

ข้อ ๑ อยู่ในกฏีเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า จะสอนธรรม จะอธิบายความ จะสาธยาย จะแสดงธรรม จะจุดจะดับไฟ จะเปิดจะปิด หน้าต่าง ต้องบอกขออนุญาตของท่านก่อนจึงทำได้ ห้ามไม่ให้ทำตามอำเภอใจ. ถ้าท่านอนุญาตไว้ให้ทำได้เสมอไป ไม่ต้องบอกทุกครั้งก็ได้.

ข้อ ๑ อุปัชฌายะก็ดี อาจารย์ก็ดี แม้ภิกษุอื่นผู้เป็นอุปัชฌายมัตต์ ผู้เป็นอาจารย์มัตต์ก็ดี เดินไม่ได้สวมรองเท้า ห้ามไม่ให้เดินสวมรองเท้า ภิกษุผู้พอเป็นอุปัชฌายะหรืออาจารย์ให้นิสัยได้ กล่าวคือ มีพรรษาแก่กว่าพัน ๑๐ ขึ้นไป ได้ชื่อว่า อุปัชฌายมัตต์ อาจารย์มัตต์ แผลว่า ปูนอุปัชฌายะ ปูนอาจารย์ แต่พระอรธกถาจารย์ แก้วว่า ภิกษุแก่กว่าเพียง ๖ พรรษา ได้ชื่อว่าอาจารย์มัตต์ เพราะอาจให้นิสัยแก่ภิกษุหนุ่มได้ เมื่อคราวเธอ ๔ พรรษา. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ภิกษุจะรับเป็นอาจารย์ให้นิสัยแก่ภิกษุใด ควรจะมีพรรษาแก่กว่าภิกษุนั้นพัน ๑๐ เช่นจะให้นิสัยแก่ภิกษุ ๔ พรรษา ตนควรจะมีพรรษา ๑๔ แล้ว ดังจะกล่าวเด็กอายุ ๑๒ ขวบว่า พอเป็นบิดาของเด็ก

เกิดใหม่ได้ เป็นอย่างไรบ้าง. จริงอยู่ เด็ก ๑๒ ขวบนั้นอีก ๔ ปี อายุได้ ๑๖ ขวบ อาจมีบุตรในปีนั้นก็ได้อีก ฝ่ายเด็กเกิดใหม่อายุได้ ๔ ขวบ ก็ยังต้องการคนเลี้ยง และคน ๑๖ ขวบอาจเลี้ยงก็ได้ แต่จะเรียกว่าเป็นคนคราวบิดาได้ละหรือ ข้าพเจ้าเห็นเป็นไม่ได้เลย เป็นได้เพียงพี่เลี้ยงน้องเท่านั้น อันจะนับว่าพอเป็นบิดาเขาได้ ก็ต้องเทียบเมื่อเขาเกิด ฉะนั้น อันจะนับว่าพอเป็นอาจารย์เขาได้ ก็ควรเทียบเมื่อเขาบวช ฉะนั้น

อนึ่ง เป็นธรรมเนียมของภิกษุผู้จะเข้าไปในเจดีย์สถาน อันเป็นที่ระลึกถึงพระศาสดา จะแสดงอาการเคารพไม่กั้นร่มไม้สวมรองเท้า ไม่ห่มคลุมเข้าไป ไม่แสดงการดูหมิ่นต่าง ๆ เช่น พุดเสียงดัง และนั่งเหยียดเท้า เป็นต้น ไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ และไม่ถ่มขี้ในลานพระเจดีย์ต่อหน้าพระปฏิมา นี่นับว่าเคารพในพระศาสดา.

อนึ่ง เป็นธรรมเนียมของภิกษุผู้จะทำวินัยกรรมต่อกัน เช่น บอกรักษาศีล ปวารณา แสดงอาบัติ จะทำผ้าห่มเฉียงบ่า นั่งกระหย่ง ประณมมือทำ และเมื่อฟังวินัยกถา หรือธรรมเทศนา นั่งฟังไม่พูดจាកันเสียด และระวังเพื่อจะไม่ไอกลบลเสียงผู้แสดง ไม่มีเหตุจำเป็น ไม่ลุกไปเสียดในเวลาที่ท่านกำลังแสดงค้างอยู่ รอจนจบจึงลุก ถ้าเป็นกถาที่ยาว เช่น เทศนาคัมภีร์ รออัจฉบกัณฑ์หนึ่ง ๆ อักษรจารึกพระธรรม ไม่เดินข้ามหรือย่ำเหยียบ. นี่นับว่าเคารพในพระธรรม.

อนึ่ง เป็นธรรมเนียมของภิกษุผู้จะเข้าประชุมสงฆ์ จะห่มผ้าเฉียงบ่า เว้นไว้แต่ในละแวกบ้าน และแสดงอาการตำรวมเรียบร้อย

ไม่ว่าผู้ใหญ่ผู้น้อย. นี้ นับว่าเคารพในสงฆ์.

การระ ๓ ประการนี้ มีในบาลีแต่การห่มผ้าเจวียงบ่านั่งกระหย่ง
ประณมมือทำวินัยกรรม นอกนั้นเป็นธรรมเนียมบัญญัติขึ้นภายหลัง
แต่เป็นวัตรอันดี ควรประพฤติตาม จึงกล่าวไว้ในกัมมัตถ์ด้วย.

กัณฑ์ที่ ๑๖

จำพรรษา

เป็นธรรมเนียมของบ้านเมือง ในครั้งโบราณ เมื่อถึงฤดูฝน ต้องงดการไปมาหาสู่ต่างเมืองชั่วคราว มีตัวอย่าง เช่นพ่อค้าสัตว์พาหนะ ถึงฤดูฝน ณ ที่ใด ต้องหยุดพัก ณ ที่นั้น เป็นอย่างนี้เพราะทางเดิน เป็นหล่ม ไปไม่สะดวก นอกจากนี้ยังจะถูกน้ำป่าหลากมาท่วมด้วย เมื่อครั้งปฐมโพธิกาล ภิกษุยังมีน้อย ถึงฤดูฝน ท่านก็หยุดเที่ยวจาริก ตามลำพังของท่านเอง ไม่ต้องทรงตั้งเป็นธรรมเนียม ครั้นมีภิกษุมากขึ้น จึงได้ทรงตั้งเป็นธรรมเนียม เมื่อถึงฤดูฝน ให้หยุดอยู่ที่เดียว ไม่ไปแรมคืนข้างไหนตลอด ๓ เดือน เราเรียกกันว่า จำพรรษา.

คิลิที่กำหนดให้เข้าพรรษา เรียก วัสสูปนายิกา ในบาลีกถาว่า วั ๒ คือ ปุริมิกา วัสสูปนายิกา วันเข้าพรรษาต้น ๑ ปัจฉิมิกา วัสสูปนายิกา วันเข้าพรรษาหลัง ๑. วันเข้าพรรษาแรก มีที่กำหนด ว่า เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้ววันหนึ่ง คือวัน แรมค่ำ ๑ เดือน ๘ วันเข้าพรรษาหลัง เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวย ฤกษ์อาสาฬหะนั้นล่วงไปแล้วเดือนหนึ่ง.

เหตุไฉน จึงกำหนดวันเข้าพรรษาไว้เป็น ๒ เป็นปัญหาที่มัวอยู่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระ อุปัชฌายะของข้าพเจ้า ทรงสันนิษฐานว่า วันเข้าพรรษาในปีหนึ่ง มีแต่วันเดียว แต่ในบาลีกถาว่าไว้เป็น ๒ นั้น ปุริมิกา วัสสูปนายิกา ได้แก่วันเข้าพรรษาในปีมีปกติกมาส, ปัจฉิมิกา วัสสูปนายิกา ได้แก่ วันเข้าพรรษาในปีมีอธิกมาส ที่ต้องเลื่อนวันจำพรรษาจากกำหนด

แรกออกไปอีกเดือนหนึ่ง. พระมตินี้ เพ่งอาการเพียงเท่านั้น ชอบ
แก่เหตุ แต่ตามโหราศาสตร์ การที่ต้องเลื่อนวันจำพรรษาออกไป
อีกเดือนหนึ่ง คือเพิ่มอธิกมาสนั้น ก็เพราะในวันเพ็ญแรก พระจันทร์
ยังหย่อน โคจรไม่ถึงฤกษ์อาสาพาหะ ถึงฤกษ์นั้น ต่อวันเพ็ญหลัง
เมื่อเป็นเช่นนี้ วันเข้าพรรษาก็มีแต่วันเดียว คือเมื่อพระจันทร์เพ็ญ
เสวยฤกษ์อาสาพาหะล่วงไปแล้ววันหนึ่ง เทียบกับสุริยคติกาล หลังวัน
เพ็ญในเดือนกรกฎาคม ถ้าในเดือนนั้น มีวันเพ็ญเป็น ๒ หลัง
วันเพ็ญหลัง. ข้าพเจ้าเชื่อว่า ครึ่งรจนาบาลีพวกภิกษุคงไม่เข้าใจ
ในโหราศาสตร์ ถึงกับจะหมายความว่า วันเข้าพรรษาหลัง กำหนด
เมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์อาสาพาหะล่วงไปแล้วเดือนหนึ่งนั้น อันเทียบ
ได้กับกับวันเพ็ญในเดือนสิงหาคม คงเอากำหนดเดือนหนึ่ง ที่ต้อง
เลื่อนออกไปนั้น บวกเข้ากล่าวอย่างนั้นเอง ไม่รู้ว่าเพิ่มอธิกมาส
เพื่อจะใช้วันทางจันทรคติ อันเร็วกว่าทางสุริยคติให้ลงกัน เช่นให้
ฤกษ์ที่จำพรรษา อันค่อยเหลื่อมจากกำหนดออกไป จนถึงเดือน
หนึ่งนั้น ตรงตามเดิม เพราะเหตุนี้ พระมติของเสด็จพระอุปัชฌายะ
ของข้าพเจ้าน่าจะถูก ข้าพเจ้าดำริหาทางสันนิษฐานที่เหมาะสมกว่านี้ยัง
ไม่แลเห็น.

เหตุไฉน จึงไม่ให้จำพรรษาตลอด ๔ เดือนฤดูฝน เป็นปัญหา
ที่กระจ่าง ต้องการเดือนท้ายฤดูฝนไว้เป็นจิรกาล คราวแสวงหา
จิร คราวทำจิรผลัดผ้าไตรจิรเดิม ทั้งในเวลานั้น ตอนเหนือ
น้ำคงลดแล้ว เช่นในประเทศของเรา.

ภิกษุจำพรรษา ต้องมีเสนาสนะที่มุงบัง มีบานประตูเปิดปิดได้ ห้ามไม่ให้อยู่จำพรรษาในกระท่อมผี ในร่ม [เช่นกลดพระธุดงค์หรือ กุฎีผ้า เช่นเต็นท์] ในตุ่ม [คือกุฎีดินเผากระมัง] ในโพรงต้นไม้ บนค้ำคบต้นไม้.

ในสังฆาราม เป็นหน้าที่ของภิกษุผู้เสนาสนคาหาปกะ จะแจกเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลายในพอกัน. ภิกษุผู้ได้รับแจกเสนาสนะแล้ว พึงปิดกวาดจัดเสนาสนะให้เรียบร้อย จนถึงตั้งน้ำจันน้ำใช้ไว้ให้เสร็จ นี่เป็นบรรพกิจอันจะพึงทำก่อนเข้าพรรษา เสนาสนะควรแจกก่อน ให้ผู้ได้รับมีเวลาจัดให้สะอาดทันวันเข้าพรรษา.

เข้าพรรษาทำกันอย่างไร ? ในบาลีกถ่าวเพียงให้ทำอาลัย คือผูกใจว่า จักอยู่ในที่นี้ ๓ เดือน. ความลงสันนิษฐานนั่นเอง ชื่อว่าทำอาลัยในที่นี้ แม้หากจะไม่ทำอาลัย แต่เมื่อถึงกำหนดเข้าพรรษาแล้ว ไม่ไปแรมข้างไหน ก็ได้ชื่อว่า เข้าพรรษาเหมือนกัน. แต่ในบัดนี้ มีธรรมเนียมที่ประชุมกัน กล่าวคำอธิษฐานพร้อมกันว่า " อิมสมิ อวาเส อิม เตมาลี วสุลี อุเปม " แปลความว่า " เราเข้าถึงฤดูฝน ในอวาสนี้ ตลอดหมวด ๓ เดือน. "

การจำพรรษาอยู่ในที่เดียวนั้น ควรมีเขตเป็นเครื่องกำหนดว่าอยู่ในที่เดียวเพียงไหน ? ในข้อนี้แล ท่านดังเลกกัน จะกำหนดด้วยวิหารคือกุฎีที่อยู่ หรือกำหนดด้วยอวาตทั้งสิ้น. เพราะเหตุนี้ จึงตั้งธรรมเนียมอธิษฐานพรรษาเฉพาะรูป ๆ ที่กุฎีซ้ำอีกว่า " อิมสมิ วิหารอ อิม เตมาลี วสุลี อุเปมิ " แปลความอย่างเดียวกัน เปลี่ยน

แต่เพียงในวิหารแทนในอवास. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า สุดแต่จะกำหนดเขต จุดเดียวกันกับสมมติสีมาแดนทำสังฆกรรม ถ้าภิกษุทำกุฎีอยู่จำพรรษาในป่าเฉพาะรูป เช่นนี้ คงกำหนดเขตเฉพาะกุฎีกับบริเวณ เข้าในคำบาลีว่า " ปาฏิปเท วิหาริ อูเปติ เสนาสนปถุณาเปติ " " ในวันปาฏิบพ [คือค่ำ ๑] เข้าสู่วิหาร จัดเสนาสนะ. " ถ้าอยู่จำพรรษาเป็นหมู่กัน เช่นนี้ คงกำหนดเขตตลอดที่อยู่ของหมู่ที่เรียกว่าอवास เข้าในคำบาลีว่า " ทวีสุ อวาเสสุ วสิสฺส วสติ " แปลว่า " อยู่จำพรรษาในอवास ๒ แห่ง " [ที่ท่านห้าม] ในภายหลังความสันนิษฐานของท่านลงในอันกำหนดเอาอวาสเป็นเขต จึงมรรคธรรมเนียมบอกเขตอวาส ให้ภิกษุทั้งหลายรู้ในวันอธิษฐานพรรษาจะได้ยังอรุณให้ตั้งขึ้นในเขตนั้น.

ถึงวันเข้าพรรษา ไม่เข้าพรรษาเที่ยวเร่ร้อนไปเสีย ไม่สมควรภิกษุครั้งก่อนถือเป็นกวดขัน เช่นภิกษุชาวป่าฐา เดินทางมาเพื่อจะเฝ้าพระศาสดา ถึงเมืองสาเกต ยังอีก ๖ โยชน์หรือ ๗ โยชน์ก็จะถึงกรุงสาวัตถีที่เสด็จประทับ ก็พอถึงวันเข้าพรรษา ต้องจำใจอยู่จำพรรษาที่นั่น มิไจรำจวนถึงพระศาสดาว่า มีอยู่ในที่ไกล แต่หาได้เฝ้าไม่ กำลังเดินทางอยู่กับพวกโคต่างก็ดี กับพวกเกวียนก็ดี หรือเดินสานไปในเรือของเขาก็คดี เมื่อวันเข้าพรรษามาถึงเข้า พึงเข้าพรรษาที่นั่น ที่ท่านแนะนำให้ผูกใจว่า " อธิ วสฺสึ อูเปมิ " แปลว่า " เราเข้าพรรษาในที่นี้. " ถ้าพวกโคต่างก็ดี พวกเกวียนก็ดี เขายกไปอื่น ท่านให้ไปกับเขา. ถ้าเขาถึงตำบลที่ภิกษุหมายจะไปในพรรษา

ท่านยอมให้อยู่จำพรรษากับพวกภิกษุในที่นั้นได้ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเขาถึงถิ่นของเขาเข้าก่อน ต่างคนต่างแยกย้ายกันไป ไม่ตั้งเป็นหมู่คฤงคิม ท่านแนะนำให้อยู่กับพวกภิกษุในตำบลนั้นต่อไป. เดินสานไปในเรือก็เหมือนกัน. ใน ๓ สถานนี้ ท่านว่าพรรษาไม่ขาด ได้เพื่อปวารณา.

คราวจำพรรษา เป็นอภิลักขิตสมัยที่ภิกษุบำเพ็ญสมณธรรม จะตั้งข้อกติกาหนดหมายกัน ห้ามไม่ให้ตั้งข้ออันไม่เป็นธรรม ท่านแสดงตัวอย่างไว้ เช่นห้ามไม่ให้บอกไม่ให้เรียนธรรมวินัย ไม่ให้สวาชยายธรรม ไม่ให้มีเทศนา ห้ามไม่ให้ ๆ บรรพชาอุปสมบท และให้หนีภัย ห้ามไม่ให้พูดกัน เกณฑ์ให้ถือธุดงค์ เกณฑ์ให้บำเพ็ญสมณธรรม ให้หนดหมายกันแต่ในข้ออันเป็นธรรม พุจฉดนาเพื่อให้เกิดอุตสาหะในการบอกการเรียนธรรมวินัยเป็นต้น เพื่อชวนชวายนิกิจพระศาสนา เพื่อรู้ประมาณในการพูด เพื่อมีแก้ไขสมาทานธุดงค์และบำเพ็ญสมณธรรมตามสัตติกำลัง เพื่อเอื้อเพื่อนำกันในวันนั้น ๆ เพื่อรักษาความสามัคคีไม่วิวาทแก่งแย่งกัน เพื่อรู้จักนับถือเกรงใจภิกษุอื่น เช่นจะสวาชยาย ไม่ทำความรำคาญแก่ภิกษุผู้บำเพ็ญภาวนา หลีกไปทำในโอกาสส่วนหนึ่ง. ข้อห้ามไม่ให้ตั้งกติกาอันไม่เป็นธรรมนี้ ควรใช้ได้ในที่อื่นทั่วไป.

ภิกษุผู้เข้าพรรษา ต้องอยู่ในที่เดียวอันกำหนดด้วยเขต ดังกล่าวแล้วตลอด ๓ เดือน จนพ้นวันปวารณาแล้ว จึงจะออกเที่ยวจาริกได้อีก ถ้าหลีกไปเสียในระหว่างนั้น เกิน ๓ วัน ไม่ได้รับ

ประโยชน์แห่งการจำพรรษา คึงจะกล่าวข้างหน้า. ถ้ามีธุระจริง ๆ ทรงอนุญาตให้ไปได้ แต่ให้กลับมาใน ๗ วัน เรียกว่าไปด้วยสัตตาทหกรณียะ หรือเรียกสั้นว่า สัตตาทหะ. ไปแรมคืนในที่อื่นไม่เกินกำหนดนั้น พรรษาไม่ขาด ได้อานิสงส์แห่งการจำพรรษา ถ้าเกินกำหนดพรรษาขาด. เมื่อจะไปด้วยสัตตาทหกรณียะ ให้ผูกใจว่า จะกลับมาใน ๗ วัน. แม้ไม่ได้ทำในใจไว้แต่เดิม เช่นไปคิดจะกลับในวันนั้น แต่เผอิญมีอันตรายเกิดขึ้น กลับไม่ได้ เห็นว่าพรรษาไม่ขาด เพราะยังอยู่ในพระพุทธานุญาตนั่นเอง ทั้งจิตคิดจะกลับก็มีอยู่. การไปด้วยสัตตาทหกรณียะ ไม่จำจะทำพิธีก็ได้ เพราะเหตุนั้น ในบาลีจึงมีพระพุทธานุญาตไว้ว่า ยังอีก ๗ วันจะถึงวันปวารณา ภิกษุออกจากอาวาสไปเลยก็ได้ พรรษาไม่ขาด. บาลีนี้แสดงว่า ไปด้วยไม่ผูกใจจะกลับก็ได้ ในที่นี้ว่าไปเลยได้นั้น เพราะวันสุดแห่งการจำพรรษาดกในวันที่ ๗ นั้น ในที่อื่นบ่งให้กลับใน ๗ วันนั้น เพราะยังไม่สิ้นกำหนดจำพรรษา. ในชั่ว ๓ เดือนนั้น ทรงอนุญาตให้สัตตาทหะได้คราวเดียว หรือหลายคราวก็ได้ ไม่ปรากฏชัดในบาลี เข้าใจกันในบัดนี้ว่า หลายคราวก็ได้ แต่ทำเป็นกิจลักษณะ ต้องมีธุระจึงไปพอเสร็จก็รีบกลับ หากจะรวมวันที่ไปในต่างคราวเข้าด้วยกัน บางทีจะไม่เกิน ๗ วันหรือรวมนั้น เช่นนี้พอสมควร. แต่ข้อที่พระอรธกถาจารย์กล่าวว่า เข้าพรรษาแล้วยังไม่ทันค้างคืน สัตตาทหะก็ได้ คุณลกแลกัจฉนัถ จะชื่อว่าอยู่จำพรรษาได้ละหรือ? ไม่ต้องกล่าวถึงอยู่คืนหนึ่งแล้ว ไปเสียตั้ง ๗ คืน ท่านคงอนุญาตเป็นแท้ ใน ๗

เดือนอยู่ที่ว่าจำพรรษาเพียง ๑๑ หรือ ๑๒ วัน นอกจากนั้น ไป
เที่ยวเตร่เสียด่างไหน ๆ ก็เห็นจะได้ละสิ.

พระเป็นเหตุไปด้วยสัตตาทกณียะ อันกล่าวในบาลีนั้น คือ :-

ก. สหธรรมิกหรือมารดาบิดาเจ็บไข้ รู้เข้า ไปเพื่อรักษาพยาบาล
ก็ได้.

ข. สหธรรมิกกระสันจะสึก รู้เข้า ไปเพื่อระงับก็ได้.

ค. มีกิจสงฆ์เกิดขึ้น เป็นต้นว่า วิหารชำรุดลงในเวลานั้น ไป
เพื่อหาเครื่องทำพหสัมพันธ์มาปฏิสังขรณ์ ใ้ได้อยู่.

ฅ. ทายกต้องการจะบำเพ็ญกุศล ส่งมานิมนต์ ไปเพื่อบำรุง
ศรัทธาของเขา ใ้ได้อยู่.

แม้พระอื่นนอกจากนี้ ที่เป็นกิจลักษณะ อนุโลมตามนี้ เกิด
ขึ้น ไปก็ได้เหมือนกัน.

ในเวลาจำพรรษาอยู่ มีอันตรายเกิดขึ้น จะอยู่ต่อไปไม่ได้
และไปเสียจากที่นั้น พรรษาขาด แต่ท่านไม่ปรับอาบัติ. ในบาลี
แสดงอันตรายไว้ ดังนี้ :-

ก. ถูกสัตว์ร้ายกัดตี โจรก็ตี ปีศาจก็ตี เบียดเบียน.

ข. เสนาสนะถูกไฟไหม้ หรือน้ำท่วม.

ค. ภัยเช่นนั้นเกิดขึ้นแก่โคจรคาม ลำบากด้วยบิณฑบาต.

ในข้อนี้ ชาวบ้านเขาอพยพไป จะไปตามเขาก็ควร.

ฅ. ขัดสนด้วยอาการ โดยปกติ ไม่ได้อาหารหรือเกศอันสบาย
หรือไม่ได้อุปัฏฐากที่สมควร.

ในข้อนี้ ยังทนอยู่ได้ ควรทนอยู่ไป พระศาสดาได้ทรงทำเป็นตัวอย่างไว้แล้ว เมื่อครั้งทรงจำพรรษาอยู่เมืองเวรัญชา ข้าพวง ภิกษุสงฆ์ได้รับความอดอยาก แม้อย่างนั้น ยังเสด็จอยู่นตลอดพรรษา. ต่ออยู่ไปอีกไม่ได้จริง ๆ จึงค่อยไป.

ง. มีหญิงมาเกลี้ยกล่อม หรือมีญาติมารบกวน ล่อด้วยทรัพย์สิน จิตเป็นธรรมชาติกลับกลอกเร็ว สักหน่อยจะเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ ไปเสียก็ได้. เห็นทรัพย์สินอันหาเจ้าของมิได้ ก็จวนเดียวกัน.

จ. สงฆ์ในอาวาสอื่น รวนจะแตกหรือแตกกันแล้ว ไปเพื่อจะห้ามหรือเพื่อจะสมาน.

ในข้อนี้ ถ้ากลับมาทัน ควรไปด้วยสัตตาคหณิยะ.

ภิกษุรับนิมนต์ของชาวบ้านก็ดี หรือนัดกันเองก็ดี เพื่ออยู่จำพรรษาในที่ใด ไม่อยู่ในที่นั้น ทำให้คลาดเสีย ต้องปฏิสสาวทุกกฎ แปลว่า ทุกกฎเพราะรับคำ แม้ในการรับคำอย่างอื่นแม้ทำให้คลาดก็เหมือนกัน. ท่านปรับเพียงทุกกฎนั้น มีอธิบายว่า เพราะเจตนาเดิมบริสุทธิ์ ถ้าตั้งใจจะทำให้คลาดมาแต่ต้น ท่านว่าเป็นปาจิตติยะ เพราะรับ เป็นทุกกฎเพราะทำให้คลาด. ข้าพเจ้าเห็นว่า วัตถุยังไม่จัดว่าเท็จลงไปโดยส่วนเดียว เหมือนเห็น จงใจพูดว่า ไม่เห็น ความสำเร็จผลอยู่ที่ทำหรือไม่ทำ ถ้าจะเทียบกับองค์ของมุสา ก็เท่ากับวัตถุไม่ปรากฏ มีแต่เจตนา และยังไม่ได้ทำวิการกายหรือวาจาให้เขาเข้าใจด้วย ยังไม่สำเร็จเป็นมุสา ควรปรับเป็นปฏิสสาวทุกกฎ

ตามบาลีเท่านั้น. แต่ทุกกฎเพราะทำผิดสังฆาณานิคมนี้ อย่าพึงเข้าใจ
ว่าเบา ล่วงได้ง่าย ๆ อาจให้ร้ายกว่ามุสาบางอย่างก็ได้.

ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาตลอดกาลจนได้ปวารณาแล้ว ย่อมได้
อานิสงส์แห่งการจำพรรษา นับแต่วันปาฏิบตไปเดือนหนึ่ง คือเที่ยว
ไปไม่ต้องบอกลา ตามสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรค ในปาจิตติย-
กัณฑ์ ๑ เทียวจาริกไปไม่ต้องถือเอาไตรจีวรไปครบสำหรับ ๑ ฉับ
คณโกชน์และปรมปรโกชน์ได้ ๑ เก็บอธิเรกจีวรไว้ได้ตามปรารธนา ๑
จีวรอันเกิดขึ้นในที่นั้น เป็นของได้แก่พวกเธอ ๑ ทั้งได้โอกาสเพื่อ
จะกรานกฐินและได้รับอานิสงส์ ๕ ข้างต้นนั้นเพิ่มออกไปอีก ๔ เดือน
ฤดูเหมันต์.

กัณฑ์ที่ ๑๗

อุโบสถ ปวารณา

อุโบสถ

นี่เป็นชื่อของการบำเพ็ญพรตอย่างหนึ่ง เนื่องด้วยอดอาหาร แปลว่า การเข้าอยู่ ตรงกับการจำศีลของเรา เป็นธรรมเนียมมีมาก่อนพุทธกาล กำหนดให้สมาทานในวันพระจันทร์เพ็ญ พระจันทร์ดับ และพระจันทร์กึ่งดวง ที่ตรงกับขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ หรือ ๑๔ ค่ำ และขึ้น ๘ ค่ำ แรม ๘ ค่ำโดยลำดับ. ครั้นถึงพุทธกาล พระศาสดาทรงพระอนุมัติธรรมนิยมนั้น ตรัสให้ใช้วันเช่นนั้น เป็นที่ประชุมกัน กล่าวธรรมฟังธรรม และเป็นที่สมาทานอุโบสถของคฤหัสถ์ แต่ในฝ่ายภิกษุบริษัท ทรงอนุญาตให้ทำอุโบสถเฉพาะในวันพระจันทร์เพ็ญ พระจันทร์ดับ. ๑๕ วัน หรือ ๑๔ วัน ต่อครั้งหนึ่ง.

ครั้งปฐมโพธิกาล พระองค์ประทานพระบรมพุทโธวาทในที่ชุมนุมสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ทรงยกคุณธรรมอันเป็นหัวใจพระศาสนาบางอย่างขึ้นแสดง ดังมีแจ้งในโอวาทปาติโมกข์. ในภายหลังประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถตามลำพัง ให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดสิกขาบทหมวดหนึ่ง ที่จัดไว้สำหรับเรียกว่าปาติโมกข์ ในที่ชุมนุมสงฆ์. ในบาลีเล่าเหตุทรงเลิกแสดงโอวาทปาติโมกข์ว่า เพราะมีภิกษุมิบริสุทธฺิ์ปนอยู่ในหมู่สงฆ์ ใคร่ครวญตามอนุรูปเหตุ น่าจะเห็นว่า เมื่อทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม และ

โปรดให้สวดปาติโมกข์ ก็เพื่อจะให้ฟังจนชินจะได้จำได้ เพราะการ
เรียนการทรงธรรมวินัย ใช้การฟังแล้วจำไว้เป็นทาง. นอกจาก ๒
วันนี้ ทรงพระอนุญาตให้ทำอุโบสถเป็นพิเศษบ้างก็มี ในคราวที่ภิกษุผู้
แตกต่างกันปรองคองกันเข้าได้ เช่นภิกษุชาวกรุงโกสัมพี นี้เรียกสามัคคี
อุโบสถ. นอกจากวันกำหนดนี้ ห้ามไม่ให้ทำอุโบสถพร้าเพรื่อ. โดย
นัยนี้ วันอุโบสถจึงมี ๓ คือ วันที่ ๑๔ วันที่ ๑๕ และวันสามัคคี.

ภิกษุหมุมนุมกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ตรีสให้สวดปาติโมกข์ มี
เพียง ๓ รูป ๒ รูป เรียกว่าคณะ ตรีสให้บอกความบริสุทธิ์ของตน
แก่กันและกัน. มีรูปเดียว เรียกบุคคล ให้อธิษฐานใจเอา. โดยนัยนี้
ได้การก คือผู้ทำก็เป็น ๓ คือ สงฆ์ คณะ บุคคล และได้อาการ
อันจะพึงทำก็เป็น ๓ คือ สวดปาติโมกข์ บอกความบริสุทธิ์ และ
อธิษฐาน.

ในอาวาสหนึ่ง ๆ [ที่มีสีมา] ให้มีโรงไว้แห่งหนึ่ง เป็นที่
สงฆ์ประชุมทำอุโบสถ กำหนดให้จุภิกษุได้ไม่น้อยกว่า ๒๑ รูป เมื่อ
ถึงวันกำหนด ให้ประชุมกันทำในที่นั้น นี้เรียกว่าโรงอุโบสถ. สถานที่
ที่เราเรียกว่าอุโบสถหรือโบสถ์ อันเป็นหลักของวัดในบัดนี้นั้น คือโรง
อุโบสถนี้เอง ในอาวาสเดียว ห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถมากกว่าหนึ่ง
ใช้แห่งหนึ่งอยู่ก่อน ภายหลังใช้แห่งอื่น ให้เลิกแห่งเดิมเสีย และห้าม
ไม่ให้เที่ยวทำอุโบสถตามบริเวณนั้น ๆ [นี้หมายเอาอาวาสที่มีสีมา
ใหญ่ หมุ่กุฏิอยู่ในสีมา] เว้นไว้แต่ภิกษุบางรูปเจ็บหนัก ไม่อาจให้
ปาริสุทธิ ดังจะกล่าวข้างหน้า และไม่อาจห้ามไปเข้าที่หมุมนุมสงฆ์ ถ้า

จำเป็นต้องทำอุโบสถในที่อื่นด้วยเหตุเช่นนี้ ให้บอกนัยหมายให้รู้ทั่วกัน

ถึงวันอุโบสถ ให้ภิกษุผู้เถระไปโรงอุโบสถก่อน สั่งภิกษุทั้งหลายให้ช่วยกันกวาดที่นั่น ถ้าค่ำให้ตามไฟ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ ตั้งหรือปูอาสนะไว้ ให้เสร็จก่อนประชุมสงฆ์ หรือจะจัดวาระให้ผลัดกันทำไว้แต่ต้นก็ได้. กิจ ๔ อย่างนี้เรียกบุพพกรณ์ แปลว่า ธรรมเนียมอันจะพึงทำก่อน.

ยังมีกิจอันจะพึงทำก่อนสวดปาติโมกข์อีก ๕ อย่าง คือ :-

ก. นำปาริสุทธิของภิกษุผู้เจ็บมา.

อธิบายว่า ภิกษุเจ็บ มีอยู่ในสี่มาคือในเขตร่วมสังฆวาส ไม่อาจไปสู่วัดที่ประชุมสงฆ์ ณ โรงอุโบสถ ภิกษุอีกรูปหนึ่งพึงรับมอบปาริสุทธิของเธอมารักษาแก่สงฆ์ นี้เรียกว่านำปาริสุทธิมา. วิธีมอบปาริสุทธินั้น ภิกษุผู้เจ็บ น่าจะชำระตนให้บริสุทธิ์จากอาบัติก่อน แล้วจึงบอกมอบ แต่ในบาลีหาได้กล่าวถึงไม่ กล่าวแต่เพียงให้ทำผ้าห่าเฉียงบ่านั้นกระห่่งประณมมือ กล่าวกะภิกษุรูปนั้นว่า " ปาริสุทธิทมฺมิ, ปาริสุทธิ เม หร, ปาริสุทธิ เม อาโรเจहि." แปลว่า ฉันมอบความบริสุทธิ์ของฉัน. " นี่เป็นคำของผู้เจ็บที่แก่กว่าผู้รับ เธอจงบอกความบริสุทธิ์ของฉัน. " นี่เป็นคำของผู้เจ็บที่แก่กว่าผู้รับ ถ้าอ่อนกว่า ใช้คำว่า " หรธ " แทน " หร " ใช้คำว่า " อาโรเจธ " แทน " อาโรเจहि " สำเร็จความแปลว่า " ผมมอบความบริสุทธิ์ของผม ขอท่านจงนำความบริสุทธิ์ของผมไป ขอท่านจงบอกความบริสุทธิ์ของผม. " ฝ่ายภิกษุผู้รับปาริสุทธิของภิกษุไข้ พึงบอกในสงฆ์

จะพึงบอกด้วยคำอย่างไร ในบาลีไม่ได้วางแบบไว้ ซ้ำกล่าวว่ามี
ไม่บอกก็เป็นอันนำมา. แบบที่ท่านใช้นั้น บอกควบกันกับบอกฉันทะ
ดังจะกล่าวข้างหน้า. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า มอบปาริสุทธินี้ ก็คือขอ
ให้ช่วยบอกปาริสุทธิแทนตนนั่นเอง ถ้ามตินี้ถูก น่าจะบอกเมื่อสวด
ปาติโมกข์จบแล้ว อย่างเดียวกับภิกษุผู้ไปบอกได้ด้วยตนเอง. คำ
บอกน่าจะว่าอย่างนี้ ต่างว่าภิกษุผู้อาพาธชื่ออุตตระ และแก้ว่า
ภิกษุผู้นำปาริสุทธิมา บอกว่า "อายุสุมมา ภนฺเต อุตฺตโร คิลานโน ;
'ปฺริสฺสุทฺโธติ ปฺฏิขานี, "ปฺริสฺสุทฺโธติ ตํ สงฺโฆ ธาเรตุ" แปลความว่า
"ท่านเจ้าข้า ท่านอุตตระอาพาธ ท่านปฎิญาณตนว่าเป็นผู้บริสุทธิ
ขอสงฆ์จงทราบท่านว่า เป็นผู้บริสุทธิ" ถ้าผู้นำแก้ว่า พึงกล่าวว่
"อุตฺตโร ภิกฺขุ" แทนคำว่า "อายุสุมมา อุตฺตโร" ใช้คำเรียก
อุตตระภิกษุว่า "เธอ" แทนคำว่า "ท่าน" เมื่อนำปาริสุทธิมาแล้ว
ภิกษุไซ้ก็เป็นอันได้ทำอุโบสถ.

ข. นำฉันทะของเธอมาด้วย.

อธิบายว่า ภิกษุผู้อยู่ในสีมาคือเขตชุมชนุม มีสิทธิในอันจะ
ได้เข้าประชุมด้วย จะทำกิจสงฆ์เว้นเธอเสีย กิจนั้นไม่เป็นธรรม
ไซ้ไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับความยินยอมของเธอ การให้อนุมัตินี้ เรียก
ว่าให้ฉันทะ. ภิกษุทุกรูป ผู้ได้รับนัดหมาย ควรมีแก้ไขในการเข้า
ประชุมทำกิจสงฆ์ ถ้าไม่อาจด้วยประการใดประการหนึ่ง เช่นอาพาธ
ก็พึงให้ฉันทะยินยอมให้สงฆ์ทำกิจนั้น. และในสมัยก่อน คงไม่ได้
ประชุมกันบ่อย ๆ เหมือนในบัดนี้ ถ้ามีกิจจะพึงทำ เช่นสมมติภิกษุ

ผู้เป็นเจ้าของหน้าที่ทำการสงฆ์ คงเอาไว้ทำในวันอุโบสถ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจึงแนะนำให้นำฉันทะของภิกษุไปใช้มาด้วยทีเดียว. จะทำให้สมควร คุณเหมือนจะต้องบอกเรื่องที่จะสงฆ์จะทำนั้นด้วย. บางที ด้วยการให้ฉันทะนี้เอง สงฆ์จึงทำอุโบสถได้ ถ้าเข้าใจว่า การมอบปาริสุทธิเป็นอันสั่งให้ปฏิบัติแทนตัว.

วิธีให้ฉันทะนั้น ในบาลีวางแบบไว้ว่า ภิกษุผู้ให้พึงทำอุตตรา-
สังค์เฉียงบ่า นั่งกระห่่งประณมมือ กล่าวกะภิกษุรูปหนึ่งว่า
" ฉนฺทํ ทมฺมิ, ฉนฺทํ เม หร, ฉนฺทํ เม อาโรเจหิ. " แปลว่า " ฉันท
ให้ฉันทะของฉันทะ เธอจงนำฉันทะของฉันทะไป เธอจงบอกฉันทะของ
ฉันทะ. " น่าจะเห็นว่า ท่านวางแบบไว้เพื่อกล่าวคำใดคำหนึ่งก็ได้ ถึง
มอบปาริสุทธิก็เหมือนกัน. นี่เป็นคำของผู้ให้แก่กว่า ถ้าอ่อนกว่า
ใช้คำว่า " หรต " แทน " หร " ใช้คำว่า " อาโรเจต " แทน
" อาโรเจหิ " และถือเอาความเข้าใจโดยสมควรแก่ธรรมดา ดังกล่าว
แล้วในมอบปาริสุทธินั้น. คำบอกของภิกษุผู้นำฉันทะ ไม่ได้วางแบบ
ไว้ในบาลี ท่านผูกขึ้นใช้ ต่างว่าภิกษุผู้ให้ฉันทะชื่ออุตตระและแก่กว่า
บอกว่า " อายสฺมา ฆนฺเต อุตฺตโร มยฺหิ ฉนฺทํ อทาสิ, ตสฺส
ฉนฺโท มยา อาหโร, สาธุ ฆนฺเต สจฺจโม ธาเรตุ. " แปลความ
ว่า " ท่านเจ้าข้า ท่านอุตตระ ได้มอบฉันทะแก่ผมๆ นำฉันทะของ
ท่านมาแล้ว ขอสงฆ์จงทราบ. " ถ้าผู้ให้อ่อนกว่า ใช้คำว่า " อุตฺตโร
ฆนฺเต ภิกฺขุ " แทน " อายสฺมา ฆนฺเต อุตฺตโร " และแปลคำเรียก
อุตตระภิกษุว่า " เธอ " แทน " ท่าน " ภิกษุผู้ให้ชื่ออย่างใด พึง

เปลี่ยนตามชื่ออย่างนั้น ยกชื่ออุตตระออกเสีย. บอกฉันทะเลวกับ
ปารีสัทธินั้น ดั่งนั้น :- " อุตตระ โภ ฆนเต ภิกขุ คิลานो มยุหิ ฉนทญจ
ปารีสัทธิญจ อทาสิ, ตสฺส ฉนโท จ ปารีสัทธิ จ มยา อาหฺวา,
สาธุ ฆนเต สงฺโฆ ชาเรตุ." แปลว่า " ท่านเจ้าข้า อุตตระภิกษุอาพาธ
ได้มอบฉันทะเลวและปารีสัทธให้แก่ผม ผมนำฉันทะเลวและปารีสัทธของเธอมา
แล้ว ขอสงฆ์จงทราบ." ได้รับฉันทะเลวของภิกษุผู้ไม่มาเข้าประชุม
อย่างนี้แล้ว สงฆ์ทำอุโบสถก็ได้ ทำสังฆกรรมอื่นด้วยก็ได้. ท่านว่า
ปารีสัทธิตำหรับอุโบสถอย่างเดียว ฉันทะสำหรับทั้ง ๒ อย่าง.

ค. บอกฤดู.

ฤดูที่นับกันอยู่ในพุทธกาล มี ๓ คือ เหมันตฤดู ๆ หนาว ๑
กิมฺหฺฤดู ๆ ร้อน ๑ วัสสานฤดู ๆ ฝน ๑ มีการกำหนดเริ่มต้น และม
ีการวิภาคแจกออกไปเป็นเดือนเป็นปีก็เป็นคติ กล่าวแล้วในมาตรา
เวลาในมาตรากัณฑ์. การบอกฤดูนั้น เข้าใจว่ามีประโยชน์นัยค
งหมายให้ภิกษุสงฆ์นับเวลาต้องกัน. เหตุอันจะให้นับเวลาคลาดเคลื่อนกัน
ที่แลเห็นอยู่ คืออิทธิมาส อิทธิวาร ที่เดิมเข้าไปในบางคราว เพราะ
เหตุอันกล่าวแล้วในมาตราเวลาในมาตรากัณฑ์นั้น ดูเป็นประโยชน์
จริง ๆ ในครั้งนั้น ในบัดนี้ก็ยังมีประกาศของบ้านเมืองให้ใช้ ต่าง
ว่าไม่มีประกาศเช่นนั้น การนับเวลาโดยจันทรคติ คงคลาดเคลื่อน
ด้วยอำนาจอิทธิมาส อิทธิวารนี้เป็นแน่. ในครั้งนั้น พวกภิกษุคงได้
เคยนับเวลาคลาดเคลื่อนมาแล้ว ในอุโบสถชั้นชกะจึงกล่าวถึงวัน
อุโบสถที่เจ้าอาวาสและอาคันตุกะนับแย้งกัน ช้างหนึ่งเป็นวันที่ ๑๔

ข้างหนึ่งเป็นวันที่ ๑๕. ตรัสให้บอกฤดู มีประโยชน์นัดหมายให้นับ
ถูกต้องกันแบบนี้. บอกว่าอย่างไร น่าจะนึกอยู่บ้าง. ข้าพเจ้าเข้าใจ
ว่าคงบอกฤดู เดือน ปักษ์ คีติ อันเป็นปัจจุบัน หรือแม้บอกกาล
ล่วง กาลยัง ในปีนั้นด้วย ฟังเห็นในวิธีบอกศักราช. แต่บอกกัน
อยู่ในบัดนี้ เพียงชื่อฤดู และในฤดูนั้น มีอุโบสถ ๘ หรือมีอุโบสถ ๙
ปวารณา ๑ หรือมีอุโบสถ ๑๐. อุโบสถอันมาถึงเข้านั้น เป็นที่เท่า
นั้น บ่วงไปแล้วเท่านั้น ยังเท่านั้น, โดยนัยนี้ เมื่อได้ฟังแต่ต้นฤดูว่า
ในฤดูนั้นมีอุโบสถ ๑๐ ก็รู้ได้ว่าในฤดูนั้นมีอชิตมาส.

ฉ. นับภิกษุ.

การนับภิกษุนี้ มีประโยชน์จะให้รู้ว่า ในอาวาสนั้น หรือใน
จังหวัดนั้นมีภิกษุเท่าไร กล่าวโดยความก็คือในระยะกิ่งเดือนสำรวจ
บัญชีภิกษุกันคราวหนึ่ง เพื่อจะได้รู้ว่ามิมีจำนวนคงหรือขึ้นลงเท่าไร.
วิธีนับ ท่านให้เรียกชื่อบ้าง ใส่คะแนนบ้าง. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ภิกษุ
ผู้อยู่ในอาวาสเดียวกันประชุม ควรนับด้วยวิธีเรียกชื่อ ถ้าภิกษุผู้
ประชุมอยู่ต่างอาวาส แต่ในจังหวัดเดียวกัน ควรนับด้วยวิธีใส่
คะแนน. ในบัดนี้ใช้นับไม่จำกัด ใช้วิธีอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ สุดแต่
จะสะดวก แต่การนับเรียกชื่อ ใครขาดรู้ได้ง่าย และการบอกก็บอกแต่
จำนวนภิกษุผู้เข้าประชุม ไม่ได้จำแนกว่าเจ้าอาวาสเท่านั้น อาคันตุกะ
เท่านั้น.

ง. สั่งสอนนางภิกษุณี.

ข้อนี้ได้กล่าวแล้วในสิกขาบทที่ ๑ แห่งโอวาทวรรค ปาจิตติย-

กัณฑ์. ในบัดนี้ ภิกษุณีไม่มีแล้ว กิจนี้ก็เป็นอันไม่ต้องทำ.

กิจ ๕ อย่างนี้ เรียกว่าบุพพกิจ แปลว่า ธุระอันจะพึงทำก่อน [แต่สวดปาติโมกข์].

ภิกษุผู้จะทำอุโบสถ ต้องชำระตนให้บริสุทธิ์จากอาบัติที่เป็น เทศนาคามินี คือแก้ได้ด้วยการศึกษา รู้ว่ามีอาบัติติดตัว เข้าฟัง ปาติโมกข์ ถูกปรับอาบัติทุกกฎ ขณะเมื่อฟัง นึกขึ้นมาได้ก็ต้อง บอกแก่ภิกษุผู้นั่งใกล้ๆ ว่า ข้าพเจ้ายังต้องอาบัติชื่อนั้น ลุกจากที่นี้ แล้วจักแสดง.

ภิกษุทั้งหลายละเมิดพระบัญญัติอย่างเดียวกัน ต้องอาบัติอย่าง เดียวกัน อาบัติของเธอทั้งหลายนั้น ท่านเรียกว่าสภาคาบัติ ท่าน ห้ามไม่ให้แสดงต่อกัน ห้ามไม่ให้รับของกัน ขึ้นทำ ท่านปรับเป็น ทุกกฎทั้งผู้แสดงทั้งผู้รับ แต่อาบัตินั้น ท่านยอมให้เป็นอันแสดงแล้ว. อาบัติต่างวัตถุ แม้ชื่อเดียวกัน เช่นปาจิตติยะเพราะนอนร่วมกับ อนุปลัมบันเกินกำหนด และปาจิตติยะเพราะสอนธรรมแก่อนุปลัม บันว่าพร้อมกันเข้า ไม่จัดเป็นสภาคาบัติ ต่างรูปต่างแสดงต่าง รับของกันได้. ถ้าสงฆ์คือภิกษุทั้งปวงต้องสภาคาบัติ ท่านให้สวด ประกาศในที่ประชุมแล้วฟังปาติโมกข์ได้ ข้อนี้จักไว้กล่าวข้างหน้า. อาบัติที่เป็นวุฏฐานคามินี จะพ้นได้ด้วยอยู่กรรม คือสังฆาภิเสก. ท่านให้บอกไว้แก่ภิกษุแม้รูปหนึ่งว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติสังฆาภิเสกมี วัตถุอย่างนั้น ๆ แล้วฟังปาติโมกข์ก็ได้. วิธีนี้เป็นเครื่องกันไม่ให้ ภิกษุปิดอาบัติสังฆาภิเสกอันเป็นเหตุอยู่ปริวาสไว้เกิน ๑๕ วัน คืออยู่

ภิกษุปฏิบัติตามแล้ว วันอยู่ปรินิพพานอย่างมากที่สุดก็เพียง ๑๕ วันเท่านั้น.

ในที่ประชุมพร้อมด้วยองค์ ๔ ดังต่อไปนี้ ท่านจึงให้ทำสังฆอุโบสถ คือสวดปาติโมกข์:-

๑. วันนั้นเป็นที่ ๑๔ หรือที่ ๑๕ หรือวันสามัคคี ใดๆ ใดอย่างหนึ่ง. วันที่ ๑๔ หรือที่ ๑๕ นั้น นับแต่อุโบสถหลัง สมด้วยคำในปาฏิโมกข์ฐปนขันธกะ คัมภีร์จุลวรรคว่าเพียง " ตพหุโปสเถ ปณฺณเรเส " ในวันอุโบสถที่ ๑๕ [เล่ม ๒ หน้า ๒๖๐] โดยนัยนี้ ดูเหมือนว่าสงฆ์จะทำในวันใดวันหนึ่งก็ได้ สุดแต่ความพอใจ แต่ในบาลีพระสูตรมีคำบ่งชี้ว่า ในวันนั้นตรงดิถีที่เท่านั้นของปีกษ ด้วยคำนั้นว่า " ตพหุโปสเถ ปณฺณเรเส ปุณฺณาย ปุณฺณมาย รตฺติยา " ในราตรีเต็มมีพระจันทร์เพ็ญ ในวันอุโบสถที่ ๑๕ [จุฬปุณณมสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกะ เล่ม ๑๔ หน้า ๑๐๕ ฉบับสยามรัฐ] และในอุโบสถขันธกะคัมภีร์มหาวรรค กล่าวถึงวันอุโบสถของเจ้าอาวาสกับของอาคันตุกะแย้งกัน เป็นที่ ๑๔ กับที่ ๑๕ บ้าง เป็นที่ ๑๕ กับวันปาฏิบทบ้าง ไม่กล่าวว่ที่ ๑๖, โดยนัยนี้ ลงสันนิษฐานว่า วันที่ ๑๔ หรือที่ ๑๕ นับแต่วันอุโบสถหลังนั้น ได้แก่ดิถีที่เท่านั้นแห่งปีกษด้วย. ถ้าเกิดนับวันอุโบสถแย้งกันขึ้นดังกล่าวแล้ว ท่านให้ข้างน้อยอนุวัตข้างมาก ถ้าเท่านั้น ท่านให้อาคันตุกะอนุวัตเจ้าอาวาส แต่ฝ่ายที่นับเป็นวันปาฏิบทแล้ว จะอนุวัตไม่ได้ ให้ออกไปเสียจากสีมา หรือนั่งอยู่ด้วยเพียงเพื่อให้กายสามัคคี. การนับวันนี้ ดูเหมือนต้องตกลงกันมาก่อนหน้าแล้ว ตลอดจนยกชื่อขึ้นสวดใน

ปาดิโมกข์.

๒. จำนวนภิกษุผู้ประชุม ๔ รูปเป็นอย่างน้อย เกินกว่านั้นใช้ได้ เธอทั้งหลายเป็นปกติคือเป็นภิกษุโดยปกติ ไม่ต้องปาราชิก หรือถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม แต่ ๒ ประเภทนี้ หมายถึงเป็นที่ ๔ อยู่ในสงฆ์ คือมีรูปนั้นบรรจบเป็น ๔ จึงใช้ไม่ได้ เธอทั้งหลายเข้า นั่งไม่ละหัดตบาสแห่งกันและกัน สำเร็จเป็นภิกษุผู้ประชุม.

๓. เธอทั้งหลายไม่ต้องสภาคาบัติ. แต่ถ้ามีอย่างนั้น ท่านให้ ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศว่า " สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, อหิ สพุโป สงฺโฆ สภาคํ อปตฺตํ อปนฺโน, ยทา อณฺณํ ภิกฺขุํ สุกฺขํ อนापตฺตํ ปสฺสิสฺสตี, ตทา ตสฺส สนฺติเก ตํ อापตฺตํ ปฏิกฺกิสฺสตี " ดังนี้ แปลว่า " ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์ทั้งปวงนี้ต้องสภาคาบัติ จักเห็นภิกษุอื่นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีอาบัติ เมื่อใด จักทำคืนอาบัตินั้นในสำนักเธอเมื่อนั้น. " เมื่อได้สวดประกาศ อย่างนี้แล้ว ทำอุโบสถก็ได้ ตามนัยนี้ ข้อนี้เป็นองค์แท้ทีเดียว ก็หาไม่ ถ้าไม่นับเอาข้อนี้ แยกภิกษาที่นั่งประชุมเขาหัดตบาสมาเป็น องค์ที่ ๓ จะแลเห็นว่าเป็นองค์ที่เว้นไม่ได้ และจะเชื่อมอนุสนธิสนิท ทั้งกับองค์ที่ ๒ ทั้งกับองค์ที่ ๔.

๔. บุคคลควรเว้นไม่มีในหัดตบาส คือไม่ได้อยู่ที่ประชุม บุคคลควรเว้นนั้น ท่านแจกไว้ถึง ๒๑ เผื่อไป ทั้งดูเหมือนจะไม่สิ้นเชิงด้วย ฟังกำหนดง่าย ๆ ดังนี้ :-

ก. คนไม่ใช่ภิกษุ หรือจะเรียกง่ายว่า อนุปลัมบัน ภิกษุณี

ก็นับเข้าในจำพวกนี้ด้วย.

ข. เป็นภิกษุอยู่ก่อน แต่ขาดจากความเป็นภิกษุด้วยประการใด ประการหนึ่ง คือ ต้องปาราชิกก็ดี ไปเข้ารีตเดิยรลัถั้ทั้งเพทศภิกษุก็ดี ลาสิกขาแล้วก็ดี.

ค. เป็นภิกษุ แต่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม.

จำพวกหลังนี้ ไม่เป็นที่ ๔ ในสงฆ์ไม่เป็นอะไร, อนุปลัมบัน นั้น ไม่ใช่ผู้มีสังฆาสร่วมกัน จึงเป็นบุคคลควรเว้น เช่นเดียวกับคนผู้ ไม่ใช่สมาชิก ไม่มีส่วนในการเข้าประชุมในสโมสรรณะนั้น หากพลัดเข้าไป เช่นปลอมเพศที่เรียกว่าเดยยสังฆาสร ไม่ใช่ที่ ๔ ในสงฆ์ ก็ เป็นใช้ได้ ไม่ต้องกล่าวถึงคนไม่รู้ธรรมเนียมกล้ากราบเข้าไป. ส่วน ผู้เป็นภิกษุอยู่ก่อน แต่ขาดจากความเป็นภิกษุแล้ว เช่นเดียวกับ สมาชิกผู้ถูกไล่เสียแล้ว หรือผู้ลาออกแล้ว ไม่มีส่วนแห่งการประชุม อีก. ส่วนภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมนั้น เช่นสมาชิกผู้ถูกห้าม จากการประชุมชั่วคราว.

ในคราวประชุมทำอุโบสถนี้ ภิกษุทั้งหลายถือเอาโอกาส สนทนากันถึงพระวินัยในสงฆ์ด้วย แต่ไม่ใช่พระพุทธานุญาตโดยตรง เนื่องด้วยการทำอุโบสถ. มีเป็นธรรมเนียมว่า จะสนทนากันถึง พระวินัยในท่ามกลางสงฆ์ ทั้งผู้ถามทั้งผู้วิสัชนา ต้องได้รับสมมติ ก่อน ประกาศสมมติตนเองก็ได้ ภิกษุอื่นประกาศสมมติให้ก็ได้ เพียงด้วยญัตติกรรมก็พอ. คำประกาศสมมติตนเองเป็นผู้ถามว่า อย่างนี้ :- " สุณาคู เม ภนุเต สงุโฆ, ยถิ สงุฆสุส ปตุตถลลัถิ,

อิหฺม อิตฺตฺตฺนฺนํ วิณฺยํ ปุจฺเจยฺย " แปลว่า " พระสงฆ์เจ้าข้า ของ
ฟังข้าพเจ้า, ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว, ข้าพเจ้าขอถาม
พระวินัยต่อผู้มีชื่อนี้. " ชื่ออย่างไรกล่าวออกในที่ว่า " อิตฺตฺตฺนํ "
เช่นชื่ออุตฺตระ แก่กว่า กล่าวว่ " อาษสมฺมุตฺต อุตฺตริ " อ่อนกว่า
กล่าวว่ " อุตฺตริ ภิกฺขุ " ถ้าเป็นสังฆเถระ กล่าวว่ " อาวุโส
แทน " ภนฺเต. " คำประกาศสมมติตนเองเป็นผู้วิธินาว่าอย่างนี้ :-
" สฺมาตุ เม ภนฺเต สฺโฆ, ยถิ สฺงฆสฺส ปตฺตกฺกฺลฺล, อิหฺม
อิหฺม อิตฺตฺตฺนํ วิณฺยํ ปุจฺเจยฺย วิสขฺเขยฺย " แปลว่า " พระสงฆ์เจ้าข้า
ของฟังข้าพเจ้า, ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว, ข้าพเจ้า
อันผู้มีชื่อนี้ ถามาถึงวินัยแล้ว ขอวิธินา " ถ้าผู้ถามชื่อเรวตะ
แก่กว่า กล่าวว่ " อาษสมฺมตา เรวเตน " อ่อนกว่า กล่าวว่
" เรวเตน ภิกฺขุณา " แทน " อิตฺตฺตฺนํ วิณฺยํ " ภิกฺขุอื่นประกาศ
สมมติให้เป็นผู้ถาม ประกอบชื่อแทนว่าอย่างนี้ :- " สฺมาตุ เม
ภนฺเต สฺโฆ, ยถิ สฺงฆสฺส ปตฺตกฺกฺลฺล, อาษสมฺมา เรวโต อาษสมฺมุตฺต
อุตฺตริ วิณฺยํ ปุจฺเจยฺย " แปลว่า พระสงฆ์เจ้าข้า ฯ ล ฯ ขอ
ท่านเรวตะถามวินัยต่อท่านอุตฺตระ. " ให้เป็นผู้วิธินาว่าอย่างนี้ :-
" สฺมาตุ เม ภนฺเต สฺโฆ, ยถิ สฺงฆสฺส ปตฺตกฺกฺลฺล, อาษสมฺมา
อุตฺตโร อาษสมฺมตา เรวเตน วิณฺยํ ปุจฺเจยฺย วิสขฺเขยฺย " แปลว่า
" พระสงฆ์เจ้าข้า ฯ ล ฯ ขอท่านอุตฺตระอันท่านเรวตะถามถึงวินัย
แล้ววิธินา. " ธรรมเนียมนี้คงไม่เป็นไปได้เท่าไรนัก ตกมาถึง
ภิกษุสงฆ์ไม่ใช่เจ้าของภาษาบาลี ทำไมถนัดหรือทำไมได้ด้อยู่เอง จึง

เกิดขึ้นเป็นแบบถมและวิชันากันด้วยบุพพกรรม์ บุพพกิจ และ
องค์แห่งความพร้อมพร้งของสงฆ์ แห่งอุโบสถกรรมเท่านั้น ขึ้น
ที่ไม่ยักย้าย กลายเป็นพิธีไป. ในธรรมยุตติกนิกายเล็กมานานแล้ว
เป็นแต่สวดเรื่งนั้นนำ พอได้บอกฤดู บอกจำนวนภิกษุ บอกวัน
อุโบสถเท่านั้น.

การสวดปาติโมกข์ ตรัสให้เป็นหน้าที่ของพระเถระผู้ใหญ่ แต่
ถ้าไม่สามารถด้วยประการใดประการหนึ่ง จะเชิญให้ภิกษุอื่นผู้
สามารถสวดก็ได้ เป็นอันว่ารูปใดรูปหนึ่งสวดก็ภิกษุผู้สวดนั้น
ควรเลือกเอาผู้ฉลาด จำปาติโมกข์ได้ เข้าใจว่าพากย์และอักษรถูกต้อง
จังหวะและชัดเจน และอาจสวดได้ ไม่ใช่ผู้มีเสียงแหบเสียงเครือ
หรือเจ็บเป็นหวัด. ภิกษุผู้สวด ควรตั้งใจสวดให้ชัดให้ดัง พอบริษัท
ได้ยินถนัดทั่วกัน แกล้งทำอ้อมแอ้มอุบอิบเสีย ท่านปรับเป็นทุกกฎ.

ในคำสวด มีที่เปลี่ยนวันแห่งหนึ่ง ถ้าวันที่ ๑๕ สวดว่า " อชฺชุ-
โปสโต ปณฺณรโส " แปลว่า " อุโบสถวันนี้ที่ ๑๕ " ถ้าวันที่ ๑๔
สวดว่า " อชฺชุโปสโต จาคุทฺทโส " แปลว่า " อุโบสถวันนี้ที่ ๑๔ "
ถ้าเป็นวันปรองดอง สวดว่า " อชฺชุโปสโต สามคฺคิ " แปลว่า
" อุโบสถวันนี้ เป็นวันสามัคคี. "

ในปาติโมกข์ ท่านจัดหมวดไว้ เรียกว่าอุทเทส โดยย่อมี ๕
นิตานุทเทส ๑ ปาราชิกุทเทส ๑ สังฆาทิเสสอุทเทส ๑ อนียตุทเทส ๑
วิตถารุทเทส ๑. อุทเทสหลังสงคราะห์นิตสัคคิอุทเทส ๑ ปาจิตติ-
ยุทเทส ๑ ปาฏิเทสนิยุทเทส ๑ เสขิยุทเทส ๑ สมถุทเทส ๑ โดย

พิสดาร จึงเป็นอุทเทส ๘. นี้สำหรับจะได้อู้จักคัดตอนสวดปาติโมกข์
เมื่อถึงคราวที่จำเป็น. โดยปกติท่านให้สวดจนจบ เว้นแต่ไม่มีภิกษุ
จำได้จนจบ เช่นนี้ ให้สวดทำอุทเทสที่จำได้. อีกอย่างหนึ่ง เกิด
เหตุฉุกเฉินที่ท่านเรียกว่าอันตรายขึ้น ท่านให้สวดย่อได้. วิธีสวด
คัดตอนนั้น ใน ๔ อุทเทสข้างต้น จะยกเลิกไม่สวดตั้งแต่อุทเทสใด
ไป ให้ย่อตั้งแต่อุทเทสนั้นด้วยสุดบท.

คำย่อนั้น ท่านวางแบบไว้ดังนี้ :- ต่างว่าสวดปาราชิกอุทเทสจบ
แล้ว จะย่อตั้งแต่สังฆาติเสส ฟังสวดว่า " สุตา โข อายสุมฺนฺเตหิ
เตรสฺ สงฺฆาติเสสา ฌมฺมา, สุตฺร โข อายสุมฺนฺเตหิ เทว อนิยตา
ฌมฺมา ฯ เป ฯ " แล้วลงท้ายว่า " เอตฺตํ ตสฺส ภควโต ฯ เป ฯ
ลิกฺขิตพฺพํ " แบบนี้เทียบคำท้ายอุทเทสว่า " อุทฺธิฏฺฐา โข อายสุมฺนฺโต
เตรสฺ สงฺฆาติเสสา ฌมฺมา " และมีศัพท์ว่า " โข " ทุกแห่ง นำ
จะประกอบว่า " สุตา โข อายสุมฺนฺเตหิ เตรสฺ สงฺฆาติเสสา ฌมฺมา,
ตตฺถายสุมฺนฺเต ปุจฺฉามิ ฯ เป ฯ เอวเมตฺติ ฌารยามี. " ตอนอนิยตุทเทส
เป็นต้น ก็ประกอบเช่นกัน ถ้าจะสวดเป็นตอนเดียวกัน นำจะคัด
ศัพท์ว่า " โข " และบทว่า " อายสุมฺนฺเตหิ " ข้างหลัง ๆ เสีย
คงไว้แต่ข้างต้นดังนี้ :- " สุตา โข อายสุมฺนฺเตหิ เตรสฺ สงฺฆาติเสสา
ฌมฺมา, สุตฺรา เทว อนิยตา ฌมฺมา, ฯ เป ฯ ตตฺถายสุมฺนฺเต
ปุจฺฉามิ ฯ เป ฯ เอวเมตฺติ ฌารยามี " เช่นนี้ คำต่อท้ายจะต้องว่า
" อุทฺธิฏฺฐิ โข อายสุมฺนฺโต นิทานิ, อุทฺธิฏฺฐา จตฺตาริ ปาราชิกา
ฌมฺมา, สุตฺรา เตรสฺ สงฺฆาติเสสา ฌมฺมา, ฯ เป ฯ " ก่อนแล้วจึง

ต่อคำว่า "เอตตํ ๗ เป ๗ ลิกขิตพพํ" จึงถูกระเบียบ. แต่แบบ
เช่นนี้ จะใช้ได้เฉพาะในเวลาไม่มีผู้สามารถสวดจบ จะใช้เมื่อเกิด
เหตุฉุกเฉินขึ้นหาได้ไม่.

มติของข้าพเจ้าว่า สวดปาราชิกุทเทศจบแล้ว สวดคำท้าย
ที่เดียวกัน "อุทฺทิกฺกุสิ โข อายสฺมฺนฺโต นิตานํ, อุทฺทิกฺกุสา จตฺตาวโร
ปาราชิกา ชมฺมา, สุตา เทรส สงฺฆาติเสสา ชมฺมา, ๗ เป ๗
สุตา สตฺตาทิกรณสมฺมา ชมฺมา, เอตตํ ๗ เป ๗ ลิกขิตพพํ"
เช่นนี้ เข้าระเบียบไม่ลึกลับ และอาจใช้ได้ในเวลาฉุกเฉิน. เมื่อกำลัง
สวดอุทเทศใดค้างอยู่ เหตุฉุกเฉินเกิดขึ้น เลิกอุทเทศนั้นกลางคันได้
เว้นแต่นิทานุทเทศ ต้องสวดจนจบ และพียงย่นอุทเทศนั้นด้วยสุตบท.

เหตุฉุกเฉินที่เรียกว่าอันตราย เป็นเหตุสวดปาติโมกข์ย่อได้นั้น
ท่านแสดงไว้ ๑๐ อย่าง คือ :-

๑. พระราชาเสด็จมา เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อจะรับเสด็จได้.
๒. โจรมาปล้น เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อหนีภัยได้.
๓. ไฟไหม้ เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อดับไฟหรือเพื่อป้องกันไฟได้.
๔. น้ำหลากมา เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อหนีน้ำได้. สวดกลาง
แจ้งฝนตก ก็เหมือนกัน.
๕. คนมามาก เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อจะรู้เหตุ หรือเพื่อจะ
ได้ทำปฏิสังขารได้อยู่.
๖. ฝีเข้าภิกษุ เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อขับฝี ได้อยู่.
๗. ลัทธิร้ายมีเสื่อเป็นต้น เข้ามาในอาราม เลิกสวดปาติโมกข์

เพื่อไล่สัตว์ไว้ได้อยู่.

๘. งูร้ายเลื้อยเข้ามาในที่ชุมนุม ก็เหมือนกัน.

๙. ภิกษุอาพาธโรคร้ายขึ้นในที่ชุมนุม อันเป็นอันตรายแก่ชีวิต เลิกสวดปาติโมกข์เพื่อช่วยแก้ไขก็ได้. มีอันเป็นตายในที่นั้น ก็เหมือนกัน.

๑๐. มีอันตรายแก่พรหมจรรย์ เช่นมีโครมาเพื่อจับภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เลิกสวดปาติโมกข์ เพราะความอลหม่านก็ได้อีก.

กำลังสวดปาติโมกข์ค้างอยู่ มีภิกษุพวกอื่นมาจนถึงเข้า ถ้ามมากกว่าภิกษุผู้ชุมนุมอยู่ ท่านให้สวดตั้งต้นใหม่ ถ้าเท่ากันหรือน้อยกว่าส่วนที่สวดไปแล้ว ก็ให้เป็นอันสวดแล้ว ให้เธอผู้มาใหม่ฟังส่วนยังเหลือต่อไป, ถ้ารู้อยู่ในเบื้องต้นว่า ยังจักมีภิกษุมาอีก แต่นึกเสียว่าช่างเป็นไร แล้วสวด ท่านปรับอาบัติอุลลัจจัย ถ้าทำด้วยสะเพร่า นึกว่ามาเมื่อสวดถึงไหน ก็จงฟังตั้งแต่นั้น เช่นนี้ท่านปรับทุกกฎ แต่วิธีปฏิบัติก็เหมือนนัยหนหลัง. ถ้าสวดจบแล้ว จึงมีภิกษุอื่นมา แม้มากกว่า ไม่ต้องกลับสวดอีก เธอผู้มาใหม่พึงบอกปารีสุทธิในสำนักภิกษุผู้สวดผู้ฟังปาติโมกข์แล้ว.

ในอาวาสมีภิกษุหยาบ ๔ รูป ท่านไม่ให้สวดปาติโมกข์ มี ๓ รูป ท่านให้ทำปารีสุทธิอุโบสถ ดังนี้: ประชุมกันในโรงอุโบสถแล้วรูปหนึ่งสวดประกาศด้วยอุตติว่า " สุนนตุ เม ภนฺเต อายสฺมนฺตา อหฺมุโปสโถ ปณฺณโรโส, ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกฺกฺลํ, มยฺ อญฺณมญฺญํ ปารีสุทธิอุโปสถํ กเรยฺยาม, " แปลว่า " ท่านทั้งหลายเจ้าข้า อุโบสถ

วันนี้ที่ ๑๕ ถ้าความพร้อมพรุ่งของท่านทั้งหลายถึงที่แล้ว เรา
ทั้งหลายพึงทำปาริสุทธิอุโบสถด้วยกัน." ถ้าท่านผู้สวดแก่กว่าเพื่อน
พึงกล่าวว่า "อาวุโส" แทน "ภนฺเต" ถ้าวันที่ ๑๕ พึงกล่าวว่า
"จตุทฺทโส" แทน "ปณฺณโรโส" ในลำดับนั้น ภิกษุผู้เถระ พึง
ทำฝ่าห่มเฉียงบ่า นั่งกระห่่ง ยกมือประณมบอกความบริสุทธิต์ของ
ตนว่า "ปฺริสุทฺโท อหํ อาวุโส, ปฺริสุทฺโทติ มํ ชาเรถ" ๓ หน
แปลว่า "ฉันบริสุทธิแล้วขอ ขอเธอทั้งหลายจำฉันว่าผู้บริสุทธิ
แล้ว." ภิกษุนอกนี้ ก็พึงทำอย่างนั้นตามลำดับพรรษา พึงบอกว่า
"ปฺริสุทฺโท อหํ ภนฺเต, ปฺริสุทฺโทติ มํ ชาเรถ" แปลว่า "ผม
บริสุทธิแล้วขอรับ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าผู้บริสุทธิแล้ว." ถ้ามี ๒
รูปไม่ต้องตั้งฉัตร เป็นแต่บอกปาริสุทธิแก่กัน ผู้แก่บอกว่า
"ปฺริสุทฺโท อหํ อาวุโส, ปฺริสุทฺโทติ มํ ชาเรหิ" ผู้อ่อนบอกว่า
"ปฺริสุทฺโท อหํ ภนฺเต, ปฺริสุทฺโทติ มํ ชาเรถ" รูปละ ๓ จบ.
ถ้าอยู่รูปเดียว ท่านให้รอกฤษอื่นจนสิ้นเวลา เห็นว่าไม่มาแล้ว ให้
อธิษฐานว่า "อชฺช เม อุโปสโส" แปลว่า "วันนี้อุโบสถของเรา."

ตามความนิยม ภิกษุจะเลือกทำอุโบสถที่ง่ายคายกว่าที่ยาก
ไม่ควร เพราะฉะนั้น จึงมีห้ามไว้ว่า เมื่อถึงวันอุโบสถ อย่าหลีกเลี่ยง
ไปข้างไหนเสีย. อธิบายว่า ถ้าในอาวาส อาจสวดปาติโมกข์ได้
อย่าไปในที่จะได้ได้ฟังปาติโมกข์. ในอาวาสไม่มีภิกษุสวดปาติโมกข์
ได้ ให้ภิกษุผู้เถระ ส่งภิกษุหนุ่มไปเรียนมาจากอื่นโดยพิสดารหรือ
โดยย่อ สุดแล้วแต่จะจำได้. ถ้าจัดการเรียนปาติโมกข์มาจากอื่นไม่

สำเร็จ ห้ามไม่ให้อยู่จำพรรษาในอาวาสเช่นนั้น อธิบายข้อนี้ว่า ถ้าอาจไปทำสังฆอุโบสถกับสงฆ์ในอาวาสอื่นได้ อยู่จำพรรษาในอาวาส เช่นนั้นก็ควร.

พระสาวกผู้ใหญ่ไปปางก่อน ย่อมเคารพในสังฆอุโบสถ เช่น พระมหากัสสป เดินทางมาเพื่อทำอุโบสถแต่ไกล ต้องข้างลำน้ำ ฝ้าย่อนเปียก. พระมหากปิณ ดำริว่า เสร็จกิจพระศาสนาแล้วคิดจะ เลิก ไม่ไปเข้าประชุมทำอุโบสถ พระศาสดาตรัสเตือนเพื่อรักษา ธรรมเนียมและให้กายสามัคคี ท่านก็ยอมรับปฏิบัติตาม.

ปวารณา

ในวันเพ็ญแห่งเดือนกัตติกาต้น ที่เต็ม ๓ เดือนแต่วันจำพรรษา มีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุที่อยู่จำพรรษาด่วนไตรมาส ทำปวารณา แทนอุโบสถ.

กิจเบื้องต้นแห่งปวารณา ก็เหมือนแห่งอุโบสถ เป็นแต่ใน ส่วนบุพพกิจ ไม่นำปาริสุทธิ นำปวารณาของภิกษุขึ้นมา. คำมอบ ให้ปวารณาว่า "ปวารณั ทมฺมิ, ปวารณั เม หร, มมตุถาย ปวาเรหิ." แปลว่า "ฉันมอบปวารณาของฉัน ขอเธอจงนำปวารณา ของฉันไป ขอเธอจงปวารณาแทนฉัน." นี่เป็นคำของผู้เจ็บที่แก่ กว่า ถ้าอ่อนกว่า ใช้คำว่า "หฺรถ" แทน "หฺร" ใช้คำว่า "ปวาเรถ" แทน "ปวาเรหิ" ฟังถือเอาความแปลโดยสมควร แก่โหวหาร. ภิกษุผู้รับมอบปวารณาไป ทวงที่จะปวารณาแทนเธอ ในลำดับของเธอ คำปวารณาแทนนั้น จะควรกล่าวอย่างไร จัก

แสดงข้างหน้า.

วันปวารณานั้น โดยปกติเป็นวันที่ ๑๕ เรียกว่า " ปณฺณรสี " ถ้าสงฆ์ยังไม่ปวารณาในวันนั้น เลื่อนวันปวารณาออกไปอีกปีหนึ่ง ก็จะพึงเป็นวันที่ ๑๔ เรียกว่า " จาตุทฺทสี " หรือปรองดองกันเข้าได้ในวันนั้น ก็จะพึงเป็นวันสามัคคี จึงได้วันเป็น ๓ จุจฺจโอบสฺส. ในอุตฺตติกถาวเพียง " อชฺช ปวารณา " เพิ่งเอาวันปกติ.

จำนวนภิกษุผู้ประชุม ๕ รูปเป็นอย่างน้อย จึงทำปวารณาเป็นการสงฆ์ได้ เกินกว่านั้นใช้ได้. มีจำนวนมากกว่าอุโบสถ ๑ รูปนั้น เข้าใจว่า เมื่อเป็นผู้ปวารณา ๑ รูป อีก ๔ รูปจะได้ครอบงำเป็นสงฆ์, ๔ รูป ๓ รูป ๒ รูป พึ่งทำปวารณาเป็นการคณะ. รูปเดียว พึ่งอธิษฐานเป็นการบุคคล.

ทำปวารณาเป็นการสงฆ์ พึ่งตั้งอุตฺตติประกาศแก่สงฆ์ก่อนแล้ว จึงปวารณา. ปวารณานั้น คือบอกให้โอกาสแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อปรารถนาตัดเตือนว่ากล่าวตนได้.

ธรรมเนียมวางไว้ ให้ปวารณารูปละ ๓ หน โดยปกติ ถ้ามีเหตุขัดข้อง จะทำอย่างนั้นไม่ตลอดด้วยประการใดประการหนึ่ง จะปวารณารูปละ ๒ หนหรือ ๑ หน หรือพรรษาเท่ากัน ให้ว่าพร้อมกันก็ได้. จะปวารณาอย่างไร พึ่งประกาศแก่สงฆ์ให้รู้ด้วยอุตฺตติก่อน. วิธีตั้งอุตฺตตินั้น พึ่งรู้อย่างนี้ :-

๑. ถ้าจะปวารณา ๓ หน พึ่งตั้งอุตฺตติว่า " สุณาทู เม ภนฺเต สฺงฺโฆ, อชฺช ปวารณา ปณฺณรสี, ยถิ สฺงฺฆสฺส ปตฺตฺตกลฺลิตฺติ. สฺงฺโฆ

เตวาจิก ปวาเรยฺย." แปลว่า " ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า
ปวารณานี้ที่ ๑๕ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึง
ปวารณา ๓ หน." นี้เรียกว่า " เตวาจิกา ฤตฺติ." เมื่อตั้งญัตติ
อย่างนี้แล้ว ต้องปวารณารูปละ ๓ หน จะลดไม่ควร.

๒. ถ้าจะปวารณา ๒ หน พึงตั้งญัตติเหมือนอย่างนั้น แต่ลง
ท้ายว่า " สงฺโฆ เทววาจิก ปวาเรยฺย " แปลว่า " สงฆ์พึงปวารณา ๒
हन." นี้เรียกว่า " เทววาจิกา ฤตฺติ." เช่นนี้ จะปวารณาเท่านั้น
หรือมากกว่าได้ แต่จะลดไม่ควร.

๓. ถ้าจะปวารณาคนเดียว พึงตั้งญัตติลงท้ายว่า " สงฺโฆ
เอกวาจิก ปวาเรยฺย " แปลว่า " สงฆ์พึงปวารณาคนเดียว." นี้
เรียกว่า " เอกวาจิกา ฤตฺติ." เช่นนี้ปวารณาคนเดียวหรือมากกว่า
ได้ทั้งนั้น แต่ผู้พรรษาเท่ากัน ปวารณาพร้อมกันได้ควร.

๔. ถ้าจะจัดภิกษุมิพรรษาเท่ากัน ให้ปวารณาพร้อมกัน พึง
ตั้งญัตติลงท้ายว่า " สงฺโฆ สมานวสุสิกํ ปวาเรยฺย " แปลว่า " สงฆ์
พึงปวารณามีพรรษาเท่ากัน " นี้เรียกว่า " สมานวสุสิกา ฤตฺติ."
เช่นนั้น ภิกษุมิพรรษาเท่ากัน ปวารณาพร้อมกัน ๓ หน ๒ หน หนึ่งเดียว
ได้ทั้งนั้น.

วิธีตั้งญัตติ ๔ แบบข้างต้นนี้ ระบุประการ.

๕. ถ้าจะไม่ระบุประการพึงตั้งครอบทั่วไป ลงท้ายเพียงว่า " สงฺโฆ
ปวาเรยฺย " แปลว่า " สงฆ์พึงปวารณา " นี้เรียกว่า " สพฺพสงฺคาหิกา
ฤตฺติ." เช่นนี้ จะปวารณาก็หนักก็ได้ แต่ท่านห้ามไม่ให้ผู้มีพรรษา

เท่ากัน ปวารณาพร้อมกัน แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า ควรจะได้.

อันตราย ๑๐ อย่าง โดยที่สุตทายกมาทำบุญ หรือมีธรรมสวณะ
อยู่จนสว่าง ท่านให้ถือเป็นเหตุขัดข้องได้.

ครั้งตั้งญัตติแล้ว ภิกษุผู้เถระ ฟังทำผ้าห่มเจวียงป่า นั่งกระหย่ง
ประณมมือ กล่าวปวารณาต่อสงฆ์ว่า " สงฆ์ อาวุโส ปวารณมิ
ทิกฺขุเรน วา สุเตน วา ปริสฺสกาย วา, วทนฺตุ มํ อายสฺมณฺโตะ
อนุกมฺปิ อุปาทาย, ปสฺสสนฺโตะ ปฏิกฺกฤษฺสามิ, ทฺุณิยมฺปิ อาวุโส ฯ เป ฯ
ตติยมฺปิ อาวุโส สงฺฆํ ปวารณมิ ฯ เป ฯ ปฏิกฺกฤษฺสามิ. " แปลว่า
" เธอ ฉันปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ฟังก็ดี ด้วยสงฆ์
ก็ดี ขอท่านทั้งหลายจงอาศัยความกรุณา ว่ากล่าวฉัน ฉันเห็นอยู่
จักทำคืนเสีย. ฉันปวารณาต่อสงฆ์ครั้งที่ ๒ ฯ ล ฯ ครั้งที่ ๓ ฯ ล ฯ
จักทำคืนเสีย. " ภิกษุ นอกนี้ ฟังปวารณาตามลำดับแก่ทีละรูป เว้น
ไว้แต่คราวให้ผู้มีพรรษาเท่ากันปวารณาพร้อมกัน. โดยนัยนั้นเปลี่ยน
ใช้คำว่า " ฆนฺเต " แทน " อาวุโส " เท่านั้น.

ในคราวที่มีนำปวารณาของภิกษุอื่นมา ผู้นำน่าจะปวารณา
แทนเธอ เมื่อถึงลำดับของเธอ เช่นตัวอย่างดังนี้ :- " อายสฺมา ฆนฺเต
อุตฺตโร คิลานो สงฺฆํ ปวารณฺติ ทิกฺขุเรน วา สุเตน วา ปริสฺสกาย
วา, วทนฺตุ ตํ อายสฺมณฺโตะ อนุกมฺปิ อุปาทาย, ปสฺสสนฺโตะ ปฏิกฺก-
ฤษฺสตี, ทฺุณิยมฺปิ ฆนฺเต ฯ เป ฯ ตติยมฺปิ ฆนฺเต อายสฺมา อุตฺตโร
คิลานो สงฺฆํ ปวารณฺติ ฯ เป ฯ ปฏิกฺกฤษฺสตี " แปลว่า " ท่าน
เจ้าข้า ท่านอุตตระอาพาธ ปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วย

ได้ฟังก็ดี ด้วยสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายจงอาศัยความกรุณาว่ากล่าว ท่าน ท่านเห็นอยู่ จักคืนคำเสีย, ท่านอุตตระอาพาธ ปวารณาต่อ สงฆ์ครั้งที่ ๒ ๆ ล ๆ ครั้งที่ ๓ ๆ ล ๆ จักทำคืนเสีย." ถ้าผู้นำแก้ว ว่ากล่าวว่า " อุตุตโร ภนเต ภิกขุ " แทน " อายสุมา ภนเต อุตุตโร " ถ้าชื่ออื่น ก็พึงเปลี่ยนไปตามชื่อ และพึงถือเอาความเข้าใจ โดยสมควรแก่รูปความ.

ธรรมเนียมเดิม นั่งกระหย่งอยู่กว่าจะปวารณาเสร็จทั้งนั้น ครั้นพระเถระแก่ทนมไม้ไหว่เป็นลมล้มลง จึงทรงอนุญาตให้นั่งลงได้ เมื่อตนปวารณาแล้ว, กิริยาที่ให้นั่งกระหย่งกว่าตนจะปวารณาแล้วนี้ เพศความว่า ครั้งก่อนสงฆ์หมู่หนึ่ง ผู้ทำปวารณาไม่มากนัก จึงพอทำได้ ในวัดมีพระมาก พระผู้อยู่ข้างปลายทนมไม้ไหว่แน่. ข้าพเจ้า ได้ทราบว่ แบ่งไปปวารณาที่อื่นตามลำพังบ้าง แบ่งไปสมทบกับ สงฆ์ที่วัดอื่นบ้าง. ประการต้นไม้งาม ดูเหมือนสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวก ประการหลังไม่สมแก่เหตุ. การปวารณาขอให้ว่ากล่าวตักเตือน กันนั้น สำหรับภิกษุหมู่เดียวกัน รู้จักตัวกันอยู่. ข้าพเจ้าเห็นว่า ถือเอาการนั่งกระหย่งไม้ไหว่เป็นเหตุขัดข้อง ปวารณาเพียงรูปละหน หรือแม้จัดภิกษุผู้มีพรรษาเท่ากัน ให้ปวารณาพร้อมกัน ดีกว่าทำ ๒ ประการข้างต้น. เมื่อจะทำอย่างนั้น ควรประกาศเหตุขัดข้องให้สงฆ์ ทราบก่อนแล้ว ตั้งญัตติบอกให้ปวารณาโดยประการอันจะทำ.

ถ้าในชุมนุมานั้น มีภิกษุผู้ไม่อาจปวารณาได้เพราะพรรษาขาด หรือแม้อุปสมบทภายหลังแต่วันเข้าพรรษา และมีจำนวนไม่มากกว่า

ภิกษุผู้อาจปวารณา แม้มีจำนวนถึง ๔ รูป ท่านให้บอกปารีสุทธิ เมื่อภิกษุนอกนี้ปวารณาเสร็จแล้ว ถ้ามีจำนวนมากกว่า ท่านให้ สวดปาติโมกข์ เมื่อจบแล้วจึงให้ภิกษุนอกนี้ปวารณาในสำนักเธอ ทั้งหลาย ห้ามไม่ให้ตั้งญัตติทำการสงฆ์การคณะทั้ง ๒ อย่าง ในวันเดียวกัน.

ดิถีที่ปวารณานั้น จะเลื่อนกระชั้นใน ๓ เดือนแต่วันเข้าพรรษา เข้ามาหาได้ไม่ จะเลื่อนออกไปอีกปีหนึ่งหรืออีกเดือนหนึ่งได้อยู่ ถ้าจะเลื่อน ต้องประกาศให้สงฆ์รู้เหตุแล้วทำอุโบสถในวันนั้น เมื่อ ถึงวันกำหนดจึงทำปวารณา. เหตุเป็นเครื่องยกขึ้นอ้างในการเลื่อน ปวารณานั้น กล่าวไว้ในบาลี มีภิกษุจะเข้ามาสมทบปวารณาด้วย ด้วยหมายจะคัดค้านผู้นั้นผู้นี้ ทำให้เกิดอธิกรณ์ขึ้นอย่างหนึ่ง, อยู่ด้วยกันเป็นผาสุก ปวารณาแล้วต่างจะจากกันจาริกไปเสียอย่างหนึ่ง. ใน บัณฑิต ไม่มีสงฆ์หมู่ไหนจะเลื่อน จึงแสดงแต่โดยสังเขปพอรู้เค้า.

ในอวาสมภิกษุหย่อน ๕ รูป ท่านห้ามไม่ให้ทำสังฆปวารณา ถ้ามี ๔ รูปหรือ ๓ รูป ฟังประชุมกันแล้ว รูปหนึ่งประกาศด้วยญัตติ ว่า " สุนนตุ เม อายสมนุโต, อชช ปวารณา ปณณรสี, ยทายสานุตานํ ปตตกลลํ, มยํ อญญมญญํ ปวาเรยยาม " แปลว่า " ท่านเจ้าข้า ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ปวารณานี้ที่ ๑๕ ถ้า ความพร้อมพรั่งของท่านทั้งหลายถึงที่แล้ว, เราทั้งหลายฟังปวารณา กันเถิด." ถ้า ๓ รูปว่า " อายสมุตตา " แทน " อายสมนุโต. " แล้วฟังกล่าวปวารณาตามลำดับ, เพราะน้อยปรุ เป็นอันเข้าใจซัดว่า

ต้องว่า ๓ หนเต็มที. คำปวารณาว่า " อหิ อากุโส อายสฺมนฺเต
ปวารณิ ฯ เป ฯ ปฏิกุกริสฺสามิ. ทุตฺติมฺปิ อากุโส ฯ เป ฯ ตติมฺปิ
อากุโส อายสฺมนฺเต ปวารณิ ฯ เป ฯ ปฏิกุกริสฺสามิ " นี้
นำสำหรับรูปแก่ รูปอ่อนว่า " ภาเนเต " แทน " อากุโส. " ถ้ามีแต่ ๒ รูป
ไม่ต้องตั้งญัตติ ปวารณากันทีเดียว. คำปวารณาว่า " อหิ อากุโส
อายสฺมนฺตํ ปวารณิ ฯ เป ฯ วทตฺ มํ อายสฺมา อนุกมฺปิ อุปาทาย,
ปสฺสนฺโต ปฏิกุกริสฺสามิ. " นี้เรียกว่า คณปวารณา. อยู่รูปเดียว
ท่านให้เตรียมที่ทางและคอยภิกษุอื่นจนสิ้นเวลา เห็นไม่มาแล้ว
ให้อธิษฐานว่า " อชฺช เม ปวารณา " แปลว่า " ปวารณาของเรา
วันนี้ " นี้เรียกว่า บุคคลปวารณา.

โดยนัยอันกล่าวแล้ว วันปวารณามี ๓ คือ จาคุททลี ปณณรตี
สามัคคี, การก คือผู้ทำก็มี ๓ คือ สงฆ์ คณะ บุคคล, อาการที่ทำ
ก็มี ๓ คือ ปวารณาต่อที่ชุมนุม ๑ ปวารณากันเอง ๑ อธิษฐานใจ ๑
ทำนองเดียวกับอุโบสถ.

อธิบายนอกจากนี้ ฟังรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วในอุโบสถ.

กัณฑ์ที่ ๑๘

อุปปลกิริยา

ในกัณฑ์นี้จักแสดงการทำงานอภีรตนอภีรของสมณะ ที่เรียกว่า อุปปลกิริยา. จำแนกออกโดยประเภทเป็น ๓ คือ อนุจาร ๑ ปาปสมาจาร ๑ อนุสนา ๑. ความประพฤติไม่ดีไม่งาม และเล่นมีประการต่าง ๆ จัดเข้าในอนุจาร, ความประพฤติเลวทราม จัดเข้าในปาปสมาจาร, ความเลียงชีพไม่สมควร จัดเข้าในอนุสนา.

อนุจาร

๑. เล่นอย่างเด็ก แสดงไว้ในบาลี เล่นของ เช่น เล่นเรื่อนน้อย ๆ รถน้อย ๆ เรื่อน้อย ๆ ฆนุ้อย ๆ เล่นการ เช่น เล่นดวงทราย ผิวปาก เลียนคนตาบอด คนง่อย เป็นต้น.

๒. เล่นคะนอง แสดงไว้ในบาลี เช่น หกคะเมน ปล้ำกัน ชกกัน วิ่งสกัดข้างสกัดม้า ขว้างปาอะไรเล่น.

๓. เล่นพนัน คือมิได้มีเสีย มีชนะมีแพ้ มีถูกมีผิด แสดงไว้ในบาลี เช่นหมากรุก หมากไหว หมากแยก [คือที่ใช้แจงเบี้ย] สกา ขลุบหรือคตี เล่นทายกัน.

๔. เล่นปู้ยี่ปู้ยำ คือ ทำความเสียหายให้แก่ผู้อื่น. ในบาลีแสดงตัวอย่างไว้ เช่นจุดป่าเล่น.

๕. เล่นอึ่งคะนึ่ง ในบาลีแสดงตัวอย่างไว้ เช่นแสดงธรรม ด้วยเสียงขับอันยาว การสวดพระธรรมและการเทศนาตลกคะนอง

นับเข้าในข้อนี้.

การเล่นคังว่ามานี้ ที่ไม่มีปรับโทษสูงกว่า ปรับเป็นอาบัติ
ทุกกฏเสมอกัน.

การร้อยดอกไม้ ท่านก็ห้าม. นี้มีการร้อยดอกไม้ให้กุลสตรี
เป็นมูล ภายหลังกลายมาเป็นธรรมเนียม. ในบาลีแสดงอุปวัตติ
[ดอกไม้ที่ทำให้หลาก] ๖ ชนิดไว้ เพื่อกำหนดรู้ อาการร้อยดอกไม้
คังนี้ :-

๑. " คนถิม " ร้อยตริง ได้แก่ดอกไม้ที่เรียกว่าระเบียบ เขา
เอาดอกมะลิเป็นต้น เสียบเข้าในระหว่างใบตองอันเจียนไว้ แล้วตริง
ให้ติดกัน โดยรอบ แล้วร้อยประสมเข้ากับอย่างอื่นเป็นพวง เช่น
พวงกุ้งขึ้นเป็นตัวอย่าง. เอาดอกไม้สีต่าง ๆ ตริงบนพื้นใบตองเป็นลาย
ที่เรียกว่าแบบสีสำหรับทำพวง กลิ่นสี ก็นับเข้าในชนิดนี้.

๒. " โขปุมิ " ร้อยควบหรือร้อยคุม ได้แก่ดอกไม้ที่ร้อยเป็น
สาย ๆ แล้วควบหรือคุมเข้าเป็นพวง เช่นพวงอุบะ สำหรับห้อย
ปลายกุ้งหรือสำหรับห้อยตามลำพัง และพวงกุ้งสาย เป็นตัวอย่าง.

๓. " เวธิม " ร้อยแทงหรือร้อยเสียบ ได้แก่ดอกไม้ที่ร้อย
สวมดอก เช่นสายแห่งอุบะ หรือพวงมาลัยบางอย่าง เช่นพวง
มาลัยดอกปีบและดอกกรรณิกา และได้แก่ดอกไม้ที่ใส่เสียบไม้ เช่น
พุ่มดอกพุทธรักษา พุ่มดอกบานเย็น เป็นตัวอย่าง.

๔. " เวธิม " ร้อยพันหรือร้อยผูก ได้แก่ช่อดอกไม้และกลุ่ม
ดอกไม้ที่เขาเอาไม้เสียบก้านดอกไม้แล้วเอาด้ายพันหรือผูกทำขึ้น.

๕. " ปุริม " ร้อยวง ได้แก่ดอกไม้ที่ร้อยสวมดอก หรือร้อย
แทงก้านเป็นสาย แล้วผูกเข้าเป็นวง นี้คือพวงมาลัย.

๖. " วายิม " ร้อยกรอง ได้แก่ดอกไม้ที่ร้อยถักเป็นตาเป็นตีน
นี้เรียกว่าตาข่าย.

ปุปผวิกิตี ๖ เหล่านี้ แสดงอาการร้อยดอกไม้ละอย่าง ๆ แต่
ปุปผวิกิตีบางอย่าง สำเร็จด้วยอาการอย่างเดียว เช่นพุ่มดอกไม้บานเย็น
ใช้เสียบเท่านั้น บางอย่างสำเร็จด้วยอาการกว่าอย่างเดียว เช่นพวง
มาลัย ใช้ร้อยแทงแล้ววงเข้าเป็นพวง.

พวกภิกษุไม่รู้จักร้อยดอกไม้ จึงแก้เรื่องนี้ฟังไม่ได้ ตั้งแต่
ในอรรถกถาตลอดจนในบุพพสิกขาวิณณา ปรับอาบัติยิบยับไป
หมด จนมัดก้านดอกบัวเข้าเป็นกำ และแขวนตาข่ายรอบธรรมาสน์
ข้าเจ้าปรารถนาจะนำความเข้าใจให้ถูก จึงอธิบายปุปผวิกิตี ๖ ใน
บาลีไว้ในที่นี้.

ข้อ ๑. ท่านห้ามมิให้เรียน ไม่ให้บอกศิรัจฉานวิชา. อะไร
เป็นศิรัจฉานวิชา ควรอธิบาย. เป็นธรรมเนียมของเจ้าลัทธิทั้งหลาย
ยกย่องเชิดชูแต่ลัทธิของตน หมิ่นลัทธิของคนอื่นว่าเลวทราม ตีเตียน
เลียดอย่างสบเสียด เรียกว่าความรู้ของสัตว์ศิรัจฉาน และห้ามไม่ให้
เรียน ไม่ให้บอกกัน. ข้อนี้ทำให้ผู้ถือลัทธินั้น รู้เฉพาะในทางเดียว.
ไม่ได้ใช้ญาณให้กว้างขวาง มีความรู้สั้น. ในพระพุทธศาสนาก็มี
ห้ามเช่นนี้เหมือนกัน จะมีมาแต่ครั้งพุทธกาลหรือเกิดขึ้นเมื่อภายหลัง
ข้าพเจ้าขอจดจากออกมดีไว้ที่. พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นแก่ศาสนา

พราหมณ์ พวกภิกษุในภายหลังถูกห้ามไม่ให้เรียนลัทธิพราหมณ์ จึงมีความรู้แคบ แม้ในพระพุทธศาสนานี้เอง เพราะไม่มีญาณจะเปรียบเทียบกันได้. ดิรัจฉานวิชานั้น ดูเหมือนท่านแก้รอบทั่วไปทุกอย่าง อันไม่เกี่ยวกับธรรมของภิกษุ จักแสดงพอเห็นเป็นทางปฏิบัติพอดีพองามในบัดนี้.

๑. ความรู้ในการทำเสน่ห์ เพื่อให้ชายนั้นหญิงนี้รักกัน.
๒. ความรู้ในการทำให้ผู้นั้นผู้นี้ถึงความวิบัติ.
๓. ความรู้ในทางใช้ภูตผีอวดฤทธิ์เดชต่าง ๆ.
๔. ความรู้ในทางทำนายทายทัก เช่นรู้หว่ายว่าจะออกอะไร.
๕. ความรู้อันจะนำไปให้หลงมงาย เช่นหุงปรอทให้มีอิทธิฤทธิ์ หุงเงินหรือทองแดงให้เป็นทอง.

เหล่านี้จัดเป็นดิรัจฉานวิชาได้ เพราะเป็นความรู้ที่เขาสงสัย ว่าลวงหรือหลง ไม่ใช่ความรู้จริงจัง ผู้บอกเป็นผู้ลวง ผู้เรียนก็เป็นผู้หัดเพื่อจะลวง หรือเป็นผู้หลงมงาย.

ปาปสมาจาร

นี้เนื่องด้วยสมคบกับคฤหัสถ์ ด้วยการสมาคมอันมิชอบ ที่ท่านเรียกบุคคลผู้ทำว่า ผู้ประทุษร้ายสกุล โดยอธิบายอันกล่าวแล้วในสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑๓ มีประเภท ดังนี้ :-

๑. ให้ของกำนัลแก่สกุลอย่างคฤหัสถ์เขาทำ. แสดงไว้ในบาลีว่า ให้อดอกไม้และผลไม้เป็นต้น.
๒. ทำสวนดอกไม้ไว้ ตลอดถึงรื้อยอดดอกไม้เพื่อบำเรอเขา.

๓. แสดงอาการประจบเขา เมื่อเข้าไปในสกุล เช่นพูกประจ้อ ประแจและอุ้มลูกเขา.

๔. ขอมตัวลงให้เขาใช้สอยไปนั้นไปโน้น ทำอย่างนั้นอย่างนี้ นอกจากกิจพระศาสนา. แต่จะรับธุระเขาในทางกิจพระศาสนา เช่น เขาจะบริจาทาน ช่วยนิมนต์พระให้ เขาจะฟังธรรม นิมนต์พระ เทศน์ให้ ไม่มีโทษ. การติดต่อยห้อยตามเขาไปข้างไหน จัดเข้าในข้อนี้. ธุระของมารดาบิดา คนเตรียมบวช เรียกปีณจุปลาส และ ไวยาวัจกรของตน แม้นอกจากการพระศาสนา ท่านอนุญาต แม้อย่างนั้น ควรเลือกแต่กิจอันควร.

๕. รับเป็นหมอรักษาไข้เจ็บของคนในสกุล ถือเป็นหมอลำสำหรับบ้าน. ข้อนี้จักกล่าวถึงในข้างหน้า ฟังรู้ในที่นี้ว่า หมายถึงการขอมตัวให้เขาใช้ในทางหนึ่ง.

๖. รับของฝากของเขานับไม่สมควร เช่นรับของโจรและรับของต้องห้าม. การรับของฝากนี้ ท่านห้ามด้วยประการทั้งปวง เพื่อจะไม่ต้องผูกพันด้วยความเป็นผู้ต้องสำนองเพราะของนั้น เมื่อเพ่งเฉพาะเป็นปาปสมาจาร ควรจะเป็นของที่กล่าวแล้ว.

ปาปสมาจาร ดังว่ามานี้ ที่ไม่มีปรับโทษสูงกว่า ปรับเป็นอาบัติทุกกฏเสมอกัน นอกจากนั้น เป็นฐานที่สงฆ์จะทำการลงโทษอีก ๓ สถาน คือ ตำหนิโทษ ที่เรียกว่าตัจชนิยกรรม, ถอดยศ คือ ถอดจากความเป็นผู้ใหญ่ เรียกนิยสกรรม, ขับเสียดจากวัด เรียกปีพพานิยกรรม สถานใดสถานหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง เนื่องด้วยการรุกรานหรือตัดรอนคฤหัสถ์ มีประเภทดังนี้ :-

๑. ขวนขวายเพื่อตัดลาภของเขา.
  ๒. ขวนขวายเพื่อความเสื่อมเสียแห่งเขา.
  ๓. ขวนขวายเพื่อเขาอยู่ไม่ได้ ต้องออกจากถิ่นฐาน.
  ๔. คำว่าเปรียบเปรยเขา.
  ๕. ยุยงให้เขาแตกกัน.
  ๖. พுகกดเขาให้เป็นคนเลว [คือพุกควาจาหยาบต่อเขา เช่น เรียกอ้าย เรียกอี ขึ้นมึง ขึ้นกู ที่ถือเป็นคำเลวในกาลนี้].
  ๗. ให้ปฎิญาอันเป็นธรรมแก่เขาแล้ว ไม่ทำให้สมจริง.
- ความประพฤติเลวทรามเห็นปานนี้ นอกจากปรับอบัติตาม วัตถุ เป็นฐานที่สงฆ์จะลงโทษด้วยปฏิสารณียกรรม คือ ให้หวนระลึกถึงความผิด และขมาคฤหัสถ์ผู้ที่ตนรุกรานหรือตัดรอน.

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ ย่อมไม่ทอดตนเป็นคนสนิทของ สกุกุ โดยฐานเป็นคนเลว อีกฝ่ายหนึ่งไม่รุกรานตัดรอนเขา แสดง เมตตาจิต ประพฤติพอดีพองาม ยังความเลื่อมใสนับถือของเขา ให้เกิดในตน เรียกว่า " กุลปสามโก " เป็นศรีของพระศาสนา พระ ศาสดาทรงยกย่องพระกาฬุทายี ว่าเป็นเอตทัคคะในทางนี้ ที่ควร ภิกษุในภายหลังจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง.

ภิกษุผู้ไม่เคร่ง ย่อมวางตนลงเป็นคนเลวเสียทีเดียว ฝ่ายภิกษุ ผู้เคร่ง ก็ไม่แลเหลียวแสดงเมตตาเอื้อเพื่อแก่เขาบ้าง ดังคำก่อนของ

พวกคฤหัสถ์ ในต้นนิทานแห่งสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑๓ ว่า " มีหน้าสยิว " ฉะนั้น ภิกษุผู้ศึกษาและปฏิบัติพระวินัย พึงผ่อนผัน ประพฤติพอดีพองามดังกล่าวแล้วเถิด.

อนเสนา

นี้ได้แก่กิริยาแสวงหาเลี้ยงชีพในทางไม่สมควร แสดงโดยคำ เป็น ๒ คือ :-

การแสวงหาเป็นโลกวัชระ มีโทษทางโลก ๑.

การแสวงหาเป็นปณัตติวัชระ มีโทษทางพระบัญญัติ ๑.

การแสวงหาในทางบาป เช่นทำโจรกรรมและหลอกลวงให้เขา เชื่อถือ และในทางที่โลกเขาดูหมิ่น จัดเป็นโลกวัชระ ท่านแสดง ความข้อนี้ไว้ในบาลี ยกตัวอย่าง ภิกษุอวดอุตริมนุสสรธรรมโดยตรงหรือโดยอ้อม และชักสื่อในระหว่างชายกับหญิง เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ. การแสวงหาในทางผิดธรรมเนียมของภิกษุ แม้ไม่มีโทษแก่คนพวกอื่น จัดเป็นปณัตติวัชระ ท่านแสดงความข้อนี้ไว้ในบาลี ด้วยทำวิญญูติ คือ ออกปากขอของต่อคนที่ไม่ควรขอ หรือในเวลาที่ไม่ควรขอ. ยังมีการแสวงหาที่ท่านห้ามอีกบางประการ จัดเข้าในประเภทหลัง รวบรวมแสดงดังต่อไปนี้ :-

๑. ทำวิญญูติ คือ ออกปากขอของต่อคนที่ไม่ควรขอ หรือในเวลาที่ไม่ควรขอ. คฤหัสถ์ผู้มีโชฎฐาติ มิใช่ปวารณา ในเวลาปกติเป็นคนไม่ควรขอ, ในเวลามีจิวรหายหรือถูกชิง ขอเขาได้เฉพาะพอนุ่งห่ม ในเวลาอาพาธ ขอโภชนะและเภสัชเขาได้, เสนาสน-

ปัจจัย ในสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๖ ดูเหมือนท่านให้ขอได้ แต่ให้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้รู้ประมาณ. ขอในเวลาที่ไม่ควรนั้น คือขอต่อคฤหัสถ์เช่นนั้น ในเวลาปกติที่ไม่ได้ทรงอนุญาต. สหธรรมิก คือ ภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ที่เป็นมารดาบิดา ญาติ และผู้ปวารณาขอได้ ไม่เป็นวิญญูติ.

๒. แสวงหาลาภด้วยลาภ คือ หาในเชิงให้ของน้อย หมายถึงเอาตอบแทนมาก.

๓. ใช้จ่ายรูปียะ ได้แก่การลงทุนหาผลประโยชน์ เช่นทำการค้าขายเป็นตัวอย่าง.

๔. หากินในทางทำเวชกรรม คือการหมอ. ข้อนี้ น่าจะพึงเอาเป็นตัวอย่างแห่งการหากิน ด้วยความรู้หรือด้วยการงาน ที่ไม่ต้องลงทุนทรัพย์ แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เข้าใจเฉพาะเวชกรรม และดิเสียนกันอย่างสับสนเสียทีเดียว. แต่เวชกรรมนี้ควรได้รับความพิจารณาของผู้สนใจในการปฏิบัติพอดีอยู่ เหตุนั้น จะอธิบายไว้ในที่นี้.

การห้ามเวชกรรมนั้น มาในวินิตัวตถุแห่งคตติยปาราชิกเป็นเดิมดังนี้ :-

เรื่องหนึ่ง หลิงหมันบอกแก่ภิกษุผู้เข้าสกุล คือผู้อันสกุลอุปถุฐาก ขอให้ช่วยปรุงยาทำให้มีบุตรเพื่อตน อีกเรื่องหนึ่ง หลิงมีบุตรถีนัก บอกแก่ภิกษุขอให้ช่วยปรุงยากันคลอดบุตร ทั้งสองเรื่องนั้น ภิกษุรับคำและทำให้ตามปรารถนา หลิงกินยาแล้วตาย ทรงตัดสินว่าไม่เป็นปาราชิก เป็นเพียงอาบัติทุกกฏ. ตามเรื่องก็น่า

จะเห็นว่า ภิกษุเอาเป็นธุระในทางที่เขาไม่ชอบหรือขาดถูก เป็นการ
เกินดีเกินงาม อีกอย่างหนึ่ง เพ่งการรักษาไข้เจ็บ ภิกษุรู้ไม่สันทัด
ในทางแพทย์ แต่กล้าเกินความรู้ ประกอบยาให้เขากินผิด ๆ ถูก ๆ
ก็น่ากลัวเป็นอันตรายแก่ตน ไข้ เพื่อป้องกันข้อหลัง บ้านเมืองที่เขา
บำรุงการแพทย์เจริญแล้ว เขาจึงห้ามคนผู้ไม่ได้ถือหนังสือคู่มือเป็น
แพทย์ มิให้รักษาคนไข้ เพราะฉะนั้น การปรับอาบัติทุกกฏในวินิต-
วัตถุนี้ โดยฐานใดฐานหนึ่ง ก็ชอบทั้งนั้น.

ต่อมาในวิภังค์แห่งสังฆาติเสส สิกขาบทที่ ๑๓ แก้วทปปา-
สมาจาร จัดเอาการหมอบเข้าในพวกปปาปสมาจารด้วยอย่างหนึ่ง.

พระอรรถกถาจารย์ พรรณนาอรรถแห่งเรื่องทำยาในวินิต-
วัตถุแห่งตติยปาราชิกสิกขาบท ห้ามมิให้ทำยาแก่ตนทั่วไป ยกเว้น
สหธรรมมิก มารดาบิดา คนอุปฐากมารดาบิดา ไวยาวัจกรของ
ตน คนป่วยทุปลาต ญาติทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา ไม่นับถึงเขยและ
สะใภ้ ท่านอนุญาตให้ทำยาแก่คนเหล่านี้ได้ เมื่อโยมของอุปัชฌายะ
อาจารย์ หรือผู้เป็นเขยเป็นสะใภ้เจ็บลง ทำเพื่ออุปัชฌายะอาจารย์
และญาติของตน ท่านอนุญาต. ส่วนคนจรเข้ามาในวัด เจ็บไข้มาก่อน
ก็ตาม เจ็บลงในวัดก็ตาม ทำยาให้เขาได้ แต่อย่าหวังอุปการะตอบ.

ปัจจัยได้เพราะทำเวชกรรมแก่ตนต้องห้าม เป็นของที่เกิดขัดข้อง
ของภิกษุผู้เคร่งครัด แสดงไว้ในอรรถกถาทั้งหลาย.

เวชกรรม แม้เป็นการที่ดูถูกดูหมิ่นและดูรังเกียจถึงปานนี้
แต่ก็ยังมีภิกษุทำอยู่ จะว่าเพราะอดอยากไม่มีทางหาอย่างอื่นก็หาไม่

มิใช่แต่เท่านั้น ยังได้เอาปัจจัยที่เขาถวายด้วยเลื่อมใสในอุปการะมาบำรุงพระศาสนา ทั้งยังได้ชักจูงคนที่ตนรักษาให้นับถือพระศาสนาด้วย ชื่อว่าได้ทำหน้าที่บำรุงพระศาสนาด้วยส่วนหนึ่ง ถูกทางแห่งการสอนศาสนาที่ใช้อยู่ในทุกวันนี้. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ในบ้านเมืองอันยังมีคนรู้เวชกรรมไม่แพร่หลาย ในคนหมู่หนึ่ง ๆ จำต้องการมีหมอ, ในหมู่ภิกษุก็เป็นเช่นนั้น ครั้นมีภิกษุรู้การหมอมอ ชาวบ้านก็ขอให้ช่วยอนุเคราะห์ เชอหักเมตตาคิดไม่ได้ ก็รับอนุเคราะห์เมตตาคิดนั้น ทำให้เขาเลื่อมใสในอุปการะแล้ว ถวายปัจจัยตกเป็นการฉลองคุณ.

ข้าพเจ้าขอตั้งปัญหาให้นักวินัยตัดสินข้อหนึ่งว่า ภิกษุรู้ยาแก้โรคกาฬนานหนึ่ง เป็นอย่างฉมัง ควรนี้มีชาวบ้านผู้หนึ่งป่วยเป็นโรคกาฬ พวกพ้องมาขอติดต่อกับภิกษุเพื่อทำยาให้ คนเจ็บก็ดี คนขอกี่ดี ไม่ใช่บุคคลที่ท่านอนุญาต ภิกษุนั้นทำในทางไรจะดี หนักอยู่ในวินัยหักเมตตาคิดเสีย เขาจะตายหรือจะหายก็ช่าง หรือจะทำให้ด้วยเมตตาคิด รักษาชีวิตของคนไว้ดีกว่า. ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า ในพระวินัยจะสรรเสริญความเป็นคนมีใจจิตเช่นนั้น.

อนึ่ง ภิกษุผู้ได้รับเกื้อกูลของชาวบ้าน ด้วยอาหารบิณฑบาต เป็นต้น เมื่อถึงคราวควรทำอุปการะตอบเขาบ้าง และจะทำใจจิตเสียเช่นนั้นควรละหรือ? ข้าพเจ้าเข้าใจว่าในพระวินัยจะไม่แนะนำให้ทำเช่นนั้น.

และภิกษุผู้ทำยาให้เขาด้วยเมตตาคิดเช่นนั้น ไม่ได้รับขวัญข้าว

ค่ายาการรักษาหรือบำเหน็จรางวัล ของที่ได้รับนั้นสักว่าเป็นประสาท-
การ เครื่องกระทำความเลื่อมใส ถ้าจะปรับว่าเป็นของได้ในทาง
หากินเป็นมิจจาชีพ ข้าพเจ้าขอยกปัญหาขึ้นตั้งถามอีกข้อหนึ่งว่า
พระธรรมกถึกผู้รับนิมนต์เทศนา ในเบื้องต้นย่อมรู้ว่าจักได้ลาภ
เทศนาแล้วก็ได้จริง ๆ เช่นนี้จะเป็นการหากินและเป็นมิจจาชีพหรือไม่ ?
ถ้ามีคำตอบว่า ไม่เป็นการหากิน เพราะไม่ได้กำหนดว่าเป็นราคา
สุดแล้วแต่ทายกเขาจะถวาย ฝ่ายเขาก็ไม่ได้คิดเป็นค่าจ้างเหมือนกัน
เขาถวายมากก็มี ถวายน้อยก็มี และไม่ใช่มิจจาชีพ เพราะธรรม
ที่แสดงนั้น เป็นคำสั่งสอนแนะนำให้เขาปฏิบัติดีและได้กุศล คำแก้
ในฝ่ายพระหมอก็เป็นคู่กัน ไม่เป็นการหากิน เพราะไม่ได้รับขวัญ
ข้าวค่ายาการรักษาหรือบำเหน็จรางวัล รับแต่ประสาทการเหมือน
เครื่องกัณฑ์เทศน์ ๆ เสียอีก เขาถวายในทันที ที่ให้เห็นว่าเป็นเครื่อง
ตอบแทนแท้ ๆ ส่วนประสาทการของพระหมอ เขาถวายเมื่อถึง
คราว การรักษาโรคเป็นอันช่วยทุกข์ภัยช่วยชีวิต ให้ความสุขกาย
แก่เขา ดูธรรมให้ความสุขใจแก่ผู้ปฏิบัติ จึงไม่ใช่มิจจาชีพ.

การห้ามเวชกรรม เป็นเหตุขัดขวางแก่การสอนพระศาสนา
อยู่มาก ในหมู่ภิกษุผู้ถือตึงเครียด เพียงจะมีผู้รู้กาลหมอไว้รักษา
กันเองก็ยาก.

อธิบายเพียงเท่านี้พอจะให้ลงสันนิษฐานว่า ความเข้าใจของ
พระอาจารย์ทั้งหลายในการทำเวชกรรม ตึงเครียดเกินไป ควร
จะผ่อนความเข้าใจลงมา ดังต่อไปนี้ :-

ก. เวชกรรมที่ห้ามไว้ในวินิตวัตถุ แห่งตติยปาราชิกสิกขาบท โดยปรับเป็นอบัติทุกกฏนั้น คือทำในทางนอกริตนอกรอย เช่น กล่าวไว้ในท้องเรื่อง อีกอย่างหนึ่ง ผู้ทำไม่สันทัด รู้เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็รับรักษาเขา วางยาผิด ๆ ถูก ๆ.

ข. เวชกรรมที่ห้ามโดยความเป็นปาปสมาจาร ในวิภังค์แห่งสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑๓ นั้น คือการทอกตนลงให้สกุลเขาใช้ในการรักษาไข้เจ็บของคนในสกุล คงเดียวกับยอมให้เขาใช้ไปข้างไหน. นี้ผิดจากการที่เขาเชิญให้รักษา.

ค. เวชกรรมที่ห้ามโดยความเป็นอนเสนา ในอรรถกถาทั้งหลาย นั้น คือการรักษาโรคเรียกเอาขวัญชั่วค่ายาการรักษา เป็นการหาผลหาประโยชน์.

๕. การทำปริตร ได้แก่การทำน้ามนต์สายลัญจณ์เสกเป่าต่าง ๆ ท่านห้ามไว้เหมือนกัน ท่านอนุญาตแก่สวดปริตร นี่เป็นการในภายหลังยังไม่พบในบาลี ควรทำได้ควรทำเพียงไร ฟังรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วในเวชกรรมนั้น.

ปัจจัยที่แสวงหาได้โดยทางอนเสนานั้น กับปัจจัยที่ได้โดยทางปาปสมาจาร ท่านคิดว่าเป็นของน่าเกลียดน่าชัง เป็นของไม่บริสุทธิ์ เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยเช่นนี้ ปรับเป็นมิจจาชีพ เลี้ยงชีวิตผิดทาง. ภิกษุผู้เลี้ยงชีพในทางนี้ จัดเป็นอถัชชี ผู้ไม่มีละอาย เป็นที่รังเกียจของภิกษุ ถัชชีมีละอาย ไม่คบหาร่วมอำมิสและร่วมธรรมด้วย คือไม่รับไม่บริโภคของที่เธอได้มา และไม่ร่วมสังวาสด้วย. ความรังเกียจกัน

เพียงเท่านี้ พอศิสมแก่เหตุ แต่การถือเนื่องมาแต่ค่านี้นี้ นิสัยคิยะ
ติดกันได้ เช่นภิกษุผู้เป็นลัทธิ เอาจิรวพาดลงบนราวจิรวอันมิใช่ของ
ภิกษุอลัทธิ แต่เธอได้พาดจิรวลงไว้ก่อน หรือนั่งลงบนอาสนะที่ภิกษุ
อลัทธินั่งก่อน ถือว่ามลทินของอลัทธิอาจติดจิรวของภิกษุอลัทธินั้นได้
ถ้าราวจิรวนั้นก็ดี อาสนะนั้นก็ดี เป็นของภิกษุอลัทธิ จะจัดว่าร่วม
บริโภคนั้นก็ตามที ที่ไม่ใช่ของเธอก็ยังถือ ดูแก่เกินการณ์ ผู้ถือย่อม
ได้ความเดือดร้อนเอง อันการคบบอลัทธินั้น ท่านห้ามโดยฐานคบบ
เป็นเพื่อนกินเพื่อนอนสนิทสนมกลมเกลียว เพื่อจะกันไม่ให้ลัทธิ
จงไปในทางเสีย ถ้าคบบด้วยเมตตา ด้วยหมายว่าจะชักจูงลัทธินั้น
เข้าในทางประพฤติชอบ ดังนี้ท่านก็อนุญาต.

ฝ่ายภิกษุผู้เลี้ยงชีพไม่ละเมิดธรรมเนียมของภิกษุ ได้ปัจจัยมา
โดยธรรม ฟังรู้จักบริโภคปัจจัยอันควร อย่างทำศรัทธาไทย คือ
ของที่เขาถวายด้วยศรัทธาให้ตกเสียเปล่า. รับของที่เขาถวายเพื่อ
เกื้อกูลแก่พระศาสนาแล้ว ไม่บริโภค ให้เสียแก่กฤหัสถ์เพื่อ
สงเคราะห์เขา ทำให้ทายกผู้บริจาคเสียศรัทธา เรียกว่าทำศรัทธา-
ไทยให้ตกเสียเปล่า. ท่านแสดงอนามัญฐบิณฑบาตเป็นตัวอย่าง.
โภชนะที่ได้มา ยังไม่ได้หยิบไว้ฉัน เรียกอนามัญฐบิณฑบาต ท่านห้าม
ไม่ให้ ๆ แก่กฤหัสถ์อื่น นอกจากมารดาบิดา ส่วนมารดาบิดานั้น
เป็นภาระของภิกษุจะต้องเลี้ยง ท่านอนุญาตเพื่อให้ได้ สมณจิรว
ก็เหมือนกัน ให้แก่มารดาบิดาก็ได้. อย่าฟังเข้าใจข้อนี้ว่า ท่านสอน
ให้ตระหนี่ ใ้ทำอะไรมาให้เก็บไว้ดังนี้ เข้าใจอย่างนี้ไม่ถูก การให้

เจือจานแก่สหธรรมิกด้วยกัน เป็นการสมควร ให้แก่กุศลผู้ทำ
การวัดหรือการของตน โดยเป็นค่าเลี้ยงหรือค่าแรง หรือน้อมของ
ที่ได้มาเพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง ที่ไม่เสียไปเปล่าควรอยู่. นี่เป็นข้อ
ที่ควรเข้าใจดี และปฏิบัติในของศรัทธาไทยให้พอดี.

กัณฑ์ที่ ๑๕

กาลิก ๔

ของที่จะพึงกลืนให้ล่วงลำคองไป ท่านเรียกว่ากาลิก เพราะเป็นของที่กำหนดให้ใช้ชั่วคราว จำแนกเป็น ๔ อย่าง.

ของที่ให้บริโภคนได้ชั่วคราว ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยงวัน เรียกว่ากาลิก ๑.

ของที่ให้บริโภคนได้ชั่วคราว คือวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง เรียกว่ายามกาลิก ๑.

ของที่ให้บริโภคนได้ชั่วคราว คือ ๗ วัน เรียกว่าสัปดาห์กาลิก ๑.

ของที่ให้บริโภคนได้เสมอไป ไม่มีจำกัดกาล เรียกว่าชิวิก ๑.

ชื่อว่ากาลิกนั้น คงเพ่งเอาของ ๓ อย่างข้างต้น จะกล่าวให้สิ้นเชิง จึงยกเอาของที่ไม่ได้จัดเป็นกาลิกมากล่าวด้วย เรียกว่าชิวิก แปลว่าของที่บริโภคนได้ตลอดชีวิต จึงรวมได้ชนิดเป็น ๔.

ยามกาลิก

ของที่ใช้บริโภคนเป็นอาหาร จัดเป็นยามกาลิก. ตัวอย่างคือโภชนะทั้ง ๕ คือ ข้าวสุกที่หุงจากรัญญชาติทั้งหลาย ๑ ขนมนุมมาส เป็นของทำด้วยแป้งหรือด้วยถั่ว งา มีอันจะบูดเมื่อล่วงคืนแล้ว ๑ สัตต คือขนมแห้ง เป็นของไม่บูด ๑ ปลา ๑ เนื้อ ๑. นมสด นมสัสม ก็จัดเข้าในโภชนะ ในที่อื่นจากโภชนะ ๕. ขาพนิยะ ของขบเคี้ยว คือผลไม้และงาที่มีมันเป็นต้น จัดเข้าในยามกาลิกนี้.

พืชที่ใช้เป็นมูลแห่งโภชนะนั้น เป็น ๒ ชนิด เรียกบุพพัตถะ ๑
อปัตถะ ๑. รัตัญชาติ คือพืชมีกำเนิดเป็นข้าวทุกชนิด ชื่อว่า
บุพพัตถะ โดยอรรถว่าเป็นของจะพึงกินก่อน แสดงไว้ในบาลี ๗
ชนิด "สาธิ" ข้าวสาธ ๑ "วิหิ" ข้าวเจ้า ๑ "ยโว" ข้าว
เหนียว ๑ "โคธุม" ข้าวละมาน ๑ "กงฺคุ" ข้าวฟ่าง ๑ "วรโก"
ลูกเดือย ๑ "กุกฺกุสฺสโก" หญ้ากึบแก๊ ๑. ถั่วต่างชนิดและงา ชื่อ
ว่า อปัตถะ โดยอรรถว่าเป็นของจะพึงกินในภายหลัง ในบาลี
หาได้แจกประเภทไว้ไม่. พืช ๒ อย่างนี้ เป็นมูลแห่งข้าวสุก และ
ขนม ๒ อย่าง.

ปลานั้น สงเคราะห์เอาสัตว์น้ำอย่างอื่น เช่น กุ้ง หอย และปู ด้วย
ไม่มีชนิดที่กำหนดห้ามโดยกำเนิด.

เนื้อนั้น คือมังสะของสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า. บางอย่างเป็นของ
ต้องห้ามโดยกำเนิด เนื้อมนุษย์ ห้ามโดยกวดขัน เป็นวัตถุแห่ง
ดุกลัจฉัย เลือดก็สงเคราะห์เข้าในเนื้อด้วยเหมือนกัน เนื้อช้าง เนื้อ
ม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสัตว์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี
เนื้อเสือดาว ๕ นี้เป็นวัตถุแห่งทุกกฎ. เนื้อที่เขาใช้กินเป็นพื้นบ้าน
พื้นเมือง นอกจากที่ระบุชื่อไว้นี้ เป็นของไม่ห้ามโดยกำเนิด แต่
ห้ามโดยความเป็นของดิบ ยังไม่ได้ทำให้สุกด้วยไฟ. แม้เนื้อที่เป็น
กัปปิยะโดยกำเนิด และทำให้สุกแล้ว แต่เป็นของที่เขาฆ่าสัตว์ลง
เพื่อเอาเนื้อทำโภชนะถวายภิกษุหรือสามเณร เนื้อชนิดนี้ เรียกว่า
อุททิสสมังสะ แปลว่า เนื้อจะจง เป็นของที่ห้ามเหมือนกัน เป็น

วัตถุแห่งทุกกฎ. ส่วนเนื้อแห่งสัตว์ที่เขาฆ่า เพื่อเอามังสะขายเป็นอาหารของคนพื้นเมือง เรียกว่า ปวัตตมังสะ แปลว่า เนื้อมีอยู่แล้ว หรือเขาฆ่าสัตว์เอามังสะทำโภชนะจำเพาะบางคนหรือบางพวกนอกจากสหธรรมิก หรือจำเพาะตัวเขาเอง ไม่ชื่อว่าเป็นอุททิสตมังสะ เขาเอาเนื้อเช่นนั้นแต่งโภชนะถวาย ฉันได้ไม่เป็นอาบัติ. เนื้อเป็นอุททิสตมังสะ ภิกษุไม่รู้ ฉันไม่เป็นอาบัติ แม้ไม่ใช่อุททิสตมังสะ แต่สำคัญว่าเป็นของเช่นนั้น หรือสงสัยอยู่ ฉัน ต้องทุกกฎ. เนื้ออันบริสุทธฺิโดยส่วน ๓ คือ ภิกษุไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้สงสัยว่าเขาฆ่าเฉพาะ ฉันไม่มีโทษ. กล่าวในเนื้ออย่างใด ฟังรู้ในปลาอย่างนั้นเกิด.

การฉันปลาค้นเนื้อของภิกษุ ได้เกิดเป็นปัญหาขึ้นเมื่อครั้งพุทธกาลแล้ว. มีเรื่องเล่าว่า พระเทวทัตต์ทูลขอพระศาสดา เพื่อทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันปลาค้นเนื้อ แต่มิได้อ้างเหตุว่าอย่างไร. ทางที่นำไปให้ปรารถนนั้น คือชะรอยจะรังเกียจว่า เข้าลักษณะอำนาจปาณาติบาต คือสมยอมให้เขาทำ. ฝ่ายพระศาสดาไม่ทรงอำนาจตามทรงอนุญาตปลาเนื้ออันบริสุทธฺิโดยส่วน ๓ ดังกล่าวแล้วให้ภิกษุฉันได้. ข้อที่ไม่ทรงอำนาจตามนั้น เพราะไม่เป็นอำนาจปาณาติบาต หรือเพราะถือจัดเกินไปกว่าภาวะของภิกษุไม่แจ้ง. อันภิกษุเป็นผู้อาศัยบิณฑบาตอันทายกเขาถวาย จะเลือกโภชนะเกินไป ก็ย่อมได้ความผิดเคือง แม้หากเป็นการอำนาจปาณาติบาต คือมีผู้กิน ก็มีผู้ฆ่า ถือก็เป็นการกว้างเกินไปดอกกระมัง จึงทรงจำกัดพอเหมาะแก่ภาวะ

ของภิกษุ. พระเทวทัตคัดถือเอาการที่ไม่ทรงอำนาจตามในข้อนี้เป็นสาเหตุประการหนึ่ง แดกจากพระศาสดา. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า มติของพระเทวทัตนั้นมีผู้นับถือสืบมา จึงมีธรรมเนียมกันเองของพวกอุตตริภิกษุ.

จำพวกของขบเคี้ยว บางอย่างเป็นพืชคาม เช่นผลไม้ไม่มีเมล็ด อาจเพาะเป็น และง่าก็ปลูกเป็นเหมือนกัน การฉันทผลไม้ของภิกษุ ปอกเปลือกแล้ว คงจะใช้กัดหรือขบเอาเป็นพื้น จึงทรงอนุญาตให้อนุปลัมบันทำให้เป็นกัปปิยะเสียก่อน ด้วยเอาไฟจี้ ด้วยเอามีดกรีด หรือด้วยเอาเล็บจิก ส่วนพืชที่ยังอ่อน หรือเป็นของปล้อนเมล็ดออกได้ ไม่ต้องทำกัปปิยะ. จะให้เขาทำกัปปิยะ ท่านณะให้พูดว่า จงทำให้เป็นกัปปิยะ.

ในของจำพวกนี้ ของที่เป็นอาหารได้แท้ ๆ เป็นยวากาลิกแท้ ส่วนของที่ใช้เป็นอาหารไม่ได้ตามลำพัง เป็นแต่ใช้ประกอบเข้ากับของอื่น จึงสำเร็จอาหารกิจ เช่นผักต่าง ๆ ถ้าเป็นของที่ใช้ประกอบเป็นอาหารอย่างเดียว ท่านจัดเข้าในพวกยวากาลิก ถ้าใช้ในทางอื่น ได้ด้วย สุดแล้วแต่จะประกอบในทางใด ก็จัดเข้าในทางนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า จัดเสมอกันตามคำหลังทั้งหมดเป็นดี เพราะยากที่จะแบ่งลงว่าอะไรเป็นอาหาร อะไรไม่ใช่.

ยวากาลิกนี้ พันกำหนดเวลาแล้ว ภิกษุฉันให้ล่วงลำคอ ต้องอาบัติปาจิตติยะ ด้วยวิกาลโภชนสิกขาบท รับประเคนแรมคืนแล้ว ฉันในกาลแห่งวันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป ต้องอาบัติปาจิตติยะ ด้วย

สันนิษฐานการลิกขาบท.

เดิมทีดูเหมือนมีพระพุทธประสงค์จะให้ภิกษุที่แสวงหาภิกษา
ฉันเฉพาะวัน ๆ ในภายหลังได้ทรงพบความขัดข้อง ที่ท่านแสดงไว้
ในบาลีว่า ในคราวเดินทางกันดาร จึงได้ประทานพระพุทธธานุญาต
ให้ภิกษุผู้จะเดินทาง แสวงหาเสบียงเดินทาง คือข้าวสาร ถั่ว เกลือ
น้ำอ้อย น้ำมัน และเนย ตามต้องการ นอกจากนี้ ยังทรงอนุญาต
อีกว่า คนผู้มีศรัทธาเลื่อมใส มอบเงินทองไว้ในมือกับปิยการก สั่ง
ให้จัดของเป็นกับปิยะถวายภิกษุ เธอจะยินดีของอันเป็นกับปิยะที่
กับปิยการกจับจ่ายมาด้วยเงินทองนั้นก็ได้ ไม่ตรัสว่า เป็นอันยินดีเงิน
ทองนั้นโดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง. ข้อนี้ควรจะเรียกว่า เมณฑ-
กานุญาต แปลว่า ทรงอนุญาตปรารภเศรษฐกิจเมณฑกจะผู้ถวายเป็น
เดิม แต่ในบุพพสิกขาวัณณาเรียกเมณฑกบัญญัติ. ในอันจะเรียก
ของเป็นกับปิยะจากกับปิยการกด้วยอาการเช่นนี้ ควรเรียกไม่เกินมูลค่า
ที่เขามอบไว้.

เมื่อทรงอนุญาตเพื่อแสวงหาเสบียงเดินทางได้แล้ว ก็เป็นทาง
ที่จะทรงอนุญาตเสบียงวัดด้วยเหมือนกัน ข้อนี้พึงสันนิษฐานเห็นใน
การที่ทรงอนุญาตกับปิยภูมิ ๔ เพื่อเป็นที่เก็บของเช่นนั้น. กับปิย-
ภูมิ ๔ นั้น โดยชื่อ คือ อุตสวานันติกา ๑ โคนิสาทิกา ๑ คหปติกา ๑
สัมมติกา ๑.

อุตสวานันติกานั้น แปลว่า กับปิยภูมิที่ประกาศให้ได้ยินกัน
ได้แก่กุฎิที่ภิกษุทั้งหลายตั้งใจจะให้เป็นที่เก็บกุฎิ เรือนที่เก็บของ

เป็นกัปปิยะ คือเรือนครวมาแต่แรก เมื่อขณะทำ ช่วยกันยกเสา หรือช่วยกันตั้งฝาที่แรก ร้องประกาศว่า " กปป์ยกุฎี กโรม " แปลว่า " เราทั้งหลายทำกัปปิยกุฎี " ๓ นน.

โคณิสาทิกานั้น แปลตามพยัญชนะว่า กัปปิยภูมิคือเป็นที่ โคจ่อม ท่านอธิบายว่า ได้แก่สถานที่อันไม่ได้ล้อม แยกออกเป็น ๒ กำหนดเอาวัดที่ไม่ได้ล้อม เรียกอารามโคณิสาทิกา ๑ กำหนดเอา กุฎีที่ไม่ได้ล้อม เรียกวิหารโคณิสาทิกา ๑ ท่านอธิบายดังนี้ คงหมายความว่า เป็นสถานที่โคเข้าได้. ฝ่ายข้าพเจ้ารับว่าไม่เข้าใจ ทั้งยังไม่ สันนิษฐานแน่ลงไปว่า ได้แก่กัปปิยภูมิเช่นไร. เห็นอยู่อย่างหนึ่งว่า ได้แก่เรือนครวน้อย ๆ ที่ไม่ได้ปักเสาดังอยู่กับที่ตั้งฝาบนคาน ยก เลื่อนจากที่ได้ เป็นโคณิสาทิกาได้กระมัง.

คหปติกานั้น แปลว่า เรือนของคฤหบดี ได้แก่เรือนของ คฤหัสถ์ ไม่ใช่ที่อยู่ที่ใช้ของภิกษุ. ท่านอธิบายว่า กุฎีที่คฤหัสถ์เขา ทำถวาย เพื่อให้เป็นกัปปิยกุฎี จัดเข้าในกัปปิยภูมิชนิดนี้ด้วย.

สัมมติกานั้น แปลว่า กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ ได้แก่กุฎีที่ สงฆ์เลือกจะใช้เป็นกัปปิยกุฎี แล้วสวดประกาศด้วยญัตติพุทธิกรรม. ในบาลี แนะนำให้เลือกกุฎีอันอยู่ในที่สุดเขต ก็คือจะให้เป็นที่ลี้ลับ. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จะใช้กุฎีอันเคยเป็นที่อยู่ของภิกษุมาแล้วก็ได้ แต่ เมื่อใช้เป็นกัปปิยกุฎีแล้ว ไม่ควรใช้เป็นที่อยู่อีก ถ้าจะกลับใช้เป็นที่ อยู่ใหม่ ก็ต้องเลิกใช้เป็นกัปปิยกุฎีเสีย กัปปิยกุฎีชนิดอื่นก็ เหมือนกัน.

ยาวกาลิกที่เก็บไว้ในที่อยู่ที่ใช้ของภิกษุ แม้เป็นของสงฆ์ เป็นอันโตฎฐะ แปลว่า อยู่ในภายใน หุงต้มในนั้น เป็นอันโตปิกกะ แปลว่า สุกในภายใน หุงต้มเอง เป็นสามปิกกะ แปลว่า ให้สุกเอง ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นวัตถุแห่งทุกกฎ ห้ามไม่ให้ฉัน. ยาวกาลิกที่เก็บไว้ในกัปปียุกฺกัฏฐิ ไม่เป็นอันโตฎฐะ หุงต้มในนั้น ไม่เป็นอันโตปิกกะ แต่ทำเองในนั้น คงเป็นสามปิกกะ ท่านห้าม, แต่จะอุณของที่คนอื่นทำสุกแล้วท่านอนุญาติ.

กัปปียุกฺกัฏฐิเหล่านี้ ทรงอนุญาติไว้ เพื่อจะได้เก็บอาหารและ หุงต้มเป็นที่ อย่างชาวบ้านเขามีครัวไฟฉะนั้น แต่มีภิกษุบางเหล่าไม่เข้าใจพระพุทธรประสงค์ข้อนี้ เมื่อจะทำกุฎิ ก็อธิษฐานเป็นกัปปียุกฺกัฏฐิ ด้วยแทบทุกหลังไป ภิกษุเข้าอยู่ในกุฎิเหล่านั้น ย่อมเก็บอาหาร และหุงต้มในนั้น ทำกุฎิให้มีกลิ่นและมีควันไฟจับไปทั้งนั้น เป็นที่น่ารังเกียจของผู้ไปถึงที่นั้น.

ยามกาลิก

ปานะ คือน้ำสำหรับดื่ม ที่คั้นออกจากน้ำลูกไม้ เรียกว่ายาม-
กาลิก แสดงไว้ในบาลี ๘ ชนิด คือ "อมฺพปानํ" น้ำมะม่วง ๑
" ชมฺพปานํ " น้ำชมพูหรือน้ำหว่า ๑ " โจจปานํ " น้ำกล้วยมีเมล็ด ๑
" โมจปานํ " น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด ๑ " มธฺกปานํ " น้ำมะขาง ๑
" มุทฺทิกปานํ " น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น ๑ " สาธุกปานํ " น้ำเงาะอบล ๑
" พารุสฺกปานํ " น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่ ๑.

วิธีทำปานะ ปอกหรือคว้านผลไม้เหล่านี้ที่สุก เอาผ้าห่อ ปิดผ้า
ให้ตึง อัดเนื้อผลไม้ให้คายน้ำออกจากผ้า เติมน้ำลงให้พอดี ประกอบ
ของอื่นเป็นต้นว่าน้ำตาลและเกลือพอเข้ารส. ผลไม้อื่นไม่เติมน้ำก็ได้
แต่ผลมธฺกะที่แปลว่า มะขาง ท่านว่าเป็นของล้วน ไม่ควร.
เจื่อน้ำจึงควร. ถ้าเป็นมะขางแท้ จะเป็นเล็อกหรือคั้นไม่ออก
กระมัง. ปานะนี้ ให้ใช้ของสด ห้ามมิให้ต้มด้วยไฟ เป็นของที่
อนุปสัมบันทำ จึงควรในวิกาล, เป็นของอันภิกษุทำ ท่านว่ามีคติ
อย่างยาวกาลิก เพราะรับประเคนทั้งผล. ของที่ใช้ประกอบ เป็นต้น
ว่าน้ำตาลและเกลือ ห้ามมิให้เอาของที่รับประเคนไว้ค้างคืนมาใช้
กล่าวโดยใจความว่า ปานะนี้ เฟงเอาของที่อนุปสัมบันทำถวาย
ด้วยของเขเอง. เหตุไฉนท่านจึงห้ามปานะสุกด้วยไฟ ได้ให้ต้มพิสูจน์
ดู ปานะสุกด้วยไฟนั้น ลิ่นโอหารสของปานะ เป็นอย่างน้ำตาลสด
อุ่นไฟ ส่วนน้ำมะม่วง สุกแล้วข้นมาก มีคติเป็นแปงเปือกเหลว ๆ

ถ้าท่านห้ามปรารภเหตุว่าเป็นอย่างน้ำตาลสดอุ่น คงถือว่าเป็นผาณิต
ที่ไม่ได้อนุญาตไว้ในบาติ ถ้าปรารภน้ำมะม่วงหรือน้ำอื่นเช่นเดียวกัน
อันสุกแล้วข้นมาก คงรังเกียจข้างเป็นอาหารเหลว. ปรารภข้อต้น
มีมหาปเทศเป็นเครื่องแก้ เพราะอนุโลมของเป็นกบปิยะ ทั้งยังไม่
เป็นผาณิตโดยนัยอันจะกล่าวในสัตตาทกาลิก. ปรารภข้อหลังในบาติ
ไม่ได้ห้ามน้ำสุก ฉะนั้นน้ำสดหรือน้ำสุก โขหารสคงแผ่นไปเลี้ยงกาย
ได้เท่ากัน เห็นว่าปานะนี้ เป็นของทรงอนุญาตพิเศษเฉพาะวัตถุ แม้
สุกก็ไม่น่ารังเกียจ.

ยามกาลิกนี้ ล่วงกำหนดคตินหนึ่ง ท่านห้ามไม่ให้ฉัน ปรับเป็น
อาบัติทุกกฏ. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น้ำผลไม้ที่ มีรสหวานเจืออยู่
ด้วย ทั้งแทรกน้ำตาลด้วย ล่วงคินไปแล้ว มีคติแปรเป็นรสเมากลาย
เป็นเมรัย.

สัตตาทกาลิก

เภสัช ๕ อย่าง คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
จัดเป็นสัตตาทกาลิก. ของเหล่านี้ ท่านเรียกว่าเภสัช โดยอรรถ-
ว่า เป็นยาแก้โรคพอมเหลืองหรือกระษัย อันเกิดชุมในสารทฤดู,
อธิบายในเภสัช ๕ นี้ พึงรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วในสิกขาบทที่ ๓ แห่ง
ปิตตวรรค ในนิสสัคคิกกัณฑ์, เนยใส เนยข้น ย่อมเป็นของที่ภิกษุ
ทำเองไม่ได้ ส่วนน้ำมันนั้น ทรงอนุญาตเป็นพิเศษ เพื่อรับประทาน
มันเปลวแห่งสัตว์เจียวให้เป็นน้ำมันได้ แต่ให้รับให้เจียว และให้
กรองเสร็จในกาลคือเช้าช่วงเที่ยง จึงใช้ได้ ถ้าทำนอกกาลหรือคาบ

กาล ห้ามไม่ให้ฉัน จัดเป็นวัตถุแห่งทุกกฏ ทุกกิจการที่ทำในวิกาล ถ้าทำในวิกาลทั้ง ๓ อย่าง เป็นวัตถุแห่งทุกกฏ ๓ สถาน ทำ ๒ อย่าง เช่นรับในเช้า เจียวและกรองในบ่าย เป็นวัตถุแห่งทุกกฏ ๒ สถาน ถ้าเป็นแต่กรองในวิกาล เป็นวัตถุแห่งทุกกฏสถานเดียว. เปลวสัตว์ ที่ออกชื่อไว้ในบาลีมี ๕ คือ เปลวหมี เปลวปลา เปลวปลาฉลาม เปลวหมู เปลวลา ชื่อว่าเป็นอันทรงอนุญาตทั้งเปลวสัตว์มีมังสะเป็น กบปิยะ และเปลวสัตว์มีมังสะเป็นอกบปิยะ ยกของมนุษย์เสีย น้ำมัน ที่สกัดออกจากพืชอันมีกำเนิดเป็นยาวกาลิก มีเม็ดงาเป็นตัวอย่าง ภิษุทำเอง มีคตอย่างยาวกาลิก ตั้งแต่วิกาลแห่งวันที่ทำไป ท่าน ห้ามไม่ให้ฉัน. น้ำมันที่สกัดจากพืชอันมีกำเนิดเป็นยาวชีวิก มีเม็ด พรรณผักกาดเป็นตัวอย่าง ท่านอนุญาตให้ภิษุทำตัวเอง. ถือเอา เรืองเจียวมันเปลวเป็นตัวอย่าง ข้าพเจ้าปรารถนาจะเข้าใจว่า ปานะ กี่ดี น้ำมันก็ดี อันภิษุรับประเคนทั้งวัตถุ ทำเสร็จในกาลให้เป็นของ ปราศจากวัตถุ น่าจะใช้ให้ตลอดคราวของกาลิกนั้น แต่ท่านเข้าใจ แคบไปว่า ทรงอนุญาตเฉพาะมันเปลวเท่านั้น. ข้อนี้พึงเทียบใน มหาปเทศอันกล่าวไว้ในข้างหน้า. น้ำผึ้ง เป็นของที่ไม่ได้ทำเอง ไม่ ต้องกล่าวถึง. น้ำอ้อย เป็นของที่อุปสัมบัตทำกรองหมคากแล้ว จึงใช้ได้ ในวิกาล ที่ภิษุทำ รับทั้งวัตถุคือลำอ้อย มีคตอย่าง ยาวกาลิก ท่านห้ามมิให้ฉันในวิกาล รับประเคนน้ำอ้อยสดมาเคี้ยว ท่านอนุญาต ได้มีปัญหาลี้ในระหว่างพระอาจารย์ทั้งหลายว่า น้ำ อ้อยสด เป็นยามกาลิกหรือสัตตาคาลิก โดยมาก ลงสันนิษฐาน

ว่า เป็นสัตตาทกาลิก. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น้ำอ้อยที่เรียกว่าผาณิต
จัดเข้าในสัตตาทกาลิกนั้น เป็นของที่ทำแข็งแล้ว หรือเหลวแต่เคี้ยว
จนงวด ไม่กลายเป็นเมรัยแล้ว ส่วนน้ำอ้อยสดที่อาจกลายเป็นเมรัย
ได้ ควรจัดเข้าในยามกาลิก ถ้าไม่เข้าใจหลักนี้ คงได้ดื่มเมรัยเข้า
บ้างเป็นแน่. ผาณิตที่แข็ง ภิกษุผู้ไม่อาพาธ พึงละลายน้ำจั้น ภิกษุ
ผู้อาพาธจั้นได้ทั้งแข็ง.

สัตตาทกาลิกที่ภิกษุไม่ได้ทำเอง รับประทานในเช้า จันท์กับ
อาหารในวันนั้นก็ได้ ตั้งแต่วิกาลแห่งวันนั้นไป จันท์กับอาหารไม่ได้
จันท์ได้โดยฐานเป็นเภสัชตลอดกาล ล่วงคราวคือ ๗ วันแล้วไป เป็น
นิสสัคคิยะ ภิกษุต้องปาจิตติยะ ด้วยสิกขาบทที่ ๓ แห่งปัดตวรรค
ในนิสสัคคิกกัณฑ์ จันท์เภสัชที่เป็นนิสสัคคิยะ ต้องทุกก.

ยาวชีวิก

ของที่ให้ประกอบเป็นยา นอกจากกาลิก ๓ อย่างนั้น จัดเป็น
ยาวชีวิก มีประเภทแสดงไว้ในบาลี ดังต่อไปนี้ :-

๑. รากไม้เรียกว่ามูลเภสัช เช่น " หลิทุฑ์ " ขมิ้น " สิงฺคเวรี "
จิง " วัง " ว่านน้ำ " วจตุฑ์ " ว่านเปราะ " อติวิสิ " อุตพิต " กุกฺกุ-
โรหิณี " ข่า " อูสิริ " แผลก " ภาทุทมุตฺตกั " เหหัวหมู.

๒. น้ำฝาด เรียก กสาวเภสัช เช่น " นิมุพกสาโว " น้ำฝาด
สะเดา " กุกฺกุชกสาโว " น้ำฝาดมูกมัน " ปโฏถกสาโว " น้ำฝาด
กระดอม หรือมุลกา " ปคฺควกสาโว " น้ำฝาดบอระเพ็ด หรือพญา
มือเหล็ก " นคฺคมาถกสาโว " น้ำฝาดกระดินพิมาน.

๓. ใบไม้ เรียก ปันณเภสัช " นิมุพปณฺณ " ใบสะเดา " กุฏฐปณฺณ " ใบมูกมัน " ปโฏฐปณฺณ " ใบกระดอม หรือมุลกา " कुलสีปณฺณ " ใบกะเพรา หรือแมงลัก " กปฺปาสีกปณฺณ " ใบฝ้าย.

๔. ผลไม้ เรียก ผลเภสัช เช่น " วิลงคัม " ลูกพิลังกาสง " ปีปฺพลี " ดีปลี " มริจ " พริก " หรีตกี " สมอไทย " วิเกตคัม " สมอพิเภก " อามลคัม " มะขามป้อม " โกฏฐผล " ผลแห่งโกฐ.

๕. ยางไม้ เรียก ชตฺตเภสัช เช่น " หิงคัม " เป็นยางชนิดหนึ่ง ท่านกล่าวว่าไหลออกจากต้นหิงคัม " หิงคฺชตฺต " ยางชื่อเดียวกัน ท่านกล่าวว่าไหลออกจากก้านและใบแห่งต้นหิงคัม " หิงคฺสิปฺปฏิกง " เป็นยางชื่อเดียวกัน ท่านกล่าวว่าไหลจากใบหิงคัม หรือเงี้ยวของอื่นด้วย ๓ นี้เป็นชนิดมหาหิงคัม " ตกคัม " เป็นยางไหลออกจากยอดไม้ชนิดหนึ่ง " ตกคปฺตฺติ " ยางชนิดเดียวกัน ว่าไหลออกจากใบแห่งไม้ชนิดนั้น " ตกคปณฺณ " ยางชนิดเดียวกัน ว่าเอาใบมาคั่วออกบ้าง ไหลออกจากก้านบ้าง ๓ อย่างนี้ไม่รู้ว่าจะไร " สขฺขุผลล " กายาน.

๖. เกลือ เรียก โลณเภสัช เช่น " สามพุทฺธิคัม " เกลือแห่งน้ำทะเล " กภาพโลณ " เกลือดำ [ดีเกลือกกระมัง] " สินฺหวิ " เกลือสินเฑาะว์ เป็นเกลือกเกิดบนดินในที่ดอน เขาเก็บมาหุง ว่าสีขาว " อุพฺพิท " เกลือที่เขาเอาดินโป่งมาเคี้ยวทำขึ้น " วิล " เป็นเกลือกชนิดหนึ่งเขาปรุงร้งสัณหาระต่าง ๆ หุงขึ้น ว่าสีแดง.

ยังรากไม้ น้ำฝาด ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ เกลืออย่างอื่นอีก

อันไม่สำเร็จอาหารกิจ คือเขาไม่ได้ใช้เป็นอาหาร ใช้เป็นยา จัดเป็นยาวชีวิกทั้งนั้น.

ในบาลีทรงอนุญาตเกสัชเหล่านี้ ลงท้ายว่าต่อมีเหตุจึงให้บริโภคได้ เมื่อเหตุไม่มี บริโภคเป็นทุกกฎ. ส่วนในบาลีทรงอนุญาตยามกาลิกและสัตตาทกาลิกหามีเช่นนี้ไม่ นิทานต้นอนุญาตปานะเล่าเรื่องเกษียชฎิล คิดเห็นว่า ฤๅผู้มีชื่อเสียงทั้งหลาย ผู้เว้นจากวิกาลโภชนายังดื่มน้ำปานะ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็น่าจะเสวยบ้าง จึงทำน้ำปานะไปถวาย พระองค์ก็เสวย และตรัสให้ภิกษุสงฆ์ฉันแล้ว ทรงอนุญาตน้ำปานะ. ในภิกษุสงฆ์นั้น คงไม่มีเหตุจะฉันทุกรูปไป นี้แปลว่าไม่จำกัดเหตุจริง ๆ. แต่ในวิภังค์แห่งสันนิชการสิกขาบทที่ ๘ แห่งโภชนวรรคในปาจิตตियกัณฑ์ กลืนกินเพื่อเป็นอาหาร ท่านปรับเป็นทุกกฎทั้ง ๓ อย่าง แต่ของชวนบริโภคกว่า ยังไม่กวดขัน เหตุไหนจึงกวดขันในยาวชีวิกอันเป็นของพึงเบื่อหน่าย ไม่มีเหตุ ใครเลยจักปรารถนาเพื่อบริโภค ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ยาวชีวิกที่เป็นของล่วงคราว เป็นเหตุปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ฉันหามีไม่ ท่านจะหาทางปรับอาบัติไว้บ้างกระมัง จึงจำกัดไว้ให้ฉันได้ต่อมีเหตุ แต่เป็นการกวดขันเกินอย่างนี้. นี่เป็นฐานะอันนักวินัยจะพึงพิจารณา. เป็นบาลีออกจากพระโอษฐ์พระศาสดาละหรือ ?

กาลิกะคนกัน

กาลิกบางอย่าง ระคนกับกาลิกอีกบางอย่าง มีกำหนดให้ใช้ได้ ชั่วคราวของกาลิกมีคราวสั้น อุทาหรณ์เช่นยาผง เป็นยาวชีวิกไม่

กำจัดคราว เอาคลุกกับน้ำผึ้งเป็นกระสาย น้ำผึ้งมีคราวชั่ว ๗ วัน
ยานั้นก็พลอยมีคราวชั่ว ๗ วันไปด้วย. เครื่องเทศ เช่นกระวาน
กานพลู ลูกผักชี อบเชย เป็นยาวชีวิก เขาปรุงกับข้าวสุกที่หุง
ด้วยกะทิ มีคติดกลายเป็นยาวกาลิกตาม.

สัตตาทกาลิกและยาวชีวิกที่รับประเคนแรมคืนไว้แล้ว ท่าน
ห้ามมิให้เอาไปปนกับยาวกาลิก เช่นจะเอาน้ำตาลที่รับประเคนแรม
คืนไว้แล้วนั้นกับขนมครก ท่านห้าม ในสัตตตสิกขันธ์จะ ว่าด้วยทำ
ทุติยสังคายนา คัมภีร์จุลวรรค ท่านปรับเป็นปาจิตติยะเพราะมันของ
เป็นสันนิธิ เจือในน้ำปานะดื่ม ใช้ได้หรือไม่ เข้าใจไม่ถนัด พบแต่
ท่านกล่าวคติของยาวกาลิกว่าล่วงคืนเป็นสันนิธิ ท่านปรับผู้นั้นเพียง
ทุกกฏ ไม่ถึงปาจิตติยะ แต่เอาเกณฑ์อะไรมาปรับ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ
ถ้าอนุโลมตามนี้ ก็คงปรับเป็นทุกกฏ.

กัณฑ์ที่ ๒๐

กัณฑ์ต่างเจ้าของ
ของสงฆ์

กัณฑ์ที่เขาถวายเป็นสาธารณะแก่หมู่ภิกษุ ไม่เฉพาะตัว หรือ กัณฑ์อันภิกษุรับก็ดี ปกครองหวงห้ามไว้ก็ดี ด้วยความเป็นของ สาธารณะแก่หมู่ภิกษุ จัดเป็นของสงฆ์ มี ๒ ประเภท เรียกโดย ชื่อว่า ลหุภัณฑ์ ของเบา ๑ ครุภัณฑ์ ของหนัก ๑. บิณฑบาต เกสซ์ กับบริขารที่จะใช้สำหรับตัว คือ บาตร จีวร ประคดเอว เข็ม มีดพับ มีดโกน จัดเป็นลหุภัณฑ์ เป็นของแจกกันได้ มีพระ พุทธานุญาติไว้ ให้สงฆ์สมมติภิกษุบางรูปไว้ให้เป็นผู้มีหน้าที่แจกลหุ- ภัณฑ์เหล่านี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีหน้าที่แจกภัตตาหาร ตลอด ถึงรับนิมนต์ของทายกแล้วจ่ายให้ไป เรียกภัตตอุเทศกะ ภิกษุผู้มี หน้าที่แจกจีวร เรียกจีวรภาชกะ ภิกษุผู้มีหน้าที่แจกเกสซ์และ บริขารเล็กน้อย เรียกอัปปมัตตกวิสัชชกะ. วิธีแจกนั้น อาหาร หรือจีวรมีมาก พอแจกทั่วกัน ก็แจกทั่วกัน มีน้อย ไม่พอทำอย่าง นั้น แจกลงมาโดยลำดับพรรษา หมดเพียงใดหยุดเพียงนั้น ได้มา อีกจึงแจกต่อลำดับนั้นลงมา แจกโดยนัยนี้จนตลอด แล้ววนลงไป ใหม่. เกสซ์แจกอย่างไร ท่านไม่ได้กล่าวไว้ สันนิษฐานว่า เกสซ์ เป็นสัตตาทกาลิก คงแจกอย่างอาหาร เกสซ์เป็นยาวชวิก คงเก็บไว้ มีภิกษุเจ็บไข้ลง ต้องการยาชนิดใด คงจ่ายยาชนิดนั้นให้. บริขาร

เล็กน้อยก็เหมือนกัน ภิกษุใดต้องการของชนิดใด ภิกษุผู้แจกนั้นได้รับอนุญาตจากสงฆ์ด้วยสมมตินั้นแล้ว อาจจ่ายของชนิดนั้นให้แก่ภิกษุรูปนั้น.

กัณฑ์อันไม่ใช้ของสำหรับใช้สิ้นไป เป็นของควรรักษาไว้ได้นาน เป็นเครื่องใช้ในเสนาสนะ หรือเป็นตัวเสนาสนะเอง ตลอดถึงกุฎิและที่คิน จัดเป็นครุภัณฑ์ เป็นของที่แจกจ่ายกันไม่ได้ ให้เก็บรักษาไว้ เป็นของสาธารณะ แม้แจกจ่ายกัน ก็ไม่เป็นอันแจก พึ่งเป็นของที่ต้องคืนหรือเอาสิ่งอื่นใช้แทน และปรับภิกษุผู้แจกเป็นอาบัติอุตถัจจย. ครุภัณฑ์นั้น แสดงไว้ในบาติ ๕ หมวด สิริเป็นของ ๒๕ สิ่ง มีรายชื่อดังนี้ :-

หมวดที่ ๑ พื้นดินและของปลูกสร้างเป็นอาราม จำแนกโดยชื่อเป็นของ ๒ คือ "อาราโม" ของปลูกสร้างในอาราม ตลอดถึงต้นไม้ ๑ "อารามวตฺตุ" ที่ดินพื้นอาราม ๑

หมวดที่ ๒ พื้นดินและของปลูกสร้างเป็นวิหาร จำแนกโดยชื่อเป็น ๒ เหมือนกัน คือ "วิหาโร" กุฎิที่อยู่ ๑ "วิหารวตฺตุ" พื้นที่ปลูกกุฎิ ๑ เหตุไฉนหมวดนี้จึงแยกจากหมวดที่ ๑ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ.

หมวดที่ ๓ ของที่เป็นตัวเสนาสนะเอง จำแนกโดยชื่อเป็น ๔ คือ "มณฺโฆ" เตียง ๑ "ปีรุ" ตั่ง ๑ "ภิสฺสี" ฟูก ๑ "พิมฺโพหนฺ" หมอน ๑.

หมวดที่ ๔ เครื่องโลหะ ที่เป็นภาชนะและเครื่องมือ จำแนก

โดยชื่อเป็น ๕ คือ " โลหกุมภี " หม้อโลหะ ๑ " โลหภาณกัม " อ่างโลหะ ๑ " โลหวารโก " กระจกโลหะ ๑ " โลหกฐาหัม " กะทะโลหะ ๑ " วาสี " มีดใหญ่หรือพรว้าโต้ ๑ " ผรสุ " ขวาน ๑ " กุจारी " ฟันสำหรับถากไม้ ๑ " กุกุทาโล " จอบหรือเสียมสำหรับขุดดิน ๑ " นิขาทนัม " สว่านสำหรับเจาะไม้ ๑. โลหะนั้น เป็นธาตุที่หลอมออกจากแร่ ทองแดง ทองเหลือง เหล็ก ดีบุก สังกะสีเข้าไปในโลหะทั้งนั้น. หมวดนี้จะแยกเป็น ๒ เป็นภาชนะหมวด ๑ เป็นเครื่องมือหมวด ๑ แต่จะเกินจำนวน ๕ ไป ฟังเข้าใจว่า ท่านเพ่งเอาของที่เป็นชาติโลหะ.

หมวดที่ ๕ เครื่องสัมภาระสำหรับทำเสนาสนะและเครื่องใช้จำแนกโดยชื่อเป็น ๘ คือ " วตุลี " เถาวัลย์เช่นหวาย ๑ " เวพู " ไม้ไผ่ ๑ " มุขุชัม " เป็นหูช้างชนิดหนึ่ง แปลกันว่าหูช้างมุงกระต่าย ๑ " ปุพฺพชัม " เป็นหูช้างชนิดหนึ่งเหมือนกัน แปลว่าหูช้างปล้อง ๑ " ตินัม " หูช้างสามัญ ๑ " มตุตติกา " ดินเหนียว ๑ " ทารุกญฑัม " ของทำด้วยไม้ ๑ " มตุตติกาญฑัม " ของทำด้วยดินเผา ๑. เครื่องสัมภาระนั้น หมายถึงใช้การได้ เช่นไม้ไผ่ เป็นเสาเป็นหลังคาฝาได้ หวายหรือเถาวัลย์อื่น ใช้เป็นเครื่องผูกได้. หูช้าง ๑ ชนิดนั้น คงให้มุงหลังคาหรือกรูฝาแต่ ๒ ชนิดข้างต้น ที่แปลว่าหูช้างมุงกระต่าย หรือหูช้างปล้องนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นสม เข้าใจว่าจะเป็นหูช้างที่ใช้เป็นประโยชน์ได้ เช่นปรี้อ้อแถมเป็นต้น. ดินเหนียวนั้นสำหรับใช้ฉาบฝาฉาบพื้นก็ได้. ของเหล่านี้ มีผู้ถวายก็ดี สงฆ์แสวงหา

มาเองก็ดี เพื่อใช้ทำกุฎี หรือเป็นของขึ้นอยู่กับที่ บำรุงไว้ใช้การเช่นนั้น จัดเป็นครุภัณฑ์ ไม่ได้หมายเอาเถาวัลย์และหญ้าอันขึ้นรกรวดที่สงฆ์ไม่ได้หวงห้ามเอาไว้. ของเครื่องใช้นั้น ของทำด้วยไม้ เช่น หีบ ตู้ ชั่ว เป็นตัวอย่าง. ของทำด้วยดินเผา เช่น ไห โอ่ง อ่าง เป็นตัวอย่าง. เครื่องถ้วย เครื่องแก้ว อันเป็นของมีขึ้นในภายหลัง สงเคราะห์เข้าในของทำด้วยดิน หมวดนี้ น่าจะแยกเป็น ๒ เครื่องสัมภาระหมวด ๑ เครื่องใช้หมวด ๑.

การจัดหมวดเช่นนี้ มาในบาลี ถ้าจะจัดเอาตามความพอใจของข้าพเจ้า ๆ จะจัดอย่างนี้ :-

หมวดที่ ๑ ที่ดินของปลูกสร้างรวม ๒ หมวดข้างต้น เป็น ๓ สิ่ง.

หมวดที่ ๒ ของที่เป็นตัวเสนาสนะ ๔ สิ่ง มีเตียงเป็นต้น.

หมวดที่ ๓ ภาชนะโลหะ ๔ สิ่ง กับเครื่องไม้เครื่องดิน รวมเป็น ๖ สิ่ง.

หมวดที่ ๔ เครื่องมือ ๖ สิ่ง มีมิดได้เป็นต้น.

หมวดที่ ๕ เครื่องสัมภาระ ๖ สิ่ง มีเถาวัลย์เป็นต้น.

ถ้าไม่ยอมให้เดือนลำดับ หมวดที่ ๓ เป็นเครื่องโลหะ รวมทั้งภาชนะโลหะและเครื่องมือเป็น ๕ สิ่ง, หมวดที่ ๔ เครื่องสัมภาระคงเดิม หมวดที่ ๕ เครื่องไม้เครื่องดิน.

การห้ามไม่ให้สละไม่ให้แจกครุภัณฑ์นั้น หมายเอาสละให้แก่บุคคล และแจกแก่กันเอง ทำให้ขาดตัว จะจำหน่ายของที่เลวแลก

เปลี่ยนเอาของที่ดี เช่นจะจำหน่ายเครื่องดินหลายสิ่ง จัดหาเพียง
ตั้งมั่นน้อยลงไปอยู่. อีกอย่างหนึ่ง จะจึงหน่ายของไม่เป็นอุปการะ
เพื่อของเป็นอุปการะ อันเป็นครุภัณฑ์ด้วยกันเห็นว่าได้ แต่จะ
จำหน่ายเพื่อของเป็นลหุภัณฑ์เอามาแจกกันไม่ได้ เว้นไว้แต่สมัย
ข้าวแพงอดอยาก ท่านอนุญาตให้จำหน่ายของที่เลว ๆ เพื่ออาหาร
ด้วยปรารถนาจะอยู่รักษาเสนาสนะที่ดี. การจำหน่ายครุภัณฑ์เพื่อประ-
โยชน์สงฆ์อย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมานี้ เรียกว่าพาติกรรม ทรงอนุญาต.
จะเอาที่ดินแลกเปลี่ยนกับที่ดินด้วยกัน พร้อมทั้งของปลูกสร้าง ณ ที่ดิน
นั้น ด้วยเห็นว่าได้ประโยชน์ฝ่ายสงฆ์ ท่านอนุญาตไว้ในอรรถกถา.

เสนาสนะในวัดร้าง ที่เป็นสังฆารามะ เช่นเตียงตั้ง ภิภุจะ
ชนเอามา ที่เป็นสังฆารามะ เช่นบานประตู บานหน้าต่าง จะรื้อเอา
มาใช้สอยหรือประกอบเข้าในวัดอื่น ด้วยความเป็นของสงฆ์เหมือน
กัน ท่านอนุญาต ถ้าเอามาใช้เป็นส่วนบุคคล และวัดร้างนั้นกลับ
ตั้งใหม่ ท่านกล่าวว่าควรให้คืน.

ที่กัลปนา คือที่นาที่สวนและที่อย่างอื่นอีก อันทายกผู้เจ้าของ
บริจาคไว้เพื่อเป็นค่าปัจจัยบำรุงสงฆ์ เช่นเรียกในบัดนี้ว่าที่ธรณีสงฆ์
ในบาลีแสดงครุภัณฑ์ ไม่ได้กล่าวถึง แต่ในบาลีเกตุขขันธกะ
กล่าวไว้แต่ไม่ชัดความดังนี้ พืชของบุคคลอันเพาะปลูกในพื้นที่
ของสงฆ์ เจ้าของพึงให้ส่วนแล้วบริโศก นี้ก็ได้แก่ที่นาหรือที่สวน
มีคนเช่าถือ เสียค่าเช่าให้แก่สงฆ์. ที่กัลปนานี้ อนุโลมเข้าไปในบท
อารามวัตถุ เป็นครุภัณฑ์. ของอันเกิดขึ้นในที่นั้นหรือจะเรียกว่าค่าเช่า

ก็ตาม ที่ทายกผู้ถวายไม่ได้กำหนดเฉพาะปัจจัย ต้องการด้วยปัจจัย
อย่างไร จะน้อมไปเพื่อปัจจัยอย่างนั้น ควรอยู่ที่ ทายกผู้ถวาย
กำหนดเฉพาะเสนาสนปัจจัย ต้องน้อมเข้าไปในเสนาสนะเท่านั้น.
ถ้าไวยวัจกรสงฆ์คุณแลทำที่กัลปนานั้นเอง ไม่ได้ให้มีผู้เช่าถือ จำ
ผลประโยชน์อันเกิดในที่นั้น ให้แก่ผู้ทำผู้รักษาตามส่วนได้อยู่. ผู้ทำ
ผู้รักษามีกรรมสิทธิ์ในของอันเกิด ณ ที่นั้น เท่าส่วนอันตนจะพึงได้.
อีกฝ่ายหนึ่ง ในบาลีเกสัชชขันธกะนั้นเองกล่าวว่า พืชของสงฆ์เพาะ
ปลูกในที่ของบุคคล พึ่งให้ส่วนแล้วบริโภคน่าจะได้แก่การที่ไวยว
ัจกรสงฆ์เช่านาหรือสวนของคนอื่นทำเป็นของสงฆ์ เช่นนี้ ท่านยอม
ให้จ่ายผลประโยชน์ของสงฆ์ให้เป็นค่าเช่าค่าถือแก่เจ้าของที่. การเช่นนี้
ยังไม่เคยได้ยินว่ามีสักรายหนึ่ง มีแต่บุคคลเช่าที่ของสงฆ์ทั้งนั้น.

ของเจดีย์

ของชนิดนี้ ได้แก่ของที่ทายกถวายเพื่อบูชาเจดีย์ เช่นของเขา
ถวายพระแก้วมรกต และถวายพระพุทธรชินราชเมืองพิษณุโลก. ที่
มาแห่งของเจดีย์ มีบาลีวิภังค์แห่งสิกขาบทว่าด้วยการน้อมลาภสงฆ์
เป็นอย่างสูง เชื่อว่าไม่มีในครั้งพุทธกาล น่าจะเกิดมีขึ้นเมื่อภายหลัง
ลงมา ในเวลาที่มีเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว. ของเจดีย์
มีวิภาคเป็นอย่างไร ท่านหาได้กล่าวไว้ไม่ นอกจากให้ถือแยกเป็น
ส่วนเฉพาะของเจดีย์หนึ่ง ๆ คู่เคียงกับของสงฆ์หมู่หนึ่ง ๆ และ
ห้ามมิให้น้อมลาภของเจดีย์หนึ่งไปเพื่อเจดีย์หนึ่ง ที่ปรับโทษ ที่ปรับโทษเป็น
ทุกกฎ. ดูเหมือนจะพอเทียบเคียงกันได้กับของสงฆ์ ที่จำแนกเป็น

ลหุภัณฑ์และครุภัณฑ์ ส่วนลหุภัณฑ์ เช่นน้ำมัน ใช้ตามบูชา ที่เป็นอาหาร ให้แก่ผู้รักษา ก็ควร. ที่เป็นครุภัณฑ์ ควรเก็บรักษาไว้ หรือพึงจำหน่ายเพื่อผาติกรรม ถือเอาของเป็นครุภัณฑ์ด้วยกัน ที่ถาวรกว่าหรือที่เป็นประโยชน์กว่า หรือเพื่อปฏิสังขรณ์เจดีย์นั้นหรือถาวรวัตถุเนื่องด้วยเจดีย์นั้น. ผลประโยชน์อันเกิดขึ้นในที่กัลปนา พึงรู้โดยนัยอันกล่าวแล้วในของสงฆ์.

ของบุคคล

ของชนิดนี้ ได้แก่ของที่ทายกถวายแก่ภิกษุเป็นส่วนตัว หรือภิกษุแสวงหาได้มา และถือเอาเป็นส่วนตัว แม้ของที่สงฆ์แจกให้ตกเป็นสิทธิแก่ภิกษุแล้ว ชื่อว่าเป็นของบุคคลเหมือนกัน ภิกษุผู้เจ้าของมีสิทธิในอันสละหรือแจกได้ตามชอบใจ มีชื่อที่จะพึงระวางแต่เพียงไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกเสียเปล่า. ภิกษุควรมีของเช่นไรเป็นส่วนของตนได้ พึงรู้แจ้งในกัณฑ์ที่ ๑๒ ที่ว่าด้วยบริขารบริโภคนั้นเกิด. เพราะบาลีว่า ทรงอนุญาตเครื่องโลหะทั้งปวง ยกเครื่องประหาร, ทรงอนุญาตเครื่องไม้ทั้งปวง ยกอาสน์ทิ บัลลังก์ บาตรไม้ เขียง-เท้าไม้, เครื่องดินทั้งปวง เว้นเครื่องเซ็ดเท้าอย่างหนึ่งที่ว่าทำเป็นรูปฝักบัว เข้าใจว่าทำเป็นตุ้ม และกระเบื้องหม้อที่ห้ามไม่ให้ใช้แทนบาตร ของอื่นที่ไม่ระบุห้ามไว้แล้วหรือไม่อนุโลมแก่ของที่ห้าม ก็อาจมีได้เป็นส่วนตนของภิกษุ. ในฝ่ายของที่ห้ามไม่ให้มีส่วนตนนั้น แสดงไว้ชัดในบาลี ก็คือเงินทองและเครื่องประหาร หรือแม้อกัปปิยบริขารด้วย. เดิมดูเหมือนจะห้ามภณฑะที่ทำด้วยโลหะโดย

กำเนิด หรือโลหะที่ผสมซึ่งเรียกว่าสำริด แต่ในบาลีก้าวว่า อย่าให้สังฆของเช่นนั้น แต่มีบาลีที่ลบล้างกัน ดังกล่าวแล้วข้างต้นว่า ทรงอนุญาตเครื่องโลหะทั้งปวงเว้นเครื่องประหาร จะมีเครื่องโลหะอย่างอื่นก็ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง จะแปลความแห่งบาลีต้นว่า ห้ามไม่ให้สังฆเครื่องโลหะแล้วเครื่องสำริดนั้น หมายความว่า ห้ามไม่ให้เก็บของเช่นนั้นไว้โดยฐานเป็นของที่ตนเล่น. ส่วนในบาลีพระสูตรที่แสดงศีลของภิกษุกล่าวว่ ภิกษุเว้นจากการรับไธนาและที่ดินอย่างอื่น เว้นจากรับทาส สัตว์พาหนะ คือ ช้าง ม้า โค กระบือ ปศุสัตว์เป็นต้นว่า แพะ แกะ ไก่ สุกร ที่สุดจนข้าวเปลือก พระคันถรจนจารย์ถือเอาความข้อเหล่านี้แสดงไว้ในพระวินัยว่า ของเหล่านี้ไม่ควรแก่ภิกษุ, รับ เป็นอาบัติทุกกฏ อาบัติทุกกฏชนิดนี้เรียกว่าบาลมุตตกทุกกฏ แปลว่าอาบัติทุกกฏพ้นจากบาลี. อนึ่ง เพราะบาลีในพระสูตรนั้นเองกล่าวว่ ภิกษุเว้นจากปาณาติบาต เว้นจากประ โคมเครื่องประ โคม เครื่องมือดักสัตว์บก ดังสัตว์น้ำ และเครื่องประ โคมต่างชนิด ที่ท่านจัดว่าเป็นอนามาส เป็นของไม่ควรแก่ภิกษุด้วยจุกกัน.

ภณฑะของภิกษุก็ดี ของสามเณรก็ดี เจ้าของตายแล้ว สงฆ์เป็นเจ้าของ คือตกเป็นของมรดกแก่สงฆ์. ในของเหล่านั้น บาดรจิวร ทรงอนุญาตเพื่อให้แก่ภิกษุผู้พยาบาลไข้ ของที่เป็นลหุภัณฑ์ อันเหลือให้แจกกัน สามเณรผู้พยาบาล ก็พึงให้ได้รับส่วนแจกเสมอภิกษุ ของที่เป็นครุภัณฑ์ให้ตั้งไว้เป็นของสงฆ์. โดยนัยนี้ ภิกษุ

ผู้อาพาหนัก ปรารถนาจะให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้รับมรดกของตน จึงต้องมอบให้เป็นสิทธิแก่ภิกษุรูปนั้นในเมื่อตนยังมีชีวิต. นี้แตกต่างจากธรรมเนียมทำพินัยกรรมในฝ่ายคฤหัสถ์ หนังสือพินัยกรรมอันเจ้าทรัพย์ทำนั้น แสดงความประสงค์ของเจ้าทรัพย์ว่า เมื่อมรณะแล้ว ให้ของที่ระบุชื่อไว้หรือทั้งหมด ได้แก่คนชื่อนั้นคนเดียวหรือหลายคน เจ้าทรัพย์ยังไม่ตาย ของในพินัยกรรมยังเป็นของเจ้าทรัพย์ เขาอาจทำพินัยกรรมใหม่ล้างพินัยกรรมเก่า. ในพระวินัย หากภิกษุจะทำพินัยกรรมเช่นนั้นแล้วมรณะลง มรดกต้องตกเป็นของสงฆ์ ภิกษุผู้ถือพินัยกรรมจะรับเอาไม่ได้. เพราะเหตุนี้ ผู้อาพาจึงต้องมอบให้เป็นสิทธิแก่ผู้รับ แต่เมื่อให้เป็นสิทธิเช่นนี้แล้ว แม้ทายเจี็บ ของนั้นคงเป็นของผู้รับ เจ้าของเดิมไม่มีสิทธิในอันจะยกให้ผู้อื่นอีก. แต่ข้อนี้ก็ไม่ว่าอะไร ผู้รับคงบอกคืนให้เองด้วยสามิภิปฏิบัติ. พระบัญญัติในเรื่องมรดกของภิกษุผู้ถึงมรณะอยู่ข้างจะตึงจัด การปฏิบัติในของสงฆ์ก็ไม่ดีพอจะให้ภิกษุเองแลเห็นประโยชน์ การทำฌาปนกิจในภายหลัง ก็เป็นภาระของผู้จะทำ เพราะเหตุเหล่านี้ มีภิกษุน้อยทีเดียวผู้ปลงใจให้มรดกแก่สงฆ์ มีแต่ยกให้แก่ผู้อื่นเป็นพื้น หากจะตกเป็นของสงฆ์ ก็เป็นเพราะยังไม่ทันได้มอบให้แก่ผู้อื่น หรือได้มอบแล้ว แต่ไม่ถูกระเบียบ ไม่เป็นอันมอบ. การมอบให้ด้วยมีปริกัปปว่า ถ้าตายแล้ว ให้ของเหล่านี้ตกเป็นของผู้นั้น หรือว่าผู้นั้นจงถือเอาของเหล่านี้เมื่อตายแล้ว เช่นนี้ไม่จัดว่ามอบให้เป็นสิทธิในเวลายังเป็นอยู่ ต่อมอบให้ด้วยโวหาร

เป็นปัจจุบันกาลไม่มีปริกษาว่า จันให้บริหารทั้งปวงนี้แก่เธอ หรือ
ระบุชื่อพัสดุด้วยก็ตาม จึงเป็นอันให้เป็นสิทธิ์. การให้กันเช่นนี้ใน
เวลาใกล้ตาย เรียกว่าปลงบริหาร. ข้าพเจ้าได้เคยพบเรื่องมา
ภิกษุผู้อาพาธ บอกปลงบริหารแก่คนหนึ่ง แต่ไม่ถูกระเบียบ จำเป็น
ต้องตัดสินใจว่าไม่เป็นอันปลง แต่ข้าพเจ้าผู้ตัดสินเอง ต้องช่วยออก
ค่าปลงศพผู้มรณะด้วยความสงสาร.

ในบัดนี้ กฎหมายแผ่นดิน ยังอุดหนุนพระวินัยอยู่ คือ ห้าม
ไม่ให้หลุดหัตถ์ฟองเอามรดกภิกษุ ไม่เช่นนั้น ต่างว่ามีภิกษุทำพินัย
กรรมยกมรดกให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง แล้วมรณะลง ตามพระวินัย
มรดกตกเป็นของสงฆ์ แต่ทางอาณาจักร พินัยกรรมนั้นฟังได้ เมื่อ
ถึงศาล ก็จะต้องเป็นไปตามกฎหมายแผ่นดิน ถ้าเข้าใจพระบัญญัติ
หย่อนลงมาเล็กน้อย เพียงว่าเจ้าทรัพย์ทำพินัยกรรมเช่นนั้นก็ดี ได้
บอกมอบแต่ไม่ถูกระเบียบก็ดี เชื่อว่าได้แสดงความปรารถนาของตน
ในอันยกทรัพย์ให้แก่ผู้นั้น ถือเอาเป็นฟังได้ เช่นนี้จะเข้ากันได้กับ
กฎหมายแผ่นดิน และจะไม่ต้องประดักประเดิดในอันลงสันนิษฐานว่า
เป็นอันปลงหรือไม่เป็นอันปลง. ถ้าสงฆ์รับมรดก การทำฌาปนกิจ
เป็นภาระของสงฆ์ได้จะดี และในกรณีเช่นนี้ ให้จ่ายมรดกของเธอ
ออกทำได้ด้วย เหลือเท่าไรจึงเป็นของสงฆ์ยิ่งดี.

ภักทชะของภิกษุผู้หลีกไปอื่นก็ดี ผู้สึกแล้วก็ดี เจ้าของทอด
ทิ้งไว้ด้วยไม่ได้หวงห้าม ตนเป็นของสงฆ์ เทียบตามของปลูกสร้าง
ซึ่งเรียกว่านวกรรม ภิกษุทำเสร็จแล้ว หลีกไปอื่นก็ดี สึกเสียดี

ตกเป็นของสงฆ์.

ภักทยะของบุคคล คือที่เป็นส่วนตัวของภิกษุ ทรงอนุญาตให้
ถือวิสาสะกันได้ แต่การถือวิสาสะนั้น ต้องถูกลักษณะ จึงจะ
เป็นอันถือเอาด้วยดี. ลักษณะถือวิสาสะมาในบาลี มีองค์ ๕ คือ
เป็นผู้เคยได้เห็นกันมา ๑ เป็นผู้เคยคบกันมา ๑ ได้พูดกันไว้ ๑ ยังมี
ชีวิตอยู่ ๑ รู้ว่าของนั้นเราถือเอาแล้วเขาจักพอใจ ๑ ในอรรถกถา
แยกองค์ที่ ๑ องค์ ๒ และองค์ที่ ๓ ออก เอาแต่อย่างหนึ่งคงเป็น ๓.
ข้อนี้ถูก. เพื่อนคบสนิทมากกว่าเพื่อนเห็น เมื่อถือวิสาสะของเพื่อน
เห็นได้แล้ว ถือวิสาสะของเพื่อนคบก็ได้. อนึ่ง ถ้าสัททวิhariกอยู่
ในสำนักอุปัชฌายะ แต่ท่านไม่ได้สั่งอนุญาตไว้ จะถือวิสาสะใน
ท่าน เอาเทียนสักเล่มหนึ่ง หรือไม้ขีดไฟสักกดอกหนึ่ง จะได้หรือ
ไม่ได้ ถ้าได้ การถือวิสาสะรายนี้ไม่ต้องเกี่ยวกับองค์คือได้พูดกัน
ไว้. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปพักอยู่ในสวนของเขาสูมิใช่เพื่อนเห็น
เจ้าของสวนปวารณาว่า จะฉันผลไม้อย่างใดอย่างหนึ่งก็นิมนต์ ภิกษุ
จะถือวิสาสะในเจ้าของสวนได้หรือไม่ ถ้าได้ การถือวิสาสะรายนี้
ไม่ต้องเกี่ยวกับองค์ ๒ ข้างต้น เป็นอันแลเห็นชัดว่าแยก ๓ องค์ข้าง
ต้นเอาแต่อย่างหนึ่งนั้น ชอบแก่เหตุ. เหตุนั้น ลักษณะถือวิสาสะพึง
เข้าใจอย่างนี้: เป็นผู้เคยเห็นกันมาหรือเป็นผู้เคยคบกันมา หรือได้
พูดกันไว้ อย่างใดอย่างหนึ่ง นับเป็นองค์ ๑ รู้ว่าถือเอาแล้วเขาจัก
พอใจเป็นองค์ ๑ เขายังเป็นอยู่เป็นองค์ ๑ แม้เป็นบุคคลต้องลักษณะ
แล้ว แต่ภักทยะของเขาที่ต้องการนั้น เป็นของที่เขารัก หรือมีราค

ถือเอาแล้ว เขาจักโทมนัสหรือเสียกาย จักเกิดจิตใจกันขึ้น เช่นนี้
ไม่ควรถือเอา. และจะถือวิสาสะ ต้องถือเอาในเวลาเช้าของยังมี
ชีวิตอยู่ ของภิกษุผู้ถึงมรณะแล้ว ตกเป็นของสงฆ์ ถือวิสาสะไม่
ขึ้น แม้ของคฤหัสถ์ผู้ตายแล้ว ก็ตกเป็นมรดกแก่ผู้อื่นไป ถือเอาโดย
วิสาสะไม่ได้เหมือนกัน. การถือเอาโดยวิสาสะ ท่านไม่จัดเป็น
อาหารในอทินนาทานสิกขาบท ดังมีแจ้งในอนาปัตติวาร แต่ถ้าถือ
เอาโดยอาการไม่ถูกลักษณะแล้ว ชอบแต่จะคืนให้เจ้าของ. ภิกษุผู้จะ
ถือวิสาสะเอาภณฑะแห่งคนอื่น พึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามลักษณะนี้.

กัณฑ์ที่ ๒๑

วินัยกรรม

วิธีแสดงอาบัติ

อาบัติอันภิกษุแก่งต้องแล้ว ที่แก้ไขไม่ได้คือปาราชิก ผู้ต้อง
พึงปฏิญญาแล้ว ละเพศภิกษุเสีย หรือสงฆ์พึงให้โทษเสียจากเพศ
ภิกษุ ที่ยังแก้ไขได้ ต้องทำคืนด้วยประการในประการหนึ่ง. วิธีทำ
คืนครุกาบัติ คือสังฆาภิเสศ ยังจักไม่กล่าวถึงในเล่มนี้ เพราะไม่
สำเร็จด้วยเจ้าตัวเอง จะต้องได้รับแนะนำของท่านผู้รู้ จักกล่าว
ในที่นี้เฉพาะวิธีแสดงลหุกาบัติ.

ภิกษุผู้แก่งต้องอาบัติ และปกปิดไว้ และถึงอกติ เพราะ
เหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง ได้ชื่อว่าอสังขี แปลว่า ผู้ไม่มี
อาย เหตุดังนั้น อาบัติที่ไม่จำจะต้อง ก็อย่าต้อง ที่ต้องแล้วก็ควร
ทำคืนเสีย.

การแสดงลหุกาบัตินั้น ก็คือเปิดเผยโทษของตนแก่ภิกษุอื่น
มีวิธีจะพึงทำกล่าวไว้ในบาลีอุโบสถขันธกะคัมภีร์มหาวรรคว่า ภิกษุ
ผู้ต้องอาบัตินั้น พึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งแล้ว ทำฝ่าห่มเฉียงบ่า
นั่งกระหย่ง ประณมมือกล่าวว่า "อหิ อากุโส อิตถุนนามิ อาปตตี
อาปนุโน ติ ปฏิเทเสมิ" แปลว่า "แน่ะเธอ ฉันต้องอาบัติชื่อนี้
ฉันแสดงอาบัตินั้น." ภิกษุผู้รับฟังกล่าวว่า "ปสุสตี" แปลว่า "เธอ
เห็นหรือ?" ภิกษุผู้แสดงฟังกล่าวว่า "อาม ปสุสามิ" แปลว่า

"เออ ฉันเห็น." ภิกษุผู้รับฟังกล่าวว่า "อายุตี สิวเรขยาสิ" แปลว่า "เธอฟังสำรวมต่อไป" เพียงเท่านั้น อาบัตินั้นได้ชื่อว่าแสดงแล้ว. ถ้าสงสัยอยู่ในอาบัตินางอย่าง ท่านให้บอกอย่างนี้ :- "อหิ อากุโธ อิตถนุนามาย อापตติยา เวมคติโก ยथा นิพเพมคติโก ภวิสสามิ, ตทา ตี อापตตี ปฏิกุกฤษสามิ" แปลว่า "แน่เธอ ฉันมีความสงสัยในอาบัตินี้จักสิ้นสงสัยเมื่อใด จักทำคืนอาบัตินั้นเมื่อนั้น." ไม่มีคำสำหรับภิกษุผู้รับบอกจะกล่าวว่อย่างไร. ตามนัยนี้ อาบัตินั้นแสดงในสำนักภิกษุรูปเดียว. ภิกษุผู้รับนั้น ฟังเลือกเอาภิกษุผู้ร่วมสังฆวาส ท่านห้ามไม่ให้แสดงในสำนักภิกษุต่างสังฆวาส และผู้ถูกห้ามสังฆวาส ส่วนในนิสสัคคิยภัณฑ์คัมภีร์มหาวิภังค์ กล่าวให้เสียสละสิ่งของเป็นนิสสัคคิยะแก่สงฆ์ก็ได้ แก่คณะก็ได้ แก่บุคคลก็ได้. กล่าววิธีเสียสละแก่สงฆ์ว่า ให้ภิกษุผู้ต้องนิสสัคคิยะนั้น เข้าไปหาสงฆ์ ทำฝ่าห่มเฉียงบ่า นั่งกระห่่ง ประณมมือ กล่าวคำเสียสละตามแบบซึ่งท่านวางไว้ แล้วให้แสดงอาบัตินี้ ให้ภิกษุรูปหนึ่งผู้ฉลาดสามารถรับอาบัตินี้. โดยนัยนี้ การเสียสละ ทำแก่สงฆ์ ส่วนการแสดงอาบัตินี้ทำในสำนักบุคคล ที่ต้องทำนอกหัตถบาธสงฆ์. แต่ได้พบแบบที่ท่านวางไว้ในอรรถกถา เป็นคำสำหรับสมมติตนรับอาบัตินี้ว่า "สุณาคูเม ภนุเต สงฺขโม, อัย อิตถนุนาโม ภิกฺขุ อापตฺตี สรติ วิวรติ อุตตานิกรโธติ เทเสติ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกฺลฺลํ, อหิ อิตถนุนามสฺส ภิกฺขุโน อापตฺตี ปฏิกุกฺกณฺเหยฺย" แปลว่า "ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุผู้มีชื่อนี้ ผู้นี้ ระลึก เปิดเผย ทำให้ตื่น แสดง

อาบัติ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าขอรับอาบัติของภิกษุผู้มีชื่อนี้." เช่นนี้ อาบัตินั้นแสดงและรับในสำนักสงฆ์ ถือเอาความว่า ทำในหัตถบาตสงฆ์ เมื่อมีวิธีทำง่ายกว่า ใครเลยจะปรารถนาทำโดยวิธีที่ยาก แม้การเสียดละของเป็นนิสัสคคิยะก็เช่นกัน คงหันลงเสียดละแก่บุคคล การแสดงอาบัติในสงฆ์ จะพึงมีเฉพาะเมื่อเสียดละของเป็นนิสัสคคิยะ ที่กำหนดให้ทำแก่สงฆ์กระมัง.

คำแสดงอาบัตินั้น ที่ใช้อยู่บัดนี้ ตามโคลงในอุโบสถขันธกะ แต่เพิ่มบทอาลปนะเข้าบ้าง เต็มคำปฎิญาเข้าบ้าง ต่างว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตติยะตัวหนึ่ง เธอแสดงในสำนักภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงว่าอย่างนี้ :- " อหิ อาวุโส ปาจิตติโย อาปตติ อาปนุโน ตัม ปฎิเทเสมิ." ผู้รับฟังว่า " ปสฺสสท ฆนฺเต " ผู้แสดงฟังว่า " อาม อาวุโส ปสฺสสามิ " ผู้รับฟังว่า " อายตี ฆนฺเต ตัวยเรยฺยถ " แปลโดยนัยดังกล่าวแล้ว ผู้แสดงฟังว่า " สาธุ สฺกุญฺจ อาวุโส ตัวยริสฺสามิ " แปลว่า " ดีละ เธอ นั้นจะทำสำรวมด้วยดี. "

อาบัติที่ต้องอย่างเดียวกัน เช่น อติเรกจิวรหลายผืนล่วง ๑๐ วัน เป็นนิสัสคคิยะปาจิตติยะเฉพาะผืน เรียกว่า อาบัตินิวัตตุเดียวกัน มีชื่อเดียว ประมวลแสดงในคราวเดียวกันได้ ใช้บทว่า " สมฺพหุลา แปลว่า " มากหลาย " ว่าดังนี้ :- " อหิ อาวุโส สมฺพหุลา นิสฺสคคิยาโย ปาจิตติยาโย อาปตติโย อาปนุโน ตา ปฎิเทเสมิ." อาบัติเฉพาะ ๒ ตัวใช้ " เทว " แปลว่า " ๒ " แทน " สมฺพหุลา." ตั้งแต่ ๓ ตัวขึ้นไปจึงใช้ว่า " สมฺพหุลา."

อาบัติชื่อเดียวกัน แต่ต่างเรื่อง เช่นต้องทุกกฎ เพราะไม่
สำรวมจักขุก็มี เพราะไม่ใช่ กัณฺฐมเข้าบ้านก็มี เพราะนั่งเบาะ
ภายในยัคณฺฐมก็มี เช่นนี้ เรียกว่ามีวัตถุต่างต้น ประมวลแสดงด้วย
กันได้ ใ้ใช้ทว่า " นานาวตฺตกาโย " แปลว่า " มีวัตถุต่างกัน "
ว่าดังนี้ :- " อหิ อวฺโส สมฺพหุลา นานาวตฺตกาโย ทุกฺกกาโย
อาปตฺติโย อาปนฺโน ตา ปฺภีเทเสมิ. " ถ้าล่วง ๒ เรื่อง จำนวน
อาบัติก็ ๒ ใ้ " เทว นานาวตฺตกาโย. " จำนวนอาบัติมากกว่า
ใ้ " สมฺพหุลา นานาวตฺตกาโย " เหมือนกัน. อาบัติทุกภาสิต
แม้วัตถุที่ยกขึ้นกล่าวลือต่างกัน ท่านว่ากำเนิดเป็นอย่างเดียวกัน ไม่
มีต่างวัตถุ ใ้แสดงอย่างแบบอาบัติมาก วัตถุเดียวกัน.

การแสดงอาบัติ ไม่มีชี้ว่า ผู้แสดงจะต้องบอกวัตถุแก่ผู้รับ
แต่เพราะมีห้ามไม่ให้แสดงและรับสภาคาบัติ ใ้คิดว่า ต้องบอก
วัตถุด้วย เว้นใ้แต่แสดงในสำนักภิกษุผู้แสดงอาบัติแล้วใหม่ แม้
อย่างนั้น อาบัติที่เป็นขอเป็นงอ ก็ควรจะบอกวัตถุด้วย จะได้เป็น
ปฏิบัติอันสมควร.

อาบัติวัตถุเดียวกัน ภิกษุต้องเหมือนกัน เรียกว่า สภาคาบัติ
แปลว่า อาบัติมีส่วนเสมอกัน ห้ามไม่ให้แสดง ห้ามไม่ให้รับ ใ้
แสดงในสำนักภิกษุอื่น ถ้าสงฆ์ต้องสภาคาบัติทั้งนั้น ท่านใ้ส่งภิกษุ
รูปหนึ่งไปแสดงในที่อื่น ภิกษุอันเหลือจึงแสดงในสำนักเธอ หรือ
ขอแสดงกันต่อไป ได้เช่นนี้เป็นการดี ถ้าไม่ได้ ถึงวันอุโบสถ ท่านใ้
สวดประกาศความชื่อนั้นในสงฆ์ ตามแบบอันแสดงใ้แล้วในกัณฑ์

ที่ ๑๗ เรื่องอุโบสถ ครั้นสวดประกาศอย่างนั้นแล้ว ทำอุโบสถได้. หากจะมีภิกษุแสดงและรับสภาคาบัดด้วย ท่านยอมว่าอาบัตินั้น เป็นอันแสดงแล้ว แต่ปรับทุกกฎเพราะแสดงแก่ผู้แสดง และปรับ ทุกกฎเพราะรับแก่ผู้รับ.

อาบัตินั้น ท่านให้แสดงโดยควรแก่ชื่อ แก่วัตถุ แก่จำนวน แสดงผิดชื่อ ใช้ไม่ได้ ผิดวัตถุและผิดจำนวน ข้างมากแสดงเป็นน้อย ใช้ไม่ได้ ข้างน้อยพลังเป็นมาก เช่นอาบัติตัวเดียวหรือ ๒ ตัว แสดงว่า " สมพหุลา " วัตถุเดียว แสดงว่า " นานาวตถุกาโย " ใช้ได้. อาบัติ ต่างชื่อ ไม่ให้ประมวลแสดงในคราวเดียวกัน. อนึ่ง ท่านให้แสดง ทีละรูป ห้ามไม่ให้แสดงพร้อมกันหลายรูปในสำนักภิกษุผู้เดียว ข้อนี้ เป็นไม่ได้อยู่เอง เพราะอาบัติที่แสดงย่อมต่างกัน และท่านห้ามไม่ให้ แสดงในสำนักภิกษุ ๔-๕ รูปผู้อย่นอกสีมา นี้แปลว่า จะทำเป็นการ สงฆ์ไม่ได้.

ในลำดับนี้ จักแสดงแบบใช้คำบาลีไว้สำหรับภิกษุผู้ไม่รู้บาลี.

อาบัติตัวเดียว ออกชื่อว่า " ฤคฺคจฺจยํ อาปตฺตํ, นิสฺสสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺตํ, อาปตฺตํ, ปาจิตฺตํ, อาปตฺตํ, ทุกฺกฏํ, อาปตฺตํ, หรือ ทุพฺพภาสิตํ, อาปตฺตํ " ตามชื่อของอาบัติ.

อาบัติหลายตัว ออกชื่อว่า " ฤคฺคจฺจยาโย อาปตฺตํ, นิสฺสสฺสคฺคิยาโย ปาจิตฺตํ, อาปตฺตํ, ปาจิตฺตํ, อาปตฺตํ, ทุกฺกฏาโย อาปตฺตํ, ทุพฺพภาสิตาโย อาปตฺตํ " ต่อ " เทว " หรือ " สมพหุลา " เฉพาะอาบัตินี้มีวัตถุเดียว. ต่อ " นานาวตถุกาโย

ทำอุกเขปนิยกรรม ยกภิกษุนั้นเสียจากสังฆาตและร่วมกินร่วมนอน ภิกษุนั้นได้ชื่อว่า "อุกขิตฺตโก" แปลว่า ผู้อันสงฆ์ยกเสียแล้ว ภิกษุใดสมาคมด้วย ต้องปาจิตติยะด้วยสิกขาบทที่ ๕ แห่งสัปปาณวรรค แห่งปาจิตติยกัณฑ์ ต่อเมื่อภิกษุนั้นยอมเห็นอาบัติ หรือยอมทำคืนอาบัติแล้ว สงฆ์จึงสาวดประกาศระงับกรรมนั้น ยอมให้เข้าหมู่เป็นภิกษุปกติตามเดิม.

อธิษฐาน

บริจารบางอย่างที่ทรงอนุญาตให้มีสำหรับตัวภิกษุ และห้ามไม่ให้มีของเช่นนั้นเกินจำนวน หรือเกินวันที่กำหนดไว้ บริจารเช่นนี้ ภิกษุจะเอาไว้ใช้สำหรับตัว ต้องอธิษฐาน แปลว่า ตั้งเอาไว้. บริจารที่ระบุนั้นให้อธิษฐานนั้น คือ สังฆาฏี อุตตราสงค์ อันตราวาสก รวมเข้าเป็นไตรจีวร อธิษฐานตามชื่ออย่างละผืน บาตร อธิษฐานได้ใบเดียว ผ้าปูนั่ง เรียกนิสีทนะ อธิษฐานได้ผืนเดียว ผ้าปูนอนเรียกว่าปัจฉัตถระณะ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าเช็ดปาก เรียกมุขปุลญนะ ผ้าใช้เป็นบริจาร เช่นผ้ากรองน้ำ ถุงบาตร ยาม ผ้าห่อของ เรียกปริกขารโจละ ไม่มีจำกัดจำนวน ตามแต่จะพอ เหล่านี้เป็นของทรงอนุญาตให้อธิษฐานเอาไว้ใช้ได้เนืองนิตย์ ผ้าปิดฝีหรือปิดแผล ทรงอนุญาตให้อธิษฐานไว้ใช้ในคราวอาพาธเป็นอย่างนั้นผืนหนึ่ง ผ้าอาบน้ำฝน ทรงอนุญาตให้อธิษฐานไว้ใช้ในฤดูฝน ๔ เดือนผืนหนึ่งพ้นจากเขตแล้ว ต้องเลิกเสียทั้ง ๒ อย่าง. บริจารที่มีจำกัดประมาณ [ไม่ขัดแต่อันตราวาสก] อธิษฐานได้ผืนเดียว ที่ไม่จำกัด

ประมาณ อธิษฐานได้หลายผืน นี่เป็นความสังเกตเห็นของข้าพเจ้า.

คำอธิษฐานบริวารสิ่งเดียว แสดงสังฆาฏิเป็นตัวอย่างว่า

" อิมํ สงฆาฏิ อธิภูจามิ " แปลว่า " เราตั้งเอาไว้ซึ่งผ้าสังฆาฏิผืนนี้ " หรือว่า " เราตั้งเอาไว้ซึ่งผ้าผืนนี้เป็นสังฆาฏิ. " อธิษฐานบริวารชื่ออื่นยกบทว่า " สงฆาฏิ " เสีย เปลี่ยนตามชื่อดังนี้ :-

อุตตราสงค์	สำหรับ	อุตตราสงค์
อนุตรวาสก	"	อันตรวาสก
นีสิตน	"	ฝ้านีสิตน
กณฺฑุปฏิจฺฉาที	"	ผ้าปิดฝี
วสฺสติกสาฎิก	"	ผ้าอาบน้ำฝน
ปจฺจตุรณ	"	ผ้าปูนอน
มุขปฺลฺลณโจล	"	ผ้าเช็ดหน้า, เช็ดปาก
ปริกฺขารโจล	"	ผ้าเป็นบริวาร

คำอธิษฐานผ้าหลายผืนควบกัน แสดงผ้าปูนอนเป็นตัวอย่างว่า

" อิมานิ ปจฺจตุรณานิ อธิภูจามิ " แปลว่า " เราตั้งเอาไว้ซึ่งผ้าปูนอนเหล่านี้ " หรือว่า " เราตั้งเอาไว้ซึ่งผ้าเหล่านี้เป็นผ้าปูนอน. " อธิษฐานผ้าชื่ออื่น ยกบทว่า " ปจฺจตุรณานิ " เสีย เปลี่ยนเป็น " มุขปฺลฺลณโจลานิ " สำหรับผ้าเช็ดหน้าเช็ดปาก, " ปริกฺขารโจลานิ " สำหรับผ้าเป็นบริวาร.

อธิษฐานมี ๒ คือ อธิษฐานด้วยกาย ๑ อธิษฐานด้วยวาจา ๑.

อธิษฐานด้วยกายนั้น เขามีอัมบหรืออุบบริวารที่จะอธิษฐานนั้นเข้า

ทำความเข้าใจตามคำอธิษฐานข้างต้น. อธิษฐานด้วยวาจา นั้น คือ
ต้นคำอธิษฐานนั้น ไม่ถูกของด้วยกายก็ได้ แจกออกไปเป็น ๒
อธิษฐานในหัตถบาธ ๑ อธิษฐานนอกหัตถบาธ ๑. ของอยู่ภายใน
๒ ศอกคืบ หรือศอก ๑ ในระหว่าง ฟังใช้อธิษฐานในหัตถบาธ ต้น
วาจาตามแบบนั้น. ของอยู่ห่าง ฟังใช้อธิษฐานนอกหัตถบาธ ต้น
วาจาตามแบบนั้น. แต่เปลี่ยนบทว่า " อิมิ " เป็น " เอติ " เปลี่ยน
บท " อิมานิ " เป็น " เอตานิ " แปลว่า นั้น.

เมื่อจะอธิษฐาน ถ้าบริวารที่กำหนดให้มีแต่สิ่งเดียว ของ
เดิมมีอยู่ เป็นแต่ต้องการจะเปลี่ยนใหม่ ต้องเลิกของเดิมเสียก่อน.
ยกเลิกบริวารเดิมเสีย เรียกว่า ปัจจุทธรณ์ หรือถืออธิษฐาน
มีแบบวางไว้ แสดงสังฆาฏิเป็นตัวอย่างว่า " อิมิ สังฆาฏิ ปัจจุทธรามิ "
แปลว่า " เรยกเลิกผ้าสังฆาฏิผืนนี้. " ยกเลิกบริวารอื่น ฟังเปลี่ยนตาม
ชื่อ ถ้าเป็นบริวารที่ใช้นุ่งห่ม ฟังยอมให้ได้สี่ และทำพินทุตาม
แบบอันกล่าวแล้วในสิกขาบทที่ ๘ แห่งสุรปาณวรรคในปาจิตติยกัณฑ์
แล้วจึงอธิษฐาน. คำพินทุว่า " อิมิ พินทุทุกปปี กโรมิ " แปลว่า
" เราทำหมายด้วยจุดนี้. "

ข้าพเจ้าได้รับบอกเล่ามาว่า ภิกษุบางพวก ใช้อธิษฐาน
อดิเรกจิวรเป็นบริวารโจล ไม่ใช่วิกัป และได้รับวินิจฉัยของท่าน
พระจันทร์โคจรคุณ [จันทรสี ยิม] เจ้าวัดมกุฏกษัตริยาราม พระ
อาจารย์ของข้าพเจ้าว่า ผ้าที่จะใช้อธิษฐานเป็นบริวารโจลได้ ต้อง
ไม่ใช่ของใหญ่ถึงกับนุ่งห่มได้ ท่านวินิจฉัยดังนี้ ธรรมเนียมผ้า

เป็นบริวารแท้. ข้อที่ภิกษุอธิษฐานอดิเรกจิวรเป็นบริวารโกลนนั้น
ข้าพเจ้าเห็นไม่ถูกต้องตามแบบ ฟ้านุ่งห่มที่เรียกว่าบริวารได้ มีแต่ไตร-
จิวรกับผ้าปิดฝีผ้าอาบน้ำฝน ส่วนผ้าบริวารโกลนนั้น เป็นของเช่น
ผ้ากรองน้ำ ถูบাত্রและยาม ถ้าใช้ได้ ความต่างแห่งผ้าไตรจิวร
กับผ้าบริวารโกล ก็หาไม่มี สู้ใช้วิธีวิกป์ไม่ได้. มติของข้าพเจ้าว่า
ผ้าอันจะอธิษฐานเป็นผ้าปุณอนกัถิ เป็นผ้าบริวารโกลกัถิ ต้องเป็น
ของที่ไม่ใช้นุ่งห่ม จึงอธิษฐานขึ้น ตัวอย่าง ต่างว่าภิกษุรูปหนึ่ง
ถอนผ้าอุตตราสงค์อันเก่าเสีย อธิษฐานใหม่แล้ว ไม่คิดจะใช้นุ่งห่ม
อีก อธิษฐานผ้าเก่านั้นเป็นเป็นผ้าปุณอน เช่นนี้เห็นอธิษฐานขึ้น ถ้ายัง
จะใช้นุ่งห่ม ควรวิกป์ไว้ใช้ตามแบบ. ผ้าบริวารโกลก็น่าจะเป็น
เช่นนั้น แต่บริวารชนิดนี้ ไม่ใช่ของใหญ่ คำวินิจฉัยของพระ
อาจารย์ของข้าพเจ้า จึงชอบแก่เหตุ. ผ้าบริวารอย่างอื่นจากฟ้านุ่ง
ห่ม มีสีและดอกอันห้ามในฟ้านุ่งห่ม ก็ใช้ได้. ข้อที่ให้อธิษฐานนั้น
ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เฟ่งเอาฟ้านุ่งห่มได้ หรือรุมมาจากฟ้านุ่งห่มอัน
เก่าแล้ว.

บริวารอันภิกษุอธิษฐานโดยชื่ออันกล่าวแล้ว ท่านกล่าวว่า
จะละอธิษฐานไปเพราะเหตุ ๕ ประการ คือ ให้แก่ผู้อื่นเสีย ๑ ถูก
โจรแย่งชิงเอาไปเสีย ๑ มิตรถือเอาโดยวิสาสะ ๑ เจ้าของหันไป
เพื่อความเป็นคนเลว ๑ เจ้าของลาสิกขา ๑ เจ้าของทำกาลกิริยา ๑
เพศกลับ ๑ ถอนเสียจากอธิษฐาน ๑ เป็นช่องทะเล ๑.

ข้อที่ว่าหันไปเพื่อความเป็นคนเลวนั้น ในนิทานต้นบัญญัติแห่ง

ปฐมปาราชิก ดูเหมือนหมายความว่าสึก แต่ในที่นี้มีลาสิกขาแล้ว จึงหมายความว่าขาดจากความเป็นภิกษุด้วยประการอื่น คือต้องปาราชิก หรือไปเข้ารีตเดียวยกทั้งเป็นภิกษุ. ข้อว่าเพศกลับนั้น ท่านหมายเอาว่าบวชกลายเป็นสตรี ดังมีเรื่องในวินิตวัตถุแห่งปฐมปาราชิก ที่ในบัดนี้ไม่น่าจะมีใครเชื่อ ถ้าจะวินิจฉัยให้ควรแก่เหตุ ต้องแปลว่าแปลงเพศ ได้แก่ภิกษุณีสิ้นความอาลัยในเพศภิกษุณี ถือเป็นเพศคฤหัสถ์เสีย. ถ้าภิกษุเป็นเช่นนั้นบ้าง จะตัดสินใจอย่างไร ท่านตัดสินใจยังคงเป็นภิกษุอยู่นั่นเอง. ฝ่ายข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้ายังมีอาลัยในเพศภิกษุ ยังนับว่าเป็นอุปสัมบันได้ ถ้าสิ้นอาลัยแล้ว ถือเป็นเพศคฤหัสถ์ไปอยู่บ้านเสียดๆ ต่างว่าไม่ต้องปาราชิกด้วย ภายหลังหวนมาขอเข้าหมู่ จะยอมให้เข้าทีเดียวหรือ ถ้าไม่ยอม ก็เป็นได้ อย่างภิกษุณีเหมือนกัน.

บัดนี้จะวกกล่าวการขาดอธิษฐานอีก. ในเหตุ ๕ ประการนั้น เหตุที่ควรเป็นประมาณมีอยู่ ๕ คือให้แก่ผู้อื่น ๑ ถูกโจรชิงเอาไป หรือลักเอาไป ๑ มิตรถือเอาด้วยวิสาสะ ๑ ถอนเสียจากอธิษฐาน ๑ เป็นช่องทะลุ ๑.

เมื่อบริขารมีกำหนดให้อธิษฐานได้เฉพาะสิ่งเดียว เป็นไป เพราะเหตุ ๔ อย่างนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อธิษฐานของใหม่ได้ ไม่เป็นซ้ำสอง. ส่วนเป็นช่องทะลุนั้น ท่านกล่าวเฉพาะในไตรจีวร และบาตร. ช่องทะลุในไตรจีวรนั้น ท่านว่าเท่าหลังเล็บก้อย ทะลุ โห้วทีเดียว ไม่มีเส้นด้ายในระหว่าง นับแต่ริมผ้าเข้าไป ด้านยาว

คือ ๑ ด้านกว้างแห่งผ้าถุง ๔ นิ้ว แห่งผ้าห่ม ๘ นิ้ว ช่องทะลุในบาตร นั้น ท่านว่าพอเม็ดข้าวฟ่างลอดได้. ท่านกำหนดช่องและเอกเทศใน ไตรจีวรนั้น พอจะเข้าใจได้ว่า เมื่อครองแล้ว จะเห็นโหว่อยู่กระมัง. ก็ถ้าภิกษุสำคัญว่ายังใช้ได้ ไม่ขาดอธิษฐาน และใช้นุ่งห่มอยู่ เมื่อ ล่วง ๑๐ วัน แต่ทะลุแล้วไป จะปรับให้เป็นนิสสัคคิยะทีเดียวหรือ ? ข้าพเจ้าเห็นว่า ใจความแห่งการขาดอธิษฐานนั้น เพ่งเอาอธิษฐาน ของใหม่ได้ ไม่ได้เพ่งว่า ของอยู่กับตัวให้กลายเป็นนิสสัคคิยะ ถ้า ผ้าทะลุแต่ยังพอนุ่งห่มได้ ยังคงเป็นผ้าอธิษฐานอยู่นั่นเอง จะเปลี่ยน ใหม่ ต้องถอนของเก่าก่อน ผ้าที่ถูกไฟไหม้โหว่เป็นรอยโต เกินกว่า 'จะเรียกว่าทะลุเป็นช่อง นุ่งห่มเข้า ปิดอวัยวะไม่สนิทสนม จะเปลี่ยน ใหม่ ไม่ต้องถอนของเก่าก็จะได้กระมัง ตั้งแต่ นุ่งห่มไม่ได้แล้ว ก็ นับว่าขาดอธิษฐานด้วยบทนี้. ส่วนบาตรนั้น เป็นช่องพอเม็ดข้าว ฟ่างลอดได้ ขอบาตรใหม่ ยังไม่ได้กระมัง เห็นว่าทะลุจนถึงไม่ขัง ข้าวไว้ได้ จึงจะเรียกว่าขาดอธิษฐาน คือ อธิษฐานของใหม่ได้ด้วย ไม่ต้องถอนของเก่า. เหตุอีก ๔ อย่างนั้น เจ้าของไม่ได้คงเป็นภิกษุ อยู่แล้ว ไม่ต้องกล่าวถึงก็ได้.

วิกัป

จีวรเช่นไร เรียกว่าอธิเรกจีวร และอธิเรกจีวรนั้น มีประมาณ เพียงไร ท่านกำหนดให้วิกัป ได้กล่าวแล้วในสิกขาบทที่ต้น แห่ง จีวรวรรคในนิสสัคคิยกัณฑ์บ้าง ในกัณฑ์ที่ ๑๒ บริหารบริโภกตอน จีวรบ้าง วิกัปนั้นได้แก่อะไร และทำกันอย่างไร ได้กล่าวแล้ว

ในวิกัปปลีกขาบทที่ ๕ แห่งสุราปรนวรรคในปาจิตติยกัณฑ์. บาดร
เช่นไรเรียกอธิเรกบาดร มีกัณฑ์ มีประมาณอย่างไร ได้กล่าว
แล้วในสิกขาบทที่ ๑ แห่งปัตตวรรคในนิสัคกียกัณฑ์บ้าง ในกัณฑ์
ที่ ๑๒ บริหารบริโภคตอนบาดรบ้าง. ในที่นี้ จะประมวลคำวิกัปจิวร
และบาดรมาไว้ในหมวดเดียวกัน.

คำวิกัปต่อหน้า ในหัตถบาธ จีวรผืนเดียวว่า "อิมิ จีวร
ตุยฺหิ วิกปฺเปมิ" แปลว่า "ข้าพเจ้าวิกัปจีวรผืนนี้แก่ท่าน." จีวร
หลายผืนว่า "อิมานิ จีวรานิ" แทน "อิมิ จีวร." บาดรใบเดียวว่า
"อิมิ ปตฺตํ ตุยฺหิ วิกปฺเปมิ" บาดรหลายใบว่า "อิมเ ปตฺเต" แทน
"อิมิ ปตฺตํ." นอกหัตถบาธว่า "เอตํ" แทน "อิมิ" ว่า
"เอตานิ" แทน "อิมานิ" ว่า "เอเต" แทน "อิมเ." ถ้าวิกัป
แก่ภิกษุผู้แก่กว่า ใช้บทว่า "อายุสมฺโตะ" แทน "ตุยฺหิ" ก็ควร.

คำวิกัปด้านหลัง ในหัตถบาธ จีวรผืนเดียวว่า "อิมิ จีวร
อิตฺถนฺนามสฺส วิกปฺเปมิ" แปลว่า "ข้าพเจ้าวิกัปจีวรผืนนี้แก่
สหธรรมิกผู้นี้." ถ้าวิกัปแก่ภิกษุ ต่างว่าชื่ออุตฺตระ พึงออกชื่อว่า
"อุตฺตรสฺส ภิกฺขุโน" หรือ "อายุสมฺโตะ อุตฺตรสฺส" แทน
"อิตฺถนฺนามสฺส" โดยสมควรแก่ผู้รับอ่อนกว่าหรือแก่กว่า. วิกัปจิวร
หลายผืน วิกัปบาดรใบเดียว หลายใบ ในหัตถบาธ นอกหัตถบาธ
พึงเทียบตามแบบวิกัปต่อหน้า.

จิวรที่วิกัปไว้ จะบริโภคต้องขอให้ผู้รับก่อน ไม่ทำอย่าง
นั้นและบริโภค ต้องอาบัติปาจิตติยะด้วยวิกัปปลีกขาบทนั้น คำถอน

ในหัตถบาส จีวรว่า " อิมิ จีวรึ มยุหิ สนตกั ปริภุชช วา
วิสหะหิ วา ยถาปจฺจยิ วา กโรหิ " ผู้ถอนอ่อนกว่าว่า " อิมิ
จีวรึ มยุหิ สนตกั ปริภุชชถ วา วิสหะหถ วา ยถาปจฺจยิ วา
กโรถ " ความเดียวกัน เป็นแต่ให้แสดงเคารพ แปลว่า " จีวร
ผืนนี้ของข้าพเจ้า ท่านจงใช้สอยก็ตาม จงสละก็ตาม จงทำตาม
ปัจจัยก็ตาม. " คำที่จะพึงใช้เปลี่ยนแปลงไป ตามชื่อของก็ดี ตาม
จำนวนของก็ดี ตามฐานที่ตั้งอยู่ก็ดี พึงเทียบเคียงกับคำวิกัป
ในการวิกัปปจีวรนี้ มติของพระอาจารย์ทั้งหลายต่างกันอย่างไร กล่าว
ไว้แล้วในวิกัปปสีกขาบทนั้น.

บาตรที่วิกัปปไว้แล้ว ไม่มีกำหนดให้ถอนก่อนจึงบริโภค พึง
ใช้เป็นของวิกัปปเกิด. แต่เมื่อจะอธิษฐาน พึงให้ถอนก่อน.

กัณฑ์ที่ ๒๒

ปกิณณกะ

มหาปเทศ ๔

ผัสดูบางอย่าง ย่อมมีเฉพาะในบางถิ่น และผัสดูที่คนรู้จักทำ
ขึ้นได้ ย่อมมีหลากหลาย ตามความเจริญแห่งศีลปะของมนุษย์
กิจการก็เหมือนกัน ของคนในถิ่นหนึ่ง อาจต่างจากของคนในถิ่น
อื่น และอาจมีแปลก ๆ โดยลำดับกาล ตามความนิยมอันเปลี่ยนแปลง
ไปอยู่ ยิ่งคนทั้งหลายอันอยู่ต่างถิ่นไปมาถึงกันเข้า ความพบ
เห็นผัสดูและกิจการทั้งกลายก็มากเข้า ภิกษุเกิดในภายหลังพุทธกาล
ย่อมจะได้พบเห็นผัสดู และกิจการต่าง ๆ นานา จากที่กล่าวไว้ใน
พระคัมภีร์ พระศาสดาผู้มีพระญาณเห็นกาลไกล ได้ประทานแบบ
ไว้ เพื่อเป็นหลักแห่งสันนิษฐานทั้งในทางธรรมทั้งในทางวินัย ใน
ที่นี้จักกล่าวเฉพาะในทางวินัย แบบนี้เรียกว่ามหาปเทศ แปลว่า ข้อ
สำหรับอ้างอิง จำแนกออกเป็น ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้ :-

๑. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งเป็น
อกัปปิยะ ชัดกันต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ สิ่งนั้นไม่ควร.
๒. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งเป็นกัปปิยะ
ชัดกันต่อสิ่งเป็นอกัปปิยะ สิ่งนั้นควร.
๓. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งเป็น
อกัปปิยะ ชัดกันต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ สิ่งนั้นไม่ควร.

๔. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งเป็น
กับปิยะ ชัดกันต่อสิ่งเป็นอกับปิยะ สิ่งนั้นควร.

จักแสดงตัวอย่างที่ลงสันนิษฐานกันไว้แล้วบางประการ. ฟีน
เป็นของไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร เพราะในครั้งพุทธกาลยังไม่รู้จัก
ใช้กันทั่วไป หรือเฉพาะในชมพูทวีป แต่สุรารู้จักใช้กันแล้ว เป็น
ของที่ทรงห้ามไว้ สุราก็ดี ฟีนก็ดี เป็นของทำกายประสาทให้มี
เป็นของทำผู้เสพให้ติด ต้องทวีจำนวนที่เสพขึ้นเสมอ เป็นบ่อเกิด
แห่งโรค เป็นเครื่องทอนกำลังแห่งร่างกาย เป็นมูลแห่งความชั่ว
ร้ายต่าง ๆ คู่เดียวกัน เพราะเหตุนี้ ฟีนเป็นของเข้ากับสุรา จึง
เป็นของไม่ควรภิกษุจะเสพเป็นอาจิณ, สุรานั้น แม้เป็นของที่ทรง
ห้ามก็จริง แต่แทรกในโภชนาหารเพื่อแก้คาวหรือให้มีรส ที่มุ่ง
ประโยชน์อย่างอื่น ทรงอนุญาตไว้ว่าควร ฟีนที่แทรกยา เช่นใน
โคลโรดิน เป็นยาแก้ลมท้อง ไม่ใช่เป็นของมุ่งหมายสำหรับเสพโดย
ฐานเป็นฟีน เช่นนี้เข้ากันกับสุราที่เจือในของอื่นที่ทรงอนุญาตไว้
เป็นของควรเมื่อคราวเจ็บไข้ต้องการใช้เป็นยา, ทรงอนุญาตน้ำหวาน
ออกจากอ้อยที่เคี้ยวให้แฉ่นแล้วเรียกว่าผาณิตไว้ น้ำหวานที่ออกจาก
พืชอื่น เป็นต้นว่าตาลหรือมะพร้าว ไม่ได้กล่าวถึงในบาติ จักว่า
เป็นของที่ไม่ทรงอนุญาตไว้ แต่เป็นของมีรสหวานสำเร็จประโยชน์
เช่นเดียวกับรสหวานแห่งอ้อย ชื่อว่าเป็นของเข้ากันกับรสหวาน
แห่งอ้อย รสหวานอย่างอื่นก็ควรเหมือนกัน. รสหวานแห่งอ้อยนั่นเอง
ทรงห้ามไม่ให้เก็บไว้ฉ่นเกิน ๗ วัน ฟีนกำหนดนั้นแล้วเป็นของไม่ควร

รศหวานแห่งของอื่น ก็เป็นของไม่ควรเหมือนกัน.

มหาปเทศนี้ เป็นหลักสำคัญในพระวินัย ภิกษุเข้าใจดีแล้วอาจปฏิบัติตนพอเหมาะ ในเมื่อได้พบผัสสะและกิจการต่าง ๆ อยู่รอบข้าง.

พระพุทธานุญาตพิเศษ

แห่งข้อที่ทรงบัญญัติห้ามไว้ ในบางข้อ ได้ทรงอนุญาตยกเว้นเป็นพิเศษไว้ก็มี ในที่นี้ จักไม่ปรารภถึงข้อยกเว้นอันมีกำกับไว้ในสิกขาบททั้งหลาย จักกล่าวเฉพาะที่ทรงอนุญาตเป็นพิเศษแท้ ๆ เพียงเห็นดังต่อไปนี้ :-

๑. ทรงอนุญาตเฉพาะอาพาธ ยามหาวิกฤ ๔ มุตร กูด เต้า [ไฟ] ดิน ทรงอนุญาตแก่ภิกษุผู้ถูกงักด แม้ไม่ได้รับประทาน ฉันทก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ. น้ำข้าวใสที่เข้าใจว่าข้าวต้มไม่มีกาก และน้ำเนื้อต้มที่ไม่มีกากเหมือนกัน เป็นของทรงอนุญาตแก่ภิกษุใช้ ที่เข้าใจว่าจำเป็นจะต้องได้อาหารในวิกาล. น้ำข้าวต้มกับน้ำเนื้อต้มนี้ในบาลีไม่กำหนดชัดว่าทรงอนุญาตในวิกาล แต่รู้ได้โดยนัย เพราะว่าในกาลข้าวสุกและมังสะยังฉันได้ จะต้องทรงอนุญาตของ ๒ สิ่งนี้ไว้ทำอะไรเพื่อจะให้ฉันได้ในวิกาล จึงได้ทรงอนุญาตไว้. ยังมีของที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุใช้อยู่อีก แต่ชื่อแปลไม่ออก หรืออาจแปลได้ แต่ท่านแก้เป็นอย่างอื่นไปเสียแล้ว จังคไว้.

๒. ทรงอนุญาตเฉพาะบุคคล เช่นทรงอนุญาตอาหารที่เรอออกถึงลำคอแล้วกลับเข้าไป แก่ภิกษุผู้มักเรอออก ไม่เป็นอาบัติเพราะ

วิกาลโภชนสิกขาบท ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างแห่งภิกษุผู้กตัญญูที่
ออกในปากให้ล้วงล้าคอเข้าไปโดยไม่รู้ตัว. ถือกันมาว่า อาบัตินี้
เป็นอจิตตกะ คราวนี้ก็แสดงอุลลัจจัย เพราะกินเนื้อคนมนุษย์ ถ้า
ไม่รู้เรื่อง น่าจะเห็นไปว่าดุร้ายเสียจริง ๆ ถือไม่เข้าเรื่องเข้าราว น่า
รำคาญอยู่. ภิกษุเจ็บเป็นแผลในปาก มีบุพโพโลหิต สมควรจะได้
รับอนุญาตเป็นพิเศษแท้.

๓. ทรงอนุญาตเฉพาะกาล เช่นทรงอนุญาตให้เจียวมันเปลว
ทำเป็นน้ำมันได้เอง แต่ต้องทำให้เสร็จตลอดถึงกรองในกาลเช้าช่วงเที่ยง.
ข้อนี้ในบุพพสิกขาวิณณา จัดไว้ในส่วนทรงอนุญาตเฉพาะมันเปลว.
เพ่งความว่า เปลงมันแม่แห่งสัตว์มีเนื้อเป็นอกปิยะ ก็ทรงอนุญาต
ก็ถูกโดยบรรยายอย่างหนึ่ง.

๔. ทรงอนุญาตเฉพาะถิ่น เช่นทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยสงฆ์
มีองค์ ๕ ให้อาบน้ำได้เป็นนิตย ให้ใช้รองเท้า ๔ ชั้นของใหม่ได้
ในปัจจุบันชนบท.

๕. ทรงอนุญาตเฉพาะยา เช่นทรงอนุญาตน้ำมันเจือน้ำเมา
ไม่มากจนสีกลิ่นรสปรากฏให้ดื่มกินได้ และทรงอนุญาตให้ใช้กระเทียม
เข้ายาได้ แต่ห้ามไม่ให้ฉันทันเป็นอาหาร นี้ควรเป็นตัวอย่างแห่งของ
อย่างอื่นที่มุ่งจะใช้เป็นยา. ถ้ารู้จักถือเอาความกว้างขวางจะสะดวก
ในการรักษาพยาบาลภิกษุใช้อีกมาก.

ขออารักขา

เป็นธรรมเนียมของภิกษุ ไม่เป็นโจทก์ฟ้องความคฤหัสถ์ใน

ศาล นี้เนื่องมาแต่พระบัญญัติห้ามภิกษุณี วางโทษถึงสังฆาทิเสส ความไม่พอใจเป็นถ้อยเป็นความกับเขา ก็คืออยู่ สมควรแก่สมณะ ผู้อยู่สงบ แต่ความเข้าใจของพระอาจารย์ทั้งหลายในชั้นหลังแรงเกินไป จนถึงมีผู้หนึ่งมาข่มเหง นำความไปบอกเจ้าหน้าที่ระบุชื่อผู้ทำ เพื่อขอความป้องกันก็ไม่ได้ ท่านเรียกว่าขออารักขาเจาะชื่อ. หากเจ้าหน้าที่ลงโทษปรับผู้ทำผิด ท่านปรับภิกษุผู้บอกเป็นกัณฑ์ไทย คือจำจะต้องใช้ทรัพย์ที่เขาเสียไป ถ้าภิกษุนั้นฟ้องขอให้เขาปรับค่าเสียหายด้วย และเขาทำตาม ท่านปรับภิกษุถึงปาราชิก แรงกว่า ตันบัญญัติแห่งภิกษุณีเสียอีก ท่านยอมเพียงให้บอกไม่ระบุชื่อ เรียกว่าขออารักขาไม่เจาะชื่อ หากเจ้าหน้าที่ลงโทษปรับผู้ทำผิด หรือ แม้เอาของที่หายไปคืนมาให้ด้วย ท่านไม่เอาโทษแก่ภิกษุ ทั้ง ให้รับของคืนได้ด้วย, การขออารักขาไม่เจาะชื่อนั้น ในเวลาที่บ้าน เมืองพะนอภิกษุอยู่ก็สำเร็จประโยชน์ ในเวลาอื่นเช่นในบัดนี้ ย่อม ไม่สำเร็จประโยชน์. ท่านวินิจฉัยอย่างนั้น เป็นอันตัดพวกภิกษุไม่ให้ ได้รับความป้องกันของบ้านเมืองเลย มีอะไรก็ไม่เป็นสิทธิ์แก่ตน ใครนี้จะข่มเหงหรือแย่งชิงเอาไปก็ทำได้ตามใจ ดูไม่เป็นคำวินิจฉัย ของผู้เคยกการเคยกงานเลย.

ในอนาปัตติวารแห่งสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ต้นแห่งภิกษุณี กล่าว ข้อยกเว้นไว้ว่า ถูกคนทั้งหลายจุดไปก็ดี ขออารักขาที่ดี บอกไม่ เจาะชื่อก็ดี ไม่เป็นอาบัติ. ในข้อว่าถูกคนทั้งหลายจุดไปนั้น อธิบาย ว่า ถูกคนอื่นฟ้อง ต้องเรียกหรือถูกจับไปแก้คดี เช่นนี้เป็นจำเลยว่า

ความเพื่อเปลื้องตนได้. ในข้อว่าขออารักขานั้น อธิบายว่า ถูกคนอื่นข่มเหงหรือเบียดเบียน ขอความป้องกันของบ้านเมือง แม้จะชื่อคนผู้ข่มเหงหรือผู้เบียดเบียนนั้นก็ไม่ได้ ไม่เป็นอาบัติ ในข้อว่าบอกไม่เจาะชื่อนั้น อธิบายว่า ถูกทำร้าย แต่ไม่รู้ว่าใครทำ จะบอกให้ถ้อยคำไว้แก่เจ้าหน้าที่ก็ได้ หรือของหาย แต่ไม่รู้ว่าใครลัก จะบอกตราสินไว้แก่เขาก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ. พระอรรถกถาจารย์เจ้าโฆสาลี ๒ คำหลังเป็นอันเดียวกันว่า ขออารักขา คือบอกไม่เจาะชื่อ คราวนี้ก็แก้จนเหลือ ถ้าท่านผู้เรียงบาลีหมายความว่าเช่นนั้น น่าจะกล่าวว่ขออารักขาไม่เจาะชื่อ. ส่วนทรัพย์ที่ได้คืนมาเพราะขออารักขานั้น ภิษุยังถือกรรมสิทธิ์อยู่ จักเป็นอะไรมี ภิษุยกขอกของที่เขาฝากไว้ในมือ เจ้าของยังถือกรรมสิทธิ์อยู่เพียงใด ท่านยังไม่จัดเป็นอาหารเพียงนั้น นี้ก็เหมือนกัน ภิษุยังถือกรรมสิทธิ์อยู่ก็รับคืนได้.

ย่อใจความในคำที่กล่าวมาว่า ปกติของภิษุไม่พอใจเป็นถ้อยเป็นความกับใคร ๆ ไม่แต่หาสาเหตุเล็กน้อยเป็นเครื่องปลุกคดีขึ้นพอจะอดได้บ้างได้ก็อดก็บ้าง แต่เมื่อถึงคราวจำเป็น คือถูกคนอื่นฟ้องก็เป็นจำเลยว่าความเพื่อเปลื้องตนได้ เมื่อถูกคนอื่นข่มเหงเหลืออดเหลือทน ก็บอกขออารักขา แม้จะชื่อก็ได้ หรือถูกทำร้าย แต่ไม่รู้ว่าใครทำ จะบอกให้ถ้อยคำไว้กับเจ้าหน้าที่ก็ได้ หรือของหาย แต่ไม่รู้ว่าใครลัก จะบอกตราสินไว้แก่เขาก็ได้ ไม่มีโทษในเพราะเหตุเหล่านี้.

วิบัติ

ในบาลีจำแนกวิบัติของภิกษุไว้ ๔ ประการ คือ สีลวิบัติ ๑ อาจารย์วิบัติ ๑ ทิฏฐิวิบัติ ๑ อาชีวิวิบัติ ๑. ความเสียแห่งศีล เรียกว่าศีลวิบัติ ท่านจัดเอาการต้องปาราชิก หรือสังฆาภิเสก อันเป็นอาบัติหนัก. ความเสียมารยาท ชื่อว่าอาจารย์วิบัติ ท่านจัดเอาการต้องลหุกาบัติ ตั้งแต่ถูกลดจัญลงมาจนถึงทุพภาสิต. ความเห็นผิดธรรมผิตวินัย ชื่อทิฏฐิวิบัติ ท่านจัดเอาอาบัติบางอย่างที่ซ้ำข้างต้น ความเสียแห่งการเลี้ยงชีพ ชื่ออาชีวิวิบัติ ท่านจัดเอาอาบัติบางเหล่าที่ต้องเพราะเหตุอย่างนั้น. ท่านจำแนกวิบัติ ๔ ไว้ดังนี้ เพื่อเป็นทางระวังของภิกษุ จะได้รักษาศีล มารยาท ความเห็น และความเลี้ยงชีพให้หมดจด เป็นผู้ไม่เศร้าหมองในทางเหล่านี้. แต่ยังไม่กินความกว้างพอจะป้องกันความเสียหายของภิกษุ เหมือนบาลีสีลนิตเทศ อันแก้บทว่า ภิกษุมีสีล. ในบาลีนั้นกล่าวว่า ภิกษุเป็นผู้มีศีลสำรวมแล้ว ด้วยสำรวมในปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมแล้วด้วยมารยาทและที่เทียว เห็นน่ากลัวอยู่โดยปกติในโทษมีประมาณน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

บทว่า ถึงพร้อมด้วยมารยาทและที่เทียวนั้น ถ้าหมายความว่า ไม่ต้องอาบัติอันเป็นส่วนอาจารย์วิบัติ ก็จะเข้ากับบทว่าสำรวมแล้วด้วยสำรวมในปาติโมกข์ ถ้าหมายเอาถึงพร้อมด้วยอาจารย์อันเป็นส่วนอกิสมจาริกา อันไม่ได้มาในปาติโมกข์ ก็พอไปได้ แต่เข้ากับบทว่าโคจรคือที่เทียวไม่สนิท. ข้าพเจ้าเข้าใจว่า บทว่า ถึงพร้อมด้วยมารยาทและที่เทียวนั้น หมายเอาความประพฤติและการเทียวที่ไม่จัด

ว่าเป็นอาบัติ แต่ไม่สมควรแก่ผู้ตั้งอยู่ในสังวร เป็นทางรังเกียจของผู้
ได้เห็นได้ยิน ดังจะแสดงเป็นอุทาหรณ์ ต่างว่าภิกษุเพ่งรโหณิสัชชะ
ขึ้นในที่กำบังกับมาตุคาม จะปรับเป็นปาจิตติยะเพราะรโหณิสัชชะก็ไม่ได้
ได้ แต่จะว่าไม่เป็นการเสียหายอะไรก็ได้เหมือนกัน เช่นนี้ข้าพเจ้า
เข้าใจว่าเป็น " อาจารย์วิปฺนุโน " เสียมารยาท เป็นกัณห์ปิกข์คือตรง
ข้ามข้างไม้ค้ำของบทว่า " อาจารย์สมฺปนฺนุโน " ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ใน
บาลีสีลนิตเทศน์นั้น อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุแม้ไม่หวังจะดื่มสุรา เข้าไปหา
คนหนึ่งในโรงสุราเช่นนี้ก็น่าเกลียดอยู่ ไม่สมควรแก่ผู้เว้นสุรา เป็น
" โจรวิปฺนุโน " เสียนที่เทียว เป็นกัณห์ปิกข์ของบทว่า " โจร-
สมฺปนฺนุโน " ถึงพร้อมด้วยที่เทียว, ภิกษุมิ้อธยาศัยสะเพร่า พิจารณา
ไม่รอบคอบ แต่ไม่ถึงเป็นอลัชชี แลเห็นสั้น อะไรไม่เป็นอาบัติแล้ว
เห็นใช้ได้ จึงหาทางหลีกเลี่ยงเพื่อจะทำด้วยไม่ต้องอาบัติ จนมีข้อ
ความแนะนำเขียนลงในปกรณ์ทั้งหลายว่า ทำอย่างนั้นเป็นอาบัติ ทำ
อย่างนี้ใช้ได้ ความประพฤตินั้นเสีย แต่ปรับอาบัติไม่ได้ ข้าพเจ้าเห็น
ว่าควรจัดเข้าในอาจารย์วัดด้วย, ความเห็นปรารภธรรมวินัย อันแพก
จากของคนอื่น เป็นมูลแห่งวิวาทธาริกรรม์ ที่ถูกตัดสินว่าเป็นผิด จัด
เป็นทิลกฐิวิบัติได้, การเลี้ยงชีพในทางนาคีเตียน แต่ไม่เป็นอาบัติเพราะ
เหตุนั้น ดังแสดงไว้ในวินิตวัตถุแห่งทุติยปาราชิกสิกขาบทว่า ภิกษุ
พุดมุสาว่าจะรับไปให้ท่านผู้นั้นผู้นี้ ถือเอาของที่เขาเชื่อแล้วและให้เพื่อ
ประโยชน์ตนเอง ท่านไม่ปรับเป็นอาหาร เพราะเจ้าของเขาให้เอง
ปรับปาจิตติยะเพราะมุสาวาทเท่านั้น และเรื่องในปัจจุบันมีภิกษุบางรูป

ไม่ได้รับนิมนต์ เข้าไปในการนิมนต์ของเขา ปนกับภิกษุผู้รับนิมนต์
เจ้าของรู้ว่าพระเกินจำนวน หรือบางที่รู้ด้วยว่าภิกษุนั้นเป็นผู้เกินจำนวน
แต่ถวายทานแก่เธอด้วย เช่นนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าจัดเข้าในอาชีววิบัติได้.

ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก เป็นลัทธิมีละอาย ใครศึกษาในทางปฏิบัติ
พึงรักษาตนให้บริสุทธิ์จากวิบัติ ๔ มีประการอันกล่าวแล้วนั้น.

อโคจร

บุคคลก็ดี สถานที่ก็ดี อันภิกษุไม่ควรไปสู่ว่า เรียกอโคจร ท่าน
แสดงไว้ ๖ ประเภท คือ หญิงแพศยา ๑ หญิงหม้าย ๑ สาวเทื่อ ๑
ภิกษุณี ๑ บัณเฑาะก์ ๑ รั้นสุรา ๑.

หญิงแพศยานั้น หมายถึงหญิงหากินในทางกามทุกชนิดทั่วไป
แสดงอาการเปิดเผยก็ดี แสดงอาการซ่อนเร้นก็ดี อยู่เป็นโสดตาม
ลำพังคนก็ดี อยู่ในหมู่ก็ดี นับเข้าในชื่อหญิงแพศยาทั้งนั้น, ภิกษุ
คบหาขอบพอสสนิทสนมกับหญิงแพศยา ไปมาหาสู่กันเนื่อง ๆ ย่อมจะ
เป็นที่รังเกียจของสหธรรมิกด้วยกัน ทั้งอันหญิงแพศยาจะยอมจะลงไปสู่
อำนาจ ดังมีเรื่องเล่าถึงพระเถระรูปหนึ่งชื่อสุนทรสมุทฺธ เป็นบุตร
ของสกุลผู้มั่งคั่ง แต่มีศรัทธาออกบวช ทั้งยินดีในพรหมจรรย์ด้วย
มารดาบิดาหาอุบายจะให้ลาพรหมจรรย์ไม่สำเร็จ หญิงแพศยาคนหนึ่ง
รับอาสา ตามไปตั้งสำนักอยู่ในเมืองที่พระเถระอยู่ ในเวลาแรกคอย
ถวายบิณฑบาตในเวลาพระเถระออกเที่ยวศึกษาจาร พอกันกันเข้า
โดยฐานได้เคยรับบาตรใส่บาตรอยู่เนื่อง ๆ คราวนี้นิมนต์ให้ฉันที่
เรือน แต่แรกก็ให้ฉันในที่เปิดเผย ต่อมาหญิงนั้นหาอุบายให้เด็กมาเล่น

บ้าง ทำกรบ้าง พออ้างเป็นเหตุ นิมนต์พระเถระให้เข้าฉันในห้องเรือน แสดงอาการสนิทสนมเข้าทุกที ยั่วชวนพระเถระในทางกาม จนท่าน รู้สึกตัวจึงได้หลีกไปเสีย ท่านเป็นผู้มีสติและมันอยู่ในธรรมของภิกษุ จึงเอาตัวรอด. แต่มิใช่ที่ท่านสาปหญิงประเภทนี้เสียทีเดียว จะรับ นิมนต์ไปเป็นกิจลักษณะได้อยู่ มีพวกภิกษุรับนิมนต์แล้วในทำภักติก ที่เรือนของนางสิริมาเป็นตัวอย่าง แต่ควรตั้งสติระวังมิให้เสียสังวร.

หญิงหม้ายนั้น หมายถึงหญิงมีสามีตาย ทั้งหญิงมีสามีร้าง คือหย่าจากกัน. หญิงเทื่อนั้น หมายถึงหญิงโสดหาสามีมิได้ อยู่ ลำพังตน. ภิกษุคบหาสนิทสนมกับหญิง ๒ ประเภทนี้ ไปมาหาสู่ไม่ เป็นกิจลักษณะหรือผิดเวลา ย่อมจะเป็นที่รังเกียจของสหธรรมิกด้วย กัน ทั้งล่อแหลมต่ออันตรายแห่งพรหมจรรย์ด้วย แต่มิใช่ว่าเป็นคน ไม่ควรคบเสียเลย จะรู้จักกัน หรือไปมาหาสู่กัน โดยเป็นกิจลักษณะ ได้อยู่ แม้จะรับบารุงของเขาก็ได้ แต่พึงประพฤติดุพองาม. ดัง ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ไปสำนักอยู่ ณ บ้านมาติกคามแคว้นโกศล ได้รู้จักกัน กับมารดาของนายบ้านนั้น และได้รับบารุงของเขา ได้ความสะดวก บำเพ็ญสมณธรรมสำเร็จ คบกันพอดีพองาม เช่นนี้ไม่มีโทษ.

ภิกษุณี เป็นพรหมจารีนี้ จัดว่าเป็นหญิงโสด แม้เป็นสห- ธรรมิกด้วยกัน ก็ยังสมควรจะคบกันแต่พอดีพองาม พระศาสดา ได้ทรงบัญญัติติกาขบหนองด้วยการคบภิกษุณีไว้หลายมาตรา ก็เพื่อ จะได้ตั้งอยู่ในประมาณ.

บัณฑิตท่านนั้น หมายถึงอาบรูษที่เขาตอนเสียแล้ว ได้ยินว่า ในราชสำนักแห่งประเทศจีนและแห่งประเทศตุรกี ในกาลก่อนแต่ นี้ ได้ใช้พวกบัณฑิตท่านนี้ เป็นคนเข้าข้างในออกข้างนอกได้ ในเรื่องจีนเรียกว่าขันที. พวกบัณฑิตท่านนี้เป็นสวาทในหมู่บรูษ จึงเป็นที่รังเกียจของพวกภิกษุ พังเห็นในสิกขาบทสังฆาติเสสเนื่องด้วยหญิงคงจัดบัณฑิตท่านนี้เป็นวัตถุแห่งอุลตัจฉัย ในลำดับรองหญิงลงมา ภิกษุผู้คบหาสนิทสนมกับบัณฑิตท่านนี้ ย่อมเป็นที่รังเกียจของสหธรรมิกด้วยกัน ในทางเล่นสวาท.

ร้านสุรานั้น คือที่ขายสุรา แม้โรงที่กั้นสุราก็นับเข้าในชื่อนี้. ภิกษุเข้าไปในร้านสุรา เขาคงเข้าใจว่ามีความต้องการดื่ม อันการดื่มสุราย่อมเป็นอุปกิเลสคือมลทินของสมณะ ย่อมจะเป็นที่รังเกียจของผู้ได้เห็นหรือได้ยิน. ร้ายฝันโรงฝันอันเป็นของเกิดขึ้นในภายหลัง สงเคราะห์เข้าในสถานนี้ เป็นอโคจรของภิกษุเหมือนกัน.

ภิกษุผู้ไปสู่นุคคลก็ดี สถานก็ดี ดังกล่าวแล้ว ด้วยอาการไม่ดี ไม่งาม เป็นที่น่ารังเกียจ ได้ชื่อว่า " โจรวิปฺนุโน " แปลว่ามีโจรวิบัติ. ภิกษุผู้เว้นอโคจร ๖ นี้ จะไปหาใครหรือจะไปที่ไหน เลือคนุคคล เลือกสถานอันสมควร ไปเป็นกิจลักษณะในเวลาอันควร ไม่ไปพำเพ็ญ กลับในเวลา ประพฤติตนไม่ให้เป็นที่น่ารังเกียจของสหธรรมิก เพราะการไปเที่ยว ได้ชื่อว่า " โจรสมฺปนฺนโน " แปลว่าผู้ถึงพร้อมด้วยโจร เป็นหลักคู่กับมารยาท, ในสิลนิตเทศ รวมเรียกว่า " อาจารย์โจรสมฺปนฺนโน " ผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโจร เป็น

นักธรรมโท - วินัยมุข เล่ม ๒ - หน้าที่ 179

คู่กับคุณบทว่า " สีสมนุโน " ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล. ภิษุผู้ถึงพร้อม
ด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร ย่อมประดับพระศาสนาให้
รุ่งเรืองแล.